Dér Csilla Ilona

DISKURZUSJELÖLŐK ÉS TÁRSULÁSAIK A MAGYAR NYELVBEN

Károli Könyvek

monográfia

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boros Gábor, Bozsonyi Károly, Czine Ágnes, Csanády Márton,
Fabiny Tibor, Furkó Péter, Homicskó Árpád, Horváth Géza,
Kendeffy Gábor, Kocsev Miklós, Miskolczi-Bodnár Péter,
Mogyorósi András, Pap Ferenc, Sepsi Enikő

A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások
a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén – 3. kötet
Sorozatszerkesztő: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea

DÉR CSILLA ILONA

DISKURZUSJELÖLŐK ÉS TÁRSULÁSAIK A MAGYAR NYELVBEN

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2020

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Horváth Géza, a KRE BTK dékánja
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2020
© L'Harmattan Kiadó, 2020
© Dér Csilla Ilona, 2020

A könyv megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kara „A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén" című kutatási pályázata támogatta.

Szakmai lektorok:
Csontos Nóra
Furkó Péter

ISBN 978-963-414-744-2
ISSN 2063-3297

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
webshop.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó 7

A diskurzusjelölők mint funkcionális csoport 9
Terminusok 15
Forrásaik 20
Jellemzőik 23
Szerepük a diskurzuskoherenciában 24
Elméleti következtetések 29

Stigmatizált, gyakori diskurzusjelölők a magyarban 33
A *hát* diskurzusjelölő 38
A *hát* diskurzusjelölő leírása a korábbi szakirodalomban 38
A *hát* diskurzusjelölő a BEA-ban 44
A *hát* az MNSz2-ben 56
Az *így* diskurzusjelölő 60
Az *így* leírása a korábbi szakirodalomban 60
Az *így* diskurzusjelölő a BEA-ban 63
Az *így* az MNSz2-ben 66
Az *ilyen* diskurzusjelölő 68
Az *ilyen* leírása a korábbi szakirodalomban 68
Az *ilyen* diskurzusjelölő a BEA-ban 73
Az *ilyen* az MNSz2-ben 79

Ellentétes diskurzusjelölő-társulások a magyarban 81
A stigmatizált diskurzusjelölő-kombinációkról a magyarban 90
A diskurzusjelölők stigmatizációjáról általában 90
Az ellentétes diskurzusjelölő-társulások stigmatizációja 91
Ellentétes diskurzusjelölő-kombinációk korpusz- és kérdőíves vizsgálata 96

Hipotézisek 96
Korpuszvizsgálat 96
A kérdőíves vizsgálat és eredményei 104
Ellentétes diskurzusjelölők és társulásaik a szaknyelvekben. 145
Diskurzusjelölők és társulásaik a szaknyelvekben. 145
Építészeti műszaki szakszövegek ellentétes diskurzusjelölői és -társulásai. . . 147
Ellentétes diskurzusjelölők és társulásaik a tudományos szakszövegekben. . . 151

Véleményjelölők *(szerintem, azt hiszem)* a magyar nyelvben 167
A véleményjelölők összefüggései az ellentmondás mértékével és az udvariassággal 178
A *szerintem* és az *azt hiszem* korpuszelemzése 180
A *szerintem* és *az azt hiszem* kérdőíves vizsgálata 189

Összefoglalás 219

Szakirodalom 223

Források 233

ELŐSZÓ

Dér Csilla Ilona *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben* címmel írt monográfiája a KRE BTK Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) „A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén" címmel 2018 és 2021 között megvalósuló kutatási projektje keretében végzett vizsgálatainak eredményeit tartalmazza.

A TERMIK szaknyelvi kutatásainak keretében igyekeztünk a tradicionálisnak tekinthető szociolingvisztikai megközelítés mellett többféle nézőpontból megközelíteni a szakszövegeket, így pl. kommunikációs-pragmatikai, szövegnyelvészeti, lexikai-terminológiai, funkcionális-kognitív megközelítésből vizsgáltuk magukat a létrehozott írott szövegeket és azok jellegzetességeit. A jelen monográfia funkcionális pragmatikai megközelítésből vizsgálja a diskurzusjelölő-használatot magyar nyelvű köznyelvi és szaknyelvi szövegekben. A pragmatikai jelölőkkel foglalkozó szakirodalomban a szakmai nyelvhasználatra jellemző diskurzusjelölők vizsgálata kevéssé kutatott témakörnek számít, így a diskurzusjelölők és társulásaik kutatásának szakmai szövegekre való kiterjesztésével a szerző ígéretes, új megközelítést és eredményeket hozott mind a pragmatikai, mind a szaknyelvi vizsgálatokba.

Dér Csilla Ilona könyve ahhoz az irányzathoz kapcsolódik, amely szerint a diskurzusjelölők szemantikai és pragmatikai viszonyokat egyaránt jelölhetnek, így a diskurzuskohézióhoz és a diskurzuskoherenciához egyaránt hozzájárulnak. A könyvben négy nagy fejezetben foglalkozik a diskurzusjelölőkkel és társulásaikkal. A bevezető fejezetben a téma elméleti alapjait tisztázza, majd három nagy témát dolgoz fel: „Stigmatizált, gyakori diskurzusjelölők a magyarban", „Ellentétes diskurzusjelölő-társulások a magyarban" és „Véleményjelölők *(szerintem, azt hiszem)* a magyar nyelvben" címmel. Felhívja a figyelmet arra, hogy „bár kiemelhető az oralitásban való elterjedtségük, mivel a szövegek koherenciájához járulnak hozzá, ezek a pragmatikai elemek és kombinációik minden egyes (al)műfajban használatosak, írásban ugyanúgy, mint a beszédben vagy az

írott beszélt nyelvben." A szaknyelvi kutatások szempontjából jelentős, hogy külön fejezetben foglalkozik a szaknyelvi diskurzusjelölő-használattal, konkrétan a tudományos és az építészeti-építési műszaki szaknyelv ellentétes diskurzusjelölőinek használatával, kiemelve a diskurzusjelölők műfajspecifikus sajátosságait. Kimutatja, hogy a diskurzusjelölők és társulásaik az írott műfajokban is nagy számban fordulnak elő, hogy ilyen konstrukciókat bármilyen szövegekben lehet találni, még a szakszövegekben is, de az előfordulási jellemzőik különbözhetnek a más műfajokban megszokottól.

Dér Csilla Ilona könyve empirikus kutatásra alapozott, a magyar nyelvű köznyelvi és szaknyelvi szövegeket funkcionális pragmatikai keretben vizsgáló, újító szemléletű munka, amely hazai és nemzetközi keretek között is jelentősnek tekinthető. Precízen foglalja össze a téma elméleti alapjait, pontosan írja le a kutatás célját, módszereit, forrásait. Kvalitatív és kvantitatív elemzéseket egyaránt végez, és együttesen használja a szinkrón és a diakrón szemléletmódot. A vizsgálatok forrásaként egyrészről szinkrón és diakrón adatbázisok – pl. a Beszélt Nyelvi Adatbázis (BEA), a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz2), a Magyar történeti szövegtár (MTSz) – korpuszát használja, az ezekből kinyert adatokat statisztikai elemzésnek veti alá, másrészt kérdőíves módszerrel gyűjt adatokat maguktól a nyelvhasználóktól, harmadrészt írásban megjelent szakszövegeket elemez. Különösen értékessé teszi a monográfiát a benne közzétett nagyszámú példaanyag.

A kötetet elsősorban nyelvészek forgathatják haszonnal, továbbá jól hasznosítható a felsőoktatásban is, elsősorban a magyar nyelvészet, a fordítás és a terminológia oktatásában, valamint a tanárképzésben.

Fóris Ágota
a Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) vezetője

A DISKURZUSJELÖLŐK MINT FUNKCIONÁLIS CSOPORT

A diskurzusjelölők kutatása az utóbbi évtizedekben a nemzetközi nyelvtudomány egyik meghatározó területévé vált, az elmúlt húsz évben pedig számos magyar kutató figyelme is erre a témára irányult. Bár változatos terminológiát használnak, így nem mindig szembeötlő, hogy diskurzusjelölőkkel (is) foglalkoznak, kétszáz körülire tehető a magyar szerzők munkáinak száma. Az olyan korai, még az 1980-as években született, a témát érintő kötetek mellett, mint H. Molnár, illetve Fábricz monográfiája,[1] a kétezres évek elejétől egyre több, változó mértékben a diskurzusjelölőkre fókuszáló könyv,[2] valamint doktori és habilitációs értekezés[3] született. Másodsorban rengeteg, főként szinkrón, kisebb

[1] H. Molnár Ilona: *Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben,* Nyelvtudományi értekezések 60, Budapest, Akadémiai, 1968; Fábricz Károly: *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben,* Kandidátusi értekezés, Szeged, 1986.

[2] Csűry István: *Kis könyv a konnektorokról,* Officina Textologica 13, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005; Kugler Nóra: *A módosítószók a magyar nyelv szófaji rendszerében,* Budapest, Osiris, 2002; Kugler Nóra: *A módosítószók funkciói,* Nyelvtudományi értekezések 152, Budapest, Akadémiai, 2003; Lévai Béla: *Alapinformáció és metainformáció,* Debrecen, Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet, 2004; Lévai Béla: *Metainformáció a szövegben,* Debrecen, Debreceni Egyetem Szlavisztika Intézet, 2007; Furkó Bálint Péter: *The pragmatic marker–discourse marker dichotomy reconsidered – the case of* well *and* of course, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi, 2007; Furkó Bálint Péter: *Diskurzusjelölők és egyéb diskurzuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben,* Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2019; Furkó Bálint Péter: *Discourse markers and beyond. Descriptive and critical perspectives on discourse-pragmatic devices across genres and languages,* Cham, Palgrave Macmillan, 2020.

[3] Furkó Bálint Péter: *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered – the case of* well *and* of course, Doktori értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2005; Zrínyi Andrea: *A német árnyaló partikulák fordítási lehetőségei,* Doktori értekezés, Pécs, PTE, 2008; Schirm Anita: *A diskurzusjelölők funkciói: a* hát, *az* -e *és a* vajon *elemek története és szinkrón státusza alapján,* Doktori értekezés, Szeged, SZTE, 2011; Kugler Nóra: *Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciatípusra,* Habilitációs értekezés, Budapest, ELTE, 2012.

számban diakrón megközelítésű tanulmány készült róluk.[4] Ezek a munkák – néhány, az indoeurópai nyelvekre irányuló kivételtől eltekintve (Csűry, Furkó, Péteri,[5] Zrínyi egyes írásai) – alapvetően a magyar nyelvbeli diskurzusjelölőkre koncentrálnak.

A diskurzusjelölők a szó- és írásbeli műfajok közül a beszélt nyelvben fordulnak elő a legnagyobb számban, azon belül is a spontán változatokban. Az írott nyelvhasználatban jelentkező ilyen jelölőkkel összevetve a beszédben használatos változatok jelentős minőség- és mennyiségbeli különbségeket mutatnak. Eddig egyetlen könyv terjedelmű munka, Abuczki Ágnes doktori értekezése[6] foglalkozott behatóbban a spontán magyar beszédben jelentkező diskurzusjelölőkkel: a szerző a multimodális HuComTech korpuszon,[7] kétféle beszédműfajban (részben irányított spontán társalgások, szimulált állásinterjúk) végzett elemzéseket, három jelölőt *(mondjuk, ugye, amúgy)* a középpontba állítva. Törekvése az volt, hogy mind informális, mind formális helyzetben megvizsgálja a kérdéses diskurzusjelölők használatát. Emellett külön korpuszként televíziós politikai vitákat is elemzett e szempontból.

Az utóbbi évekből Furkó Péter magyar és angol diskurzusjelölőkről készült monográfiáit[8] emelhetjük ki. Elemzéseihez rendkívül változatos műfajokat használt: bibliafordítások, forgatókönyvek, politikai beszédek, nyelvkönyvek és irodalmi műfajok anyagát is felhasználta. A diskurzusjelölő-kutatások aktuális problémáit – elsősorban a multifunkcionalitás kezelését a különböző elméleti keretekben, a diskurzusjelölők fordítási és annotálási nehézségeit – illetően adekvát válaszokkal szolgál, ezenkívül az általunk is követett, a kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt lényegesnek tartó, azokat ötvöző szemléletmód mellett teszi le a voksát.

Jelen kötet – a bevezető elméleti fejezet után – három nagyobb, esettanulmányokat[9] tartalmazó részre oszlik. Az első rész a spontán magyar beszélt nyelv-

[4] Teljes lista olvasható 2020-ig Schirm Anita honlapján: http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutatoi_blog/Entries/2020/3/1_A_magyar_diskurzusjelolo-kutatas_bibliografiaja_2020-ig.html (Letöltés: 2020. július 22.)

[5] Péteri Attila: *Abtönungspartikeln im deutsch–ungarischen Sprachvergleich,* Budapest, ELTE, 2002.

[6] Abuczki Ágnes: *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context. A corpus-based analysis of mondjuk 'say', ugye 'is that so?' and amúgy 'otherwise',* Doktori értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2015.

[7] HuComTech korpusz: http://metashare.nytud.hu/repository/browse/hucomtech-multimodal-corpus-and-database/80230f6e6ba811e2aa7c68b599c26a066e7e04f01c6043b485f6bf2f65945880/

[8] Furkó: *Diskurzusjelölők;* Furkó: *Discourse markers*.

[9] Az alkalmazott módszertanokat az egyes esettanulmányokat tartalmazó részekben fejtjük ki, nem egy különálló fejezetben.

beli diskurzusjelölő-használat jellemzőit kívánja bemutatni a Beszélt Nyelvi Adatbázis (BEA) anyagán, négyféle spontánbeszéd-műfajra irányulva. Ebben a korpuszban a jelenlegi magyar spontán beszélt nyelvhasználatban elterjedt, sokszor töltelékszónak nevezett diskurzusjelölőket *(hát, így, ilyen)* és lehetséges társulásaikat veszi górcső alá, képet nyújtva pragmatikai funkcióikról és formai jegyeikről. A statisztikai elemzések a vizsgált jelölők spontánbeszéd-műfajbeli megoszlásán túl azoknak a nyelvhasználók szociodemográfiai jellemzőivel való összefüggéseit is fel kívánják tárni.

A második nagyobb rész az ellentétes diskurzusjelölőkre és társulásaikra (pl. *de viszont*, *azonban mégis*) fókuszál, nagy szinkrón és diakrón adatbázisok (pl. MNSz2, MTSz) anyagának korpuszelemzésén keresztül mutatva be megjelenésüket és jelenlegi elterjedtségüket. Emellett egy kérdőíves vizsgálat eredményein át tárja fel egyes ellentétes diskurzusjelölő-társulások stigmatizációjának közelebbi jellemzőit. Külön fejezet foglalkozik a szaknyelvi diskurzusjelölő-használat eddig kevésbé kutatott területével, ezen belül a tudományos és az építészeti-építési műszaki szaknyelv ellentétes diskurzusjelölőivel, kiemelve a diskurzusjelölők műfajspecifikus sajátosságait. A harmadik rész a véleményjelölő diskurzusjelölők (röviden véleményjelölők, pl. *szerintem, azt hiszem*) változatos csoportját járja körül, mind történeti megjelenésükre, mind jelenkori használatukra kitérve, ugyancsak a második részben használt diakrón és szinkrón adatbázisok alapján. Az elemzések sorát egy, a véleményjelölőknek a nyelvi udvariassággal és az ellentmondás erejének módosításával való összefüggéseire irányuló kérdőíves vizsgálat bemutatása zárja.

A diskurzusjelölőknek számos megközelítési módja él a szakirodalomban,[10] amelyek között szűkebb és tágabb meghatározásokat különíthetünk el. A szűkebbek hasznosak egy-egy funkcionális alcsoport körülhatárolásához, a tágabbak azonban lehetővé teszik a keletkezőben lévő vagy friss, illetve (még) nehezen körülhatárolható funkciójú jelölők leírását is. Jellemző módszer egyes kutatók részéről, hogy a diskurzusjelölők csoportját sokféleségük miatt prototipikus jegyek használatával igyekeznek körülhatárolni.[11]

Abban a kutatók többsége alapvetően egyetért, hogy a diskurzusjelölők pragmatikai (metainformációs, metakommunikatív, ritkábban: metanyelvi), metapragmatikai funkciójú nyelvi egységek, amelyek az alábbi három általános funkció közül egyet vagy többet töltenek be (a funkciók nem zárják ki egymást, de elméletfüggő, hogy melyiken és milyen módon van hangsúly):

[10] A problematikáról lásd Dér Csilla Ilona: On the status of discourse markers, *Acta Linguistica Hungarica,* 57. évf., 2010/1, 3–28.

[11] Furkó Bálint Péter: Cooptation over grammaticalization. The characteristics of discourse markers reconsidered, *Argumentum,* 10. évf., 2014, 289–300.

1. A hozzájuk kapcsolódó diskurzusrészekben, azaz gazdaegységekben („host unit") szereplő propozíciók, illetve beszédaktusok/illokúciós aktusok egymáshoz való viszonyát jelzik.[12]
2. A diskurzuskoherencia megteremtéséhez járulnak hozzá.
3. A hallgató, befogadó megértését segítik elő, figyelmét irányítják.

A diskurzusjelölők legelterjedtebb kettős funkciófelosztása ötvözi az előbbi hármas elemeit:[13]

1. Textuális funkció: a diskurzusjelölő a propozicionális tartalmak közti viszony milyenségét adja meg, például melléktémát vezet be *(mellesleg),* újrafogalmazást fejez ki *(más szóval mondva).*
2. Interakciós (interperszonális + attitűdjelölő) funkció: a diskurzusjelölő a beszélő és a hallgató interakcióját szolgálja, az ő viszonyukra utal, pl.: beszédaktus, saját attitűd jelzése, értékelés, utalás közös tudásra; alapvetően a hallgató figyelemirányítása zajlik a beszélő részéről.[14]

Ugyanakkor van szerző, aki az interakciós funkcióban szereplő attitűdjelölést egy külön (második vagy harmadik) funkcióként tárgyalja.[15] Mások azonban amellett érvelnek, hogy a fenti két szerep a legtöbbször nem is választható szét egymástól teljesen, legfeljebb elméleti síkon, mert egyazon jelölő konkrét használatában textuális és interakciós funkciót egyaránt hordoz, illetve a textuális szerepnek van/lehet interakciós vonatkozása is. Dömötör[16] például az *úgymond* jelölő esetében mutatta ki ezt az egybeesést. Az idézés értelmezhető textuális (két szegmens közti viszony megadásaként), de interakciós funkciónak is (a hallgató figyelemirányítása zajlik).

A következőkben két rendszerezést tekintünk át részletesen:[17] az elsőt azért, mert elsősorban az oralitásban használatos diskurzusjelölők funkcióköreit igyekszik megragadni, ami a spontán beszédbeli diskurzusjelölők leírásához hasznos;

[12] A propozíció – beszédaktus kettősséghez lásd Montserrat González: *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2004, 49–51.

[13] Részletesebben lásd Dér: On the status.

[14] Az utóbbihoz lásd Simone Müller: *Discourse markers in native and non-native English discourse,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2005, 8.

[15] Pl. Abuczki: *A core/periphery approach.*

[16] Dömötör Adrienne: Idézőjelben mondom, in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban,* Budapest, Tinta, 2009, 312–321.

[17] González: *Pragmatic markers*; Ludivine Crible: *Discourse markers and (dis)fluency*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 2018; illetve Furkó: *Diskurzusjelölők.*

a másodikat pedig átfogó jellege miatt. Fontos látni, hogy alapvető különbség van az elbeszélés-/beszédmód- műfajspecifikus, illetve az e(zek)től független funkcióosztályozások között: míg a bemutatásra kerülő González-féle jelölőcsoportosítás narratívumok alapján született meg, Crible sémája általános, elvileg bármilyen nyelvi szövegben jelentkező diskurzusjelölőkre vonatkoztatható (ezért speciális viszonyok nem is jelennek meg benne).

González a diskurzusstruktúra komponenseinek megfelelően rendszerezte a diskurzusjelölői funkciókat, a következő módon:[18]

Diskurzuskoherencia-viszonyok (a koherencia forrása):
Szemantikai (ideációs) struktúra: **konnektorok** (logikai-szemantikai argumentatív viszonyokat jelölnek, referenciális jelentésűek), funkcióik:
- ok-következmény (eredményjelölő);
- temporális szekvenálás (temporális jelölő);
- újrafogalmazás (újrafogalmazás-jelölő);

Pragmatikai struktúra: pragmatikai diskurzusjelölők
- retorikai struktúra (illokúciós szándékok és erőindikátorok)
  - a beszélői szándékokat irányítják;
  - illokúciós erőt hordoznak;
  - a szövegműfajjal mutatnak kapcsolatot;
- szekvenciális struktúra (diskurzusstrukturáló szerep)
  - a diskurzusszegmens-határok körülhatárolása;
  - a diskurzushálózat fenntartása;
- inferenciális komponens (inferencia-elősegítők és -megszorítók)
  - a szöveget a kognitív kontextushoz kötik (megosztott tudás);
  - procedurális jelentésűek;
  - megszorítják a lehetséges inferenciákat és előfeltevéseket;
  - elősegítik az új szegmensbe történő konceptuális váltást.

González két makrofunkcióba csoportosítja a retorikai, a szekvenciális struktúra, illetve az inferenciális komponens esetében működő – általa pragmatikainak nevezett – jelölők (*pragmatic markers,* röviden PM) szerepeit (a funkciók után zárójelben a González megállapította típusok elnevezése szerepel):

1. Az első kettő esetében **a diskurzus strukturális darabjai**ként hivatkozik a PM-ekre, amelyek a következő funkciókkal bírhatnak:
   - a retorikai struktúrához kapcsolódóan

[18] González: *Pragmatic markers,* 87, 7. ábra; a funkciókat részletesen lásd: 88–115.

- › személyes kommentár (kommentárjelölő);
- › személyes értékelés (értékelő);
- › tisztázás (tisztázó);
- › konklúzió (konklúziójelölő);
- › emfázis (hangsúlyozó/nyomatékosító);
- › evidencia (evidenciális);
- › információ hozzáadása (hozzáadás-jelölő);
- › játék gondolkodási idő nyeréséhez (elakadásjelző/késleltető);[19]
- › újrakezdés/folytatás (folytatásjelölő);
- › témaváltás (témaváltó);

• a szekvenciális struktúrához kapcsolódóan
- › keretjelző eszköz:[20] nyitó és záró szegmens (nyitó-, ill. zárószegmens-határ-jelölő); idézett anyag megnyitása (idézésnyitó);
- › cselekményfejlődés bevezetése (cselekményfejlődés-bevezető);

2. Az inferenciális komponens esetében a PM-ek **a diskurzus értelmező szignáljai**, s lehetséges funkcióik:
   • igazolás/indoklás (igazolásjelölő);
   • kontextuális hatások megszorítása (kontextuális megszorító);
   • arcfenyegetés csökkentése (arcfenyegetés-csökkentő);
   • előfeltevés (előfeltevés-jelölő);
   • szövegvilág lehorgonyzása (szövegvilág-lehorgonyzó);
   • közelség/monitorozó eszköz (monitorozásjelölő).

Furkó 2011-es áttekintésében több korábbi szerzőnek a diskurzusjelölőket a koherenciaviszonyok alapján megragadó rendszerezését vetette össze egymással.[21] A végeredmény sok hasonlóságot mutat González ábrájával, lényeges különbség azonban, hogy kinél mennyire hangsúlyosan és hogyan jelenik meg az

[19] González nem a *hesitation marker* vagy *filler* kifejezéseket használja, ennek magyarázata az, hogy – akárcsak mi is – nem tartja töltelékelemeknek ezeket, pragmatikai funkcióval bíró egységekként veszi számba őket.

[20] Hiányzik González rendszeréből.

[21] Deborah Schiffrin: *Discourse markers,* Cambridge, Cambridge University Press, 1987; Gisela Redeker: Ideational and pragmatic markers of discourse structure, *Journal of Pragmatics,* 14. évf., 1990, 367–381; Gisela Redeker: Linguistic markers of discourse structure, *Linguistics,* 29. évf., 1991, 1139–1172; Bruce Fraser: An approach to discourse markers, *Journal of Pragmatics,* 14. évf., 1990, 383–395; Bruce Fraser: Pragmatic markers, *Pragmatics,* 6. évf., 1996, 167–190; Bruce Fraser: What are discourse markers?, *Journal of Pragmatics,* 31. évf., 1999, 931–952; lásd Furkó Bálint Péter: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze, *Officina Textologica,* 16. évf., 2011, 50–51, vö. Furkó: *Diskurzusjelölők,* 20 és kk.

interakciós szempont. Gonzáleznél a retorikai struktúra lényegében tartalmazza azokat az elemeket, amelyek Schiffrinnél az akciószerkezetben és a résztvevői keretben jelennek meg, Redekernél azonban csak az előbbit foglalja magában. Crible műfajfüggetlen annotációs modellje (lásd 1. táblázat)[22] ugyancsak korábbi meghatározó munkák funkciótipológiáit integrálja.[23]

ideációs funkciók	**retorikai funkciók**	**szekvenciális funkciók**	**interperszonális funkciók**
ok-okozat	motiváció	tagolás	monitoring funkciók
következmény	konklúzió	kezdő elem/határvonal jelzése	arculatkezelés
megengedés	ellentételezés	záró elem/határvonal jelzése	egyet nem értés kifejezése
ellentét	részletezés	topikváltás	egyetértés kifejezése
alternatíva	újrafogalmazás	topikújrakezdés	elliptikális funkciók
feltétel	relevancia	idézés	
temporalitás	hangsúlyozás	hozzáadás	
kivétel	kommentálás	felsorolás	

1. táblázat: Diskurzusjelölő-funkciók Crible csoportosításában[24]

Munkánkban – mivel számos műfajra kiterjedő vizsgálatokat végzünk – alapvetően a Crible-féle funkciórendszerezésből/annotációs sémából indulunk ki, és amikor szükséges, ezeket az adott (al)műfajnak megfelelően pontosítjuk. A séma tesztelésével és használhatóságával kapcsolatos eredményeinket az egyes esettanulmányokat bemutató fejezetekben ismertetjük.

Terminusok

A diskurzusjelölő kategória ellentmondásosságát tükrözi, hogy az angolszász szakirodalomban csaknem félszáz (pl.: *discourse marker, discourse particle, pragmatic marker, pragmatic particle, cue phrase/word, discourse connective, discourse operator, pragmatic operator, pragmatic connective, phatic connective, coherence marker, filler*), a magyar nyelvűben pedig mintegy harminc különböző

[22] Crible: *Discourse markers;* a magyar elnevezések forrása Furkó: *Diskurzusjelölők,* 21.

[23] Fraser: *An approach;* Redeker: Linguistic markers; González: *Pragmatic markers*. Fontos, hogy Fraser csak az 1. táblázat 2–4. oszlopában szereplő funkciókat tartja diskurzusjelölői funkciónak, az ideációsokat nem. Lásd Furkó: *Diskurzusjelölők,* 31.

[24] Crible: *Discourse markers,* 47. Magyarul lásd Furkó: *Diskurzusjelölők,* 21.

megnevezése él (pl.: *diskurzusjelölő, diskurzuspartikula, pragmatikai kötőszó, hezitációs elem/lexikális hezitáció*). Ezek zöme többé-kevésbé fedi le ezt a csoportot, jellemzően azért, mert általában inkább egy, a funkció alapján körülhatárolt alkategóriáját reprezentálják (pl. *árnyaló partikulák*).[25] Az angol szakirodalomban használatos változatokra végzett keresések eredményeit mutatja a 2. táblázat.

angol terminus	**Google Scholar-találat (db)**
discourse marker (DM)	20.900
cue word	10.100
discourse particle (DP)	4.630
pragmatic marker (PM)	3.070
cue phrase	2.200
discourse connective (DC)	1.900

2. táblázat: Az angol terminusok gyakorisági megoszlása a Google és a Google Scholar alapján[26]

Az előbbiek ellenére a pragmatikai szakkönyvekben a leggyakrabban használt hármas a táblázatban félkövérrel jelzett *discourse marker* (DM), *discourse particle* (DP) és *pragmatic marker* (PM) (lásd lentebb is). A *cue phrase, cue word* kifejezések elsősorban a számítógépes nyelvészeti munkákban[27] jelennek meg mint diskurzuskapcsoló szerepű egységekre referáló terminusok. A Google Scholar-találatok (2. táblázat) esetében a *cue word* magas találati számát magyarázhatja, hogy a kifejezést nem nyelvészeti szakkifejezésként is széles körben használják (pl. a pszichológiában). A magyar nyelvtudományban a *diskurzusjelölő* kapott teret az utóbbi évtizedben, főként átfogó jelentése miatt – jellemzően magába foglalja a diskurzuspartikulákat. A számos variáns elméleti elkülönülést is reprezentálhat, de nem szükségszerűen. Bár Dedaić és Mišković-Luković maga felcserélhető terminusként referál a *particle,* a *marker* és a *connective* kifejezésekre,[28] azt is bemutatják könyvükben, hogy melyik kifejezést jellemzően milyen megközelítéssel élők preferálják:

[25] A magyar terminológiához bővebben lásd Dér Csilla Ilona: Mik is a diskurzusjelölők?, in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban,* Tinta, 2009, 293–303; ill. Furkó: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés.

[26] A lekérdezések ideje: 2020. július 27.

[27] Pl. Diane J. Litman: Cue phrase classification using machine learning, *Journal of Artificial Intelligence Research*, 5. évf., 1996, 53–94.

[28] Mirjana N. Dedaić – Mirjana Mišković-Luković: South Slavic discourse particles: Introduction, in Mirjana N. Dedaić – Mirjana Mišković-Luković (eds.): *South Slavic discourse particles*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2010, 1–22.

- *Discourse marker:* A szociopragmatikai szemléletűek használják, e jelölők a nyelvhasználat részei, diskurzusbeli pragmatikai funkciókkal bírnak. Ugyanakkor vannak kutatók, akik szerint a DM magába foglalja a DC-ket és a DP-ket is,[29] míg van, aki szerint a DP tágabb körű, mint a DM,[30] de ez ritka álláspont.
- *Pragmatic marker:* A kognitív pragmatikát kutatókra jellemző elsősorban, főként relevanciaelméleti keretben (de Blakemore inkább a DM-et preferálja). E jelölők szemantikai, procedurális jelentéssel bírnak, és a megnyilatkozás megértése során a következtetési folyamatokat korlátozzák.

Dedaić és Mišković-Luković végül a DP *(discourse particle)* használata mellett döntött: a jelzőt illetően azért a *diskurzus*t használják, mert a fogalom a diskurzuskoherenciával, a korpuszadatokkal asszociálódik;[31] a *partikulá*t pedig azért, mert a *jelölő*nél *(marker)* korábbi terminus, a délszláv nyelvészeti hagyományban tipikusabb, és a relevanciaelmélet is alkalmazza. A formális szintaktikai és szemantikai diskurzusjelölő-megközelítések morfoszintaktikailag (jobban) körülhatárolt kategóriaként értelmezik a diskurzusjelölőket, ezért is preferálják közülük többen a *diskurzuspartikula* terminust és vizsgálnak egyszavas jelölőket.[32] Kivételnek tekinthető a HPSG/SDRT keretben dolgozó Urgelles-Coll,[33] aki a *diskurzusjelölő* kifejezésnél marad és többszavas alakulatokat is említ (pl. *by the way*), de az adverbiumi, fonológiailag redukáltabb (rövid) és szeparálódott-független egységeket tartja elsősorban DM-nek. Az integráltság lényeges szempont ennél a szerzőnél, mivel csak az integrált jelölőknek tulajdonít kapcsoló, koherenciaépítő funkciót (lásd lentebb is, pl. a *but* kontrasztot, az elvárások tagadását tudja kifejezni), a nem integráltaknak diskurzusirányító szerepük van (pl. az új témát bevezető *by the way,* vagy a *well,* ami folytatást, összegzést is visszaadhat, de lehet töltelék(!) is Urgelles-Coll szerint, amikor a beszélő nem tudja, hogyan folytassa a mondandóját). Azaz egy diskurzusjelölő szerinte prototipikusan lehet:[34]

[29] Andreas H. Jucker – Yael Ziv: Discourse markers: Introduction, in Andreas H. Jucker – Yael Ziv (eds.): *Discourse markers,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1998, 2.

[30] Pl. Lawrence Schourup: Discourse markers, *Lingua*, 107. évf., 1999, 228–230.

[31] Gisle Andersen – Thorstein Fretheim: Introduction, in Gisle Andersen – Thorstein Fretheim (eds.): *Pragmatic markers and propositional attitude,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2000, 3.

[32] A magyarban például Gyuris Beáta: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. IV. A lexikon szerkezete,* Budapest, Akadémiai, 2008, 639–682.

[33] Miriam Urgelles-Coll: *The syntax and semantics of discourse markers,* London, Continuum, 2010.

[34] Uo., 25–26.

- jelentéses – szemantikailag poliszém – integrált – koherenciaépítő szerepű;
- nem jelentéses – pragmatikailag többértelmű (azaz pragmatikai jellemzői a kontextustól függően alakulnak) – nem integrált – diskurzusirányító szerepű

Mindez azonban a koherencia – és végső soron a szemantika és a pragmatika viszonyának – felfogásától függ: mint Furkó megmutatta,[35] a koherencia a legtöbb angolszász szerzőnél tág fogalom, amely jellemzően a kohéziót mint síkot is magában foglalja (Urgelles-Coll esetében is), ez utóbbi a szemantikai, ideációs, konceptuális jelentések közti kapcsolatokat fedi le (1. táblázat, 1. oszlop).[36] A diskurzusjelölő-kutatásban elterjedt modellek tehát a koherenciarelációkon belül tárgyalják a szemantikai és a pragmatikai relációkat, ahogyan azt korábban González elképzelésében is láttuk. Furkó szemantika és pragmatika szétválaszthatatlansága melletti egyik fő érve is az, hogy a szemantikai és a pragmatikai szerepek maguk sem bonthatók szét se a diskurzusjelölők történeti változásában, se szinkrón leírásában, multifunkcionalitásuk is ennek a legnyilvánvalóbb bizonyítéka.[37] Ugyanez a téma áll a diskurzusjelölők és a kötőszók elhatárolhatóságával kapcsolatos diskurzus középpontjában is (részletesen lásd a következő alfejezetekben).

A diskurzusjelölők funkciói kapcsán röviden érintenünk szükséges a metanyelvi és a metapragmatikai funkciók körét is. Crible sémájában (1. táblázat) a szekvenciális funkciók között szereplő idézés emelhető ki a metapragmatikai szerepek közül, de az idevágó funkciók köre ennél jóval tágabb. A diskurzusjelölőket a metanyelvi funkciók alapján tárgyalja Maschler,[38] aki egy saját(os) terminust használ, a *metalanguaging*et (kb. 'metanyelvelés'). Mint kifejti, a metanyelvhasználat során abból a célból használjuk a nyelvet, hogy a nyelvhasználat folyamatáról magáról kommunikáljunk; diakrón értelemben pedig egy olyan szemantikai-pragmatikai folyamatról van szó, amely a diskurzusjelölők grammatikalizációjának középpontjában áll, ugyanis a diskurzusjelölők

[35] Furkó: *Diskurzusjelölők*, 26–30.

[36] A magyar szövegtani munkák egy részében is a szövegkohézió a szöveg szemantikai összetartó erejét jelenti, a szövegkoherencia pedig a pragmatikait, pl. Szikszainé Nagy Irma: *Leíró magyar szövegtan*, Budapest, Osiris, 1999 (vö. Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 30), de ezeket egymástól elkülönülő kategóriákként szemlélik.

[37] Részletesen Furkó: *Diskurzusjelölők*, 31–33. Vö. Dér Csilla Ilona: A *hát* multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében, *Beszédkutatás*, 25. évf., 2017, 169–184.

[38] Yael Maschler: *Metalanguage in interaction: Hebrew discourse markers*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2009.

a metanyelvhasználat meghatározó elemei. Megjegyzendő, hogy a metanyelvi kifejezéseket (illetve egy részüket) nem mindenki tartja diskurzusjelölőnek, így a diskurzusjelölői funkciók közül is kizárják a metanyelvit, de ez nagyban azon múlik, mit takar maga a metanyelv kifejezés. Nem mindegy ugyanis, hogy a „szövegre referálás" alatt azt értjük, hogy az adott diskurzusjelölő a szöveg egyes részeinek egymáshoz való viszonyát adja meg (akár az illokúciós aktusok közti viszonyt, akár a témák egymáshoz kapcsolódásának módját stb.), vagy a beszélő a saját nyelvhasználatáról magáról tesz megjegyzéseket, pl. *nem ezt akartam mondani; rosszul fogalmaztam; elfelejtettem, mit akartam.* Maschler metanyelv(használat)-meghatározásába ugyanis mindkettő belefér: „nyelvhasználat az interakcióról, szembeállítva a nyelven kívüli világról szóló beszéddel […], a diskurzusjelölők magára a szövegre vonatkoznak, a beszélői közti interakcióra, vagy a verbalizáció során az elméjükben lejátszódó kognitív folyamatokra."[39] Tény, hogy a szerző a metanyelvet dimenzionális természetűnek gondolja, tehát egy nyelvi kifejezés több szinten lehet metanyelvi, vagyis többféle metanyelvi megnyilatkozás lehetséges: textuális, interperszonális, kognitív, s ezek szimultán is működni tudnak.

Maschler kutatásának sajátossága, hogy a diskurzusjelölők viselkedését kódváltásos helyzetekben figyelte meg, eközben ugyanis jól tanulmányozhatók a nyelvhasználat ikonikusan szétváló akciói: kódváltáskor a metalingvális keretezés egy másik nyelven zajlik, mint maga a diskurzus. A konverzációs akciók határain ezért hosszabb szüneteket, hezitációkat, diskurzusjelölőket találunk. Ezért is határozza meg Maschler a diskurzusjelölőket konverzációs akciók határain vagy keretváltáskor („frame shifts") megjelenő metanyelvi megnyilatkozásokként. Amellett érvel, hogy az e helyeken megjelenő töltelékelemek („fillers") és hezitációjelölők („hesitation markers") valójában diskurzusjelölők.[40] Ez más, egynyelvű társalgásokra vonatkozó kutatásokkal is egybecseng annyiban, hogy a diskurzusjelölők használata sem nem véletlenszerű, sem nem funkciótlan, használatuk csak látszólagosan ad hoc – ilyen módon a *beszédtöltelékség* kategóriája maga kérdőjeleződik meg.[41]

[39] Uo., 1.

[40] Uo., 5–6.

[41] Dér Csilla Ilona: Milyen funkciójúak a tölteléknek tartott elemek a spontán nyelvhasználatban?, in Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *MANYE XXIII. Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I,* Budapest, MANYE–Tinta, 2014, 115–121.

Forrásaik

A diskurzusjelölők megnevezései között, illetve a jellemzésükben is megjelennek szófaji kategóriák (pl.: kötőszó, partikula), amelyek a már jelzett elméleti kötődés mellett a kérdéses elemek eredetével is kapcsolatosak. Az alábbiakban összefoglaljuk, milyen forrásszófajok és -szerkezetek jöhetnek számításba a diskurzusjelölők esetében:

- lexémaszinten:
  - kötőszók, pl.: *és, de, mert, hogy, illetve, úgyhogy, vagy, meg, tehát*
  - határozószók (és határozóragos névszók), pl.: *mellesleg, szóval, tényleg, apropó, például, most, pontosabban*
  - módosítószók: *persze, valószínűleg*
  - partikulák, pl.: *vajon, ám, már, csak, csakhogy, ugye*
  - névmások, pl.: *így, ilyen, afféle* (nem a szokványos használatban, nagyobb egységeket kapcsolva, vagy a figyelmet irányítva)
  - határozói igenevek, pl.: *összegezve*
  - interakciós mondatszók (azon belül társalgásszervező- és jelölő elemek), pl.: felelőszók, ill. szómondatok: *igen, aha, ja, oké, naná, na, á, nos*
  - melléknév: *jó*
  - ragtalan főnév: *izé*
  - ragozott igealakok: lásd mondatszint
- szintagmaszinten:
  - határozós szintagmák: *jobban mondva, szemben vmivel* (átv.)
  - jelzős szintagmák: *más szóval (~másszóval)* – mondásigékből képzett igenevek mellett, később azok nélkül is állhatnak
- (tag)mondatszinten, pl.: *vagy hogy mondjam?; még azért visszakérdezek; tekintettel (lévén) arra, hogy…; látod; akkor másképp mondom; tudod; mondjuk; nézd, de várjál!* – tipikusan érzékelés- és mondásigéket tartalmaznak

A kötőszóktól való elhatárolás a kapcsoló (konnektív) szerep miatt rendkívül problémás. A kutatók nagyobb része szerint a diskurzusjelölők inherensen konnektívak, mások felvesznek nem konnektív jelölőket is, de ennek értelmezése nagyban múlik a konnektivitás értelmezésén.[42] A „diskurzusjelölő és/vagy kötőszó?" kérdésre válaszként jellemzően háromféle megoldás szokott születni a szakirodalomban:

[42] Vö. Furkó: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés, 48.

1. Az egyik lehetőség az, hogy a kapcsolt szintek alapján születik döntés, eszerint a kötőszók szintagmatagokat kapcsolnak, a diskurzusjelölők ennél magasabb szintű egységeket. A spontán beszéd elemzésekor ez azonban nem mindig alkalmazható szempont, mert sokszor nem egyértelmű, hogy milyen szintek kapcsolódnak. Arról az elméleti szempontról nem is szólva, hogy a kérdéses elemek esetében szinte kizárólag mellérendelő kötőszókról van szó, és számos keret nem fogadja el a mellérendelő szintagmákat mint kategóriát, mellérendelő tagmondatok kapcsolatáról beszél.[43] A magunk részéről mi sem számolunk a mellérendelő szintagmák létével.[44]
2. Egy másik megoldási mód a szemantikai fogódzók keresése (előfeltétele az olyan elméleti keret, amely szétválasztja a szemantikát és a pragmatikát): Németh T.[45] szemantikai kötőszókat és pragmatikai kötőszókat különböztet meg egymástól, attól függően, hogy a propozíciós tartalom vagy az illokúciós erő alapján kapcsolódnak-e az adott egységek (ugyancsak pragmatikai kötőszókra jellemző itt az attitudinális vagy interperszonális funkció). Ez a módszer hatékonynak tűnik, de bizonyos extrémen multifunkcionális jelölők (mint amilyen a *hát* is)[46] és a diskurzusjelölő-társulások esetében problémákba ütközünk, mert ezekben keveredve jelenhetnek meg ezek a viszonyok.
3. A harmadik javaslat a probléma feloldása olyan módon, hogy az egyik kategória bekebelezi a másikat. Ilyen például Polanyi megoldása,[47] aki szerint mivel a tagmondatok is diskurzusszegmensek, minden kötőszó egyúttal diskurzusjelölő is.

   A diskurzuskoherenciát középpontba állító munkák egy része is ebbe az irányba mutat, mivel a kötőszók is ehhez a koherenciához járulnak hozzá. Ugyanakkor a relevanciaelmélet sem tesz különbséget az egyes konnektív funkciók között a tekintetben, hogy szövegelőzményhez vagy nem nyelvi kontextushoz kapcsol-e.[48]

   Polányi megoldása látszólag jól használható az elemzések során, valójában nehezen feloldható ellentmondáshoz vezet: ha azt mondjuk, hogy a kötőszók

[43] A kérdésről részletesen, példákkal kísérve lásd Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra: A pilot study of Hungarian discourse markers, *Language and Speech,* 53. évf., 2010/2, 140 és kk.

[44] A részletes okokat lásd Bánréti Zoltán: A mellérendelés, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan,* Budapest, Akadémiai, 1992, 715–796.

[45] Németh T. Enikő: *On the role of pragmatic connectives in Hungarian spoken discourses,* in Brita Wårvik – Sanna-Kaisa Tanskanen – Risto Hiltunen (eds.): *Organization in discourse. Proceedings from the Turku Conference,* Turku, University of Turku, 1995, 393–402.

[46] Németh T. Enikő: A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata, *Magyar Nyelv,* 94. évf., 1998, 329.

[47] Polanyi Livia: The linguistic structure of discourse, in Deborah Schiffrin – Deborah Tannen – Heidi E. Hamilton (eds.): *The handbook of discourse analysis,* Oxford, Blackwell, 2001, 265–281.

[48] Furkó: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés, 53.

> diskurzusjelölők, tulajdonképpen felszámoljuk a kötőszói osztályt, a diskurzusjelölők „benyelik" a kötőszókat. A diskurzusjelölők nem mindegyike megy vissza azonban kötőszói előzményre, vagy nem konnektív szerepűek olyan értelemben, ahogy kötőszóként azok. De még ha van is ilyen előzmény, a későbbi, diskurzusfunkciókhoz köthető szintaktikai viselkedés eltérő lehet a „hagyományos" kötőszói funkciókhoz kapcsolhatótól, olykor igen látványosan tér el (pl. az *így* esetében, ahol a kötőszói szerepben az elem jellemzően a tagmondat elején foglal helyet, de legkésőbb a kiemelt egység után, diskurzusjelölőként azonban a követő egység előtt jelenik meg, annak helyzetéhez igazodik).

Az előbbiek miatt megtartjuk mindkét terminus *(kötőszó, diskurzusjelölő)* használatát a továbbiakban, ugyanakkor elfogadjuk azt az elméleti döntést, hogy a kapcsolt nyelvi szintek (szintagma, mondat stb.) szerint nem különböztetünk meg egymástól kötőszókat és diskurzusjelölőket.

A saját megoldásunk alapvetően Gonzálezére[49] rímel, mert számol kötőszókkal (nála: konnektorokkal) és pragmatikai jelölőkkel, azzal a különbséggel, hogy mivel mindkét csoport tagjai a diskurzuskoherencia létrehozásában vesznek részt, ezért összefoglalóan diskurzusjelölőknek tartjuk és nevezzük őket (így lesznek konnektív és nem konnektív jelölők). Ennyiben megtartjuk a Polányi-féle megoldást, amelyet még egy érv támogat: a diskurzusjelölő/kötőszó-társulásoké, amelyek esetében két vagy több ilyen (konnektor és pragmatikai jelölő, pragmatikai jelölő és pragmatikai jelölő) elem kapcsolódik össze, s e kombinációk léte is azt mutatja, hogy ezek az elemek szervesen összefüggenek egymással, nem húzható közéjük éles határ. Megoldásunk ugyanakkor egyesíti magában Németh T. megoldását is, hiszen elméleti megfontolásból megkülönböztetjük az ideációs és a pragmatikai struktúrát, és ilyen módon a kétféle csoportot.

Végezetül a diskurzusjelölők multifunkcionalitását mint érvet használjuk fel, hogy e két csoport (konnektorok, pragmatikai jelölők) összetartozását hangsúlyozzuk (elméleti szétválasztásuk mellett). Egyazon egység akár mindkét szerepben megjelenhet, ugyanabban a konkrét használatban (jellemzően ilyen a *hát*), ami azt mutatja, hogy ezek kötőszói és pragmatikai jelölői voltának szétválasztása csak a nyelvészeti leírásban lehetséges (González az argumentatív kötőszókról írja, hogy ezeket azért is veszi diskurzusjelölőknek, mert a vizsgált műfaj pragmatikai struktúrájában nagyon jelentős szerepűek).[50]

[49] González: *Pragmatic markers,* 87.
[50] Uo., 111.

Jellemzőik

Az alábbiakban először a diskurzusjelölők jellemző vonásait, majd közülük a jelentéssel kapcsolatos problémákat vesszük számba:[51]

- **szemantikai-pragmatikai jellemzők**: nem-propozicionális jelleg (nem igazságfeltételes jelentés); procedurális jelentés (nem-kompozicionális jelleg); multifunkcionalitás; kontextusfüggőség;
- **szövegtani jellemzők**: koherenciateremtés (diskurzusszegmensek értelmezési módjának megadása), metapragmatikai szerepek;
- **formális-szintaktikai jellemzők**: opcionalitás; szintaktikai függetlenség; kezdő pozíció; változó hatókör, fonológiai redukció (másutt: fonológiai függetlenség);
- **stilisztikai jellemzők**: magas gyakoriság; oralitás; stigmatizáltság.

A diskurzusjelölők jelentésének leírásával kapcsolatban számos nehézség adódik. Ezek közül a legtöbb gondot az okozza, hogy a fenti vonásokra esetükben mindig találni kivételt is. Jól mutatja ezt a procedurális és a nem-igazságfeltételes jelentés kettőse, ugyanis vannak olyan jelölők, amelyekre mindkettő igaz, de vannak olyanok is, amelyekre csak az egyik áll:[52]

- procedurális és nem-igazságfeltételes: ***Tényleg,*** *elhozta aztán az ajándékot?*
- konceptuális és nem-igazságfeltételes: ***Őszintén (szólva),*** *nem hiszem, hogy igazad van.*[53]
- procedurális és igazságfeltételes: ***Hát*** *megölte?* (retorikai kérdésben), a diskurzusjelölő hatással van a propozícióra (’Nem ölte meg’).[54]

Fraser szerint[55] a konceptuális–procedurális felosztás monolitikus szemléletű és a következő érvekkel cáfolható:

1. A diskurzusjelölők (inherens jelentése) tagadhatók:
   A víz nem forr fel. ***Így*** *nem tudunk teát csinálni.* Tagadása: Ez nem igaz.

[51] A többi vonás elméleti vonatkozásaihoz lásd Furkó: *The pragmatic marker,* 50; Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés, 42–46; Dér: On the status, 10–17.

[52] Deirdre Wilson – Dan Sperber: Linguistic form and relevance, *Lingua,* 90. évf., 1993/1–2, 1–25, analóg magyar példákat hozva az övéikre.

[53] Ehhez lásd még Fraser c) érvét itt (és lásd a főszövegben is): Bruce Fraser: On the conceptual-procedural distinction, *Style,* 40. évf., 2006/1–2, 24–32.

[54] Schirm: *A diskurzusjelölők funkciói.*

[55] Fraser: On the conceptual.

Nem szükséges forrnia a víznek ahhoz, hogy teát csinálhassunk.
Mari nem iszik. ***Bár*** *ma este ivott egy kis brandyt.* Tagadása: Nem igaz. Annak ellenére, amit várnál, Mari ma is megtartóztatta magát az italtól.
Mari felmondott, ***mert*** *a főnöke inzultálta.* Tagadása: Nem igaz. Nem a főnök molesztálása miatt mondott fel Mari.

2. Megadható a jelölők konceptuális jelentése, bár ez nem mindig könnyű, valamint egy diskurzusjelölőnek több konceptuális jelentése is lehet a procedurális mellett:
Jack was forced to work overtime. ***So*** *he quit his job.* 'Jacket túlórázásra kényszerítették. Így felmondott.' [következtetés]
He likes sweets, ***so*** *he has to like chocolates.* 'Szereti az édességeket, így a csokoládét is szeretnie kell.' [logikai-inferenciális]
The movie was over, ***so*** *we didn't bother hurrying.* 'A filmnek vége volt, így nem foglalkoztunk azzal, hogy siessünk.' [kontextuális-inferenciális]
She shut the door ***so*** *the cat couldn't get out.* 'Becsukta az ajtót, így a macska nem tudott kimenni.' [szándékosság]
3. Megjelenhetnek nagyobb kompozicionális egységekben is: ilyenek az angol *frankly, seriously* stb. illokúciós határozók (pl. *frankly speaking*), az értékelő határozók korlátozottabban (pl. *amazingly, incredibly, thankfully*), az evidenciajelölők *(seemingly, certainly)* még inkább.

Fraser előbbi három érve mellé negyedikként hozható, hogy ha a diskurzusjelölők történeti változás eredményeképpen alakulnak ki (és bizonyíthatón a nagy többségük igen), akkor szükségszerűen kellett lennie egy (vagy több) köztes fázisnak is:

propozíciós–konceptuális jelentés → nem-propozíciós–konceptuális → nem-propozíciós–procedurális jelentés[56]

Szerepük a diskurzuskoherenciában

A szakirodalom alapvetően kétféle diskurzusjelölő-megközelítéssel él az általános funkció(ka)t illetően: koherenciaelméleti vagy relevanciaelméleti szempontúval. Az előbbi munkák vannak túlsúlyban,[57] amelyek inkább a textuális funkciókra fókuszálnak, az utóbbiak pedig a kognitív folyamatokra, de vannak

[56] Furkó: *The pragmatic marker,* 48.
[57] Vö. Müller: *Discourse markers,* 8.

egymásnak megfeleltethető fogalmaik, például elfogadják, hogy a diskurzusjelölők a hallgató megértési folyamatát segítik elő,[58] és a számos lehetséges interpretáció közül a hallgatónak ezek segítségével kell megtalálnia a legrelevánsabbat.[59] Az is változó, hogy az adott keretben mennyire tartják a diskurzusjelölőket a diskurzuskoherencia létrehozásában jelentősnek: a relevanciaelméleti megközelítések többségében a diskurzusjelölők csupán „a megnyilatkozások feldolgozását optimalizálják, azaz az interpretációs folyamatot mintegy felgyorsítják azáltal, hogy az előtérbe kerülő megnyilatkozások, illetve a közös kognitív környezet egyes elemei közötti kapcsolatokra nézve instrukciókat (szemantikai megszorításokat) adnak."[60]

Jelen munkában ahhoz a vonulathoz kapcsolódunk, amely szerint a diskurzusjelölők szemantikai és pragmatikai viszonyokat egyaránt jelölhetnek, ilyen módon mind a diskurzuskohézióhoz, mind a diskurzuskoherenciához hozzájárulnak.[61] A két területet azért sem érdemes élesen szétválasztani (legfeljebb az egyes funkciók leírásának kedvéért), mert egyazon jelölő képes lehet mindkét területen és egyidejűleg működni (pl. az angol *but, so*; a magyar *hát, de*).

Redeker és Gruber szerint a diskurzusjelölők a viszonykoherenciához („relational coherence") járulnak hozzá,[62] mely a diskurzuskoherenciának az egyik aspektusa (a tematikus struktúra, az információs struktúra mellett), és úgy határozható meg, mint „az a mód, ahogy a propozíciók vagy illokúciós aktusok közösen strukturált, jelentésteli egységet alkotnak".[63] Korábbi vizsgálatok szerint a diskurzusjelölők átlagosan 50%-ban járulnak hozzá a koherenciaviszonyokhoz,[64] tehát egyáltalán nem csekély a szerepük.

[58] Schiffrin: *Discourse markers,* 318.

[59] Müller: *Discourse markers,* 8. Vö. Dan Sperber – Deirdre Wilson: *Relevance: communication and cognition*, Oxford, Blackwell, 1986.

[60] Furkó: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés, 38.

[61] Vö. uo., 51.

[62] Jelen keretek között nincs mód a koherencia- (és kohézió-)felfogások részletes ismertetésére, a témáról bővebben lásd uo., 46–53.

[63] Gisela Redeker – Helmut Gruber: Introduction: The pragmatics of discourse coherence, in uők. (eds.): *The pragmatics of discourse coherence. Theories and applications,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2014, 5.

[64] Redeker: Ideational and pragmatic markers; Maite Taboada: Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations, *Journal of Pragmatics,* 38. évf., 2006/4, 567–592; Maite Taboada: Implicit and explicit coherence relations, in Jan Renkema (ed.): *Discourse, of course. An overview of research in discourse studies,* Amsterdam, John Benjamins, 2009, 127–143; Maite Taboada – William C. Mann: Rhetorical Structure Theory: Looking back and moving ahead, *Discourse Studies,* 8. évf., 2006/3, 423–459.

Az alábbiakban Oates összefoglalása[65] alapján ismertetjük röviden a főbb koherenciaelméleteket és bennük a diskurzusjelölők szerepét (kiváló összefoglalót írt a témáról Montserrat González[66] is).

Szociolingvisztikai alapú diskurzuskoherencia-elméletek: ilyen Schiffrin úttörő munkája,[67] amelyben a szerző a beszéd öt síkját („plane") mutatta be, amelyek mindegyikén közreműködhetnek az általa vizsgált diskurzusjelölők *(oh, well, but, and, or, so, because, now, then, I mean, y'know),* elsődlegesen egy szinten, de van olyan, amelyik többön is. A szintek a következők:

- cserestruktúra *(exchange structure):* csak dialógusoknál létezik ez a szint, a beszédfordulók a beszédegységek, az ilyen jelölők a szerepváltásokért (szóátvételért, szóátadásért) felelnek, pl.: *well, and, but, so, or, y'know;*
- cselekvésstruktúra *(action structure):* ez a szint a beszélő identitásáért, társadalmi pozicionálásáért felel, pl.: *oh, well, and, but, so, because, then;*
- ideációs struktúra *(ideational structure):* egységei a propozíciók vagy „ideák", ezek között lehetnek kohézív, tematikus (topik, altopik), illetve funkcionális viszonyok (az utóbbira példa az *I mean,* amivel parafrázis adható). Az itt közreműködő diskurzusjelölők *(well, but, and, or, so, because, now, then, I mean, y'know)* tehát ezeket a propozíciókat kapcsolják össze;
- részvételi keret *(participation framework):* ezen a szinten dől el, miként kapcsolódik a beszélő és a hallgató egymáshoz a diskurzus folyamán, illetve a diskurzushoz magához, például direkt vagy indirekt beszédaktus révén; harcolnak-e egy beszédfordulóért, vagy sem (pl.: *oh, well, so, now, I mean, y'know*). A *well* például arra figyelmezteti a hallgatót, hogy nem közvetlen válasz jön a kérdésre, hanem egy kis kitérő következik még azelőtt, mielőtt a releváns válasz érkezne;
- információállapot *(information state):* a beszélő és a hallgató tudása, illetve az egymás tudásáról való tudásuk folyamatosan változik, ezekre vonatkoznak az itt közreműködő diskurzusjelölők *(oh, well, so, because, then, I mean, y'know).* Az *oh* például az információ fogadásának módját fejezi ki.

[65] Sarah Oates: *State of the art report on discourse markers and relations,* Brighton (UK), University of Brighton, Information Technology Research Institute, 1999, 4–22.

[66] González: *Pragmatic markers,* 41–115.

[67] Schiffrin: *Discourse markers.*

Szegmentációalapú diskurzuskoherencia-elméletek: Grosz és Sidner[68] a koherenciát három szinten ragadja meg, ebből csak az egyik nyelvi:

- nyelvi struktúra: a megnyilatkozások sorának aktuális struktúrája (pl. egy szegmens részei vagy különállóké);
- figyelmi állapot (*attentional state,* AS): a diskurzusszegmens célja (*discourse segment purpose,* DSP), ezt a legfontosabb kifejezni, ez van a figyelem középpontjában. Az AS fókuszhelyek (*focus spaces,* FP) készletéből áll, mindegyik diskurzusszegmensben ezek tartalmazzák a legszaliensebb információt. Az FP-k törölhetők, ami diskurzusjelölővel jelezhető, pl. az *anyway, in any case* a megelőző FP-re történő visszalépésre utal; a *now* és *next* pedig új diskurzusszegmenst kreálnak, a fókusz nem változik;
- szándékstruktúra: a diskurzus szándékvezérelt, vannak benne DSP-k (ezekből bármennyi lehet) és diskurzuscélok (DP-k, ebből egy van), amelyek nemcsak szemantikai tartalmúak (mint Schiffrin topikjai), hanem intenciók. Így a DP szabja meg az egész diskurzus tartalmát, és a DSP-k ehhez járulnak hozzá. Kétféle viszonyuk lehet: kielégítési-elsőbbségi viszony (DSP1-et még DSP2 előtt ki kell elégíteni), valamint dominanciaviszony: az egyik kielégítése része lehet egy másik kielégítésének, mert az utóbbi dominál. A koherencia itt a DSP-k és viszonyuk felismerése révén valósul meg.

A diskurzusjelölőket („cue phrases") a beszélő a diskurzusszegmens-határok jelzésére és a DSP-ről szóló információk hordozására használja.

Relációalapú diskurzuskoherencia-elméletek: számos idevágó keret létezik, Oates ötöt említ, amelyek közül a legismertebb a Retorikai Struktúra Elmélet (angol rövidítéssel: RST). Jellemző képviselője Mann és Thompson,[69] akik 23-féle retorikai viszonyt tartanak számon, amelyek szegmenseket („spans", tagmondattól a bekezdésig) kötnek össze. A szöveg lényege a hierarchikus struktúra (a nukleus a beszélő céljaihoz közel álló egység, nem vehető el; a szatellit a legkevésbé fontos egység a retorikai viszonyokban, a koherencia sérülése nélkül elvehető).

[68] Barbara J. Grosz – Candace L. Sidner: Attention, intentions, and the structure of discourse, *Computational Linguistics*, 12. évf., 1986/3, 205–215.

[69] William Mann – Sandy Thompson: Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organisation, *Text,* 8. évf., 1988, 243–281.

Egy másik jelentős relációalapú elmélet Maier és Hovy[70] háromszintű megközelítése; az általuk leírt alábbi viszonyok egyszerre, de külön-külön is megjelenhetnek:

- Az ideációs viszonyok arról informálják az olvasót, hogy szemantikai kapcsolat van a szövegrészek között, pl. elaboráció (kiegészítő információ érkezik az előző részhez, pl. *for example*), további ilyen kapcsolatok: kontraszt, ok.
- Az interperszonális viszonyok kétfélék: az olvasóhoz kapcsolódó viszonyok hiedelmekre, attitűdökre, vágyakra hatnak, az íróhoz köthetők, annak pozitív attitűdjét fejezik ki a következő rész tartalmával kapcsolatban. Itt, akárcsak Schiffrinnél is, fontos, hogy az író, az olvasó és a szöveg egymáshoz való viszonya megjelenjen.
- Textuális viszonyok: az író strukturálja a szövegét, prezentációs céljai vannak, így pl. logikailag összekapcsol részeket, érvek szekvenciáját vagy nukleusokat.

Pszichológiai alapú diskurzuskoherencia-elméletek: a pszichológiai szempontot hangsúlyozzák a koherencia leírásában, pl. a viszonyok pszichológiai konstruktumok, amelyek lehetővé teszik, hogy a hallgató a diskurzus kognitív reprezentációját létrehozza. Ilyenek a kognitív primitívumokon (pl. pozitív/negatív polaritás) alapuló viszonytaxonómiák, amelyekben a primitívumok bináris különbségeket alkotnak. Sanders, Spooren és Nordman[71] szerint nem minden viszonyhoz létezik külön diskurzusjelölő, némely viszonyok egyazon jelölőt is használhatják. Ilyen az angol *although* (és egyik magyar megfelelője, a *noha*), például: *Noha az arcok közti hasonlóságok száma igen magas, egyáltalán nem okoz nehézséget különbséget tenni az emberek igen magas száma között* (kontrasztív mellékmondat-következmény); *Noha az újságok gázbalesetekről számos alkalommal írtak tavaly, a gázhasználók rizikója jóval kisebb, mint a közlekedésben részt vevőké* (kontrasztív érv-állítás).

Scott és de Souza[72] a gépi szöveglétrehozás nézőpontjából írják le a koherenciát, a stílus inkább kognitív, mint esztétikai fogalom: azok a jó szövegek stilisztikailag, amelyeket könnyebb feldolgozni, s ezekben sok a diskurzusjelölő. Egy jelölővel

[70] Elisabeth Maier – Eduard H. Hovy: Organising discourse structure relations using metafunctions, in Helmut Horacek (ed.): *New concepts in natural language generation: Planning, realization, and Systems,* London, Pinter, 1991, 69–86.

[71] Ted Sanders – Wilbert Spooren – Leo Noordman: Toward a taxonomy of coherence relations, *Discourse Processes,* 15. évf., 1992, 1–35.

[72] Donia R. Scott – Clarisse Sieckenius de Souza: Getting the message across in RST-based text generation, in Robert Dale – Chris Mellish – Michael Zock (eds.): *Current research in Natural Language Generation,* London, Academic Press, 1990, 47–73.

számos viszony is visszaadható: a *because* 'mivel, mert' az okviszonyok számtalan fajtájára használható (akaratlagos ok, akaratlagos eredmény, nem akaratlagos ok, nem akaratlagos eredmény, cél, evidencia).

Elméleti következtetések

A fentiekben számos megközelítést láthattunk, amelyek mind relevánsak lehetnek a diskurzusjelölők leírásában. Elméleti keretünk kiválasztásában a meghatározó szempontok a következők voltak:

- A formális elméletek kevésbé tudják kezelni a diskurzusjelölők formai sokszínűségét (különösen a többszavas diskurzusjelölőkét), továbbá a szemantikai szerepek éles leválasztása a pragmatikaiakról sokszor nem lehetséges.
- A keletkezőfélben lévő, illetve fiatal diskurzusjelölők (mint amilyen az *ilyen* és az *így*) funkciói nehezen ragadhatók meg, mert azok még nem eléggé világosak, kategorizálhatók.
- A spontán beszédben gyakori diskurzusjelölők, különösen ha még nincs kiforrott funkciójuk, vagy ha nagyon is sokféle, egymással összeolvadó szerepük van, sokszor érdemben nehezen szétválaszthatók (ilyen például a *hát*), használatuk jellemzően stigmatizált („töltelékelemek"). A hagyományos – főként grammatikai – megközelítések ezekkel az elemekkel nem tudnak mit kezdeni, mert csak a világos szintaktikai, szemantikai jegyekkel bíró egységekhez rendelnek nyelvi funkciót. A *töltelékelemek* kifejezés értelmetlen, a használata pedig káros, mert olyan nyelvi egységeket stigmatizálnak vele, amelyeknek ha nem is teljesen világosak a nyelvi funkcióik, viselkedésük igazolhatóan szisztematikus, nem véletlenszerűen jelennek meg a beszédfolyamban. A meglévő funkciók akár át is fedhetnek, egy elemnek egyidejűleg lehet pragmatikai és pszicholingvisztikailag releváns funkciója is.[73] González[74] szerint a szövegműfaj nagyban meghatározza a benne használatos diskurzusjelölők funkciót (pl. a történetmesélésekben sokszor a lényeget emelik ki a narrátor szemszögéből, és értékelnek is). Erős érv a töltelékelemnek („filler") minősítés ellen, hogy a szövegműfaj befolyással van a használatukra, tehát nem lehetnek puszta töltelékek (mert ez esetben kontextusfüggetlennek kellene bizonyulniuk).

[73] Lásd Dér Csilla Ilona: Az *azért* és az *akkor* pragmatikai funkcióiról a mai magyar spontán beszédben, in Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások,* Budapest, Akadémiai, 2012, 154–156., ill. González megoldása: *staller/delayer,* lásd González: *Pragmatic markers,* 93.

[74] González: *Pragmatic markers.*

- Lényegesnek tartjuk a diskurzusjelölők szerepét az akár tágan, akár szűken értett diskurzuskoherencia létrehozásában, mivel a kutatások alapján jelentős mértékben hozzájárulnak a szándékolt üzenet megértéséhez, hiányuk pedig erősen csökkenti annak mértékét.[75]
- A diskurzusjelölőket erősen multifunkcionális (avagy polifunkcionális) egységeknek tartjuk, ez tehát alapvető definíciós jegyük (még ha eltérő mértékben is jellemző rájuk). A multifunkcionalitás használatunkban azt jelenti, hogy különböző kontextusokban más-más jelentést hordozhat egyazon jelölő, és azt is, hogy a diskurzus különböző síkjain („planes")[76] tud működni, illetve – az újabb diskurzusjelölő-megközelítések[77] szerint – eltérő doménekben. Az erősen multifunkcionális jelölők kettő vagy több funkcióval is bírhatnak egyazon használatukban.[78]
- Jelen esetben spontán beszédbeli jelölőket is vizsgálunk, ami hatással van az alkalmazható keretekre magukra.[79]

A fentiekből az alábbi következtetések vonhatók le:

- A funkcionalista keretek alkalmasabbak a diskurzusjelölők formailag is színes csoportjának megragadására, mert elsősorban a funkció oldaláról közelítenek, tehát érdemes erre fókuszáló elméletet választani a leírásban.
- A tágabb, többféle diskurzusjelölő-funkciót magukba foglaló megközelítések alkalmasabbak a fiatal(abb) egységek leírására (is).
- A nyelvi funkció fogalmát, ha a pragmatikai elemeket is be akarjuk emelni a leírásba, bővíteni kell a – beszédirányítás miatt is sokszor átfedő – pragmatikai-pszicholingvisztikai funkciók (pl. hezitálás, a megfelelő kifejezés keresése) beemelésével. Vagyis egy nyelvi egység bármelyik funkcióval bír is (szemantikai, szintaktikai, pragmatikai, pszicholingvisztikai), nem tartható töltelékelemnek. Ez kizárja a hagyományos grammatikai megközelítések közül azokat, amelyek a nyelvi funkciót szűk értelemben használják, illetve nyelvművelő okokból stigmatizálják ezeket a formákat. Kiváló háttér azonban hozzá a szociolingvisztika és a pragmatika.

[75] Redeker: Ideational and pragmatic markers.
[76] Schiffrin: *Discourse markers*; Redeker: Linguistic markers; Gisela Redeker: Discourse markers as attentional cues at discourse transitions, in Kerstin Fischer (ed.): *Approaches to discourse particles,* Amsterdam, Elsevier, 2006, 339–358.
[77] Crible: *Discourse markers*.
[78] Dér: A *hát* multifunkcionalitása.
[79] Lásd Furkó: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés, 38–39.

- Olyan elméleti keretre van szükség, amelyik a koherenciát lényegesnek tartja a pragmatikai leírásban, és a diskurzusjelölőket alapvetően a diskurzuskoherenciához hozzájáruló nyelvi eszközöknek tartja.
- Olyan elméleti keretet kell választanunk, amely elfogadja és kezelni tudja a diskurzusjelölők alapvető multifunkcionalitását.

Az előbbiek tükrében olyan elméleti kereteket és módszereket választottunk támpontul, amelyek a fenti kritériumoknak megfeleltek. A diskurzusjelölői szerepek, funkciók kategorizációja során Deborah Schiffrin sokrétű rendszere[80] a diskurzussíkokról jó kiindulási alapul szolgált. Ugyanakkor hasznosabbnak találtuk González, illetve Crible[81] rendszerezését. Ez utóbbi elég kimerítő ahhoz, hogy a legtöbb szóba jöhető diskurzusjelölő-funkciót be lehessen sorolni. Összevetve a Müller empirikus elemzése során talált funkciókkal[82] azt mondhatjuk, hogy González és Crible kategóriái gyakorlati szempontból még használhatóbbak (kevésbé általánosak és átfedőek). Emellett Müller[83] és González[84] módszertanának elemeit, valamint Redeker, illetve Redeker és Gruber[85] koherenciáról szóló tanulmányainak főbb következtetéseit is beépítettük.

[80] Schiffrin: *Discourse markers.*
[81] González: *Pragmatic markers;* Crible: *Discourse markers.*
[82] Müller: *Discourse markers,* 9.
[83] Uo.
[84] González: *Pragmatic markers.*
[85] Redeker: Ideational and pragmatic markers; Redeker: Linguistic markers; Redeker – Gruber: Introduction.

STIGMATIZÁLT, GYAKORI DISKURZUSJELÖLŐK A MAGYARBAN

Ebben a fejezetben három, a jelenkori magyar nyelvhasználatban igen gyakori, a nyelvművelő szakirodalom által egyaránt megbélyegzett három egyszavas diskurzusjelölőt *(hát, így, ilyen)* és lehetséges társulásaikat vizsgáljuk meg közelebbről. Vizsgálati anyagul egyfelől a Beszélt Nyelvi Adatbázis (BEA)[86] szolgál, másfelől az MNSz2 korpusza.

A Beszélt Nyelvi Adatbázis (BEA, „Magyar Spontán Beszéd Adatbázis" néven is) az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztálya által 2007 óta folyamatosan épített, beszélt nyelvi szövegeket tartalmazó adatbázis.[87] Létrehozásakor készítői figyelembe vették az intézetben érvényes „Humán vizsgálatokon alapuló nyelvészeti kutatások etikai szabályozása (2007)"-ben foglaltakat, az adatközlők kódokkal szerepelnek benne. Az adatbázis adatközlőnként hatféle beszélt nyelvi műfajt reprezentál (a felvételkészítés jellemző sorrendjében: mondatismétlés, interjú, véleménykifejtés, interpretált beszéd, társalgás, hangos felolvasás), ezek közül az e kötetben végzett elemzésekre egy, csak a spontán beszélt nyelvet képviselő műfajokból álló alkorpuszt választottunk ki, amelynek a műfajai a következők voltak:[88]

- **interjú:** zömmel monologikus szövegek, az adatközlő néhány kérdés alapján a családjáról, életéről, munkájáról beszél;
- **véleménykifejtés**: az adatközlőnek egy helyben megadott közéleti, hétköznapi témáról kell a véleményét kifejtenie;

[86] Beszélt Nyelvi Adatbázis (BEA): https://fonetika.nytud.hu/bea-beszelt-nyelvi-adatbazis/ (Letöltés: 2020. november 5.), Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz2): http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/ (Letöltés: 2020. november 5.)

[87] Részletesen lásd Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Gráczi Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter: BEA: Beszélt nyelvi adatbázis, in Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások,* Budapest, Akadémiai, 2012, 9–24; Horváth Viktória – Krepsz Valéria – Gyarmathy Dorottya – Hámori Ágnes – Bóna Judit – Dér Csilla – Weidl Zsófia: Háromfős társalgások annotálása a BEA-adatbázisban: elvek és kihívások, *Nyelvtudományi Közlemények,* 115. évf., 2019, 255–274.

[88] Lásd még Gósy és mtsai.: Beszélt nyelvi adatbázis, 11–12.

- **interpretált beszéd** (tartalomösszegzés): irányított spontán beszéd; az adatközlőnek kétféle, egy történelmi („varkocs") és egy természettudományi témájú („növény") szöveg meghallgatása után azok tartalmát kell visszaadnia;
- **társalgás:** spontán beszélgetés mindennapi – a véleménykifejtésben megadottól eltérő – témákról, amelyben a fő adatközlő (A) és a felvételvezető (T1) mellett egy további résztvevő (T2) szerepel.

E kötetben a mai magyar spontán beszédben jelentkező diskurzusjelölőket akartuk megvizsgálni, kiemelten a társalgásokban megjelenőket, de úgy gondoltuk, számos hasznos eredménnyel járhat, ha más spontánbeszéd-műfajokra is kitérünk, és az adott diskurzusjelölők megoszlását és jellemzőit ezekben is megnézzük.

E ponton mindenképpen ki kell térnünk a spontán beszéd fogalmára. E kifejezés alatt, összhangban a BEA készítőivel azt értjük, amikor a nyelvhasználó a beszédét előzetes tervezés, felkészülés nélkül alkotja meg.[89] Gósy és munkatársai a spontaneitástól elhatárolják a beszéd természetességét. A beszéd természetességét számos tényező befolyásolja, így a BEA készítésekor alkalmazott eszközök és a beszédhelyzet is (stúdiófelvétel, a formalitás fokai stb.), ez azonban annak spontán voltát nem érinti. Lanstyák a prototipikus beszélt nyelv jellemzésekor ugyancsak két vonást említ:[90] a (lélektani szempontból) spontán előkészítés nélküli, nyelvi szempontból pedig kötetlen. Az utóbbi azt jelenti, hogy a beszélő nem támaszkodik korábban leírt vagy hallott szövegre, így a produkciója szövegfüggetlen szövegalkotás révén jön létre. A BEA spontán alkorpusza e szempontból többrétű, mivel a benne lévő beszédműfajok nagyobbik fele kötetlen (interjú, véleménykifejtés, társalgás), kisebbik fele pedig nem (interpretált beszéd), de ez jó alapot kínál a diskurzusjelölők ilyen szempontú összevetésére is.

A formalitás foka nagyban meghatározza a spontán beszélt szövegek pragmatikai jellemzőit is. A BEA adatbázis készítőinek alapvető célja – a stúdió és a mikrofon használat ellenére is – a minél informálisabb, minél „természetesebb" beszédhelyzet megteremtése volt. Ehhez több módszerrel is éltek: ezt szolgálta a társalgásokban a harmadik, ismerős (közeli kolléga) bevonása, a hétköznapi, az adatközlőt többször személyesen is érintő témák használata, vagy – ha szükséges volt – a változtatás a felvételi sorrenden. A társalgás jellemzően az utolsó előttiként felvett egység volt, így feltételezhető, hogy addigra már feloldódtak az adatközlők kezdeti gátlásai (ha voltak); a nehezen oldódó beszélők esetében viszont a társalgás az első etapok közé került.[91]

[89] Gósy és mtsai: Beszélt nyelvi adatbázis, 13–15.
[90] Lanstyák István: *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*, Pozsony, Stimul, 2009, 15.
[91] Részletesen: Gósy és mtsai.: Beszélt nyelvi adatbázis, 13–18.

A BEA korpuszáról a hangfelvételek rögzítése után – a BEA saját szabályai szerint – folyamatosan lejegyzések készültek,[92] amelyeket folytattunk, illetve a meglévőket kutatási céljaink mentén átdolgoztuk. A legfőbb módosítás az elsősorban fonetikailag-fonológiailag releváns jelenségek (zajok, szünetek) jelöléseinek elhagyása volt. A szünetezés ugyan lényeges szempont (lehet) a diskurzusjelölők bizonyos szintaktikai vonásainak leírásában, jelen kötetben a szünet és a diskurzusjelölői státus összefüggésével, a diskurzusjelölők fonológiai függetlenségével nem foglalkoztunk, mivel ezeket a kérdéseket más, korábbi kutatások során már megvizsgáltuk.[93] Megtartottuk azonban a következő jeleket: a beszélőváltások sortöréssel való megjelenítését (minden új beszédforduló új sorba kerül);[94] az egyezményes magyar helyesírás elveinek követését, de elhagyva a mondathatárok jelölését; az átfedő beszédrészek jelölését zárójelezéssel.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért nem használtuk a társalgáselemzésben szokásosan alkalmazott transzkripciókat.[95] Elsősorban hatékonysági célból: a csaknem 8 órányi szöveg ilyen mélységben történő átírása a kutatásra rendelkezésünkre álló idő nagy részét elvette volna; másodsorban a saját vizsgálatokhoz erre általában nem is volt szükség (pl. az intonációs jegyek megadására). Főként a szekvenciális rendezettség megállapítása volt fontos a szegmensbeli pozíciók elemzéséhez, de ezt, mint korábban szó esett róla, ha más formában is, de az említett BEA-lejegyzési szabályok is tartalmazták.

A lejegyzésekre elsősorban a diskurzusjelölők manuális kikeresését megkönnyítendő volt szükség. A készen kapott lejegyzéseken az előbb már említett átalakításokon kívül további változtatásokat is végeztünk, mivel a saját percepciónk esetenként eltért az aktuális lejegyzőétől, a szöveg újrahallgatásai során is többszöri korrekcióra volt szükség (pl. kimaradt tagmondatok, eltérő szavak miatt). Az egyes hangfelvételeket biztonságképpen legalább négyszer meghallgattuk

[92] Lásd Neuberger Tilda: A spontán beszéd lejegyzése – a BEA adatbázis tapasztalatai alapján, *Beszédkutatás,* 17. évf., 2009, 182–195; Gyarmathy Dorottya – Neuberger Tilda: A BEA adatbázis alkalmazásfüggő lejegyzései, *Beszédkutatás,* 19. évf., 2011, 109–121; Gósy Mária: Multifunkcionális beszélt nyelvi adatbázis – BEA, in Prószéky Gábor – Váradi Tamás (szerk.): Általános Nyelvészeti Tanulmányok *XXIV. Nyelvtechnológiai kutatások,* Budapest, Akadémia, 2012, 329–349.

[93] Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra: A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat,* Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2007, 61–67; Dér–Markó: A pilot study; Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona: Magyar diskurzusjelölők korpuszalapú vizsgálata, in Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.): *Uralisztikai Tanulmányok 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére,* Budapest, ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, 2008, 535–556.

[94] Ha a hallgató közbevág vagy háttércsatorna-jelzést használ, akkor az és a beszélő rákövetkező folytatása is új sorba kerül, függetlenül attól, hogy történt-e szóátadás-szóátvétel, vagy sem.

[95] Lásd Boronkai Dóra: *Bevezetés a társalgáselemzésbe,* Budapest, Ad Librum, 2009, 52–55, 150–154.

és összevetettük a lejegyzett formával, majd a kiválasztott diskurzusjelölőket tartalmazó részeket a későbbi feldolgozás céljából Excel-fájlokba gyűjtöttük ki (legalább 3–4 tagmondatnyi szövegkörnyezettel). Ezután indulhatott meg a diskurzusjelölők pozícióinak, funkcióinak és társulásainak elemzése.

A saját céljainkra kiválasztott BEA-alkorpuszba 30 ún. fő adatközlő (A) beszédprodukciója került be. Az A beszélő mellett mind a négy műfaj esetében jelen volt T1, a felvételvezető, aki egy esetet kivéve mindig ugyanaz a személy volt: egy (a felvételek idején) 29 éves nyelvészdoktorandusz nő. A nemek fele-fele arányban voltak képviselve a fő adatközlő, A esetében (15 nő, 15 férfi), a második résztvevő beszélgetőpartner (T1) mindig nő volt (ugyanaz a három nő), a harminc beszélgetésből hét esetben férfi beszédpartner volt a harmadik résztvevő. Mindannyian Budapesten élnek. Az A csoport beszélőinek 60%-a felsőfokú, 36,7%-a középfokú, 3,3%-a pedig alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezett; T1 és T2 beszélők nyelvészek, illetve nyelvészdoktoranduszok voltak, egy esetben pedig egy mérnök. Foglalkozását tekintve az A adatközlők köre igen változatosnak mondható, volt köztük autószerelő, óvónő, logopédus, takarítónő, ingatlanszakértő stb. Az A beszélők korukat tekintve 20 és 71 év közöttiek voltak, átlagosan 42,73 évesek, beszélgetőpartnereik pedig 23, 27 és 29 évesek voltak, illetve egy esetben egy 65 éves férfi. Az A beszélőket a statisztikai vizsgálatokhoz három korcsoportra osztottuk:

- fiatalok: 20–35 évesek (13 fő);
- középkorúak: 36–50 évesek (6 fő);
- idősebbek: 51–71 évesek (11 fő).

Természetesen más felosztás is lehetséges lett volna, de a célunk az volt, hogy nagyjából ugyanakkora időintervallumot (15–20 évet) fogjanak át az egyes korcsoportok. Mivel a T1 és T2 adatközlők kora hasonló volt, vizsgálhatóvá vált a fiataloknak a tőlük eltérő korú fő adatközlőkkel való kommunikációja.

A 30 vizsgált felvétel hossza összesen 464 perc (7 óra 44 perc). A jelen kötetben elemzett BEA-felvételek 2007-ben és 2008-ban készültek. A statisztikai elemzéseket az SPSS 17.0 verziójával végeztük el.

Korábbi kutatásainkon[96] alapuló előzetes koncepciónk az volt, hogy mivel a spontán beszédben óriási számban fordulnak elő diskurzusjelölők, részletes elemzéseket csak kisebb, valamilyen szempont szerint körülhatárolt csoporton tudunk végezni a rendelkezésünkre álló idő alatt. Ezért a töltelékszónak csúfolt, illetve (még) bizonytalan státusú, a beszélt nyelvben gyakori diskurzusjelölőket

[96] Dér – Markó: A magyar diskurzusjelölők; A pilot study.

választottuk ki, de stigmatizáltságuk és elterjedtségük mellett szempont volt egyéb sajátosságuk is, így a *hát* esetében extrém multifunkcionalitása,[97] illetve leírásának ellentmondásossága. Ezenkívül a mutató névmási eredetű jelölők közül emeltünk be kettőt a vizsgálatba *(ilyen, így),* amelyek nemcsak a magyarban, de számos más nyelvben is tipikus diskurzusjelölői alcsoportot alkotnak (így, ilyen, az *azért, akkor, aztán* névmások).[98]

Főbb elemzési szempontjaink a három egyszavas diskurzusjelölő esetében a következők voltak:

- A BEA anyagán:
  - tagmondatbeli (abszolút és relatív) pozíció,
  - funkciók,
  - funkciók összefüggése a lehetséges pozíciókkal,
  - statisztikai vizsgálatok: gyakorisági előfordulás és relatív gyakoriság, gyakoriság megoszlása nem, korosztály szerint,
  - diskurzusjelölő-társulások (kollokációk/klaszterek) vizsgálata.
- Az MNSZ anyagán:
  - műfajbeli[99] megoszlások,
  - a *hát* más diskurzusjelölőkkel alkotott legtipikusabb kétszavas kollokációi az egyes műfajokban.

[97] Részletesen lásd Dér: A *hát* multifunkcionalitása.

[98] Ezekre vonatkozóan lásd Dér Csilla Ilona: Beszélőváltások során használt diskurzusjelölők a magyar spontán beszédben, *Beszédkutatás,* 20. évf., 2012, 130–141; Dömötör Éva: Mutató névmások a grammatikalizációs ösvényen, in Parapatics Andrea – Csernák-Szuhánszky Debóra (szerk.): *FÉLÚTON 7: A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa,* Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2012, 1–13; Holger Diessel: *Demonstratives. Form, function, and grammaticalization,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1999.

[99] Az MNSz stílusrétegekként/regiszterekként hivatkozik hat alkorpuszára (pl. itt: http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/stat.html), mi azonban ezeket műfajoknak/szövegtípusoknak tartjuk és nevezzük mindvégig a kötetben. A négy fogalom viszonyához lásd Bartha Csilla – Hámori Ágnes: Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában", *Magyar Nyelvőr,* 134. évf., 2010/3, 298–321; Hámori Ágnes: Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: A „vicc" műfaj sémájának jellemzői és kiépülési dinamikája a társas interakciókban, *Magyar Nyelv,* 113. évf., 2017/3, 311–329; Kuna Ágnes – Simon Gábor: Műfaj, szövegtípus, szövegfajta. Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban, (Bevezetés), *Magyar Nyelv,* 113. évf., 2017/3, 257–275.

A *hát* diskurzusjelölő

A *hát* diskurzusjelölő leírása a korábbi szakirodalomban

A *hát* első előfordulását *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár*a (a továbbiakban: TESz.)[100] 1474-ből említi a Birk-kódexből, 'akkor' időhatározói jelentésben:

(1) *ha kedig eǥ hónapig nē valaʒtandnak,* ***hat*** *meſter vaǥ p[ro]uīcialis ʒereʒʒen [con]uētnek p[ri]oriſſat* (Birk. 3b)[101], feltehető olvasat: ha kedig egy hónapig nem választandnak, hát mester vagy provinciális szerezzen konventnek priorisszát

Az elem a 15. század óta sok változáson ment keresztül: a 16. században határozószóból (helyhatározó > 'akkor' időhatározó) 'tehát' jelentésű következtető/magyarázó kötőszóvá alakult, majd a középmagyar korban vált diskurzusjelölővé, folyamatosan gazdagodó szerepkörrel.[102] Az egyik legtöbbet emlegetett elem (volt) a nyelvművelő vélekedésekben, annak ellenére is, hogy a nyelvhelyességi tanácsadások jellemzően kettősek voltak vele kapcsolatban: bizonyos használatait rosszallták, míg másokban javallották az alkalmazását.[103] A *Nyelvművelő Kézikönyv*[104] (a továbbiakban: NymKk.) három szócikkben is foglalkozik vele, hol megengedve, hol kritikával illetve egyes szerepeit:

1. Az „állító válasz formái" szócikkben a magától értetődő igenlést kifejező nyelvi eszközök között említődik, amely „egészen bizalmas hangulatú"; a hozott példa: *Álmos vagy? – Hát bizony!* (NymKk. I. 184)
2. A „beszédtöltelékek" között van felsorolva a *hát,* de ahogy a szerzők írják, „[a]z efféle módosító jellegű nyelvi elemek használata természetesen nem

[100] Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV,* Budapest, Akadémiai, 1967–1984, 72.

[101] A TESz Birk. hatot ad meg hivatkozásként; a fenti saját hivatkozás forrása: Birk-kódex 1474 [Szent Ágoston reguláris és a Domonkosrendi apácák konstitúciói], Az emlék hasonmása, betűhű olvasat és latin megfelelője (Codices Hungarici, 5.), bev., közreadó: Pusztai István, ford. Váci Pál, Budapest, Akadémiai, 1960, 68.

[102] Schirm Anita: A *hát* diskurzusjelölő története, *Nyelvtudomány,* III–IV. évf., 2007–2008, 185; Schirm Anita: A diskurzusjelölővé válás folyamatáról, in Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint európai és világnyelv – MANYE XVIII,* Budapest, MANYE – Balassi Intézet, 2009, 895–901; vö. Juhász Dezső: A kötőszók, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika,* Budapest, Akadémiai, 1992, 776.

[103] A *hát* nyelvművelői irodalomban való tárgyalásához részletesen lásd Schirm: *A diskurzusjelölők,* 87–89.

[104] Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II,* Budapest, Akadémiai, 1983–1985.

mindig helytelen, hiszen a beszélő segítségükkel fejezheti ki mondanivalójával kapcsolatos állásfoglalását, értékelését (lásd: módosítószó), s erre főleg az élőbeszédben, vitákban, felszólalásokban, de olykor az írott nyelvben is valóban szükség van. A szó szoros értelmében vett beszédtöltelékekké, fölösleges sallanggá akkor válnak, ha minden ok nélkül, nyakra-főre alkalmazzuk őket. Pl.: Én, *megmondom őszintén*, nem csalódtam, mert *hát*, *férfiasan be kell vallanom*, nem is vártam *hát* jobbat."[105] Itt láthatóan megjelenik a *hát* attitűdjelölő szerepe, halmozását vagy más attitűdkifejező eszközökkel együtt való megjelenését azonban stigmatizálja a NymKk. Ugyancsak helytelenítik a „művelt ember beszédében", ha folytonosan *hát*-tal kezdi a mondatot.[106] Mint a BEA-korpusz vizsgálatában majd látni fogjuk, a *hát* elterjedtsége, használata minden korosztályban rendkívül magas, a műveltnek mondható rétegekben is. A *hát*-tal való mondatkezdés pedig általános, amit extrém multifunkcionalitása és e funkciók hétköznapi beszédben való gyakorisága magyaráz.

3. Az „és – s" szócikkben a *hát*-ot a „fölényes egykedvűséget" kifejező mondatokban ajánlják magyaros, ízesebb, kifejezőbb fordulatként az *és/s* helyett, például: *Hát* [nem pedig és] *aztán!?* (NymKk. I. 569). „Más kérdések élén szintén ajánlatosabb a bizalmasabb hangulatú, de nyomatékosabb hát. Pl.: hát [nem: és] te mit akarsz?"[107]

Ezek – a részben stilisztikainak mondható – javaslatok azonban minden alapot nélkülöznek, hiszen az *és*-sel ugyanúgy visszaadható a „fölényes egykedvűség", ha az azt tükröző intonációt alkalmazza a beszélő.

Magukhoz a *hát*-hoz kötődő nyelvi babonák nem mindig és pusztán a nyelvművelő írásokban érhetők tetten (vagy nem mindben jelennek meg ugyanúgy), és ezek csak részben szolgálnak a stigmatizálás kiindulópontjaként; a tanárok nyelvi attitűdjeiben megtalálható nyelvi megbélyegzéseknek számos forrása lehet.[108] Schirm internetes keresést végezve a „hát-tal nem kezdünk mondatot" babonára 43 ezer (!) találatot kapott,[109] most – kilenc év elteltével – ez a mennyiség ennek

[105] NymKk. I. 323–324, a saját kiemelésem.

[106] NymKk. I. 324.

[107] NymKk. I. 569.

[108] Szabó Tamás Péter: *„Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos". A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében,* Dunaszerdahely, Gramma, 2012, 212–221, http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf (Letöltés: 2020. június 18.); Schirm: *A diskurzusjelölők,* 88–89; Nagy László: *Metanyelvi ismeretek, nyelvi attitűdök, értékítéletek vizsgálata a tanítójelöltek körében,* Doktori értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2018, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/9886/1/nagy_laszlo_ertekezes_cd.pdf (Letöltés: 2020. július 4.)

[109] Schirm: *A diskurzusjelölők,* 90.

is több mint a duplája. Annak ellenére így van ez, hogy a *hát* a beszélt és a beszélt írott nyelvben egyaránt nagyon elterjedt, amit maguk a nyelvhasználók is érzékelnek.[110] Ezzel szemben a *hát* funkciói alig ismertek, egyes szótárakat[111] és újabb tanulmányokat[112] leszámítva általában a szakma és a szélesebb nyelvhasználó közösség sem vagy csak kevéssé ismeri ezeket.[113] Ennek okai több tényezőben keresendők, elöljáróban annyit szögeznénk le, hogy a *hát* egyes szerepeit sokszor valóban nehéz meghatározni és szétszálazni egymástól.

A *hát* kapcsán érdemes az újabb szótári leírásokat is megnézni, erre – akárcsak a többi vizsgált diskurzusjelölő esetében – a 2003-ban megjelent Értelmező Kéziszótár (a továbbiakban ÉKsz.) kiválóan alkalmas. A *hát* szócikkben[114] háromféle szófaji besorolást is találunk: számos határozószói, kötőszói és mondatszói jelentés szerepel benne az elem kapcsán. Ezek közül a kötőszóit lehet még a leginkább megragadni: a következtetés és a következmény kifejezésére használható az elem, 'tehát' jelentésben (hozzátehetnénk, vagy a diskurzusjelölői 'akkor' jelentések valamelyikében), például:

- mellérendelt következtető viszony visszaadása: *Kérted, (így) hát elhoztam.*
- következmény nyomatékos, illetve magától értetődő voltának kifejezése: *Ha nincs kedved, hát nem megyünk. Nem kérdezted, hát nem is mondtam.*

A további kötőszói funkciómegadások köthetők az előbbiekhez, de már egyértelműen diskurzusjelölőiek, így:

- összegzés bevezetése: *Hát a nehezén már túlvagyunk.*
- a beszédhelyzetre utalva, 'tehát': *Hát akkor indulhatunk is.*

[110] Uo., illetve Szabó: *Kirakunk,* 215–216

[111] Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára I–VI,* Emich Gusztáv, Athenaeum, Pest, 1862–1874 (a továbbiakban: CzF.); TESz.; Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár,* Budapest, Akadémiai, 2003 (a továbbiakban: ÉKsz.), ill. a felsorolt tájnyelvi szótárakat itt: Schirm: *A diskurzusjelölők,* 90 és kk.

[112] Schirm: A *hát* diskurzusjelölő; uő.: A *hát* diskurzusjelölő partikulához kötődő nyelvhasználati stratégia, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Jel és jelentés,* Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta , 2008, 289–296; A *hát* diskurzusjelölő partikula használata, in Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): Az abdukció, Budapest–Eger, Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum, 2008, 180–187; A diskurzusjelölővé válás.

[113] Vö. Szabó: *Kirakunk*, 217.

[114] ÉKsz. 499.

A mondatszói szerepben háromféle jelentésmegadást találunk:

- az egyik bizalmas minősítésű, itt a *hát* pontos választ kívánó kérdésként jelenik meg: – *Ne erre menjünk! – Hát?*
- népiesnek mondja a szótár az 'igen, persze' jelentést: – *Van már tíz óra? – Hát!*
- végül a töltelékszói használatot is említi, „akadozó beszédben": – *Mi újság? – Hát…*

Ez utóbbi minősítés a legproblematikusabb, mivel – mint látni fogjuk – a *hát* leggyakoribb és legtipikusabb szerepe éppen a témaindítás és szegmenskezdés, s különösen a hosszabb kifejtést igénylő válaszokban jellegzetes kezdő elem.

A legnehezebben a *hát* határozószói használataira vonatkozó jelentésmegadások ragadhatók meg, mert összesen kilencféle (!) szerepel, ugyanakkor a megadott jelentések mind diskurzusjelölőiek (egyetlen igazi határozószói sincs köztük!). Ezek első, körülhatárolható csoportja kérdésekben jelenik meg (I. 1–3. jelentés):

- kérdést bevezető szóként: – *Ma nem érek rá. – Hát mikor?* | *Hát ez meg mi?*
- nyomatékos állítást helyettesítő kérdés bevezetésére: *Hát nem volt még elég?* | *Hát nem?* 'Ugye igazam van?'| *Hát aztán?!* 'Kinek mi köze hozzá?'
- eldöntendő kérdés nyomósító szavaként: *Hát jössz, vagy nem?*

A második csoport kijelentésekben tűnik fel (I. 4–6., 8–9.):

- bizonytalanság kifejezésére: *Hát nem tudom.*
- A válasz vagy a megokolás magától értetődő voltának kifejezésére (nem világos, ez mennyiben más, mint a kötőszónál ugyanez a funkció): *Hát hogyne!* | *– Ki járt itt? – Hát Marika!* Ugyanitt szerepel az egyszavas, igenlő válasz nyomósítására használt *hát* is: *– Most láttad? – Most hát!*
- megengedés, belenyugvás kifejezésére, pl. *Hát menj! Menj hát, ha akarsz!*
- elbeszélésekben élénkítő szó: *Várok, várok, hát egyszer csak jönnek.* (Stilisztikai szerep, az előbeszédet imitálja az elbeszélő vele, de ez nem önálló *hát*-szerep, hiszen bármilyen, a szóbeliségre jellemző elem képes rá.)
- fokozás nyomósítása: *Télen is szép itt, hát még nyáron!*

Végül a harmadik esetben a *hát* felszólításban, biztatásban, kérésben használatos nyomósításra (I. 7): *Menjünk hát!*

Ez a szótári rendszerezés több ponton is félrevezető, problematikus:

- olyan jelentéseket rendel szófajokhoz, amelyekkel azok már nem bírnak, illetve az elemnek már nem sajátjai – a *hát*-nak határozószói használata, így határozói szerepköre igazából már nincsen;[115]
- nem mindig a *hát* jelentését adja meg a leírás, hanem az egész kifejezés vagy valamely más elem (kombinációjából előálló) jelentését, pl. bizonytalanság a *Hát nem tudom* esetében; vagy a belenyugvás/megengedés a *Menj hát, ha akarsz* esetében;
- a jelentés vagy a funkció nem mindig derül ki az elnevezésből, pl. „bevezető szó".

Ugyanakkor az ÉKsz. leírásain keresztül megragadhatunk néhány meghatározó *hát*-funkciót, ezek a következők:

- okozat, következtetés, következmény, összegzés jelzése;
- nyomatékosítás (számtalan különböző esetben).

A *hát* első szisztematikus vizsgálata Németh T. Enikőhöz[116] fűződik, aki három fő funkcióját határozta meg:

1. kérdések bevezetése (pozíció: kezdő): erősíti a kérdések retorikusságát, emocionálisan színez, attitudinális funkció: a beszélő korábbi hitét módosítja;
2. általános válaszjelölő (pozíció: kezdő), jelzi a folytatási szándékot;
3. az önjavítás, magyarázkodás eszköze (egy előző állítás magyarázata).

A *hát* funkcióival kapcsolatban a legtöbb vizsgálatot eddig Schirm Anita[117] végezte. Egyrészt megvizsgálta az elem funkcióinak történeti kifejlődését, másrészt a mai magyar nyelvet használó, magyar anyanyelvű adatközlők *hát*-értelmezéseit különféle használatokban (minimálpáros módszerrel). Szótár- és korpuszvizsgálatai a következő *hát*-funkciókat fedték fel:

[115] Vö. Schirm: *A diskurzusjelölők*, 45.
[116] Németh T.: A *hát, így, tehát, mert* kötőszók.
[117] Schirm: A *hát* diskurzusjelölő; *A diskurzusjelölők*; A *hát* diskurzusjelölő partikulához; A *hát* diskurzusjelölő partikula használata.

- a beszédtárgy folytatása / a mondanivaló továbbfűzése / beszédtoldás 'és akkor', 'és aztán' jelentésben;[118]
- a beszéd tárgyától való eltérés;[119]
- ellentétezés,[120] 'de', illetve támadó jelleg erősítése;
- (állítás, felszólítás, biztatás, kérés) nyomósítása, nyomatékosítás;[121]
- kérdés, illetve továbbfolytatott kérdés bevezetése;[122]
- retorikai kérdésben, ill. a kérdés retorikusságának felerősítése;[123]
- kérdésre adott felelet bevezetése;[124]
- érzelmi többlettartalom (meglepetés, csodálkozás, felindultság) kifejezése;[125]
- állító tartalom gyengítése;[126]
- az előző mondatot megerősítő szó;[127]
- 'igen' jelentésben;[128]
- megengedés, beleegyezés kifejezése, valaminek a vállalását, elfogadását jelzi;[129]
- a cselekmény befejezésének, megoldásnak kezdő szava;[130]
- figyelemfelkeltő, élénkítő funkció;[131]
- élőszó imitálása.[132]

[118] CzF. 1864; Klemm Antal: *Magyar történeti mondattan,* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1925–1942 alapján Schirm: *A diskurzusjelölők,* 36, 41; főként történetmondásban.

[119] CzF. 1864, lásd Schirm: *A diskurzusjelölők,* 41.

[120] Keresztes Kálmán (szerk.): *Ormánysági szótár,* Budapest, Akadémiai, 1952; lásd Schirm: *A diskurzusjelölők,* 36, 40.

[121] Szabó T. Attila (szerk., anyagát gyűjtötte): *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XII*, Budapest–Kolozsvár, Akadémiai – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2005 (a továbbiakban SzT.); lásd Schirm: *A diskurzusjelölők,* 31–33.

[122] Csűry Bálint: *Szamosháti szótár 1. kötet*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935; Bálint Sándor: *Szegedi szótár,* Budapest, Akadémiai, 1957; valamint az SzT. alapján Schirm: *A diskurzusjelölők*, 31, 32, 40.

[123] Schirm: *A diskurzusjelölők,* 37, 42.

[124] Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótár,* Novi Sad, Forum, 1968.

[125] CzF., Csűry: *Szamosháti*; Penavin: *Szlavóniai;* Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII,* Budapest, Akadémiai, 1959–1962 (a továbbiakban ÉrtSz.); lásd Schirm: *A diskurzusjelölők,* 39–40.

[126] Schirm: *A diskurzusjelölők,* 39–40.

[127] Penavin: *Szlavóniai.*

[128] Keresztes: *Ormánysági.*

[129] Az SzT. és Keresztes: *Ormánysági* alapján Schirm: *A diskurzusjelölők,* 31, 32, 40.

[130] Keresztes: *Ormánysági*; lásd Schirm: *A diskurzusjelölők,* 40.

[131] Az SzT.; Keresztes: *Ormánysági;* Penavin: *Szlavóniai* alapján Schirm: *A diskurzusjelölők,* 32; vö. González: *Pragmatic markers,* 118: intenzifikálás, egy esemény erejének kiemelése.

[132] Schirm: *A diskurzusjelölők,* 33.

A Schirm kikérdezte adatközlők által megadott funkciók – gyakorisági sorrendben – a következők voltak:[133]

- bizonytalanság,
- egyéb (pl. unalom kifejezése, szomorúság jelölése stb.),
- időhúzás,
- gondolkodás,
- töltelékszó,
- udvariasság (állítás/fenyegetés erejének gyengítése),
- nyomatékosítás,
- kérdésfeltevés.

Schirm a bizonytalanság – időhúzás – gondolkodás hármast összetartozóként írja le,[134] mivel szorosan összefüggenek egymással, lényegében a beszélő beszédtervezési folyamatának egy állomására referálnak, amikor az keresi a megfelelő kifejezést a mondandója folytatásához. Az adatközlők „töltelékszó" minősítése a már sokat említett nyelvművelői hatások tudatos érzékelését mutatja. Az előbbi két funkció (a már említett hármasé, ill. a töltelékszói) ugyancsak összefügg, hiszen valószínűsíthetően a „szókereső" használat a leginkább stigmatizált a *hát* esetében (jól mutatja ezt a rövidebb szakaszokon belüli többszörös *hát*-használat alkalmazásának negatív minősítése a NymKk-ben).

Meglepőnek mondható ugyanakkor, hogy egyes meghatározó *hát*-funkciók nem vagy nemigen kerültek elő az adatközlőknél, például a válaszjelöléshez mint (leg)nagyobb funkciókörhöz kapcsolódó funkciók (hacsak a „tényközlés"-t nem vonjuk ide). Tehát a nyelvhasználók több *hát*-funkcióval tisztában vannak, de elsősorban az elem erősítő-tompító, lexikális kereső, illetve a kérdésekhez kapcsolható szerepével.

A *hát* diskurzusjelölő a BEA-ban

A diskurzusjelölők pozícióira vonatkozó vizsgálatok mögött az az elképzelés húzódik meg, hogy ha nagyfokú szisztematikusságot lehet kimutatni e tekintetben, akkor nyilvánvalóan nem állja meg a helyét az az elképzelés, hogy ezek a nyelvi elemek véletlenszerűen és fölösleges „töltelékszóként" vannak jelen a nyelvhasználatban.[135]

[133] Uo., 113.

[134] Uo.

[135] Lásd Sali Tagliamonte: *So* who? *Like* how? *Just* what? Discourse markers in the conversations of Young Canadians, *Journal of Pragmatics,* 37. évf., 2005/11, 1896–1915; részletesen: Dér Csilla Ilona: „Töltelékelem" vagy új nyelvi változó? A *hát, úgyhogy, így* és *ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben, *Beszédkutatás,* 18. évf., 2010, 159–170.

A *hát* az általunk használt BEA-alkorpuszban összesen 1274-szer szerepelt, 95,99%-ban (1223 db) kezdő pozícióban. Ezen belül a következő alkategóriákat különböztettük meg:

- (tag)mondatot megelőző, azt egymagában indító *hát* (536 db, 43,82% a kezdők közül, az összes előfordulás 42,07%-a), például:

  (2) T1: *és arról aztán mért tettél le?*
  A: ***hát hát*** *egyrészt mer rájöttem hogy oda történelem is kell* (bea010, társalgás)

- újraindításkor jelentkező, (tag)mondatkezdő *hát* (26 db, 2,12%), például:

  (3) *aztán az orvos öcsém mmm mesterséges lélegeztetéssööövel mély ööö alvásba* ***hát*** *végül is meghalt* (bea014, társalgás)

- indulatszó után megjelenő *hát* (9 db, 0,73%), például:

  (4) *fú* ***hát*** *az végtelenül érdekes volt számomra* (bea039, interpretált beszéd: növény)

- mellérendelő kötőszói eredetű diskurzusjelölő után jelenik meg (191 db, 15,61%), például:

  (5) *az egyik kislány megbeszélte a Nándorral hogy majd megy hozzá játszani a hétvégén de* ***hát*** *mi szülők erről nem tudtunk* (bea026, társalgás)

- alárendelő kötőszó után jelenik meg (33 db, 2,69%), például:

  (6) *most hogyööö aztán hogy ehhez hozzákapcsolja az ember még azt hogyööö mondjuk ilyen mmodern fölfogása hogy* ***hát*** *mértt is nee használhatnák föl a szerveimet* (bea014, társalgás)

- egyéb diskurzusjelölő után jelenik meg (15 db, 1,22%), például:

  (7) ***na hát*** *szóval gööö ööö ez van úgyhogyööö úgyhogy hát én ezt a munkát csinálhattam egészen addig amíg a ammm Gammában ez az orvosi nukleáris terület meg nem szűnt* (bea014, interjú)

A nem kezdő *hát*-előfordulások (51 db, 4,01%) között az alábbi változatokat különíthetjük el:

- A *hát önmagában* állt (vagy nonverbális elemekkel kísérve), ezért többféleképpen is interpretálható (szókérés, lexikális keresés, jóváhagyás), például:

  (8) T2: *csak mi mi arra a garancia hogy most t a vizsgálat után meg nem gondolja azt hogy hogy hogy még még (talán) vagy szóval (itt is az van nem)* hogy
  A: ***hhátt** (öööö)*
  T2: *(hogy benne) van a remény vagy*
  A: *hhátööö (mmm mmm)* (bea014, társalgás)

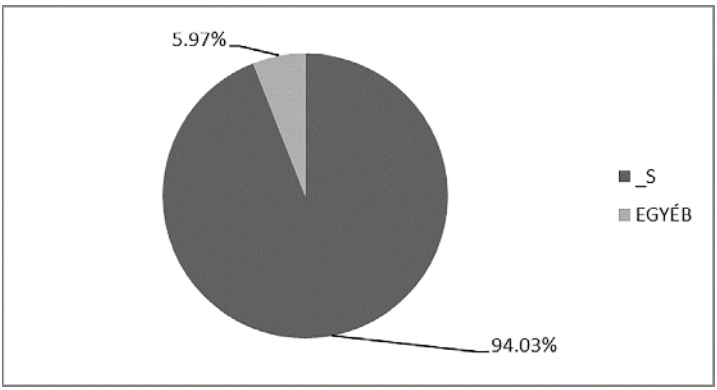
- A *hát* a szóátadáshoz közeledve jelenik meg, a feltehetően elinduló új tagmondat nem fejeződik be:

  (9) *mert az a valaki aki éppen megölte az anyját assz asz egyből be is ismerte meg hát az egész család is tudta hogy a saját gyerek volt **hát** akkor* (bea009, monológ)

- A *hát* a tagmondat mint általa irányított szegmensen belül jelenik meg („belső pozíció"), például:

  (10) *tudja abban az időben még **hát** illett elmenni a május elseji fölvonulásra* (bea009, interjú)

A *hát,* ahogyan az az 1. ábráról leolvasható, szinte mindig a (tag)mondatok előtt foglal helyet (kezdő pozíció): a megjelenések 58,47%-ában egymaga indítja azt, a többi esetben kötőszó/diskurzusjelölő (36,67%), ritkán indulatszó után következik (0,75%). Ezeket az eseteket azért vettük tagmondat eleji pozíciónak, mert a *hát* előtti elemek esetében kizárólag diskurzuskapcsoló/-minősítő elemekről van szó, s a *hát* maga is ilyen.

1. ábra: A hát *pozíciói a BEA-anyagban (_S = tagmondatkezdő pozíció)*[136]

A *hát*-ra vonatkozó korábbi kutatások funkciómegadásaiból egyértelműen kitűnik, hogy ez a diskurzusjelölő:

- számos különböző funkcióval bír több mondatfajtára/beszédaktustípusra vonatkozóan is;
- ezek a funkciók eltérő mértékben konkrétak, így például a nyomósítás kevésbé körülhatárolt, mint a csodálkozás visszaadása;
- a *hát* funkcióinak legalább fele körülhatárolatlan („homályos"[137]);
- a *hát* extrém multifunkcionalitása nemcsak a funkciók nagy számában nyilvánul meg, hanem ezek együttes jelentkezésében; tipikus esete, amikor a *hát* egyszerre jelzi egy téma indulását, egy új diskurzusszegmens elkezdődését, egy nagyobb funkciót (pl. evidencia vagy konklúzió), és még valamilyen beszélői attitűdöt is (pl. csodálkozás).

Az előbbiekből fakadóan érthető, hogy a *hát* funkcióinak leírása miért ütközik olykor ellentmondásokba, és sokszor miért nem eléggé egyértelmű.

A diskurzusjelölők szerepeit illetően egyes elemzések kiemelik udvariassági, illetve arcvédő funkciójukat, gyakran szerepeltetve őket a mitigáló kifejezések között.[138] Mivel a *hát* kapcsán többször előkerült a szakirodalomban az arcmunkában

[136] A szürkeárnyalatos kördiagramok értelmezéséhez a könyvben: az ábrára minden esetben számlapos óraként érdemes tekinteni, amelynek a 12 óra/éjfél pontjától indulnak az egyes kategóriák, és az óramutató járásának megfelelően következnek egymás után, az ábramagyarázatban pedig fentről lefelé haladva szerepelnek.

[137] Vö. Bruce Fraser: Combinations of contrastive discourse markers in English, *International Review of Pragmatics,* 5. évf., 2013, 318–340.

[138] Pl. Yan Wang: A discourse-pragmatic functional study of the discourse markers Japanese *ano* and Chinese *nage*, *Intercultural Communication Studies,* XX. évf., 2011/2, 41–61.

betöltött szerepe,[139] egy kisebb vizsgálatban megpróbáltunk képet kapni az adatközlők idevágó vélekedéseiről.[140] Ennek az online kérdőíves vizsgálatnak az eredménye azt mutatta, hogy az önállóan álló *hát*-hoz az adatközlők többsége (61%) pszicholingvisztikai funkciót („gondolkodási idő nyerése") rendelt, ezt követte az „egyéb" kategória (20%), ezt a „nincs szerepe" (17%), majd a bizonytalanság kifejezése (15%), és az udvariasságot csak 1% említette. Az udvariassági fok szerint rendezett példamondatok esetében a *hát*-tal álló változatokat a beszélők elenyésző száma tartotta a legudvariasabbnak:

(11) *Hát Európában, azt hiszem, mi fizetjük a legtöbb adót.* (4%)
(12) *Hát Európában szerintem mi fizetjük a legtöbb adót.* (3%)
(13) *Hát Európában, azt hiszem, szerintem mi fizetjük a legtöbb adót.* (1%)

A *hát* udvariassági szerepe tehát az ilyen típusú közlések esetében, úgy tűnik, csekély.

A korábbi irodalmakból leszűrt, egyszerűsített funkciócsoportosításunk, amelyet a BEA-korpuszra is alkalmaztunk, a következő volt (eliminálták az olyan, nem önálló funkciókat, mint pl. az élőszó imitálása):[141]

1. Következtetés, következmény kifejezése

(14) *aa olyan szigorú öööö műhelyvezető volt körömlakk (Jézusmáriám)* ***hát*** *öööö úgy vágta volna lee ollóval a körmeinket* (bea020, társalgás)

A példa értelmezéséhez fontos tudni, hogy a *körömlakk* kifejezés kérdő intonációval hangzik el, ez a megnyilatkozás tulajdonképpen azt jelenti, hogy 'Körömlakkos körmökkel bemenni a szakiskolába?'.

2. Összegzés, cselekmény/történet (le)zárása

(15) A: *hát mmm ez igaz történeten alapul ez a dolog*
T1: *igen*
A: ***hát*** *mindenesetre aa hős védők ömm dicséretet érdemelnek ebből a szempotból* (bea025, interpretált beszéd: varkocs)

[139] Pl. Schirm: A *diskurzusjelölők*.
[140] Dér Csilla Ilona: Udvariassági diskurzusjelölők – léteznek?, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv, kultúra, társadalom,* Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2015, 38–46.
[141] Természetesen – a multifunkcionalitásból fakadóan – a hozott példák jellemzően nem egyetlen *hát*-funkciót tartalmaznak, de meghatározó bennük az a szerep, amivel kapcsolatban említjük őket.

3. Mondandó (téma) indítása és folytatása (sajáté vagy a másiké) (+ szegmenshatár indítása)

(16) A: ***há*** *meg is érkezett a török sereg* ***hát*** *aa a kapukat lezárták aa várvédők kivűl maradtak* (bea009, interpretált beszéld: varkocs)

4. Mondandótól való eltérés (új téma indítása) – főleg kérdésekben

(17) A: *sportjátékszakkört is tartok a suliba meg én viszem őket versenyekre meg válogatom ki őket am az összes ilyen kerületi megmérettetésre és öööö hát végig sp sportoltam az egészet a fiúkkal* ***hát*** *nem nemcsak egyedül voltam tehát ilyen három ketten hárman voltunk velük mindig öööö kolegáimmal* (bea039, interjú)

5. Nyomósítás/erősítés/élénkítés/figyelemfelkeltés

(18) T1: *vagy majd azt mondják mint nekem van e az a- alsó szomszédunk öööö szakács és öööö otthon főzni mondjuk főzött otthon de mosogatni nem merhogy így kikérte magának hát az nem a szakács dolga úgyhogy lehet hogy ezzel fognak majd ők is takarózni*
A: ***hát*** *most már szeretném azér befogni őket* [ti. a gyerekeit a házimunka elvégzésébe] (bea003, társalgás)

6. Tompítás/gyengítés

(19) T1: *én nem azt mondtam hogy jó de mondjuk próbálj meg egy szakmunkásképzőben irodalmat tanítani*
A: *persze* ***hát*** *az az nyilván más* (bea010, társalgás)

7. Ellentét jelölése
   - önmagában:

(20) T1: *az illat azt tudod hogy hogy csináljuk úgy hogy kimegyünk szépen kiserdőbe vágunk néhány fenyőágat és bevisszük a lakásba na és megvan az illat*
A: ***hát*** *az asztaldísz az (abba van)*
(T2: *ühüm)*
(A: *élő fenyő úgyhogy)*

- ellentétes diskurzusjelölő mellett:

(21) A: *az a! vállalkozás külföldön aminek az ötven-hatvan százalékánál több az elvonás ! az má nem életképes (**hát** nálunk) **meg** ez a jellemző* (bea021, társalgás)

8. Saját (nem feltétlenül szemben álló) vélemény, értékelés jelölése[142] (erre a funkcióra vonatkozóan nem találtunk korábbi említést a szakirodalomban)

(22) A: ***hát** ez ez megint bosszantó mer ezt meg bárki mondhatja* (bea039, társalgás)

9. Érzelmi többlettartalom – beleegyezés, csodálkozás, felindultság – kifejezése

(23) A: *hát mi a probléma miér is jött be öööö nnn **hát** akkor hol van a zárójelentés* (bea023, monológ)

10. Magyarázkodás/újrafogalmazás/újraindítás/példaadás jelölése
- más, azonos funkciójú diskurzusjelölővel:

(24) *ami nekem szemét az a másiknak egy jópofa dolog **hát** barátnőm talált **például** egy halvány rózsaszín ilyen márvány éjjeliszekrény lapot* (bea046, társalgás)

- önmagában:

(25) *és valahol ez megin szemlélet **hát** most nem fogom kitalálni senki helyett* (bea046, társalgás)

11. Evidencia jelölése

(26) A: *az elméleti része az nem volt túlságosan nehéz öööö a műszaki résszel talán mivel én gépészmény- gépészmérnök végzettségű vagyok **hát** sok gondom nem volt* (bea002, társalgás)

[142] A 8. és 9. funkció lényegi különbsége, hogy a 9. esetében a vélemény mint olyan jelölése történik meg a *hát*-tal. A 8. funkcióban az érzelmi tartalom hozzáadásán van a hangsúly.

12. Elakadás, késleltetés, lexikális keresés jelzése (szóátvételi kísérletkor)

(27) T2: *tehát csak hogy úgy gondolom hogy tehát hogy nem védeni akarom aa akik ezt csinálják csak hogy hogy szerintem ez is rásegít hogy úgyis telehányják valamivel a falat és akkor ő is odateszi tehát (nem jó ez de hogy szerintem ez rásegít)*
A: (***hát*** *öööö nem t- ez-*) *ezt nem tudom mert ha a metrón utazunk akkor azt látjuk hogy a metrókocsik üvege ömm televésve* (bea011, társalgás)

A tizenkét funkciót megkíséreltük González, illetve az ő nyomán Crible műfajfüggetlen diskurzusjelölői funkciórendszerezéséhez illeszteni, ennek eredményét mutatja a 3. táblázat.

***Hát*-funkció**	**Diskurzusjelölő-funkció**
1. Következtetés, következmény kifejezése	ok-okozat (I), következmény (I), konklúzió (R)
2. Összegzés, cselekmény/történet (le)zárása	konklúzió (R)
3. Mondandó (téma) indítása és folytatása (sajáté vagy a másiké)	kezdő elem/határvonal jelzése (SZ), topikújrakezdés (SZ), tagolás (SZ), hozzáadás (SZ), egyetértés kifejezése (IP)
4. Mondandótól való eltérés (új téma)	topikváltás (SZ)
5. Nyomósítás/erősítés/élénkítés/figyelemfelkeltés	hangsúlyozás (R)
6. Tompítás/gyengítés	arculatkezelés (IP)
7. Ellentét jelölése	ellentét (I), ellentételezés (R), egyet nem értés kifejezése (IP)
8. Saját vélemény, értékelés jelölése	kommentálás (R)
9. Érzelmi többlettartalom (beleegyezés, csodálkozás, felindultság) kifejezése	hangsúlyozás (R)
10. Magyarázkodás/újrafogalmazás/újraindítás/példaadás jelölése	részletezés (R), újrafogalmazás (R), kommentálás (R), monitorozás (IP)
11. Evidencia jelölése	konklúzió (R)
12. Elakadás, késleltetés (lexikális keresés) jelzése	tagolás (SZ)

3. táblázat: A hát *funkciói Crible (2018) funkciórendszerezésének kategóriáival párhuzamba állítva (rövidítések: I = ideációs, R = retorikai, SZ = szekvenciális, IP = interperszonális funkciócsoportba tartozó funkció)*

Jól látható, hogy a korábbi szakirodalmakon, illetve a saját elemzéseken alapuló funkcióelnevezések nem teljesen fednek át a műfajfüggetlen funkciókkal, amelynek egyik oka éppen az, hogy a *hát* bizonyos szövegtípusokra jellemző, másfelől hogy a Crible-féle funkciók általánosítottak. Például a késleltetés (lexikális keresés) jelzése a tagolásoknak nyilvánvalóan csak az egyik fajtája. Azt gondoljuk, hogy mindkétfajta funkciórendszerezésnek megvan a legitimitása: annotálásokhoz egyértelműen a függetlenebb osztályozások hasznosabbak, egy diskurzusjelölő funkcionális spektrumának megrajzolásához viszont a műfaj-specifikussággal is számoló csoportosítások.[143]

A *hát*-funkciók kapcsán gyakori kritika, hogy túl nagy a számuk, néhány alapfunkcióra kellene redukálni őket. Ezzel kapcsolatban szeretnénk hangsúlyozni, hogy a fentiek szándékosan funkciórendszerezések és nem jelentésmegadások. Csökkenteni csak úgy lehetne őket, ha több funkciót összevonnánk (pl. az evidenciát a különböző kauzalitással kapcsolatos funkciókkal), de ez esetben éppen a lényeg tűnne el, hiszen van olyan diskurzusjelölő, amelyik képes az utóbbira, tehát kauzalitást kifejezni, de evidenciát nem tud. Ugyanígy, ha beemeljük az erősítésbe az érzelmi többletjelentéseket és a nem ilyen jellegű nyomósításokat, az előbbi specifikus funkciók oldódnának fel.

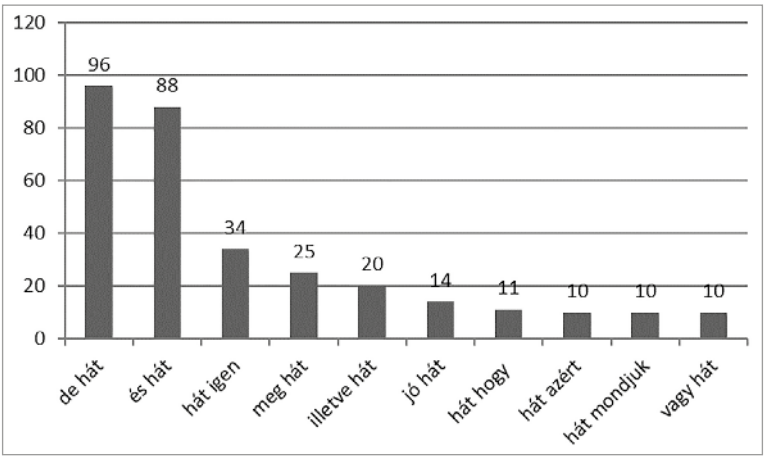
A diskurzusjelölők részletes leírása a minél pontosabb funkciók megadásával bevett gyakorlat a területen: például Müller az angol *well* esetében hat textuális és hat interakciós szintű funkciót ad meg.[144] Azért is említjük, mert ez az elem a *hát*-tal funkcionálisan igen nagy átfedést mutat: a textuális funkciók közül a magyar jelölő is bír néggyel (a megfelelő kifejezés keresése, újrafogalmazás, rátérés a fő történetre, a következő jelenet bevezetése, konklúzió), az interakciósok közül pedig ugyancsak öttel (indirekt válasz, direkt válasz, vélemény, vélemény/válasz folytatása, a megelőző állítás értékelése).

A *hát* más diskurzusjelölőkkel összesen 640 alkalommal társult[145] a vizsgált BEA-korpuszban, ez az összes *hát*-előfordulás 50,27%-a, tehát megjelenéseinek több mint a fele. A 2. ábra a leggyakoribb (10 vagy afeletti előfordulású) kombinációkat mutatja. Látható, hogy az összes *hát*-társulásnak 15%-át a *de*-vel való megjelenések teszik ki. Az is szembetűnő, hogy a leggyakoribb kombinációk kivétel nélkül kéttagúak.

[143] Vö. Furkó: *A diskurzusjelölők.*

[144] Müller: *Discourse markers,* 106 és kk.

[145] A társulások kritériumához bővebben lásd az *Ellentétes diskurzusjelölő-társulások a magyarban* című fejezet bevezetését, ill. Fraser: Combinations, 321.

2. ábra: A leggyakoribb hát*-társulások a BEA-ban (N ≥ 10)*

Példa a négy leggyakoribb *hát*-társulásra:

(28) *jó hogy akkor én már nem fogok élni* ***de hát*** *mégis valamit kiszakítanak belőlem* (bea010, vélemény)
(29) *hiába próbálták védeni a polgárság feladta ha jól vettem ki* ***éés hát*** *ennek az egész várnak a veszte lett hogy elfoglalták* (bea003, interpretált beszéd: varkocs)
(30) A: *és hát azért ha belegondolok hogy hogy igazán föl akarsz készülni egy órára akkor mondjuk egy órához készülsz*
T1: *háro három órát*
A: ***hát igen*** *három órát de hogyha olyan a téma akkor még többet is* (bea010, társalgás)
(31) *akik má!r a mikroprocesszorokon nőttek föl! én* ***meg hát*** *még a elektroncsöveken* (bea014, interjú)

A *hát* elsöprő többségben kezdő (fordulókezdő, tagmondat-bevezető vagy diskurzusjelölő/kötőszó/indulatszó utáni) pozícióban társul (631 esetben, ami az összes társulás 98,59%-a). A többi esetben belső pozícióban alkot kombinációt más jelölővel (9 db, 1,41%), amelyek – egyetlen kivétellel *(pedig hát)* – mind különböző esetek, nevezetesen: *meg hát, hát mondjuk, hát szerintem, pedig hát, ugye hát, hát azt hiszem, hogy…; hát úgyhogy, vagy hát hogy*. Két példa a korpuszból:

(32) *ö aaz ellenőröket* ***pedig hát*** *ki kell bírni* (bea070, vélemény)
(33) *hát ha nem is az egész világot deööö mindenesetre* ***hátööö asziszem hogy*** *ötven országot sikerülteee így aa ezekkel a műszerekkel bejárni* (bea014, interjú)

A *hát* 166-féle különböző társulást alkotott más diskurzusjelölőkkel/kötőszókkal/indulatszókkal.[146] Ezek túlnyomó többsége két- (62 db, 39,75%, pl. *jé hát, hát például*) vagy háromszoros (60 db, 36,14%, pl. *na hát akkor, hát ugye azért*) társulás, lényegesen kevesebb a négyszeres kapcsolatok száma (7 db, pl. *na de hát ugye*), egy ötszörös *(na jó de hát ha),* a többi nem sorolható be biztosan (lásd lentebb).

A *hát* társulásainak rendkívüli variabilitása a társulásokon belüli pozícióit is érintette (csak a biztos társulások esetében vizsgáltuk meg): 57 esetben első (pl. *hát mert, hát hogy*), 73 esetben második (pl. *szóval hát, húha hát*), 14 esetben harmadik (pl. *ja és hát, és akkor hát*), végül két esetben negyedik (pl. *na jó de hát ha)* volt a társulási sorban. Ez alapján elmondható, hogy a *hát* dominánsan a második elem az e korpuszbeli kombinációkban, amit a fenti ábra is megerősít annyiban, hogy a leggyakoribb 12 társulásból 8 esetben is a második pozíciót foglalja el.

Egyes társulásnak tűnő alakulatok valójában csak egymás melletti pozícióba került egységek, és bár lehet diskurzusjelölői/kötőszói funkciója külön-külön mindegyiknek, mégis különálló egységekként működnek. E jelenség oka a legtöbbször az, hogy a beszélő újraindította a közlését, ritkábban pedig, hogy igenlő/jóváhagyó/tagadó kifejezés után következik a *hát* (szemben a fordított esetekkel, pl. *hát igen*). Például:

(34) *s ez ni ö ez nagyon szimpatikus dolog* ***hogy meg hát*** *minden tiszteletem az övé* (bea032, vélemény)

Ebben az esetben biztos az újraindítás, a *hogy* után hosszabb szünetet is tartott az adatközlő.

(35) ***igen hát*** *ismertek ilyen kísérletek aa hogy öööö mmm b öööö mmm hogy bizonyos növények aaa mmm akár mmm mmm kiss földrajzi öööö területen is tehát kis területen is mmm öööö hmmm alkalmazkodnak aa nekik megfelelő mmm öööö követel- vagy környezethez* (bea014, interpretált beszéd: növény)

A *hát* esetében összesen 15 különböző esetben regisztráltunk ilyen alakulatokat (összes előfordulásuk száma 26 db, az *igen/hát* fordul elő egynél többször, összesen 12-szer).

[146] Az indulatszók sokszor diskurzusjelölőként is funkcionálhatnak, vö. az angol *oh* idevágó szerepeivel (lásd Schiffrin: *Discourse markers*), emiatt az ezeket tartalmazó eseteket is mind felvettük a társulások közé.

Végezetül a nemverbális diskurzusjelölők, jelen esetben a hümmögések *hát* melletti megjelenéseinek besorolása is kérdéses volt. Ezekből négy különféle esetet *(és hát mm, de mm hát, hm hát, mm hát)* számoltunk össze, az összes előfordulás mennyisége 6 volt a teljes korpuszban. Ezeket azonban, éppen nonverbalitásuk miatt nem vettük fel az igazi diskurzusjelölő-társulások közé.

A *hát*-ra vonatkozó hipotéziseink esetében nem találunk nemi eltérést,[147] de a használata inkább a fiatalokra és a legspontánabb műfajokra lesz jellemző. A kapott eredmények a következők:

- A *hát*-ot ugyan számszerűen a férfiak használták többször, de nem volt szignifikáns a különbség (Mann–Whitney *U*-próbák:[148] $U = 99{,}500$; $p > 0{,}1$), tehát matematikai értelemben nincs nemi különbség a használatában.
- A korrelációvizsgálat azt mutatta, hogy a *hát* használata nagyon enyhén nőtt a korral, vagyis az idősebbek egy kicsivel többet használják (Spearman $\rho = 0{,}245$), tehát ez a hipotézis sem teljesült: a fiatalok nem használják gyakrabban ezt a jelölőt. A kor és a nem hatására vonatkozó MANOVA[149] nem mutatott ki sem fő-, sem interakciós hatást ($p > 0{,}05$).
- A *hát* esetében is a társalgás > monológ > narratíva > interpretált beszéd gyakorisági sorrendet találtuk. Szignifikáns volt a különbség a társalgások és a monológok átlaga között (*t*-próba, $t = 4{,}289$, $df = 29$; $p = 0{,}01$; társalgásbeli átlag: 20,57 db, monológbeli: 10,83 db), vagyis a társalgásokban gyakoribb a *hát*, mint a monológokban, de más spontánbeszéd-műfajok esetében nincs ilyen különbség.

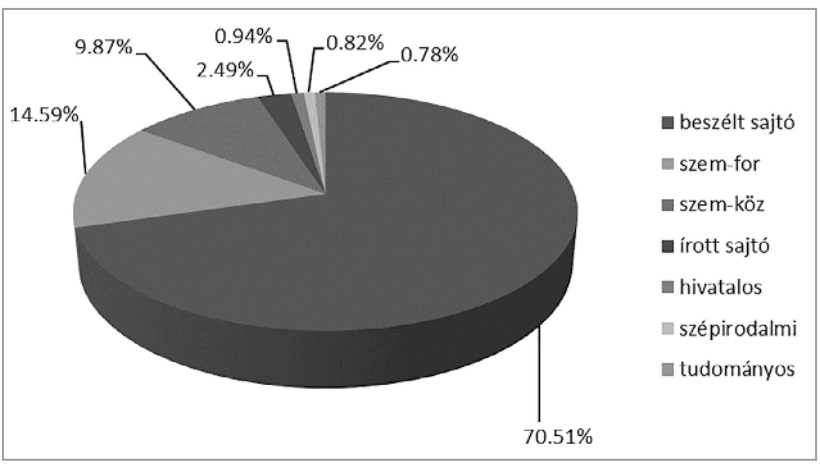
[147] A számos funkciójában a *hát*-nak megfelelő angol *well* esetében nagy mintán ugyanezt találta Müller: *Discourse markers,* 139.

[148] Ez a próba a független mintás *t*-próba nemparaméteres változata nem normál eloszlású függő változó esetén, ha a szóráshomogenitás feltétele teljesül.

[149] A többváltozós varianciaanalízis (Multivariate Analysis of Variance) rövidített angol elnevezése.

A *hát* az MNSz2-ben[150]

A keresőbeállításoknál a „kötőszó" szófaji minősítésre[151] kerestünk rá (a homonim testrésznévi esetek kihagyása érdekében), erre összesen 81471 db *hát*-találatot kaptunk. Jól látható a 3. ábrán, hogy ezt a diskurzusjelölőt elsősorban a beszélt, másodsorban az írott-beszélt műfajokban preferálják a nyelvhasználók, e három műfaj adja ugyanis a találatok 95%-át.

3. ábra: A hát *[kötőszó] relatív gyakorisága az MNSz2 műfajaiban*

Nézzünk egy-egy példát mindegyikre!

(36) *Én úgy tudom hatvan százalék felett kell teljesíteni egy angol érettségin. Egyetemen,* ***hát*** *tulajdonképpen követelik, hogy legyen legalább két felsőfokú.* (MNSz2, #852224843, doc#2597, spok_hu_radio_000, beszéltnyelvi, magyarországi)

(37) *Gondolok itt arra, hogy azt állítottad, mintha Erdély csak '48-'49 és a dualizmus alatt tartozott volna Magyarországhoz, s mintha ezért nem lenne nyomós indokunk Erdély igénylésére. Megkérdeztem tőled:* ***hát*** *az Árpád-kor, az Anjou-, Luxemburgi (+ (Habsburg Albert két évig), Jagelló-, Hunyadi-, majd még egyszer Jagelló-dinasztia alatt?* (MNSz2, 74221585, doc#972, pers_er_transindex_hvim.s1.clean, személyes-fórum, erdélyi)

[150] 2020. július 7-i lekérdezések; most és a továbbiakban is minden MNSz2-ből származó példát betűhűen adunk vissza.

[151] A „mondatszó" beállítás 52660 találatot adott, de ezt nem elemeztük, egy további vizsgálat tárgyát képezi (a példákat áttekintve mind a kötőszói, mind a mondatszói beállítás esetében diskurzusjelölői *hát*-találatok szerepeltek).

(38) *Jaj csajok látnátok engem néha az a mennyiség amit én eszek* ***hát*** *az tényleg nem sok semmi, ha a családomhoz viszonyítom az adagot akkor sem!* (MNSz2, #944915848, doc#2657, pers_hu_kozmed_000_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

A *hát* társulásai esetében közvetlen diskurzusjelölői kollokátumait vizsgáltuk meg a három, a gyakoriság szempontjából legkiemelkedőbb műfajban; ezek közül a három legnagyobb logDice-értékű[152] diskurzusjelölőt mutatjuk be példákkal kísérve:

- Beszélt sajtónyelv: 31664 db *hát*-találat
  - *ugye*: 618 db, logDice-érték: 6,597, a legelső helyen áll a kollokátumok sorában;
    - *hát* + *ugye* sorrendben: 607 db;

      (39) *Benkei Ildikó: - Természetes hogy sok minden jót meg szépet akar egy hivatalban lépő új vezető, aminek* ***hát ugye*** *az anyagi lehetőségek gátat szabnak.* (MNSz2, #852333058, doc#2597, spok_hu_radio_000, beszéltnyelvi, magyarországi)

    - *ugye* + *hát*: 11 db;

      (40) *És most már azt látom, hogy vannak fiatal emberek,* ***ugye hát*** *én sajnos már nem vagyok fiatal, de vannak fiatal emberek, 30 évesek, még 40 évesek, akik nem adják föl* (MNSz2, #942161193, doc#2655, spok_hu_radio_058, beszéltnyelvi, magyarországi)

  - *nyilván:* 256 db, logDice-érték: 6,067; csak *hát* + *nyilván* sorrendben:[153]

    (41) *Azonnal elkezd beszélni Magyarországról,* ***hát nyilván*** *ez a dolga* (MNSz2, #937406514, doc#2652, spok_hu_radio_055, beszéltnyelvi, magyarországi)

[152] A logDice jól alkalmazható kollokációs mutató a fenti vizsgálatokban, mert, mint Simon írja, használatával a kifejezések ritkaságának torzító hatása ellensúlyozható, nem függ a korpusz méretétől sem – erről és a módszertanról bővebben lásd Simon Gábor: Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai. Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok, *Jelentés és Nyelvhasználat*, 5. évf., 2018, 1–36; 13–16.

[153] A *nyilván* diskurzusjelölő voltához vö. az *obviously*ről: Elizabeth Closs Traugott: Zeroing in on multifunctionality and style, in Penelopé Eckert – John R. Rickford (eds.): *Style and sociolinguistic variation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 127–138.

› *mondjuk*: 165 db, logDice-értéke: 5,176
  · *hát* + *mondjuk*:[154] 160 db;

(42) *De hát teljesen mindegy,* ***hát mondjuk*** *az egészségügyben reformálni kell, akkor nem érdekli, hogy honnan veszi az elemeket, baloldalról, vagy liberális oldalról* (MNSz2, #884813975, doc#2617, spok_hu_radio_020, beszéltnyelvi, magyarországi)

  · *mondjuk* + *hát*: 5 db;

(43) *Ahol még nagyobb magyar közösségek élnek, azok a közösségek még inkább –* ***mondjuk hát*** *amikor arról van szó, hogy milyen nemzetiséghez kötődik, akkor ő a magyart nevezi meg* (MNSz2, #883996432, doc#2617, spok_hu_radio_020, beszéltnyelvi, magyarországi)

• Személyes-fórum: 7206 db
  › *ugyi*: 5 db, logDice-érték: 4,366; csak *hát* + *ugyi* sorrendben, mind ugyanabból az interjúból:

(44) *És akkr délutánnként itt maradtunk, vótunk tt vagy ötön fiúk és így elektrms dlg na nem vót akkr villany Keresztúrba,* ***hát ugyi*** *csak itt Újlakn.* (MNSz2, #131316545, doc#1024, pers_kr_Interju, személyes-fórum, kárpátaljai)

  › *hogyne:* 7 db, logDice-érték: 4,019; csak *hát* + *hogyne* sorrendben:

(45) *- Na és mit mondtál? - Mondtam, hogy persze,* ***hát hogyne*** *muzsikáltam volna.* (MNSz2, #74987272, doc#973, pers_hu_ind_000, személyes-fórum, magyarországi)

  › *bizony:* 32 db, logDice-érték: 3,518; csak *hát* + *bizony* sorrendben:

(46) *És én, aki szeretek egyedül lenni különben, és nem szeretem, ha segítségre szorulok,* ***hát bizony*** *akkor baromira átéltem, milyen a magárahagyatottság, és ugyanakkor a kiszolgáltatottság.* (MNSz2, #129215743, doc#1020, pers_hu_ind_047, személyes-fórum, magyarországi)

[154] Ezek egyenként ellenőrzött, érvényes találatok. Kizártuk azokat az eseteket, amelyekben a *mondjuk* igealakként szerepelt a *hát* után, nem diskurzusjelölőként, ezek felismerhetők voltak a finit ige utáni így, úgy névmásokról, pl. *hogyha ez valamilyen oknál fogva nem sikerül, akkor az a tojás nem adható el, amely -* ***hát*** mondjuk így *korszerűtlen ketrecben született* (#942102137, doc#2655, spok_hu_radio_058, beszéltnyelvi,magyarországi).

- Személyes-közösségi: 21731 db
  - *mondjuk*: a műfajra jellemző számos ismétlés miatt valójában ez csak 12 különböző eset (és nem 415 db, mint a találati szám); logDice-érték: 6,280; csak *hát* + *mondjuk* sorrendben:

    (47) *általában házigazda volt az, aki próbálta,* ***hát mondjuk*** *tematikát adva az egész történetnek, hogy mi legyen az a két-három dolog, amit mindenki gondol, arról beszéljünk* (MNSz2, #1208959195, doc#2910, pers_hu_kozmed_273_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

  - *ja:* 48 db-ból valid 38 találat, a többi ismétlődés, logDice-érték: 5,155;
    - *hát* + *ja:* (34 db);

      (48) *2013-12-09 geegee . <p> @ Shadowbull : @ Rocko-: hahaha,* ***hát ja****, minden csak viszonyítás kérdése.* (MNSz2, #1225571681, doc#2925, pers_hu_kozmed_291_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

    - *ja* + *hát*: (4 db);

      (49) *2013-08-19 lenshood <p> Kösz. Ez az eredeti, utómunka nélkül…* ***ja hát*** *kicsinyítés van:)* (MNSz2, #999806348, doc#2703, pers_hu_kozmed_050_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

  - *igen:* 317-ből kb. 110 db valid; logDice-érték: 4,450; csak *hát* + *igen* sorrendben:

    (50) *2013-07-05 pemetecukor Érdekes, hogy a „művész urak" a szoc.-lib. kormányok idején hallgatnak, akarom mondani „alkotnak" az asztalfióknak és a kéttucat szubkulturának,* ***hát igen*** *most vékonyan jön ha jön az „igazi művészet" támogatása, ezért sokkal könnyeb külföldről hazaüzengetni.* (MNSz2, #952464262, doc#2663, pers_hu_kozmed_006_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

A *hát* az írott beszélt műfajokban jól láthatóan kevésbé szeret diskurzusjelölőkkel kollokálódni (a logDice-értékek is alacsonyabbak, mint a beszélt sajtónyelvnél), azok közül is csak az *ugyé*-nek megfelelő tájnyelvi *ugyi* jelent meg a vitafórumok nyelvhasználatában.

Az összes stílusréteget tekintve a *hát* közvetlen diskurzusjelölő kollokátumai közül a legmagasabb logDice-értékű a következő három jelölő:

- *mondjuk:* 637 db (ebből a személyes-közösségi műfajra jellemző ismétlődés miatt valid kb. a fele); logDice-érték: 6,474
  - › *mondjuk + hát:* 5 db
  - › *hát + mondjuk:* 632 db
- *ugye:* 678 db; logDice-érték: 6,423;
  - › *hát + ugye:* 663 db
  - › *ugye + hát:* 13 db
- *De* (nagy kezdőbetűvel): 1893 db; logDice-érték: 6,058; csak *De + hát* sorrendben, például:

(51) *Egy délután a lányok elvittek a November 7. tér egyik éttermébe. Lehetett rendelni kólát meg mást is.* ***De hát*** *nekem nincs pénzem, mondtam csodálkozva* (MNSz2, #532343968, doc#2288, press_hu_nszv_szepszo, sajtó, magyarországi)

A *mondjuk* és az *ugye* tehát egyértelműen kiemelkedik a mezőnyből, a *hát mondjuk*, illetve a *hát ugye* változatok a pregnánsak, a fordított sorrendű használat igen ritka.

Az *így* diskurzusjelölő

Az *így* leírása a korábbi szakirodalomban

Az *így*-et a Nyelvművelő kézikönyv további minősítés nélkül csupán felsorolja a „beszédtöltelék" címszó alatt,[155] amelyben a szerzők szándéka szerint azok az elemek szerepelnek, amelyeknek nincs tartalmuk, se hasznos nyelvi funkciójuk, vagy funkciót vesztettek.

Az *így* határozószói mutató névmás – az ÉKsz-ben mutató határozószó – jellemzően mód- és állapothatározó a mondatban, 'ilyen módon/formán/állapotban' jelentésben. Az ÉKsz. a határozószói használatok esetében négyféle fő jelentést ad meg (egy-két példát említünk a szótár által hozottakból):

1. 'Az itt látható, tapasztalható v. a most elmondott, megnevezett módon, állapotban'. Például: *Így történt. Így mégy el, betegen?*
2. 'Az említett, ill. ismert módon, körülmények között'. Például: *Drágább lett, de így is olcsó.*
3. 'Ilyen nagyon' (főleg érzelmileg színezett mondatban), azaz fokhatározóként is használatos. Például: *Így hazudni! Jajgatott, hogy így szenved, úgy szenved.*

[155] NymKk. I. 323.

4. Helyeslés kifejezésére: 'Jól van'. Például: *Add ide! Így!* Ez utóbbi használatot mondatszószerűnek vélelmezi a szótár, de egyértelműen kapcsolható a korábbi módhatározói használatokhoz.

A kötőszói szerepkörnél két alkategóriát találunk:

1. 'Ennélfogva, ezért, eszerint, tehát', azaz következtető jelentést. Például: *Hazamentünk, (s) így ő egyedül maradt.*
2. 'Például, tehát' – felsorolás, részletezés előtt. Például: *A kerti virágok, így a tulipán, a rózsa…*

A diskurzusjelölői funkció körülhatárolásához a határozószói szerepeket egyértelműen ki kellett tudnunk zárni. Jelen vizsgálatban a szótárban szereplő kötőszói használatokat is, bár ezek valójában a diskurzusjelölői funkciók közé tartoznak: a következmény, konklúzió jelölését ott találjuk Crible rendszerezésében,[156] ahogyan a példaadást is részletezésként (lásd az előző, *hát*-ról szóló fejezetekben is). Most azonban egy újabb fajta diskurzusjelölői szerepet igyekszünk feltárni. Az ennek elkülönítéséhez használt módszer azon alapult, hogy a szokásosan értelmezett névmási szerep (ana- vagy katafora) megkívánta ante- vagy posztcedens azonosítható-e a szövegkörnyezetben vagy a tágabb kontextusban.[157] Ahol igen, ott a névmásiságból fakadó funkcióról beszélhettünk. Például:

(52) A: *és egyre rosszabb és egyre rosszabb és valamikor ez egy elitt iskola volt ! rang volt oda (bekerülni)*
T1: *(mhm)*
A: *hát számtalan Nobel-díjas tudósunk végzett ott és mos már azt mondom hogy mondom Úristen hogy fölhív- fföl- (fölhígult)*
T1: *(mhm)*
A: *mos má bárki bárkit (fölvesznek)*
T1: *(há pénz) alapján*
A: *hát gondolom igen*
T2: *hát nálunk is a mi gimink is* ***így*** *járt* (bea020, társalgás)

Az előbbi esetben az *így* antecedensét az A beszélő által elmondottak képezik; ezt neveztük az *így* esetében fentebb „szokásos használat"-nak. A következő esetben azonban az így egyik fenti funkciója sem megfelelő:

[156] Crible: *Discourse markers*, 47.
[157] A diskurzusdeiktikus használatot is „szokványos" névmási szerepnek vettük.

(53) *Halkan kérdem* ***így*** *2 héttel a beharangozás után* (MNSz2, #85257830, doc#982, pers_hu_ind_009, személyes-fórum, magyarországi)

Az ÉKsz-ben is megjelent egy hasonló példa, a 2. határozószói funkción belül:

(54) ***Így*** *ősz felé.* (ÉKsz.)

A szótár az 'ilyenkor' jelentést rendelte az *így*-hez. Mint majd látni fogjuk, az *így* újabb, általunk tárgyalt diskurzusjelölői funkciója valóban elsősorban határozói kifejezések előtti pozícióban jelentkezik, mint az előző két példa is. De az 'ilyenkor' jelentés zömmel nem illik ezekre az esetekre, mivel kis hányaduk áll időhatározói funkciójú alakulat előtt, sokkal gyakoribbak az egyéb határozói szerepű formák, például:

(55) *A téma túlzott eluralkodása az egyén gondolatvilágában károsan hat ki kapcsolataira és tevékenységére, ront megítélésén, de* ***így*** *a szavaxintjén tanító értékű.* (MNSz2, #85099952, doc#981, pers_hu_ind_008, személyes-fórum, magyarországi)

A pozíció önmagában nem volt elégséges a szerepek elkülönítéséhez, mert az *így* határozói mondatrészként viszonylag szabadon mozoghat a mondatban, és bár bizonyos megjelenési helyei tipikusak, ezek nem okvetlenül térnek el az újabb funkciót felmutató egységek pozícióitól (pl. az ige előtti hely elfoglalása mindegyik funkció esetében jellemző volt). Támpontul tehát a korreferens pár szövegkörnyezetbeli vagy tágabb kontextusbeli azonosíthatósága, illetve az *így* hangsúlyos volta és – amennyiben igekötős ige követte – az igekötő elválósága szolgált. Ha az előbbiek mind teljesültek, az *így* „szokványos" névmási használatának valamelyikével volt dolgunk, ha nem (pl. az igekötő nem vált el), még mindig két lehetőség adódott: vagy „kötőszói" (valójában: konkluzív, részletező diskurzusjelölői) funkciójú volt az *így*, vagy az új funkcióban használták. A kettő elválasztását a pontos funkciómeghatározás tette lehetővé: ahol kizárható volt a következményt, példákat felvezető szerep, ott az újjal volt dolgunk. Következzen két példa arra, amikor az igekötő nem vált el, ugyanakkor a kötőszói szerep kizárható, vagyis az *így* újfajta funkcióban használatos:

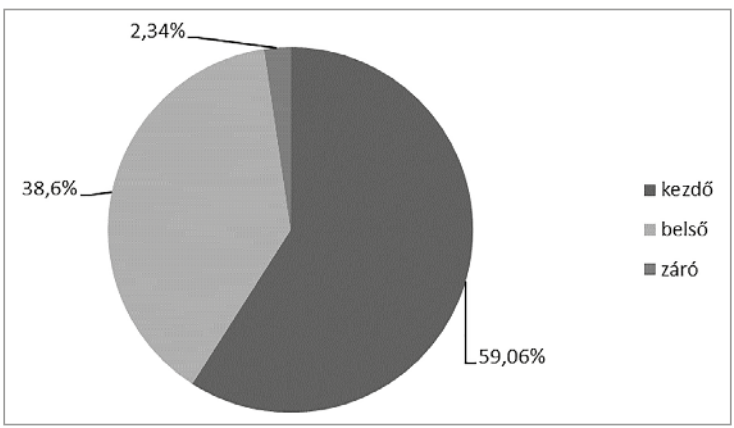
(56) *a tisztességes kisemberek hogy* ***így*** *hozzátegyük* (bea044, társalgás)

(57) *én ezért szurkolok hogy jó lenne hogyha egyszer sikerülne sikerülne megcsinálni azt amit* ***így így*** *leír leírnak és kimondanak rendezők öööö színházigazgatók* (bea032, véleménykifejtés)

Az *így* diskurzusjelölő a BEA-ban

A diskurzusjelölői *így* BEA-korpuszon belüli pozíciói látszólag rendkívül sokfélék. Két szempontból is megvizsgáltuk, hogy az elem véletlenszerű vagy rendszerszerű viselkedést mutat-e e tekintetben. Az első esetben a tagmondatokhoz kapcsolódó, illetve az azokon belüli helyzetét néztük meg, a másodikban pedig azt, hogy milyen elem(ek) követi(k).

Tagmondatokon belüli helyzet: a 215 előfordulásból a leggyakrabban, azaz 127 esetben kezdő, 83-szor belső, 5-ször pedig záró helyzetű volt (lásd a 4. ábrát).

4. ábra: Az így *tagmondathoz viszonyított pozíciói a BEA-ban*

Példák mindhárom pozícióra:

- kezdő:

(58) A: *de **így** a bbarátnőmnek így volt apukája tenyésztett (nyulat)*
T1: *(aha)*
A: *és **így** mondta hogy ez az őé ez nem (tenyészteni)*
T1: *(aha)*
A: *van hanem ez az ő kis kedvence és akko gyere fogd meg és odaadta* (bea019, társalgás)

- belső:

(59) A: *és akkor **így** tudod **így** akkor **így** bumm **így** leesett valami (vagy **így** egyszer csak)*
(T1: *ühüm ühüm*)
A: ***így** megszólalt bennem a egy ilyen egy ilyen hát valami tehát tehát úgy úgy úgy úgy kinyílt egy újabb kapu* (bea013, interjú)

- záró:

(60) *azt azt arról tudok beszélni ami amit látok ahogy így nem tudom hány éves **így** nem nem akarok hülyeséget mondani negyven negyven* (bea032, véleménykifejtés)

Lényeges különbség az *így* és a *hát* diskurzusjelölő között, hogy az előbbi a megelőző kötőszókkal/diskurzusjelölőkkel nem alkot igazi társulást, mert a tagok nem módosítják egymás jelentését és nem alkotnak kollokációt (pl. a tagmondatkezdő *tehát, és akkor, és, hogy* stb. utáni *így* valójában az őt követő szerkezethez kapcsolódik).

Most vegyük szemügyre, hogy az *így* milyen eleme(k) előtt áll a korpuszban:

1. főnév(i szerkezete)t megelőzve, például:

(61) *ez az aktív pihenés az amit előtérbe helyezzünk **így** a családon belül is tehát hogyha megyünk valahova akkor biztosan túrázni megyünk* (bea044n019, interjú)

2. igét megelőzve, például:

(62) *elég koszos ahhoz Magyarország hogy öööö elkél egy-két kéz aki esetleg **így** tisztogatja* (bea044n019, társalgás)

3. határozószót megelőzve, például:

(63) *de egyébként meg tehát öööö **így** gyakorlatilag alánk volt adva a a a kész programtervezet* (bea039f023, interjú)

4. névmást megelőzve, például:

(64) *hogy **így** valamit kapsz amire nem tudsz reagálni nem tudsz mit mondani* (bea032f018, társalgás)

5. melléknevet megelőzve, például:

(65) *s akkor a barátoknak csak ilyen hideg kaja volt ez* ***így*** *tök jó* (bea040f024, társalgás)

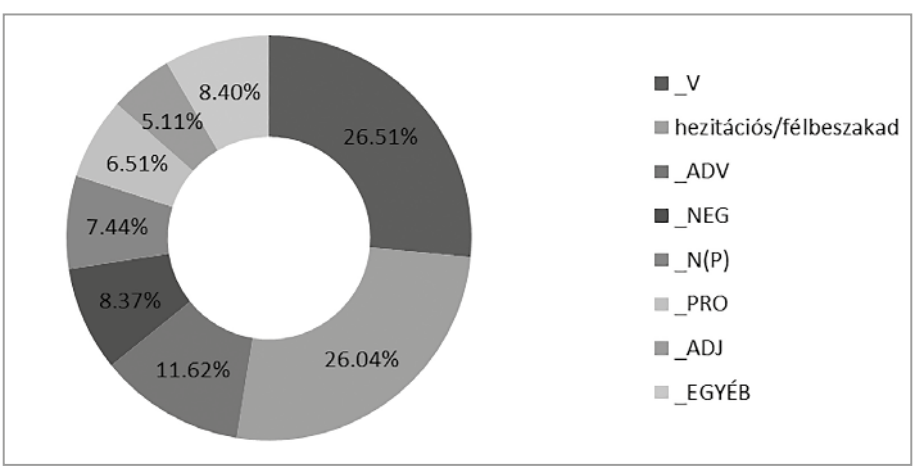
6. főnévi igenevet megelőzve, például:

(66) *ilyen dolgokat szeretek csinálni hát szeretek mondjuk öööö természetbe is járni tehát* ***így*** *kirándulgatni* (bea025f013, interjú)

7. egyéb esetek: újrakezdés folytatás nélkül, például:

(67) *és akkor mi volt a kérdés most* ***így*** *tehát így* (bea044n019, véleménykifejtés)

Mint az 5. ábráról leolvasható, gyakorlatilag azonos arányban jelent meg az *így* ige és névszó előtt, ugyanakkor más szófajok (névmás, határozószó, melléknév) előtt sem volt ritka. Ugyanakkor ha eltávolodunk a szófajoktól, és a mondatbeli szerepekre koncentrálunk, az arányok átrendeződnek: az *így* gyakorisága feltűnővé válik a határozói szerepű elemek előtt (36,74%, pl. *így rögtön*), másfelől a(z tagadószóval álló) igei predikátumok előtt (31,62%, pl. *így elképzelem*); a kettő együttesen már a megjelenések csaknem 70%-át teszi ki.

5. ábra: Az így *pozíciói a BEA-ban a követő tagok függvényében (_V = ige, _N(P) = névszói szerkezet, _PRO = névmás, _ADV = határozószó, _ADJ = melléknév, _NEG = tagadószó előtti pozíció)*

Az *így*-nek a határozói egységek előtti funkciója az *ilyen* jelző(s szerkezete)k előtti szerepével látszik azonosnak (lásd később): a figyelmet a követő, azonos szerepű egységre irányítja. Egyelőre kérdéses, hogy az igék előtti megjelenésnél mi az elem pontos pragmatikai funkciója.

Az *így* összesen 215 diskurzusjelölői funkciójú előfordulását regisztráltuk a BEA-korpuszban, a négy vizsgált spontánbeszéd-műfajban. Azt vártuk, hogy a pozíciók szisztematikusságát a statisztikai elemzés is igazolja, valamint hogy a nemek közül a nők,[158] a korosztályok közül a fiatalok, a műfajok közül pedig a legspontánabb társalgásokban jelenik meg szignifikánsan nagyobb mennyiségbe az *így*. A kapott eredmények a következők:

- A várttal ellentétben az *így*-et a férfiak használták többször, de a Mann–Whitney *U*-próba azonban nem mutatott ki szignifikáns eltérést (*így*: $U = 97{,}500$; $p = 0{,}05$). A hipotézis tehát megdőlt, nincs nemi különbség az *így* használatában.
- A korra vonatkozó korrelációvizsgálat közepesen erős negatív lineáris korrelációt talált (Spearman $\rho = -0{,}505$) az *így* esetében, vagyis a használata a korral jelentősen csökkent, főleg a fiatalok használták őket. A 2. hipotézis tehát igaznak bizonyult. A kor és a nem hatására vonatkozó MANOVA nem mutatott ki sem fő-, sem interakciós hatást ($p > 0{,}05$).
- Akárcsak a korábbi jelölők esetében, az *így*-nél is a társalgás > véleménykifejtés > interjú > interpretált beszéd sorrend volt felállítható a gyakoriság mentén, de nem volt szignifikáns különbség a műfajok között. A 3. hipotézis tehát nem tartható.

Az *így* az MNSz2-ben

Az *így*-gyel kapcsolatban nem vállalkozhattunk olyan vizsgálatra, mint a *hát*-ot illetően, mivel diskurzusjelölőként, mondatszóként és kötőszóként sincs annotálva az MNSz2 korpuszában. Ezért a beszélt sajtónyelvből kértünk le egy 100 találatos véletlen mintát, és ebből kerestük ki a biztosan, tisztán diskurzusjelölői használatokat. Minden kétes esetet, ahol névmásként/kötőszóként, de diskurzusjelölőként is lehetett értelmezni az adatot (az írott szövegeknél nem tudtuk az értelmezés során az intonációt segítségül hívni), inkább kizártunk az érvényes találatok közül, például:

[158] Vö. az angol *so*-ról írottakkal: Müller: *Discourse markers,* 92.

(68) *Ezeket a címeket **így** teljesen véletlenszerűen, telefonkönyvet felcsapva választják ki?* (#923351314, doc#2643, spok_hu_radio_046, beszéltnyelvi, magyarország) – A szövegelőzmény ismeretében nem zárható ki az 'ilyen módon' használat.

Azért ezt a műfajt választottuk ki, mert az *így* újfajta diskurzusjelölői használatát a beszélt nyelvben gondoltuk elterjedtebbnek. A beszélt sajtónyelvben a 100 találatból mindössze 7 tartalmazott diskurzusjelölői *így*-et, ebből két találat ugyanahhoz az interjúalanyhoz tartozott, tőle hozzuk az első példát:

(69) Imre Gábor: – *Igen, igen, én ezt így láttam, meg valószínű, így is fogom látni, tehát nem biztos, hogy megváltozna így ez a helyzet mostanában. Amíg így a gazdasági helyzet nem javul, vagy valami, szerintem **így** a munkáltatók sem tesznek ilyen jellegű lépéseket.* (#868584842, doc#2607, spok_hu_radio_010, beszéltnyelvi, magyarországi)

A hét esetből négyszer közvetlenül határozóként álló névszói szerkezet (pl. *az intézménynek, a XXI. század elejére*) előtt állt az *így,* egyszer az igei állítmány *(megoldom),* kétszer pedig az alany (pl. *mindenki*) előtt – példa a határozók előtti használatra:

(70) *„Nagyon sokat foglalkoztat, de hát a dolog, hogy felvesznek-e vagy nem, így eléggé rányomja a bélyegét **így** a nyárra, hogy nem tudom, hogy hol fogom folytatni szeptemberbenés hogy ennyire húzzák az időt. Tehát, hogy ilyen július végén derül csak ki."* (#896740323, doc#2625, spok_hu_radio_028, beszéltnyelvi, magyarországi)

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az *így* névmásból diskurzusjelölővé válva – funkcióit nézve – két fejlődési úton indult el: egyfelől konklúziót, következményt kifejező „kötőszó" lett, másfelől – hangsúlytalan változatában – a követő, dominánsan igei állítmányi vagy határozós szerkezetet megjelölő, azt kiemelő, illetve stilárisan vagy csoportnyelvi szempontból minősítő elemmé.

Az *ilyen* diskurzusjelölő

Az *ilyen* leírása a korábbi szakirodalomban

Az *ilyen* névmás feltűnően gyakorivá vált a mai magyar spontán beszélt nyelvben egy, a szokványostól eltérő szerepben. Különösen a serdülők és a fiatal felnőttek nyelvhasználatára jellemző: egy kutatás szerint a vizsgált középiskolások 80%-a és a felnőttek 73%-a használta ebben a funkcióban.[159] Ezt illusztrálja a következő példa:

(71) *tehát kicsit a gyerekek szájából* ***ilyen*** *csalódottságot éreztem* (bea041, interjú)

Az *ilyen*-nek számos, régóta ismert mondatrészi funkciója létezik:

- Legjellemzőbb használata, amikor melléknévi névmási jelzőként *főnév előtt áll,* pl. *Nekem is kell* ***ilyen*** *táska.* Jelentése: 'mint az itt látható/szóban forgó', illetve 'mint amiről korábban beszéltünk'.
- Melléknévi névmásként lehet a mondatbeli *állítmány névszói része,* pl. *A gyerek már csak* ***ilyen*** *(volt).* Jelentése: 'amiről szó van'.
- Fok-mértékhatározóként állva a mondatbeli jelző jelentését differenciálja, pl. ***Ilyen*** *okos embert még nem láttam.* Jelentése: 'ennyire nagyon/nagymértékben', tehát nem egyszerűen fokra-mértékre, hanem erős fokra utal (erre képes számos más névmás is magyarban még, pl. *mekkora, ennyire, milyen, ilyen, akkora*). Kérdéses, hogy névmásként miként tett szert erre a jelentésre: a TESz-ben legkorábbiként szereplő Jókai-kódex-beli adat[160] már ezt a jelentését mutatja. Feltehetően ráértés történt: *ilyen nagyon okos → ilyen okos.*
- A kimaradt névszó szerepét felvéve alany is lehet: *Megesik az* ***ilyen****.* Itt is beszélhetünk ráértésről (*ilyen* = 'ilyen dolog, amiről beszélünk'), tehát a jelzői szerepű *ilyen* válik alkalmi főnévként alannyá.

[159] Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona: Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai, in Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II,* Budapest, Tinta, 2011, 49–61.

[160] TESz. 202., lásd *Jókai-kódex XIV–XV. század. Codices Hungarici VIII. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi P. Balázs János, Budapest, Akadémiai, 1981.

Az *ilyen* névmás az előbbi esetekben – fok-mértékhatározói funkcióját kivéve, ahol, mint láttuk, a 'nagyon' jelentést vette fel az idők során, s jórészt függetlenedett a névmási szereptől – ana- vagy kataforikus elemként szerepel a beszédben. A fent említett új funkció elhatárolásánál ennek az utaló szerepnek a megléte kérdéses, ugyanakkor mégsem zárható ki teljesen, mint azt az alábbiakban megmutatjuk.

Az *ilyen* fenti, a spontán beszédben jelentkező újabb viselkedésére néhány kutató már felhívta a figyelmet, most ezeket vesszük szemügyre időrendben.

Az *ilyen* kapcsán a NymKk. I. az „oly – olyan" szócikkhez utalja tovább az olvasót, és a mély hangrendű változat kapcsán tárgyalja ezt az újabb fajtának mondható használati módot: „Akkor is hangsúlytalan az *olyan*, ha határozatlanságunkat, bizonytalanságunkat akarjuk vele kifejezni, 'afféle' jelentésben. Pl.: *vett* olyan *zöld* anyagot; ő csak olyan *szegény* ember volt."[161] Ugyanezt a határozatlanságot említik a szerzők – már az *ilyen*-t is érintve – a „Mutató névmás hangsúlya" című szócikkben:

„Ha az *olyan* névmás hasonlítás nélküli, nyomósító fokozást fejez ki (határozószóként), akkor a rá következő szó inkább hangsúlyos: *o*lyan *szép*, *o*lyan *gyor*san. Akkor is, ha határozatlanságunkat, bizonytalanságunkat akarjuk az *ilyen* vagy *olyan* szóval kifejezni, 'efféle' vagy 'afféle' jelentésben: *volt* rajta ilyen *kék pu*lóver; *vett* olyan *zöld* anyagot; ő csak olyan *szegény* ember volt."[162]

Figyelemre méltó, hogy a jelentés megadásakor ugyancsak egy mutató névmás jelenik meg, az *afféle/efféle* páros – a szerzők szerint ezek is bizonytalanságot fejezhetnek ki melléknevek előtt (saját szócikke az *affélé/efféle*-nek nincs a kötetben). A NymKk. nem tér ki a szintaktikai összefüggésekre az *ilyen-olyan* kapcsán, csak szófaji utalást tesz. Egy mutató névmást egy másik mutató névmás jelentésével értelmezni nem ad elég támpontot a tényleges jelentésről. A határozatlanság/bizonytalanság sincs pontosan tisztázva a kézikönyvben, hiszen nem tudhatja az olvasó, az mire vonatkozik: például a kék pulóveres példa esetében a beszélő azt akarja jelezni, hogy bizonytalan a ruhadarabban? A színben? Vagy a szín árnyalatában? A szegényember-példa esetében ez még kevésbé érthető. A bizonytalanság – mint a nyelvművelői szövegekben sokszor – vonatkozhat a beszédtervezési folyamatok bizonyos jellemzőire (tervezési idő nyerése, hezitáció, szóátadás/szóátvétel kérdésessége), ez ismét egészen mást jelent.

Az 'efféle, afféle' jelentés körvonalazatlansága ellenére a diakrón elemzés számára, mint látni fogjuk, lehet kiindulópont, de nem pontosítja az *ilyen* tényleges funkcióját. Hiszen mit jelent, hogy *afféle*? Ha az ÉKsz.-t fellapozzuk, azt találjuk, hogy két jelentéssel bír: 1. 'Olyan(féle)' – ezzel visszajutottunk az eredeti problematikához: ha nem a szokványos névmási használatokról van szó az *ilyen/olyan(féle)*

[161] NymKk II. 429.
[162] Uo., 218.

esetében, akkor mi lehet az új értelme? A 2. jelentés már elgondolkodtatóbb: 'a megjelölt személy, dolog jellegzetes tulajdonságaival bíró'.[163] Ennél azonban, mint ki fog később derülni, az *ilyen* jelenlegi új szerepe(i) többrétűek.

Ha megnézzük a Magyar Történeti Korpuszt, azt látjuk, hogy az *afféle* már a korpusz kezdetétől fogva használatos melléknév előtti szerepben. Az *afféle,* mint minden névmási eredetű elem, jellemzően vagy előre- és hátrautal, vagy a kihagyott, de kitehető hasonlító mellékmondathoz kapcsolható. Megjelenései közül számunkra csak azok relevánsak, amely esetekben biztosan nem a névszóhoz kapcsolódik különálló jelzőként (egy másik jelző mellett), hanem magához a jelzőhöz, például:

(72) *De miért is nem születtem én hordónak, valami száz akós hordónak, tele amolyan jóféle óborral… oh istenem, megköszönném, ha pintes palack volnék is, csak bor állna bennem… még azt is elfogadnám, ha az isten* ***afféle*** *középnagyságú pohárrá változtatna…* (MTSz, 1847, Petőfi: A fakó leány és a pej legény)

Az *ilyen (olyan)* ilyen jelzői funkciójú melléknevek és melléknévi igenevek előtti megjelenéséről korábban megállapítottuk, hogy szintaktikailag nehezen értelmezhető, hiszen ezeknek az alakulatoknak csak igen ritkán van a magyarban saját melléknévi jelzőjük (pl. színnevek előtt: *halvány sötétbordó*), névmási pedig egyáltalán nincs (hiszen az legfeljebb fokhatározóként funkcionál a melléknévi jelzők előtt, hangsúlyos formában).

Keszler Borbála 1983-as tanulmányában az új *ilyen*-funkciót felmutató példákat is találunk, a szerző ezt a használatot azonban töltelékszóinak nevezi, az általa kötetlen beszélgetésekből említett példák:[164] *…van egy* ***ilyen*** *marha jó pasi az egészbe, aki földrajztanár, és most a tanácsnál dolgozik,* ***ilyen*** *nagy szervező alak.*; *Szóval… Békés város… na, szóval van egy barátom, aki lenn volt* ***ilyen*** *népművelési gyakorlaton Békésen.*

A történeti kutatások csak igen szűkszavúan szólnak erről az alakulatról. A *Magyar Nyelv Történet Nyelvtana* kései ómagyar kori kötetének névmásokról szóló fejezetében G. Varga Györgyi az *ilyen/olyan* névmást „kétféleképpen értékelhető típus"-nak nevezi, mert vagy fokhatározó, vagy „a melléknévi névmás a jelzős szerkezet jelzője".[165] Ez lényegében azonos azzal, ahová az NymKk.-et

[163] ÉKsz. 8.

[164] Keszler Borbála: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata, in Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 175, az elemzési nehézségekről lásd a lentebb írottakat.

[165] G. Varga Györgyi: A névmások, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika,* Budapest, Akadémiai, 1992, 508.

értelmezve jutottunk: ismét magyarázatra szorul, hogy milyen szerepben előzheti meg a mutató névmási jelző a melléknévi jelzőt saját jelzőként, de erre vonatkozó támpontot nem kapunk. Intonációs és mondattani szempontból a két említett változat (a fokhatározói vs. „jelzői" *ilyen/olyan*) ugyanakkor világosan elkülönül.

Többet megtudunk, ha ismét az *afféle* nyomában haladunk tovább. Úgy tűnik ugyanis, hogy az *ilyen* hasonló funkciójú „előzménye" éppen ez a névmás volt, de nemcsak olyan értelemben, hogy utaló névmásként lehettek/lehetnek szinonimak, hanem további szerepükben is. Simonyi Zsigmond egy 1894-es írásában[166] ezt a használatot „sajátságos"-nak nevezi: „'Még föl sem szentelték, most még csak afféle kis pap' (Miksz: Almanach 1888. 215. S így másoknál is gyakran. A mutató névmásnak sajátságos használata, ép úgy mint pl. 'Csak úgy [ritk] packázik vele. Csak amúgy [ritk] félvállról. Amolyan kirúgó legény' sat. Szótáraink nem jegyzik meg külön e használatot, ámbár a CzF. példái közt idevágók is vannak)." Mint látjuk, Simonyinál az *afféle* kapcsán az *amolyan* (is) szerepel szinonimaként.

Az ÉKsz. az *amolyan* címszóban '[a]z általánosan ismerthez hasonló' jelentést adja meg. Ezzel a jelentéssel véleményünk szerint a mai, „új" funkciójú *ilyen* is bír, de sok más jelentésárnyalatra is szert tett azóta (lásd lentebb). Figyelemreméltó még az ÉKsz. értelmezései közül a kicsinylés kifejezésére használt *amolyan*: *Ez csak amolyan szóbeszéd*. Igaz, ez állítmányi szerepű névszóhoz kapcsolódik, de ez az *ilyen*-re is nagymértékben jellemző „új" funkciójában.

Laczkó Krisztina a mutató névmások esetében az *ilyen* mellett az *afféle* és az *amolyan* esetében hoz olyan példákat, amelyeknél ezek a névmások csak formailag jelzői szerepűek, de nem deiktikusak, nem korreferensek. Ilyenkor hangsúlytalanok, „valamiféle diskurzuspartikulai funkcióban van"-nak.[167] A szerző ugyanarra a két típusra hoz példákat, amelyeket a saját elemzéseink révén is meghatározónak találtunk: a puszta főnévi alaptag, illetve a jelzővel ellátott főnévi alaptag előtt álló típusokat, például (a forrásmegjelölést, illetve a hangsúlyjeleket Laczkó tette ki): *'Ez csak **afféle** 'kifogás, nem érdemes törődni vele*. (Fórum.); *'Ez egy **ilyen** 'dicséretféleség volt*. (Fórum.); *Mint **afféle** régivágású úriember, mindig hordott magával kalapot és sétapálcát*.; *Ez **amolyan** óriási termetű macska*. (Fórum)

Imrényi András[168] az internetes nyelvhasználatot kutatva az *ez egy ilyen X* konstrukción belüli *ilyen* mai magyar nyelvbeli új funkcióival foglalkozott, a hangsúlytalan használatra hívva fel ő is a figyelmet. A Google-ön végzett kereséseket, korpuszát blogok, interjúk, illetve vitafórumok találatai képezték, összesen 100 db szerkezetet elemzett részletesen.

[166] Simonyi Zsigmond: Tájszó-tarlózat, *Magyar Nyelvőr,* 23. évf., 1894/8, 369.

[167] Laczkó Krisztina: A mutató névmások funkcionális vizsgálata, *Magyar Nyelvőr,* 127. évf., 2003/3, 323.

[168] Imrényi András: Az Ez egy ilyen X konstrukció funkciója a mai magyar nyelvben, Kézirat, 2007.

Imrényi az *ilyen* új funkcióit – továbbra is az *ez egy ilyen X* szerkezetre vonatkozóan – két, egymással (látszólag) ellentétes, valójában szervesen összefüggő használatként adja meg:

1. Az alkalmi minősítés jelzése, amely mögött valamiféle beszélői bizonytalanság áll, pl. hiányzik a megfelelő lexikalizált szinonima vagy a beszélő besorolási nehézségekkel küzd (vö. a NymKk-ben írottakkal!). Például: ***Ez egy ilyen poén dolog*** *volt a csajommal néztünk valamit, vagy olvastunk, nem tudom és erről beszélgettünk.* (6)
   De nemcsak bizonytalanság állhat az alkalmiság megjelölése mögött, hanem az eredetiség is mint cél, valamint az 'ezt így szokták mondani' üzenete, az *ez egy ilyen* ugyanis sokszor hapaxok, aktualizált közhelyek, újraélesztett halott metaforák, hiperbolák előtt tűnik fel, például: *Délután a kispesti nagyinál is voltunk (**ez egy ilyen nagyi-látogatós nap** úgy látszik), itt is kaptam a spenótból és aludtam egy jót utána, aztán hazahozott anya.* (9, a saját kiemelésem); *Meg a héten életemben először kipróbáltam a kólát… **ez egy ilyen kihagyhatatlan lehetőség** volt.* (12, a saját kiemelésem); *Olyan szempontból lehet veszélye, hogy valaki nem nagyon van tisztában a tudatosságával, és akkor belekeveredik valami fogalmi, vagy fogalmi úton elindult érzelmi zűrzavarba. És akkor annyira megbonyolódik, hogy **ez egy ilyen hisztériához**, vagy valami úgymond pszichés tapasztaláshoz vezet, amiből önmagától nem tud kijönni.* (14, a saját kiemelésem)
2. Egy bevett fordulat aktualizálása, például annak csoportnyelviségére való utalás:[169] Ezáltal az adott csoportnyelvet használó beszélő az *ilyen* használatával „kívánja közelebb hozni a hallgatót a jelenséghez, amiről szó van" (16). Például: *Néhány héttel ezelőtt Budepesten megjelentek a Cowparade elkészült tehenei. A város számos pontján több mint félszáz tehenet tettek közszemlére, **hisz ez egy ilyen köztéri képzőművészeti kiállításnak** indult.* (15, a saját kiemelésem)

Mindkét funkciókörhöz jól kapcsolhatók az olyan genderszempontú elképzelések, amelyek az „új" *ilyen* nagyobb mennyiségben való használatát elsősorban a nők nyelvhasználatára tartják jellemzőnek (hasonlóan az angol *like*-éhoz),[170] s amelynek tompító, eltávolító ('nem értek vele egyet'), idézőjelbe tevő szerepet tulajdonítanak.

[169] 'ahogyan azt egy sajátos csoport mondani szokta', lásd Imrényi: *Az* Ez egy ilyen X *konstrukció,* 16–17.

[170] Müller: *Discourse markers,* 40–41.

Imrényi is említi az *ilyen amolyan* névmáshoz való hasonlóságát az 1) funkcióban, de lényeges eltérést lát stílusértékükben: az *ilyen* a fiatalokra jellemző, az *amolyan* régiesebb és a felnőttek nyelvhasználatához kötődik, s ezt a közelre-távolra mutatással is összefüggésbe hozza.[171] Emellett az *úgymond*-ra is kitér, ugyancsak az 1) funkció kapcsán, mely szintén jelezhet közismertséget ('ahogyan azt (általában az emberek) mondani szokták'), de annak aktualizálását is, főleg a csoportnyelviség jelzésekor.[172] Dömötör az úgymond diskurzusjelölő kialakulásáról szóló tanulmányában részletesen ismerteti annak funkcióit, ezek közül az idézéstől való elszakadást reprezentáló szerepek között az elhatárolódás, szabadkozás, az átvitt értelmű használat (pl. metafora), visszavétel a nem megfelelőnek érzett stilisztikumból és a nyomatékosítás vonható elsősorban ide, az *ilyen* (és az *amolyan*) szerepeihez.[173]

Az *ilyen* diskurzusjelölő a BEA-ban

Kétféle szempontból néztük meg az *ilyen* pozícióit, akárcsak az *így* esetében: megvizsgáltuk a tagmondatbeli helyzetét, illetve a követő elemek/egységek jellegét, mert a szisztematikus megjelenés mindkét esetben megnyilvánulhat, csak különbözőképpen. Az első esetben úgy, hogyha a véletlenszerűnél nagyobb különbség mutatkozik a talált pozíciókat illetően, az utóbbinál pedig úgy, ha a követő egység(ek) jellege mutat a véletlenszerűnél nagyobb állandóságot (pl. sokszor jelenik meg a jelölő ugyanazon szófajok/mondatrészek előtt, így gyaníthatóan azokhoz köthető szerepe van).

Tagmondatbeli helyzet: csak kétféle pozícióban regisztráltuk az összesen 299-szer megjelenő *ilyen*-t: belső (201 db) és kezdő (98 db) pozícióban (a relatív gyakorisági adatokhoz lásd a 6. ábrát), tehát a többi jelölőtől eltérően a belső helyzet a meghatározóbb esetében, az adatok kétharmadában ebben szerepelt.

Példák:

- kezdő helyzet:

  (73) *amikor még a Bodrogi ott főzött* ***ilyen*** *nagy banzáj volt* (bea025, társalgás)

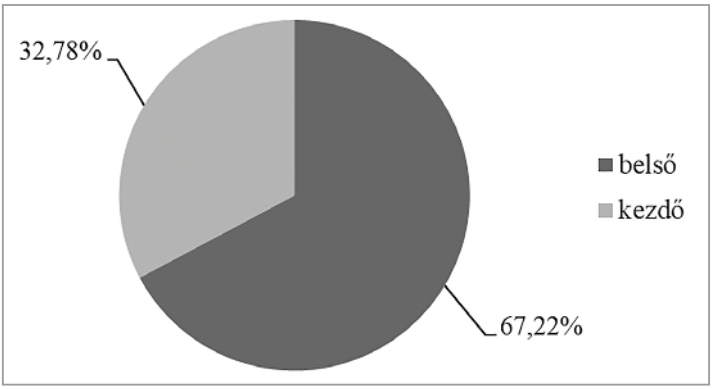
- belső helyzet:

  (74) *a vár körül* ***ilyen*** *ingoványos mocsarass ö talaj volt* (bea009, interpretált beszéd: varkocs)

[171] Imrényi: *Az* Ez egy ilyen X *konstrukció,* 7.

[172] Uo., 14–15.

[173] Dömötör Adrienne: Az *úgy mond*-tól az *úgymond*-ig. Egy diskurzusjelölő elem története az ómagyar kortól napjainkig, *Magyar Nyelvőr,* 132. évf., 2008/1, 44–47.

6. ábra: Az ilyen *tagmondatbeli pozíciói a BEA-ban*

Az *ilyen* kevéssé foglal helyet a tagmondat elején, és társulni sem társul az *azért* és az *akkor* elemek módjára hasonlóan, hanem mint az *így*, nem a megelőző kötőszókkal/diskurzusjelölőkkel kapcsolódik, hanem a követő egységhez. Mi igazolja ezt?

1. A névelők feltűnése (pl. *viszont /az/ ilyen, tehát /egy/ ilyen*) a társulásokon belül jól mutatja, hogy az *ilyen* a követő névszói szerkezethez tartozik, funkciója is ahhoz kapcsolja. Például:

   (75) *akkor egy ööö ööö rosszabb minőségűt is ööö tudnak odatenni viszont az* ***ilyen*** *nagyobb bútor bőrgyártáshoz már kell a szép bőr* (bea003, interjú)

2. A belső pozícióban való „társulás" (10 eset) is azt mutatja, hogy ezek az elemek függetlenül kerültek össze. Belső pozíciónak vettük azt is, ha az *ilyen*-t megelőző kötőszó csak mondatrészeket kapcsolt és nem propozíciókat, például:

   (76) *tehát ilyen ööö ilyen buszos program vagy vagy* ***ilyen*** *sétálós program* (bea039, interjú)

3. Az elemszámok kicsi volta a „társulások" esetében (a leggyakoribb is csak összesen 9-szer fordult elő a 299 *ilyen*-megjelenésből).
4. Nem teljesítik a Fraser-féle[174] társuláskritériumok egyikét sem, tehát jelentése nem kompatibilis a megelőző elemek egyikével sem, önállóan sem tud megállni.

[174] Fraser: Combinations.

Konklúzió: az *ilyen* csak azért jelenik meg ezek után a diskurzusjelölők/kötőszók után, mert az utána következő névszói szerkezetet vezeti fel.

A követő egység jellege: az *ilyen* nem névmási használatai esetében a melléknevek előtti megjelenés a legpregnánsabb, mint a 7. ábrán is látható, a megjelenések 53%-a ilyen. Például:

(77) és és igen és a akkor a végén ***ilyen*** *kilencven kordon lesz egymás mellett* (bea039, társalgás)

Emellett a – főként zéróragos vagy határozóragos – névszók előtti előfordulása (pl. *ilyen geng*, *ilyen maratonokra*) is jelentős. Ezek összesen 86%-ot tesznek ki, vagyis azt látjuk, hogy ez a diskurzusjelölő is két meghatározó pozícióban használatos:[175]

1. határozóragos főnév, például:

(78) *műszerbeszerzésekről volt szó* ***ilyen*** *ö mérésekről* (bea070, interjú)

2. tárgyragos főnév, például:

(79) *úgyhogy* ***ilyen*** *narancsot meg ilyesmit szoktunk mi párologtatni* (bea003, társalgás)

3. zéróragos főnév, például:

(80) *tehát ezt így nem bírom de lehet hogy a* ***ilyen*** *vese szív ilyeneket odaadnék* (bea010, véleménykifejtés)

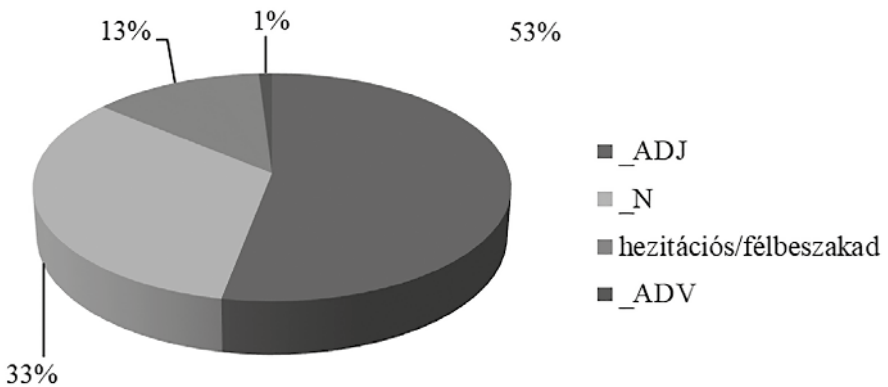
A kép még tovább egyszerűsödik, ha felfedezzük, hogy az *ilyen* jelzőként álló melléknevek és jelzős névszói szerkezetek, szóösszetételek (pl. *ilyen legyintéses kategória*, *ilyen műbalhé*) előtt tűnik fel, ami az *így* már említett, a követő egység szerepét megelőlegező funkciójára rímel, sőt ez a szerep igazán az *ilyen* esetében látványos.

Végül az előfordulások maradékát az egyéb szófajok (határozószó, határozói igenév, módosítószó, névmás) előtti megjelenések, illetve a félbeszakadt közlések teszik ki (összesen 14%). Megjegyzendő, hogy 9 esetben (3%) határozóként álló

[175] Ugyanezt állapította meg korábban Imrényi: *Az* Ez egy ilyen X *konstrukció* és Laczkó: *Mutató névmások*.

határozóragos melléknévi alakulatot előz meg az *ilyen* (ezeket különvettük a jelzői szerepű, ragtalan melléknevektől), pl. *nagyon, tök(re), hobbiszerűen*. Egy példa félbeszakadt/újraindított szegmensre:

(81) *kor elhatároztam hogy én színész leszek ez egy* ***ilyen*** *ez egy döntés volt* (bea032, interjú)

7. ábra: Az ilyen *pozíciói (_ADJ = melléknév, _N = névszó, ADV = határozószó előtti pozíció)*

Az újszerű funkció detektálása az *ilyen* melléknév előtti pozíciójában tehát négy szempont mentén lehetséges:

- Kizárható-e a fokhatározói szerep vagy nem?
- Deiktikus szerepű a névmás vagy sem?
- Van-e kitett vagy odaérthető posztcedens vagy nincs?
- Hangsúlyos-e az elem vagy sem?

Amennyiben tehát az *ilyen* nem fokhatározó, nem deiktikus a használata, nincs (a szokásos értelemben vett) posztcedense és hangsúlytalan, biztosan az új, diskurzusjelölői funkcióval van dolgunk. Az újszerű funkció elhatárolásánál – a fenti számos hagyományos funkció kizárása mellett – egyéb elemzési problémákra is érdemes tekintettel lenni. Ilyen az, hogy az *ilyen* névmásként több szövegmondaton átívelő utalást is lehetővé tesz, tehát ante- vagy posztcedense tőle nagyon távol is elhelyezkedhet:

(82) *Feltétlen szükségszerű lenne ezt a jövőben bevezetni, nagyon sok önkormányzati rendelet, illetőleg most már törvény is foglalkozik a veszélyes ebek ebtartási rendszabályaival, valóban szükségszerű lenne megnevezni azokat a* ***fajtákat, amelyek tartásához****, mint ahogy fegyvertartáshoz is,* ***engedély*** *szükségeltetne. Sajnos ebben még nincs egység közöttünk sem, némelyek túlszabályozásnak látnák, vagy vélnék ezt. Én úgy gondolom, hogy a veszélyesebbet csak* ***ilyen*** *engedéllyel lehetne tartani, az lenne a jó mindannyiunk számára.* (MNSz2, #165390749, doc#1067, press_hu_kron_006.clean, sajtó, magyarországi)

Éppen ezért sokszor hosszú beszédszegmensek áttekintésére van szükség ahhoz, hogy az utaló szerephez köthető funkciókat kizárhassuk.

Az *ilyen* ritkán utalószóként párt alkothat a *mint* kötőszóval, bár az utóbbinak elsősorban az *olyan*-nal tipikus az előfordulása:

(83) *Az összes* ***ilyen*** *civilizációs cselekvésnek,* ***mint*** *pl a sózás van egy csomó kellemetlen mellékhatása* (MNSz2, #92719904, doc#988, pers_hu_ind_015, személyes-fórum, magyarországi)

A *mint*-tel induló mellékmondatok ugyanakkor sok esetben elmaradnak, ahogyan azt az alábbi esetben is láthatjuk:

(84) *részemről a halászbástyát tudom ajánlani,* ***ilyen*** *tavaszi virágnyitogatós délutánon, a fák friss zöldjére (:) való kilátással* (MNSz2, #79967801, doc#977, pers_hu_ind_004, személyes-fórum, magyarországi), a kimaradt mellékmondat: mint ez a mai délután

Ebből következően fontos értékelési szempont, hogy ha a posztcedens nincs kitéve, odaérthető-e. Ha igen, akkor az *ilyen* szokványos névmási használatának egyikéről van szó, és nem az újról.

Mint már említettük, elsősorban az *ilyen* jelzői funkciójú melléknév előtti előfordulása a figyelemre méltó, hiszen ezekben az esetekben sosem fokhatározó. Ezt jól mutatja, hogy középfokú mellékneveket is megelőzhet:

(85) *itt is vannak most már egyre többen ilyenek de én azt gondolom hogy ezt ilyen ilyen kicsit nagyobb szabályozással vagy* ***ilyen*** *nagyobb odafigyeléssel ezt meg lehetne oldani* (bea044, társalgás)

Ezek előtt fokhatározóként sosem állhat az *ilyen*: **ilyen okosabb* ‘nagymértékben/nagyon okosabb’.

Bár fentebb azt írtuk, hogy a diskurzusjelölői *ilyen* nem korreferens, ez az új funkciója némileg a kataforára emlékeztet annyiban, hogy a közvetlenül utána álló – vele azonos funkciót betöltő – elemre (vagy annak egy részére) vonatkozik:

(86) *hát barátnőm talált például egy halvány rózsaszín* ***ilyen márvány*** *éjjeliszekrény lapot* (bea046, társalgás)
(87) *tehát azt mondanám hogy egy* ***ilyen közép****mezőnyben vagyunk* (bea070, vélemény)

Ez a megoldás az értelmezős, illetve az azokkal szoros összefüggésben álló kijelölő jelzős szerkezetekre emlékeztet. Ami itt az újdonságot képviseli, az a jelzők jelzői szerepű elemekkel történő továbbdifferenciálása, vagyis jelzőnek további azonos fajtájú jelzőt alárendelni egy-két szórványos és vitatott példát leszámítva nem lehet. A mellérendelő viszonyban (pl. *kék, zöld festéket vett*) értelemszerűen nem erről van szó, ott a jelzők nem egymást részletezik, írják körül.

Milyen funkciójú tehát ez az új, diskurzusjelölői *ilyen*? Ezek egy részét már azonosítottuk a korábbi szakirodalom alapján (alkalmiság vs. szokványosság jelzése). Mindenképpen figyelemirányítónak, kiemelőnek nevezhetjük, mivel szemmel láthatóan a követő melléknévi vagy főnévi egységre irányítja a befogadó figyelmét.[176]

Fontos látnunk, hogy az *ilyen*-nek az előbbiek mellett természetesen pszicholingvisztikai, közelebbről beszédtervezési, hezitációs (időnyerési, szókeresési stb.) funkciója is lehet a spontán nyelvhasználatban,[177] ezt a továbbiakban késleltető (Crible-nél: tagoló) szerepnek nevezzük. Ugyanakkor, ahogy korábban is írtuk, ezt és az egyéb pragmatikai funkciókat nem tartjuk egymást kizáró jellegűeknek, hiszen a szókeresés mellett az adott egységnek aktuálisan pragmatikai funkciója is lehet. Nem véletlen, hogy a lexikális hezitációk státusa annyira bizonytalan, s a multifunkcionalitás miatt feltehetően a diskurzusjelölőktől nem is lesznek leválaszthatók a „tisztán" hezitációs funkciójú homofón lexémapárjaik, mert aligha léteznek olyanok. Bár Abuczki a saját kutatásában[178] úgy találta, hogy a hezitációs használat sajátos nonverbális jegyekkel járhat együtt, ez még mindig nem zárja ki, hogy az adott egységnek egyidejűleg pragmatikai funkciója is legyen (lehetséges ugyanis, hogy az adott gesztus a szókeresést magát kíséri, de a diskurzusjelölői szerep során sincs minden esetben gesztushasználat). Ennek eldöntése azonban további kutatásokat igényel.

[176] Dér Csilla Ilona: Hányféle funkciójú az ilyen a mai magyar (írott) beszélt nyelvben?, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvi funkciók – stílus és kapcsolat,* Budapest, Tinta, 2012, 70–75.
[177] Vö. Gósy Mária – Horváth Viktória: Hogyan tükrözi a kiejtés a nyelvi funkció változását?, in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban.* Budapest, Tinta, 2009, 37–45.
[178] Abuczki: *A core/periphery approach.*

Az *ilyen* összesen 299-szer szerepelt a BEA-korpusz négy kiválasztott műfajában diskurzusjelölői szerepben. Hipotéziseink most is azonosak voltak a korábbiakkal, vagyis ismét azt vártuk, hogy a pozíciók szisztematikusságát a statisztikai elemzés igazolja; illetve hogy a nemek közül a nők,[179] a korosztályok közül a fiatalok, a műfajok közül a társalgásokban jelenik meg nagyobb mértékben az *ilyen*. Az eredmények a következők:

- Az *ilyen*-t egyértelműen a férfiak használták többször (a férfiak átlaga: 14,20 db, a nőké: 5,73 db volt), a szignifikancia szintje a határ közelében, de még azon belül volt (Wilcoxon W[180] = 185,000, $p < 0{,}05$). Az 1. hipotézis tehát megdőlt, a várt összefüggés ellentétét kaptuk.
- A korrelációvizsgálat közepesen erős negatív lineáris korrelációt talált az *ilyen* (Spearman $\rho = -0{,}601$) esetében, vagyis a diskurzusjelölő használata az életkorral valóban jelentősen csökkent. A kor és a nem hatására vonatkozó MANOVA nem mutatott ki sem fő-, sem interakciós hatást ($p > 0{,}05$). A 2. hipotézist tehát a statisztikai elemzés megerősítette.
- Akárcsak a többi vizsgált diskurzusjelölő esetében, a gyakorisági sorrend itt is a következő volt: társalgás > véleménykifejtés > interjú > interpretált beszéd, de az eltérés mértéke nem volt szignifikáns az egyes műfajok esetében. A 3. hipotézis tehát nem volt tartható.

Az *ilyen* az MNSz2-ben

Ahogyan az *így* esetében, az *ilyen*-nél – számos különböző szerepe miatt – is az MNSz2 beszélt sajtónyelvi alkorpuszából kértünk le egy véletlen 100 találatos mintát, és abból kerestük ki a diskurzusjelölői használatokat. Mivel a hangsúlyviszonyokat (hangsúlytalan-e az *ilyen*) nem tudtuk megvizsgálni ezekben az esetekben, mint a BEA-nál tettük, csak az egészen biztosan pragmatikai funkciójúakat vettük érvényesnek, tehát az olyan kétértelműeket, mint a következő példa is, nem:

(88) *Gondolja el, hogy a verandának két ajtaja van, ugye egy* ***ilyen*** *összecsukható ajtó.* (MNSz2, 856348059, doc#2599, spok_hu_radio_002, beszéltnyelvi, magyarországi) – interjúátiratról van szó, nem zárható ki, hogy a beszélő a beszéde közben mutató gesztussal kísérte az *ilyen* használatát (s ez esetben az az *ajtó különálló jelzője*)

[179] Lásd az *így*-nél írottakat is, illetve Müller: *Discourse markers,* 40–41.
[180] A Wilcoxon-próba a független mintás *t*-próba nemparaméteres változata.

Összesen két esetet találtunk, amelyiknél – a tágabb szövegkörnyezetet megnézve is – biztosra vehető volt a diskurzusjelölői szerep, illetve nem merült fel a gesztussal kapcsolt használat lehetősége. Mindegyik esetben főnév(i szerkezetet) előzött meg:

(89) *A turistákkal együtt, meg az idősebb korosztály nézi a Plaza Mayoron, ami hát nekik a főtér, és a kávézóknál így kitesznek vetítőket, de a meccs végén meg mindenki bemegy a Plaza Mayorra és akkor ott egy* ***ilyen*** *tánc, buli, éneklés, hát legalábbis ez volt szerdán.* (MNSz2, #929193187, doc#2646, spok_hu_radio_049, beszéltnyelvi, magyarországi)

(90) *Restás István: Hát most jelen pillanatban nagyobb trükkökön gondolkozok: hogy az embernek a hasán hogy kell átnyúlni és bármilyen tárgyat megfogni és úgy visszavenni a kezet. Meg* ***ilyen*** *levitációban gondolkozok, nagyobb színpadi trükkökkel* (MNSz2, #942817541, doc#2655, spok_hu_radio_058, beszéltnyelvi, magyarországi)

Az első példa inkább az alkalmi *(tánc, buli, éneklés),* a másik inkább a csoportnyelvi jellegre utal (szakkifejezések).

ELLENTÉTES DISKURZUSJELÖLŐ-TÁRSULÁSOK A MAGYARBAN

A következő fejezetek az ellentétet kifejező diskurzusjelölő-kombinációkkal (EDJK, angol terminussal „combinations of constrastive discourse markers")[181] foglalkoznak a magyarban, ezen belül kitérve a lehetséges, valamint a realizálódott (és nem realizálódott) EDJK-kra, illetve e csoport egyes stigmatizált képviselőire. Jelen munkában nem foglalkozunk a megengedő (koncesszív)[182] viszonnyal, amely nem tisztán ellentétes, hanem ok-okozati összefüggéseket is hordoz. További megszorítás, amivel éltünk, hogy csak közvetlenül egymás mellett álló jelölőket tartalmazó alakulatokat (pl. *de viszont* vs. *de… viszont,* pl. *de a portás viszont*)[183] és kizárólag kéttagú kombinációkat elemeztünk, három- és többtagúakat nem.[184]

A diskurzusjelölő-kombinációkra a nemzetközi pragmatikai kutatásokban számos terminussal szokás utalni, de – amennyire látható – ezek nem tükröznek alapvető elméleti elkülönülést: „multiple discourse markers" (többszörös diskurzusjelölők),[185] „compound pragmatic marker" (összetett pragmatikai jelölők),[186] „discourse marker cluster" (diskurzusjelölő-klaszter),[187] „discourse marker

[181] Fraser: Combinations.

[182] Problémát okoz, hogy egyes ellentétes jelölők mind megengedő, mind megengedést nem tartalmazó ellentétes stb. viszonyokban is megjelenhetnek (pl. *de, ám*). A *Magyar grammatiká*ban például a megszorító utótagú ellentétes viszony – példáit nézve – egyértelműen a megengedést takarja (*kicsi, de erős* – kitehető az első részbe egy megengedő kötőszó: *bár kicsi, de erős*).

[183] A magyar nyelvben egyes ellentétes diskurzusjelölők (*azonban, meg, pedig, viszont, mégis* stb.) szeretik felvenni a névszói szerkezet utáni pozíciót. A fenti megszorításokkal azért élünk, mert kezelhetetlen méretűvé növelné a vizsgálandó kombinációk körét, de természetesen jelölőkombinációnak tartjuk az ilyen „beékelődő" részeket tartalmazó változatokat is.

[184] Kérdéses persze, lehetségesek-e azonos fő viszonyon, így az ellentéten belül három vagy még többszörös diskurzusjelölő-találkozások.

[185] Pl. Sarah Louise Oates: Multiple discourse marker occurrence. Creating hierarchies for natural language generation, *Proceedings of the ANLP-NAACL Student Research Workshop 2000,* 2000, 41–45.

[186] González: *Pragmatic markers.*

[187] Pl. Yael Maschler: Discourse markers at frame shifts in Israeli Hebrew talk-in-interaction, *Pragmatics,* 7. évf., 1997/2, 183–211.; Abuczki: *A core/periphery approach*.

combination" (diskurzusjelölő-kombináció),[188] „discourse marker sequencing".[189] Mi a továbbiakban a kombináció és a társulás terminusokat váltogatjuk, ugyanazt értve alattuk.

Vizsgálatunkat Frasernek az angol nyelvbeli EDJK-kal kapcsolatos elemzései[190] inspirálták. Fő kiindulópontja az az elgondolás, hogy az EDJK-k nem pusztán halmozzák az ellentétes diskurzusjelölőket, hanem egyes tagjai eltérő kontrasztív viszonyokat fejezhetnek ki, szemantikai-pragmatikai értelemben pontosítja-árnyalja-kiemeli egyik a másik kifejezte jelentést. Lényeges, hogy Fraser a diskurzusjelölőket, így a kombinációikat is diskurzusszegmenseket kapcsoló elemekként fogja fel: S1 – DM1 – DM2 (…) – S2.[191]

Fraser úgy véli, a sokféle ellentétes jelentésű jelölő alapvetően két nagy csoportba sorolható: az általánosabb vs. a szűkebb jelentésűek közé – az angolban ilyen lenne a *but,* illetve az *in contrast,* a magyarban például a *de*, illetve a *viszont*.[192] Ez sokszor érinti az EDJK-ban elfoglalt pozíciójukat is, tehát a tágabb jelentésű megelőzi a szűkebbet, de ez alól vannak kivételek, ahogyan a nem ellentétes diskurzusjelölő-kombinációk esetében is már kimutatták (pl. a nem kanonikus sorrendű *so and*).[193]

Fraser két feltétellel él a diskurzusjelölő-kombinációk esetében,[194] további elemzéseink esetében mi is ezek alapján döntünk:

1. ahol az adott diskurzusjelölő társulva meg tud jelenni, ott önmagában is képes legyen előfordulni;
2. a társult diskurzusjelölők jelentésének kompatibilisnek kell lennie egymással.

A diskurzusjelölő-kombinációkat meg kell különböztetnünk olyan formációktól, amelyek esetében két vagy több diskurzusjelölő ugyan egymás mellett jelenik meg, mégsem alkotnak kombinációt. Ezek elhatárolásához célszerű látnunk, hogy dominánsan kétféle jelölő-kombinációtípus lehetséges: 1) az egyik az, amelyikben azonos-hasonló jelentésűek a diskurzusjelölők (pl. mindkettő ellentétes:

[188] Fraser: Combinations.
[189] Pl. Bruce Fraser: The sequencing of contrastive discourse markers in English, *Baltic Journal of the English Language, Literature, and Culture,* 1. évf., 2011, 29–35; Christian Koops – Arne Lohmann: A quantitative approach to the grammaticalization of discourse markers, Evidence from their sequencing behavior, *International Journal of Corpus Linguistics,* 20. évf., 2015/2, 232–259.
[190] Fraser: The sequencing; Combinations.
[191] Fraser: What are discourse markers?
[192] Fraser: Combinations.
[193] Koops–Lohmann: A quantitative approach.
[194] Fraser: Combinations, 321.

de viszont), 2) a másikban különböző jelentéseket, alapviszonyokat hordoznak, tehát ezeket egyszerre adják vissza (következtető + ellentétes: *így azonban*). Ez utóbbi csoport elhatárolása ütközik időnként nehézségekbe.

Amikor nem jelölőkombinációról/társulásról van szó, a következő (értelmes) esetek lehetségesek:

- **Többszavas diskurzusjelölők** („multi-word discourse markers", „second-level discourse markers"[195]): olyan alakulatok, amelyek több szóból állnak, de egészük együttesen tekinthető diskurzusjelölőnek, tehát az egyszavasokkal egyenértékűek, például: *úgy értem, hogy…; hogy másként fogalmazzak; összefoglalva azt mondhatjuk, hogy…* Látható, hogy ezek metapragmatikai szerepű egységek, jellemzően vannak egyszavas szinonimáik is: *vagyis, összefoglalva* stb.
- **Két egyszavas diskurzusjelölő egymás mellett**, amelyek nem alkotnak egymással kombinációt: ezeket az eseteket a legnehezebb elhatárolni a kombinációktól, hiszen tipikusan eltérő jelentést vagy azt is hordozó diskurzusjelölőkről van szó mindkét esetben. Fraser pszeudoszekvenciáknak („pseudo sequences")[196] nevezi az ilyen alakulatokat, főként az első ellentétes jelölő melletti alárendelő elemekre (pl. *although*) gondol, valamint azokra, amelyeknek alapvetően nem az ellentétes viszony a fő funkciójuk az adott konkrét használatban, és azokra is, amelyek nem diskurzusjelölők a saját megközelítése szerint (hanem másfajta pragmatikai jelölők, főleg a kommentárt, attitűdöt kifejezők, pl. *but I promise; so, ok*). Bár ezeket mi ugyanúgy diskurzusjelölőknek tartjuk a bevezetésben megadott okok miatt, az ellentétes diskurzusjelölők esetében az egyszerűség kedvéért mi is csak olyan társulásokat vizsgálunk, amelyek megfelelnek ennek a fraseri kritériumnak.
- **Egyszavas diskurzusjelölő + diskurzusjelölő-kombináció** (bármilyen sorrendben): az egész együttesen nem (feltétlenül) alkot kombinációt, ha az előbbi pszeudokombinációk egyike, pl. *de // őszintén; nos, // hozzáfűzném, hogy….* Ezt a csoportot a legnehezebb leválasztani a jelölőkombinációkról a multifunkcionalitás miatt (lásd korábban is).
- **Diskurzusjelölő-kombináció + többszavas diskurzusjelölő** (bármilyen sorrendben): az egész együttesen nem alkot (új) kombinációt, mert az előb-

[195] Dirk Siepmann: *Discourse markers across languages. A contrastive study of second-level discourse markers in native and non-native text with implications for general and pedagogic lexicography,* Abingdon – New York, Routledge, 2005; Dér Csilla Ilona: Többszavas diskurzusjelölők a magyar nyelvben, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai*, Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2009, 73–78.

[196] Fraser: The sequencing.

biekben kizárt pszeudoszekvenciák egyike, például: *de mégis // hozzá kell tenni, hogy…*

- **Újraindítások és ismétlések:** nem számítanak diskurzusjelölő-kombinációnak az újraindított szekvenciákban szereplő egymás melletti (egyébként jelentésükben akár kompatibilis) jelölők, illetve egyazon jelölő ismétlései: ***és akkor így // tudod // így // akkor // így*** *bumm* ***így*** *leesett valami* ***így*** (bea013f008, interjú); *s ez ni ö ez nagyon szimpatikus dolog hogy // meg hát minden tiszteletem az övé* (bea032f018, véleménykifejtés).
- **Nyelvi játékok:** ugyancsak nem számítjuk a legitim jelölőtársulások közé az olyan határfeszegető nyelvi játékok eredményezte alakulatokat, mint a következő: *Felesleges zavarni, úgyse válaszol, még akkor sem, ha szerelmeslevelekkel ostromolod.* ***Ha // és // de // azonban // viszont*** *elkezdi magát visszakunyerálni, akkor csak egy nyálgép* (MNSz2, #128097323, doc#1019, pers_hu_ind_046, személyes-fórum, magyarországi). Ezek hapaxok, társulásnak olyan elemeket tartunk, amelyekre több nyelvi adatot is találunk.

Fraser megkülönböztet elsődleges („primary") és másodlagos („secondary") diskurzusjelölőket: elsődleges, ha általános jelentésű a jelölő, másodlagos, ha specifikus viszonyt hordoz.[197] Bár Oates[198] szerint a társulásokban mindig az általánosabb jelentésű (gyengébb, vagyis többféle viszonyt kifejezni tudó) diskurzusjelölő előzi meg a specifikusabbat (erősebbet), Fraser szerint ez nem igaz: bármelyik variáció lehetséges a négy közül (erősebb – erősebb, gyengébb – gyengébb, erősebb – gyengébb, gyengébb – erősebb). Az erős – gyenge kategóriák helyett is inkább az általános, valamint a specifikus kontrasztív viszonyt kifejező diskurzusjelölő kategóriák használatát javasolja.[199]

Vizsgálatunkhoz tizenhárom darab különböző ellentétes diskurzusjelölőt választottunk ki a magyarban, a következőket: *ám, azonban, csakhogy, de, ellenben, mégis, mégsem, míg, mindamellett, mindazonáltal, pedig, ugyanakkor, viszont.* Célunk volt annak megvizsgálása, hogy az MNSz2 korpuszában melyek realizálódnak közülük közvetlen egymás mellett álló ellentétes jelölőket tartalmazó kéttagú kombinációként, és melyek nem.[200] Az ismétlődő találatokat, illetve a téves találatokat manuálisan igyekeztünk kiszűrni, a számadatok már ezt a szűrt változatot tükrözik.

[197] Bruce Fraser: The combining of discourse markers – A beginning, *Journal of Pragmatics,* 86. évf., 2015, 48–53.

[198] Sarah Oates: *Generating multiple discourse markers in text,* Unpublished MA Thesis, University of Brighton, 1998.

[199] Fraser: Combinations.

[200] A lekérdezéseket 2016. október 26. és 28. között végeztük.

Elméletileg 169-féle kombinációt hozhat létre a 13 × 13 jelölő, az önmagukkal való kapcsolódásokat levonva 156 lehetséges változat marad. Ebből a találatokat kielemezve 77-féle társulás – az összes lehetséges kombinációtípus 49,36%-a – realizálódott, vagyis több mint a felük egyáltalán nem jelent meg, pl. *ám pedig, ellenben ugyanakkor, mindazonáltal míg.* 50,64%-uk legalább egyszer vagy többször előfordult, 11 típus (7,05%-a a lehetséges változatoknak) csak egyetlenegyszer jelent meg (lásd 4. táblázat, bővebben lásd lentebb). Ilyen egyszeri eset például az *ellenben míg,* a *mindazonáltal pedig* vagy az *azonban mindazonáltal*.

	ÁM	AZONBAN	CSAKHOGY	DE	ELLENBEN	MÉGIS	MÉGSEM	MÍG	MINDAMELLETT	MINDAZONÁLTAL	PEDIG	UGYANAKKOR	VISZONT
ÁM	–	8	0	400	2	1073	479	277	5	4	0	95	0
AZONBAN	0	–	0	0	1	2490	1293	66	0	1	2	12	9
CSAKHOGY	1	0	–	0	0	6	4	40	0	1	0	0	0
DE	27	40	0	–	263	15943	4061	846	35	39	25	2564	1416
ELLENBEN	0	3	0	2	–	9	3	1	0	0	1	0	11
MÉGIS	1	4	0	0	0	–	0	0	0	0	0	0	0
MÉGSEM	0	0	0	0	0	0	–	0	0	0	0	0	0
MÍG	0	44	0	0	41	0	0	–	0	0	5	18	45
MINDAMELLETT	0	2	0	0	0	4	1	0	–	0	13	0	0
MINDAZONÁLTAL	0	0	0	0	0	15	8	0	0	–	1	0	0
PEDIG	2	2	0	0	0	609	192	11	1	2	–	25	14
UGYANAKKOR	0	500	0	1	0	371	71	6	0	0	498	–	521
VISZONT	2	18	0	4	7	338	121	12	0	0	12	16	–

4. táblázat: Ellentétes diskurzusjelölő-kombinációk az MNSz2-ben[201]

[201] Az 1. oszlopban olvasható a kombináció első tagja, a többi tagja pedig az első sorban (pl. *ám azonban:* 8 db találat)

Fontos látnunk, hogy a fentiek lehetséges társulások, de ha közelebbről megvizsgáljuk őket, nem mind állja ki a korábban említett fraseri feltételeket, tehát valójában nem kombinációk, legfeljebb pszeudoszekvenciák.[202] Az *ellenben míg* példáján szemléltetve:

(91) *Magyarán Áder nem küldheti vissza az Országgyűlésnek, vagy éppen az Ab-nek az alkotmánymódosítást,* ***ellenben*** *míg azt nem fogadják el, akár kezdeményezhetné az átmeneti rendelkezések felülvizsgálatát.* (MNSz2, #485266676, doc#2263, press_hu_nszv_belfold_011, sajtó, magyarországi)

Jól látható, hogy a *míg* az előbbi esetben alárendelő kötőszóként funkcionál a beékelt mellékmondat élén, és nem is ad vissza szembeállítást, tehát az *ellenben míg* esetében nincs valódi jelölőkombinációval dolgunk, hiszen tagmondathatár is van a két vizsgált elem között.[203]

Ígéretesebb jelölt a 4 találattal szereplő *ám mindazonáltal,* amely valóban kombinációt alkot a megelőző jelölővel, de ha megnézzük a kombinációkat, amelyekben a *mindazonáltal* megjelenik, láthatjuk, hogy társulni második tagként inkább a *de*-vel szeret (92), kezdő kontrasztív jelölőként csak a társulástagként az ugyancsak a *de*-vel leggyakoribb *mégis*-sel (93) és a *mégsem*-mel (94) fordul elő, szintén néhányszor.

(92) *Ez segített aranyeladásokat elérni,* ***ám mindazonáltal*** *sok kritikus a Lovefool alapján bélyegezte meg az együttest.* (MNSz2, #794456021, doc#2552, sci_hu_wiki_038, tudományos, magyarországi)

(93) *Őszinte örömmel fogadtam listádat főleg azt, hogy magad is úgy véled, a szuronynak több előnyös tulajdonsága van.* ***Mindazonáltal mégis*** *valahogy némi rakétapárti elfogultságot érzek kicsengeni szavaid mögül!* (MNSz2, #122034793, doc#1014, pers_hu_ind_041, személyes-fórum, magyarországi)

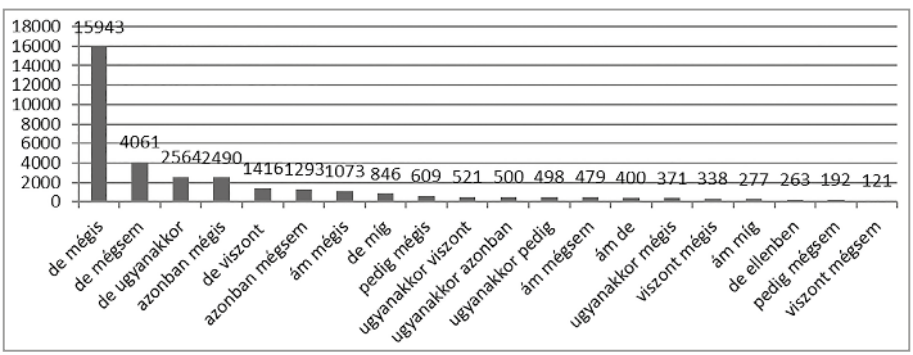
(94) *Igaz, a játéka igen harsány,* ***mindazonáltal mégsem*** *tűnik erőltetettnek*. (MNSz2, #230514714, doc#1119, press_vj_ki, sajtó, vajdasági)

[202] Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az 4. táblázatbeli találatokat mennyiségük miatt nem elemeztük végig, hogy valóban igazi ellentétes diskurzusjelölő-társulások-e, hanem a lekérdezések során kapott találatok darabszáma olvasható. Néhány konkrét elemzésen keresztül mutatjuk meg, hogy ezek a találatok nem mindig validak, tehát nem takarnak igazi jelölőkombinációt, így a táblázatbeli számokhoz képest az igazi kombinációk mennyisége biztosan csekélyebb.

[203] A *míg* problematikájához lásd Kugler Nóra: A mondatok osztályozása szerkezetük szerint, in Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 374.

Ebből következik, hogy egyes kontrasztív jelölők bizonyos pozíciókat és bizonyos jelentésű első/második társulástagokat preferálnak. A későbbiekben még visszatérünk erre.

A realizálódott kombinációk esetében megvizsgáltuk korpuszbeli gyakoriságukat, három kategóriát hozva létre (a leggyakoribb, ritkább és legritkább társulások, lásd 8–10. ábra). A (leg)ritkább típusok az összes 30,77%-át teszik ki, azaz a lehetséges típusok csaknem 80%-a ritka vagy nem realizálódik.

8. ábra: A leggyakoribb ellentétes diskurzusjelölő-társulások (db; n ≥100)

Leggyakoribb vitathatatlanul a legáltalánosabb jelentésű kontrasztív jelölővel, a *de*-vel alkotott *mégis* és a negyedannyi tagadó *mégsem*-kombináció, például:

(95) *Tehát ezek az emberek, úgy érzik, többet érnek, mint amenyire megfizetik őket.* ***De mégis*** *eladják magukat ezért a kevesebbért.* (MNSz2, #75373742, doc#973, pers_hu_ind_000, személyes-fórum, magyarországi)

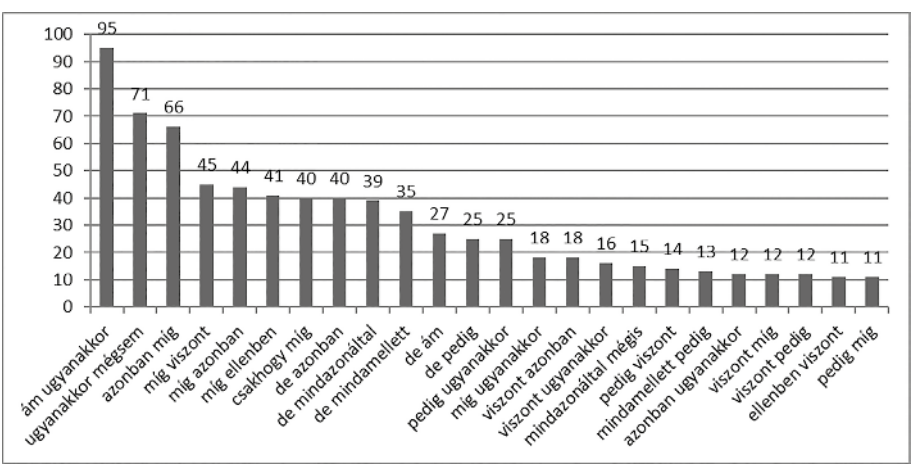
(96) *Szederkényi úgy tudott telefonozni, úgy tudott kunyerálni, olyan kétségbeesett, sértődött és derűs tudott lenni – hogy már-már egy folyóiratot gondoltam köré.* ***De mégsem*** *akarok ellágyulni.* (MNSz2, #8039497, doc#237, lit_hu_dia_Esterhazy_Peter___A_kitomott_hattyu___1988.clean, szépirodalom, magyarországi)

A harmadik gyakorisági helyen ugyancsak a *de*-hez mint első diskurzusjelölőhöz kapcsolódó *ugyanakkor*, a negyediken pedig a *mégis*-hez társuló kezdő *azonban* szerepelt, csaknem ugyanannyi előfordulással:

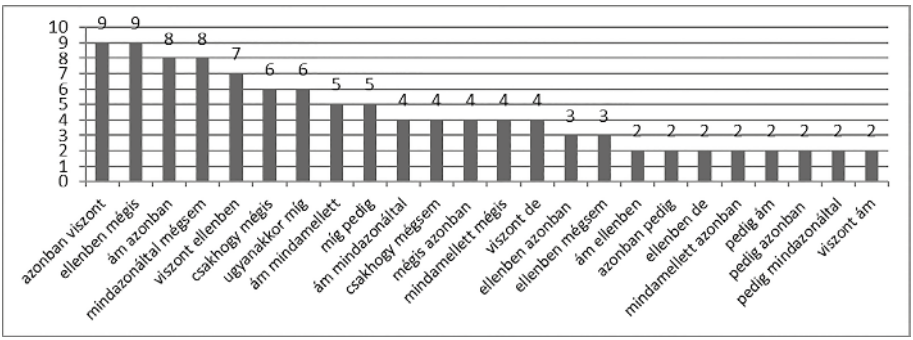
(97) *Bosszantotta a pontatlanság.* ***De ugyanakkor*** *irigyelte is azt a könnyedséget, amivel Andris a fémjelzett, nemes eszményeket maga elé tartotta pajzsul.* (MNSz2, #28238560, doc#517, lit_hu_dia_Meszoly_Miklos___Alakulasok___1975.clean, szépirodalom, magyarországi)

(98) *Kínában csak mintegy 16 millió keresztény él, ez kevesebb, mint két százaléka az egész kínai populációnak. A karácsony* ***azonban mégis*** *igen közkedvelt ünneppé vált az utóbbi időben a kínaiak körében.* (MNSz2, #1222283264, doc#2922, pers_hu_kozmed_288_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

Érdemes egy pillantást vetni e négy gyakori ellentétes diskurzusjelölő-kombináció műfajok szerinti megoszlására: a *de mégis* és a *de mégsem* előfordulásának csaknem 90%-át az írott és a beszélt sajtónyelv és a személyes (közösségi és fórum) műfaj adja. A *de ugyanakkor* esetében azonban a beszélt sajtónyelv teszi ki a találatok szinte kétharmadát (63,5%), és 6–9% között mozog a hivatalos, a tudományos, az írott sajtónyelvnek és a két személyes alkorpuszbeli eseteknek a relatív gyakorisága. Az *azonban mégis* találatainak fele az írott és a beszélt sajtónyelvben jelentkezik, 10% körüli gyakoriságú a tudományos, hivatalos és személyes-közösségi rétegek nyelvében. Az előbbiek alapján elmondható tehát, hogy e leggyakoribb ellentétes jelölőtársulások fő „otthona" a sajtónyelv.

9. ábra: Ritkább ellentétes diskurzusjelölő-társulások (db; 10 < n < 100)

10. ábra: A legritkább ellentétes diskurzusjelölő-társulások (db; 1 < n < 10)

A leggyakoribb jelölőkombinációk (8. ábra) első tagja jellemzően három ellentétes elem: a *de,* az *ám és a viszont*. Tipikusan a második pozíciót foglalja el a *mégis,* a *mégsem,* a *míg,* a *viszont és az ellenben.* Vannak azonban olyan konstrukciók is, amelyekben hasonló gyakorisággal tűnik fel első és második tagként is az adott jelölő, ilyen az *ugyanakkor* és az *azonban*:

(99) *Tényleg minden csapat ezért dolgozik,* ***viszont ugyanakkor*** *nem szabad elszállni sem ettől.* (MNSz2, #852417788, doc#2597, spok_hu_radio_000, beszéltnyelvi, magyarországi)

(100) *A főpolgármester úr szavai helyénvalóak lennének akkor, ha november 4-én tartana akár rendes, akár rendkívüli közgyűlést Budapest Főváros Közgyűlése.* ***Ugyanakkor viszont*** *érthetetlen a számunkra az, hogy egy egyszerű kérésre áldozatok – szándékosan így fogalmazott képviselőtársam: áldozatok – emléke előtt kellett volna egy percig némán tisztelegni… – ez érthetetlen a számunkra!* (MNSz2, 54613497, doc#901, off_hu_misc_fovkozgy, hivatalos, magyarországi)

Végül léteznek olyan jelölők is, amelyek kizárólag egyetlen pozícióban realizálódnak, ilyen a *mégsem*, amely csakis a második, a *csakhogy* pedig csakis az első helyet veszi fel *(csakhogy ám/mégis/mégsem/míg/mindamellett).*

Mint fentebb már említettük, 11-féle társulástípus csak egy-egy találattal képviseltette magát, ezek a következők: *azonban ellenben, azonban mindazonáltal, csakhogy ám, csakhogy mindazonáltal, ellenben míg, ellenben pedig, mégis ám, mindamellett mégsem, mindazonáltal pedig, pedig mindamellett, ugyanakkor de.* E hapaxok értékelésekor kérdéses, hogy mennyiben a korpusz sajátosságait reprezentálják, vagyis gyakoribbak a mindennapi nyelvhasználatban annál, mint amit az MNSz2 alapján látunk, van ugyanis olyan ellentétes jelölőtársulás, amely nem képviseltette magát benne, mégis adatolható máshonnan, például:

(101) *Némán néztem Márkra, és a hallottakat ízlelgettem. Keserű volt, nagyon keserű.* ***Mindamellett viszont*** *fájdalmasan igaz.* (Leiner Laura: Késtél, 2014)

A hapaxok egy része agrammatikusnak hat, de ezek esetében fokozott óvatossággal kell eljárnunk, mert mint Koops és Lohmann korábban már idézett munkájában[204] rávilágít: nem kanonikus sorrendű jelölők is létezhetnek és hordozhatnak diskurzusfunkciókat, eltérőket szokványos(abb) sorrendű változatukhoz képest.

Az egyszeri alakulatok megjelenése mögött azonban az előbbiek mellett a jellegzetes ok egyfajta nyelvi játék vagy a művészi nyelvhasználat. Ezek közé a találatok közé csak azokat számoltuk be, amelyek kétszeres jelölőtalálkozást reprezentáltak – ezek a ritkábbak, több adat van az általunk fel nem vett, háromnégyszeres kombinációkra, például:

(102) *Ha van bankkártyád, szinte ellenállhatatlan a kísértés.* ***De viszont ellenben azonban*** *ha folyton a pénzedet akarod számolni, akkor inkább ne is menj oda* (MNSz2, #84155655,doc#981, pers_hu_ind_008, személyes-fórum, magyarországi)

A stigmatizált diskurzusjelölő-kombinációkról a magyarban[205]

A diskurzusjelölők stigmatizációjáról általában

A magyar diskurzusjelölők – különösen egyes képviselőik – valamilyen fokú stigmatizáltsága nem új keletű jelenség a terület kutatói számára. A magyar közoktatásból frissen kikerült hallgatók, de az idősebb generációk számára is ismerősen csengenek az olyan nyelvhelyességi „szabályok", mint „*hát*-tal nem kezdünk mondatot", illetve „vagy *de*, vagy *viszont*". A magyar nyelvművelésben (is) elterjedt „töltelékszó", „beszédtöltelék" kifejezések sorában gyakran találkozhatunk valójában pragmatikai funkciójú nyelvi elemekkel, így diskurzusjelölőkkel is. Ennek feltehető oka az, hogy „funkció" alatt sokszor jól vagy jobban megragadható grammatikai-szemantikai tartalmakat és funkciókat szokás érteni,[206] a nehezebben megadható pragmatikai jelentések és szerepek, különösen a kialakulóban lévők viszont azt a benyomást kelthetik, hogy az adott

[204] Koops – Lohmann: A quantitative approach.

[205] A kutatást az OTKA K 116217, az NKFI 1288102, valamint a Károli Gáspár Református Egyetem „Diskurzusjelölők nyelv- és műfajközi kutatása" kari projektuma támogatták.

[206] Vö. Gósy – Horváth: Hogyan tükrözi; Szabó: *Kirakunk,* 211.

elemnek nincs vagy nem jól körülhatárolt funkciója van.[207] A diskurzusjelölők stigmatizáltságához hozzájárul még a beszélt, főleg a spontán beszélt nyelvi formákkal sokszor asszociált informalitás, valamint a beszédtervezés vélelmezett „pongyolasága" – valójában: sajátos működésmódja és az ebből fakadó jelenségek. Olyannyira elterjedt elgondolás, hogy a beszélt nyelv hibákkal teli (hiba alatt értve olyan jelenségeket is, amelyek nem javítási folyamatokkal függenek össze), hogy a nyelvészeti szaknyelvben is létezik olyan terminus, amelyik negatív értékelést hordoz, ilyen például a „nyelvbotlás". Ugyancsak fontos látnunk, hogy az olyan, spontán beszédhez kapcsolható jelenségek, mint az „időnyerés", „szókeresés, „szó megtartása" mind-mind funkciók: olyan pszicholingvisztikai és pragmatikai szerepek, amelyek egyéb pragmatikai funkció(k) (pl. újrafogalmazás) mellett, az(ok)zal egyidejűleg is jelentkezhet az aktuális használatban.

A következőkben az általunk elemzésre kiválasztott három ellentétes diskurzusjelölő-társulásnak *(de viszont, de azonban, de mégis)* a nyelvművelő szakirodalomban való tárgyalását mutatjuk be röviden, amelyet egy olyan korpuszvizsgálat követ, amely a vizsgált társulásoknak a magyar nyelvben való megjelenésére és elterjedtségére irányult. Ezt követően pedig egy, a vizsgált társulásokkal kapcsolatos, tanárokkal készült kérdőíves attitűdvizsgálat eredményeit ismertetjük részletesen.

Az ellentétes diskurzusjelölő-társulások stigmatizációja

Az elsőként vizsgált *de viszont* megítélése jelenleg igen ellentmondásos. Szabó[208] 1954-ből találta az első utalást egy kiadványszerkesztési tanácsadóban[209] arra nézvést, hogy ez a kombináció a legsúlyosabb nyelvi vétségek egyike és mindenképpen kerülendő, helyette célszerű csak a *viszont*-ot alkalmazni. A Nyelvművelő Kézikönyv a rokon értelmű (vagy annak vélt) kötőszók összekapcsolását, így a „szófecsérlő"-nek és „nehézkes"-nek vélt *de viszont* használatát nemcsak nyelvhelyességi, de erkölcsi szempontból is elítéli és fejletlenebb nyelvi kompetenciájúnak tartja a használóit.[210]

Az online *Nyelvművelő Kéziszótár* (a továbbiakban NymKsz.)[211] szerint e kombináció használata olykor elfogadható, mert nem teljesen azonos szerepű

[207] Dér: Töltelékelem.

[208] Szabó Tamás Péter: Diakrónia a nyelvhelyességi szabályok közvetítésében, in Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V,* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2008, 215–226.

[209] Köves Béla és mtsai. (szerk.): *Nyelvi segédkönyv szerkesztők számára,* Budapest, Szikra, 1954, 3.

[210] Részletesen lásd Szabó: *Diakrónia,* 218; NymKk., II, 1227.

[211] Grétsy László – Kemény Gábor: *Nyelvművelő Kéziszótár,* Budapest, Tinta, 2005. https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Nyelvmuvelo_keziszotar/adatok.html (Letöltés: 2020. november 5.)

ellentétes kötőszókról van szó (a *viszont* kölcsönösségre, viszonosságra is utal), „[t]öbbnyire azonban puszta szófecsérlés a *de viszont* kötőszóhalmozás, pl. az *edzéseken nem valami szorgalmas, de viszont fontos gólokat lő*".

Ehhez képest (az online) *A magyar nyelv nagyszótára* (a továbbiakban: Nagyszótár)[212] már önálló címszóként tartalmazza a *deviszont*-ot mint összetett kötőszót, négy különböző jelentést/szerepkört is megadva:[213]

1. *(elliptikus szerkezetben is)* ⟨az előző (tag)mondatban v. mondatrészben megfogalmazott információ alapján a várakozásnak, elvárásnak nem megfelelő kijelentés bevezetésére⟩
O, ſzent Iſtenek! minémü gondolatok ötlödtek szivemben, midön meg esmértem Hertzeg Aſzſzonyomat. De viszont mely gyötrelmektöl eméſztödtem, midön oly embernek nyakán láttam tsüggenni, kit Arſákomé fegyvere boritatt bé (1774 Báróczi Sándor ford. – La Calprenède)
2. *(megengedő mellékmondat után főmondatban)* ⟨a nem várt következmény kiemelésére⟩
Decemberben azon nyavalyájából, mellyről akkor tájban írtam, kigyógyult ugyan, de viszont recidivált [= visszaesett], két hónapnál tovább nyomorgott 's néha néha igen kétséges Crisisek között forgott (1807 Kis János)
3. *(szembeállító ellentétes viszonyban)* ⟨egymást nem korlátozó kijelentések kapcsolására⟩ viszont, ellenben
A' másod' leveled tellyes örömre hozott. Ollyanná lettem, mikoronn olvaſtam az elsöt; mint Ég ſzine, midön zűrzavar arra nyomúl. Úgy meg vídultam de viſzont a' másra [ti. másodikra]; miképpen Zápor után le felénk Nap moſolyogva teként (1777 Baróti Szabó Dávid)
4. *(hozzátoldó v. fokozó kapcsolatos viszonyban, az* is *szóval együtt)*
⟨a második tagmondat bevezetésére a kiegészítés nyomatékosításával, ill. annak kifére, hogy az előző (tag)mondatban kifejezettekhez vmi még hozzájárul⟩
Nagy Lajos király udvara pedig „testestől, lelkestől magyar volt", oly magyar, hogy az még a lengyel udvari élet módosítására, de viszont a két nemzet barátságának meghidegűlésére is hatott (1885 Márki Sándor)

[212] Ittzés Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára II. A – azsúroz,* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006; http://nagyszotar.nytud.hu/index.html (Letöltés: 2020. november 4.)
[213] http://nagyszotar.nytud.hu/dictsearch.html?query=deviszont (Letöltés: 2020. november 4.); minden esetben az első példamondatot idézzük (dőlten szedve).

Látható, hogy a(z online) Nagyszótár egyszavas egységként kezeli és a funkcióját is így adja meg a *de viszont*-nak. Egybeírása figyelemre méltó, mivel magukban a (nagy)szótári példákban[214] nem szerepel ilyen változatban. Az MNSz2-ben egy gyors keresést végezve 42 találatot kapunk az egybeírt *deviszont*-ra, ha azonban kiszűrjük az egyes alkorpuszokra jellemző – beidézésből fakadó – ismétlődéseket, összesen 27 különböző találat marad (ebből hatot kivéve mind a személyes alkorpuszból való). Az egybeírt változat tehát nem nevezhető széles körben elterjedtnek a magyarban. Két példa:

(103) *2013-11-23 Mekk Elek ezermester „Azért ilyenkor kiválóan látszik, hogy mennyire nem jól oktatják a fizikát… „**Deviszont** a polinomok deriválásának az integrálására vagy ezer óra van rászánva… (MNSz2,* #1178706569, doc#2881, pers_hu_kozmed_244_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

(104) *Az olajozásban a kisgazdák nem voltak benne, a fideszesek sem volt benne, meg a becsületes, egyszerű megoldásokkal operáló magyar ember miépek sem, **deviszont**, hogy az emdéefek, meg az eszdéeszek meg a komcsik benne voltak; ez, kérem, ma már nem vitás.* (MNSz2, #146941228, doc#1053, press_hu_hir_006, sajtó, magyarországi)

A Nagyszótár főszerkesztője, Ittzés Nóra a *deviszont* összetételként való kezelésével kapcsolatban a következőket mondta: „A most megjelenő kötetbe bekerült összetételként, mert »úgy látjuk az adatok alapján, hogy így használják. Egyébként Aranynál is többször előfordul, Ady és Krúdy kifejezetten kedvelte. Arról nem beszélve, hogy számos összetett kötőszó alakult ki a nyelvben szavak gyakori együttállása nyomán.«"[215] Mi egyelőre továbbra sem összetett diskurzusjelölőként kezeljük ezt az alakulatot, hanem jelölőkombinációként, a következő okok miatt:

- A *de viszont*-nál jóval gyakoribb hasonló formációk, pl. a *de mégis, de mégsem* sem szerepel összetett szóként se a Nagyszótárban, se az MNSz2 korpuszában.
- Szervetlen szóösszetételek és szervetlen szókapcsolatok elhatárolása esetében is elvárható kritérium egyfajta kötöttség, tehát pl. az, hogy a két alkotó tag közé ne kerülhessen be más kifejezés, ez a *de viszont* esetében azonban nem így van, sem az MTSz korpuszban (a legutóbbi néhány évtized adatai

[214] Lásd MTSz.

[215] Fábián Tamás – Sarkadi Zsolt: A tudomány meghajolt a *deviszont* előtt, *Origo,* 2014. február 23. https://www.origo.hu/itthon/20140221-interju-ittzes-noraval-a-magyar-nyelv-nagyszotaranak-foszerkesztojevel.html (Letöltés: 2020. június 14.)

esetében sem), sem az MNSz2-ben. Az MTSz korpuszt vizsgálva a *de*-től legfeljebb 2 szónyi távolságra lévő *viszont*-találatok számának (164 db) 14,63%-a (24 db) esetében beékelődik egy kifejezés (tipikusan névmási elem: *akkor, ezt, azt, annak* stb.) a két elem közé. Az MNSz2-ben 3710 találat volt ugyanerre a lekérdezésre, ám mivel ez túl nagy minta volt elemzésre, egy 100 elemű véletlen mintát néztünk meg: a találatok egynegyede (24%) esetében ékelődött be nem diskurzusjelölői másik elem a *de* és a *viszont közé:*

(105) *Mit akar maga elérni? - Semmi mást, uram, csak a román állam törvényeinek a tiszteletbentartását! Csak ezt az egyet kérem!* ***De*** *ezt* ***viszont*** *KÖVETELEM!* (MTSz, 1989, Csalog Zsolt: Börtön volt a hazám)

(106) *A férfiak zöme igenis érzelmi alapon közelít,* ***de*** *ezt* ***viszont*** *a nők nem értik meg.* (MTSz, 2006, Fekete Kálmán: Női szív)

(107) *Azt sem muszáj elhinni,* ***de*** *engem* ***viszont*** *az bánt, amikor valaki ismeretlenül is azt feltételezi, hogy aki nem tartja helyesnek, hogy egy expornós egy gyerekműsorban lépjen fel, az csakis álszent lehet* (MNSz2, #1245980920, doc#2943, pers_hu_kozmed_310_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

(108) *Igen, én ebben kértem a segítséget, mert engem nem vontak bele ebbe az ügybe,* ***de*** *mostantól* ***viszont*** *akaratomon kívül részese lettem.* (MNSz2, #1088991406, doc#2791, pers_hu_kozmed_147_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

Schirm[216] meggyőzően demonstrálja, hogy a *de viszont* esetében a két elem tipikusan másfajta ellentétet ad vissza (a *de* megszorítót, a *viszont* szembeállítót), ráadásul nemcsak textuális, de attitűdjelölő (pl. meglepő ellentét) szerepe is lehet, mint oly sok más diskurzusjelölőnek és kombinációjuknak. Kutatása kiterjedt a *Magyar Nyelvőr* 1872–2009, valamint a Magyar Nyelv 1905–2010 közti anyagaira is; ezeknek nem a metanyelvi, hanem a tárgynyelvi anyagában ugyanis a kezdetektől fogva megjelent a *de viszont*, az 1950-es években azonban visszaesett a használata, olyannyira, hogy 1982-től már egyikben sem fordult elő (Schirm 2015).

[216] Schirm Anita: A *deviszont* viszontagságai, *Nyelv és tudomány,* 2014. november 12., https://m.nyest.hu/hirek/a-deviszont-viszontagsagai (Letöltés: 2020. július 6.); uő.: Deviszont vannak még érdekességek a *deviszont* körül, *Nyelv és tudomány,* 2015. január 14., https://m.nyest.hu/hirek/deviszont-vannak-meg-erdekessegek-a-deviszont-korul (Letöltés: 2020. július 6.); *A diskurzusjelölők fordítása az elmélet és a gyakorlat oldaláról,* Poszter, MANYE Kongresszus, 2015. március 30. – április 1., http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutatoi_blog/Entries/2015/4/1_A_diskurzusjelolok_forditasarol_files/schirm_poszter.pdf (Letöltés: 2020. július 6.)

Szabó Tamás Péter egy, a *de viszont* konstrukciót kritizáló nyelvhasználói megnyilvánulásból („a »de viszont«-ot már tudja a környezetem, hogy a jelenlétemben nem lehet használni :d sikítok tőle”[217]) kiindulva volt kíváncsi arra, hogy 7. és 11. évfolyamon tanuló magyar diákok hogyan viszonyulnak e sokat kárhoztatott kifejezéshez. Azért épp e mellett döntött, mert megbélyegzése számos nyelvi ideológiát reprezentáló (defektivista, homogenista, kommunikacionista, logicista, mentalista, necesszista, platonista, racionalista) diskurzusba illeszkedik.[218] Eredményei azt mutatják, hogy a diákok több mint fele nem tartja legitimnek az ezt a konstrukciót javító és negatívan minősítő gyakorlatot, de a nők, a 11. évfolyamon tanulók és a gimnazisták szignifikánsan gyakrabban válaszoltak negatívan a „Szerinted indokoltan »sikít« az illető a »de viszont« miatt?” kérdésre („igen”), ugyanígy szignifikánsabban erősebben legitimálják a minősítő gyakorlatot.[219]

A *de azonban* ugyancsak említésre kerül az online *Nyelvművelő kéziszótár*-ban mint „azonos szerepű” ellentétes kötőszópár, amely a beszélt nyelvben „elég gyakori (beszédtöltelékként is)”, „bántó pongyolasága” miatt kategorikusan ellenjavallva a használatát: [220] csak az egyik kötőszót használjuk.

A *de mégis* és tagadó párja, a *de mégse(m)* a *de mindamellett* kombinációval együtt említődik a Nyelvművelő kéziszótárban, amelyeket nem tartanak annyira „durva stílustalanságok”-nak, mint a *de azonban* vagy a *de sőt*, „az igényes beszédbe és írásba mégsem illenek a címszóbeli ellentétes kötőszópárok”,[221] ez esetben is elegendő lenne a szerzők szerint a kötőszók egyike.

A „pongyolaság” és a „stílustalanság” visszatérő elem a diskurzusjelölők fenti kombinációinak stigmatizációjában, ami azért különös, mert a *pongyola* kifejezés ’hanyag, gondozatlan, felületes, igénytelen’ jelentésű, e konstrukcióknál azonban különböző kötőszók összekapcsolásáról (plusz kötőszóhasználatról) van szó, tehát akár az ellentétére (akkurátusság, precízkedés) is lehetne következtetni belőlük. A látszólagos ellentmondás úgy oldható fel, ha azt tételezzük fel, hogy a nyelvművelői gondolkodás szerint a kötőszóhalmozás valamiféle lustaságot, igénytelenséget takarna egyetlen „rendes” forma kiválasztása helyett. Gyakran említődik együtt a bizalmas-informális műfajokkal is, tehát valamiféle túlzott személyességet (a keretekre nem adás igénytelenségét), illetve az előbbiek szabálytalanabbnak tételezését implikálja.

[217] Szabó: *Kirakunk,* 157.
[218] Uo., 158.
[219] Uo., 157–163.
[220] NymKsz., 128.
[221] Uo., 130.

Ellentétes diskurzusjelölő-kombinációk korpusz- és kérdőíves vizsgálata

Hipotézisek

Az ellentétes diskurzusjelölő-kombinációk, akárcsak más jelölőkombinációk, évszázadok óta használatosak a magyar nyelvben, és nemcsak beszélt változataiban. Nagy kontrasztot mutatnak előfordulásaik mennyisége és a nyelvhasználók velük kapcsolatos percepciója és attitűdjei.

Az egyes ellentétes diskurzusjelölő-kombinációkkal kapcsolatos nyelvhasználói értékelések eltéréseket mutatnak annak függvényében is, hogy milyen nyelvművelő narratívákba ágyazottan jelennek meg, nem mindegyiküket tartják egyformán redundánsnak (ahogy fentebb is láttuk).

Az ellentétes diskurzusjelölő-kombinációkkal kapcsolatos ellenállás erős a magyartanárok körében, ami elsősorban korábbi iskolai és egyetemi nyelvművelő narratívák eredménye. A tanárszakos hallgatók körében enyhébb ítéleteket várunk, különösen azoknál, akik ismerik már a jelenséget valamennyire (mert pl. egyes nyelvészeti óráikon hallottak diskurzusjelölőkről, stigmatizációról, nyelvi ideológiákról).

Korpuszvizsgálat

A kiválasztott három ellentétes diskurzusjelölő-kombináció elterjedtségének megállapítására diakrón és szinkrón adatbázisokban kerestünk rá az egyes konstrukciókra (kizárólag a közvetlenül egymás mellett diskurzusjelölői változatokra, a megszakadókra, mint például a következő mondat is, nem: ***de*** következik ***mégis*** *az írás*). Történeti adatbázisként a 3,2 millió szövegszavas, *Ómagyar korpusz*ként is ismert *Régi Magyar Konkordanciát* (RMK), a 6 millió szövegszóból álló, misszileseket és boszorkányperiratokat tartalmazó *Történeti Magánéleti Korpuszt* (TMK, 1479–1772),[222] valamint a nagyszótári korpuszként szolgáló, 30 millió szövegszavas Magyar Történeti Szövegtárat (MTSz, 1772–2010)[223] használtuk. A kortárs magyar nyelvet – ahogyan eddig is – a Magyar Nemzeti Szövegtár 2 (MNSz2 v.2.0.5, 1998-tól napjainkig) reprezentálta, melynek mind

[222] Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika: Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből, *Nyelvtudományi Közlemények,* 113. évf., 2017, 85–110.

[223] Sass Bálint: Keresés korpuszban. A kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete, in Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX,* Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2017, 267–277.

a 7 alkorpuszára (szépirodalmi, hivatalos, írott sajtónyelvi, beszélt sajtónyelvi, tudományos, személyes: vitafórumok anyaga, személyes: közösségi média anyagai) vonatkozóan végeztünk kereséseket. Ezenkívül a *Beszélt Nyelvi Adatbázis* (BEA, 2007-től napjainkig) 10 órányi, különböző spontánbeszéd-műfajokban (háromfős társalgás, interpretált beszéd, interjú, véleménykifejtés) született anyagát is felhasználtuk (15 férfi, 15 női fő beszélő, 20 és 71 év köztiek).

	RMK	**TMK (1479–1772)**	**MTSz (1772–2010)**	**MNSz2 (1998–)**	**BEA (2007–)**
de viszont	1	4	139	2599	1
de azonban	1	4	45	70	0
de mégis	12	52	1109	18991	5

5. táblázat: A vizsgált ellentétes jelölőkombinációk abszolút gyakorisága (db) a felhasznált diakrón és szinkrón korpuszokban[224]

A három ellentétes jelölőkombináció gyakoriságát elsősorban a két nagy adatbázisra (MTSz, MNSz2) fókuszálva tanulmányoztuk. Világosan látszik (5. táblázat), hogy a *de mégis* 10-szer olyan gyakori az MNSz2-ben, mint a *de viszont*, a *de azonban* pedig igen ritka. A gyakoriság összefüggésben állhat egy elem népszerűségével, de fordítva is lehetséges: stigmatizált kifejezések is lehetnek széles körben elterjedtek, akár emelkedettnek számító műfajokban is (például a *de mégis*) – a nyelvi ideológiák nagyon sokszor nem tükrözik sem a valódi, sem az észlelt gyakoriságot akár a magasabb, akár az alacsonyabb műfajokban.

A *de viszont* kombináció a TMK-ban elsőként 16. századi főúri levelezésekből adatolható, például:

(108) *az is használ valamit nekünk,* ***de viszont*** *esmég igen árt nekünk, hogy az törököt tizezer spanyolt vágtak le Afrikába* (TMK, Nád. 31, 1559-01-02, Nádasdy Tamás > Kanizsai Orsolya)

Ugyanakkor néhány évtizeddel korábbról az Ómagyar Korpusz középmagyar kori részében is szerepel egyetlen *de viszont* előfordulás:

(109) *Hythben kedegh mynd eegyenlők legyetek, kenyerűlveen, atyaffywſagnak zerethőy, yrgalmaſok, merteekleteſek, alazatoſok; nem* teween *gonozt gonozeerth, ſem athkot atokeerth;* ***de vyzon*** *ellen myndenth aldwan* (RMK, 1516–1519, JordK 850/1Pt 3,9)

[224] A lekérdezések, keresések ideje 2020 júniusa volt.

Noha a TESz szerint a *viszont* 'ellenben, pedig' jelentése már 1527-től létezik, de a 16–17. században még nem biztosan diskurzusjelölői szerepű, mert több jelentése is szóba jöhet a kérdéses rész értelmezésénél. Sylvester Újtestamentum-fordításában ugyanis így hangzik ez a szakasz:

(110) *hanem* ***vifʒhontag*** *iot mongátok* (RMK, 1541, Sylvester - II_121r/1Pt 3,9)

Egy mai Károli-fordításváltozatban ellentétes jelentésű megoldás szerepel:

(111) *sőt* ***ellenkezőleg*** *áldást mondván* (Bibliatársulat, é. n., 1Pt 3: 9)

A *viszont* elsődlegesen **kölcsönösséget** fejezett ki, ebből vezethető le **szembeállító** szerepe, de ezek – ahogyan az a grammatikalizációs folyamatokban oly gyakori – nem pusztán váltják egymást, hanem sokáig együtt élnek.[225] Éppen emiatt nem lehet biztosan kijelenteni, hogy a középmagyar adatok kontextusába egyaránt illő 'kölcsönösen', 'viszonzásul', 'hasonlóképpen', 'ellenben' jelentések közül aktuálisan melyik a „helyes". A TESz 1527-es, ugyancsak az *ellen*-nel álló példája a kontrasztív értelmezést lehetőségét támogatja:

(112) *Nemellÿek mel vezedelemre meennek es nagÿ keenra Az nÿawalÿas bÿnesek ew halaloknak wtanna.* ***vÿzon ellen*** *meel erek eremre mennek az ÿgazak* (ÉrdyK. 4, TESz. 1160)

A további négy TMK-találat mindegyike már 18. századi, és mindegyik értelmezhető ellentétes jelölőkombinációként, például:

(113) *Hogj pinzes szénán ne tartanátok, bátorságosson le hajthatnátok Károlyba,* ***de viszont*** *ha változik az helye, azonnal döglik.* (TMK, Kár. 72, 1705-11-22, Károlyi Sándor > Szalai Barkóczi Krisztina, nemes > férj–feleség (E))

A Magyar Történeti Szövegtár 139 találatot adott a *de viszont* konstrukcióra, a legkorábbi adat magától Kazinczytól származik:

(114) *Nem ért a dologhoz, a ki ezen apró gondokat haszontalanságnak nézi:* ***de viszont*** *az Adelungok tévednek meg, midőn ők akarnak lenni a mi mestereink* (MTSz, Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek, 1816: 128)

[225] TESz., 1159–1160.

A *de viszont* kombináció esetében tehát probléma lehet, hogy a *viszont* nem mindig pusztán ellentétes jelentésű, hanem kölcsönös, ezért nem mindig tisztán kontrasztív jelölőtársulás, mint a következő esetben is:

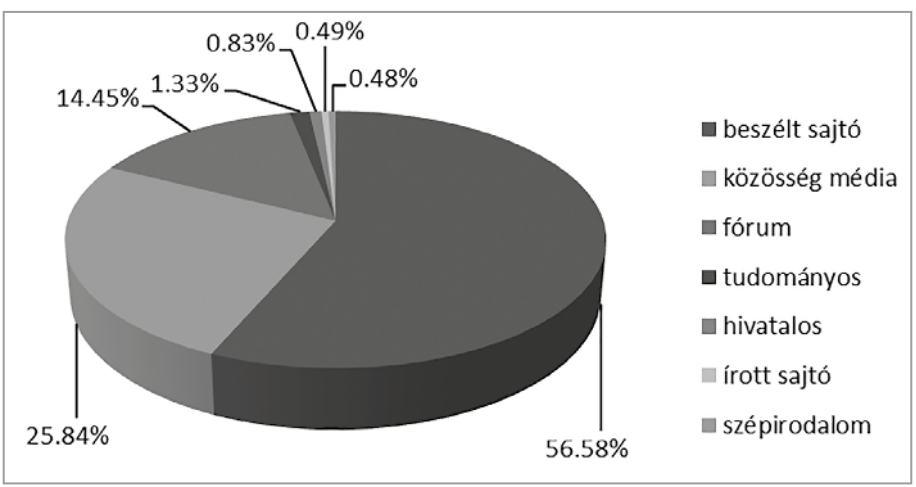
(115) *Gróf (nevetve).: Derék! de ha nem tartod meg szavadat… Értsük meg egymást szivecském: találkozás nélkül nincs hozomány, hozomány nélkül nincs házasság. Zsuzsi (bókolva).:* ***De viszont****, házasság nélkül nincs uri jog!* (MTSz, Paulay Ede: Figaró házassága, 1877)

A kombináció gyakoriságát évekre lebontva azt látjuk, hogy néhány kiugró évet (pl. 1911) leszámítva évente átlagosan 1–3-szor fordul elő, nem szaporodott fel a használatban.

A BEA 30 társalgásnyi korpuszrészében csak egyszer jelent meg:

(116) *igen de* ***de viszont*** *ebbe az a poén hogy ha ha meg ööö túl nagy nálad a bevétel akkor a többiek akik ugyanígy csalnak* (bea039, társalgás)

Végezetül az MNSz2-beli előfordulásokat tekintettük át. Az összesen 2599 találat bő felét a beszélt sajtónyelv adta, 40%-át a személyes alkorpusz (a teljes minta egynegyede a közösségi médiából származik), a többi rész reprezentáltsága elenyésző (11. ábra).

11. ábra: A de viszont *relatív gyakorisági megoszlása az MNSz2-ben*

A két leggyakoribb alkorpuszból egy-egy példa:

(117) *Molnár Pál: – Arra gondol, hogy amikor évekkel ezelőtt egyes polgári politikusokat a nyugati sajtó populistának bélyegzett, akkor ez balliberális budapesti értelmiségiek közrehatására történt? Szabó László Zoltán: – Hát természetesen ezt bizonyítani nehezen lehet.* ***De viszont*** *arra gondolok, hogy az utóbbi húsz éven döntően ez a budapesti balliberális értelmiség vállaltak fel önkényesen ezt a közvetítői szerepet, ami nyugat felé ment Magyarország állapotát illetően.* (MNSz2, #855323289, doc#2599, spok_hu_radio_002, beszéltnyelvi, magyarországi)

(118) *Természetesen ott volt a magát legszebbnek képzelő lány, Bia is aki, mindig engem cikiz, de a bulin aztán nagyon csesztetett, mert olyan csini fehér ruhám volt, hogy nagyon.* ***De viszont*** *csak fekete melltartóm van, ezért nem vettem alá semmit.* (MNSz2, #944766733, doc#2657, pers_hu_kozmed_000_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

A *de azonban* kombinációra az Ómagyar korpuszból már az 1516-os Jordánszky-kódexben is találhatni példát:

(119) *Es ky vagyon, ky ty nektek arczon, ha yonak zerethóy lëendetek?* ***De azonban*** *ha myt zenwedendǫ́tǫ́k az ygaſſaghert, bodogok leztek.* (RMK, JordK – 850/1Pt 3,14)

A TMK-ban négyszer is adatolható, háromszor boszorkányperből, a legkorábbi eset a következő:

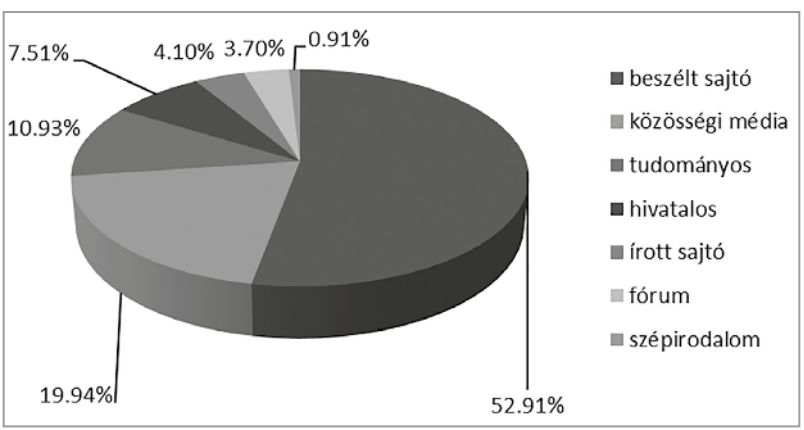
(120) *Boszorkanságokkal ugyan megh akartak foytanÿ,* ***de azonban*** *az urat kialtuan hogy ne hagyna, ugy töntek el az I. Aszonyok* (TMK, Bosz. 248, Lakompak (Sopron megye), 1665)

Ha a nagyobb adatbázisokat nézzük, kitűnik, hogy a *de azonban* MTSz-beli 45 (évi 1–2 adat) és különösen az MNSz2-beli 70 előfordulása igen szerény a másik két jelölőkombinációéhoz képest – ennek okai azonban feltehetően komplexek. Az ellentétes diskurzusjelölők közül, mint látni fogjuk, ez a formáció tekinthető a leginkább stigmatizáltnak, annak ellenére, hogy történettudományi, mezőgazdasági, nyelvészeti munkákban, de főként szépirodalmi művekben a korszak jelentős írói-költői is használták; az utóbbi kettőre egy-egy példa:

(121) *Meg kell legalább betűk által külömböztetni azokat, a ‚mellyek közel egy forma hangzásúak ugyan; **de azonban** külömböző értelműek; p. o. ál az ábrázatnak alsó része, áll ige, vagy időt jelentő szó.* (MTSz, Révai Miklós, A magyar nyelvnek helyes írása…, 1780)

(122) *Igaz ugyan, hogy ez az egéſz Könyv tsupa költemény, vagy a' mint ſzokták nevezni, Roman, **de azonban** a' Költemény alatt ſok valóság fekſzik* (MTSz, Tordai Sámuel: Svétziai grófné G**né aszszony élete, 1772)

Az MNSz2-beli gyakorisági megoszlás (12. ábra) ugyancsak a beszélt sajtó és a személyes-közösségi műfaj vezető szerepét mutatja a társulás használatában, ami a *de viszont*-ot is jellemezte, különbség azonban, hogy a fórumok „helyét" a tudományos alkorpusz vette át (csaknem 11%-kal), és a hivatalos réteg nem sokkal marad el tőle.

12. ábra: A de azonban *relatív gyakorisága az MNSz2-ben*

Mind a négy említett műfajra hozva egy-egy példát:

(123) *Jávor Benedek: – Azt én egy illúziónak tartok, amit sokan követelnek, hogy pártoktól független köztársasági elnök legyen, **de azonban** mindig olyan államfők töltötték be ezt a pozíciót, akik nem pusztán a pártpolitikai tevékenységüknél fogva voltak érdemesek arra, hogy a társadalom elismerje őket a legmagasabb közjogi méltóságban.* (MNSz2, #899700238, doc#2627, spok_hu_radio_030, beszéltnyelvi, magyarországi)

(124) *A csapat eredményei: Első osztályig feljutás, **de azonban** ember hiány miatt azt még nem sikerült megnyerni!* (MNSz2, #1067994962, doc#2771, pers_hu_kozmed_125_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

(125) *A marhatenyésztés a jobbágyságnál rossz állapotban van. Bora kevés, de a mi terem jó asztali bor, és egészséges;* ***de azonban*** *a szőlők is rosszul miveltetnek.* (MNSz2, 814757271, doc#2568, sci_hu_wiki_054, tudományos, magyarországi)

(126) *DÖGEI IMRE (FKGP): Tisztelt Miniszter Úr! A magyarázatát elfogadom ugyan,* ***de azonban*** *végső fokon a választ, végső fokon csak nem tudom elfogadni.* (MNSz2, #395508289, doc#2173, off_hu_ogy_037.clean, hivatalos, magyarország)

Az előbbiekből arra következtethetünk, hogy a *de azonban* számos, egymástól igen eltérő műfajban is fel-feltűnt, nem mutat ilyen szempontból egységes képet.

A *de mégis*-nek az Ómagyar Korpuszból, mint az 5. táblázatban már láthattuk, egy tucatnyi előfordulása adatolható (a korpusz összes *mégis*-előfordulásain belül ez 9,02%-ot tesz ki), kódexekből (Jordánszky-, Kazinczy-, Székelyudvarhelyi-, Bod-kódex) és/vagy bibliafordításokból (Károli, Pesti, Sylvester); a legrégebbi a Guary-kódexből (1508 előtt) származik:

(127) *Es ez asszoṅ mindọn binet hiuọn meg ǵona* ***de meges*** *az zọmermọssegnec miatta ọrdọg ol' igọn meg ǵọze* (RMK, GuaryK - 092/03)

A *mégis* az esetek zömében egybeírt alakban szerepel, de ahol külön, ott is már világosan a jelölőkombináció teljes értékű, ellentétes jelentésű tagja:

(128) *Vala eǵkiral, ki harom orzagot bir vala,* ***de meg es*** *tọbbet akar vala birnia* (RMK, BodK - 3r - 1/1357)

A TMK első találata ugyancsak megerősíthet bennünket abban, hogy ez az ellentétes kombináció már rutinszerűen használt forma volt a kései ómagyar-korai középmagyar korban:

(129) *én az tennapi napon jutottam meg asszonyomtúl, kit bizony betegen hagyék,* ***de mégis*** *künynyebben vagyon, honnem mint az előtt.* (TMK, 1545-08-04 Kanizsai Orsolya > Nádasdy Tamás)

Az MTSz-beli esetek gyakorisági elemzése arra világít rá, hogy a forma az 1920-as évektől kezdve szaporodott fel és maradt meg a nyelvhasználatban. Az adatbázisból időrendben először Bessenyeinél találkozhatunk vele (130), de ugyanúgy szerepel nemcsak filozófiai, szépirodalmi, önéletrajzi (131), de természettudományos (132) írásokban is:

(130) *nem értjük azt is, hogy ez a 'Világ (…) kezdet nélkül hogy van itt?* ***de mégis*** *hiszszük léttit.* (MTSz, Bessenyei György: Az Ősholmi, 1773–1775)

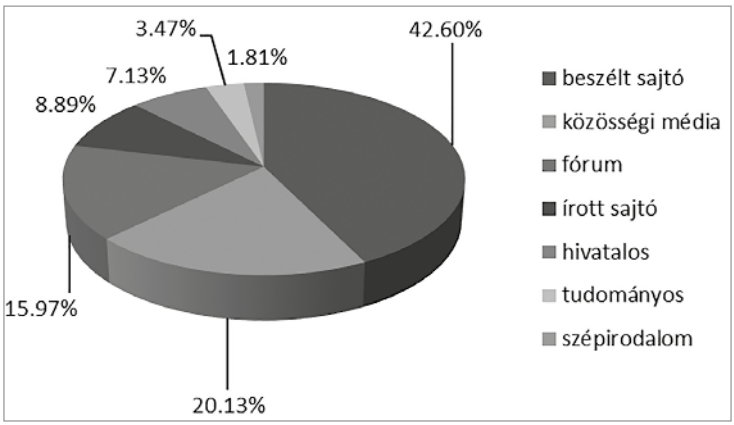
(131) *Hol vagytok boldog ábrándképeimnek tündér alakjai, vagy hol vagytok ti borzasztó,* ***de mégis*** *nemes rémjei lelkemnek, melyek e pálya nyomait oly szivrázón mutattátok meg nekem, a sejtés és előérzés tükrében?* (MTSz, Szigeti József: Egy színész naplója, 1856)

(132) *Ebben az enyvben a ' kémíkusok találnak vizet; repülő ſót; olaj; konyha ſót; lúgsőt,* [!]*' s földet, és álló levegőt;* ***De mégis,*** *ha a ' tűz hozzá nem járúl, akkor ez a 'kotsonnya izetlen, és ſzagatlan* (MTSz, Rácz Sámuel: A physiologiának rövid sommája, 1789)

A BEA anyagában az összes találatból kettő társalgásokban, három interjúkban jelentkezett, az előbbire egy példa:

(133) *jó viszonyba vagyok a gyerekeimmel nem szoktak engem avval vádolni hogy nem foglalkoztam velük eleget úgyhogy az apjuk sokkal kevesebbet foglalkozott velük* ***de mégis*** *például a nagyobbik lányom az oda-vissza van az apjáér* (bea015, társalgás)

Végezetül az MNSz2 gazdag találati anyagát vizsgálva is azt mondhatjuk, amit az előző két ellentétes jelölőkombináció esetében is: ugyanúgy a beszélt sajtónyelv, valamint a személyes műfajok emelkednek ki (együttesen a találatok csaknem 80%-át adják), nagyjából hasonló megoszlást mutatva (13. ábra). Mindebből arra következtethetünk, hogy ezek az ellentétes jelölőkombinációk, akár gyakoriak, akár kevésbé azok, a beszélt és az írott beszélt nyelv bevett konstrukciói, legyenek bár formálisabbak vagy kevésbé azok. Ez jól magyarázható azzal, hogy a nyomatékosítás, kiemelés a beszélt nyelvben erőteljesebben jelentkező funkció, mint írásban.

13. ábra: A de mégis *relatív gyakorisága az MNSz2-ben*

A kérdőíves vizsgálat és eredményei

Az általunk használt kérdőív[226] 30 különböző kérdést tartalmazott, ebből húsz vonatkozott nyelvi-nyelvhasználati jelenségre, a többi tíz a kitöltő szocioökonómiai hátterére (kor, nem, lakóhely, végzettség, van-e kapcsolódó végzettsége, például magyartanári, tanítói, magyar mint idegen nyelv /MID/ tanári, vagy ilyen szakok hallgatója volt-e).

Az első húsz kérdés az adatközlőknek a korpuszvizsgálatban elemzett három ellentétes *(de viszont, de azonban, de mégis)* és a kontrollként használt következtető-konkluzív így tehát diskurzusjelölő-társulással kapcsolatos attitűdjeire vonatkozott. Minden esetben tetszőleges hosszúságú, kifejtő választ kellett a válaszadóknak adniuk (indoklást is kértünk), nem voltak előre megadott opciók.

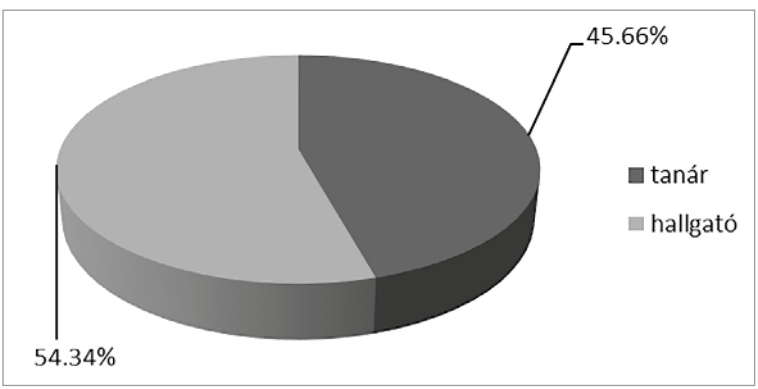
Mind a négy diskurzusjelölő-kombinációt öt-öt kérdéssel vizsgáltuk meg, amelyek az adott konstrukcióval kapcsolatos különböző nyelvhasználói benyomásokat járták körül:

- mi a véleménye róla az adatközlőnek, ha konkrét, valódi szövegben látja használni a formát;
- használja-e ő maga a formát;
- mást látta/hallotta-e használni, és ha igen, hol;
- mi a véleménye a formáról;
- ha tanár volna (vagy az), tanítaná-e a formát (indoklást is kértünk).

[226] A kérdőív a következő oldalon volt elérhető: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSefi6iha o01UX5nin7mKHGBmllL6ZErWk37U4zZ94Gf1qFWYw/viewform (Letöltés: 2020. november 5.)

A továbbiakban az egyes szövegrészleteket tartalmazó kérdéseket mutatjuk be. Az általunk szerepeltetett nyelvi példák mindegyike MNSz2-ből származó korpuszpélda volt, hogy az adatközlők válaszaiban a valódi nyelvhasználatra vonatkozó vélekedéseik jelenhessenek meg. Mindegyik más-más műfajt mutatott meg: internetes fórumot, írott sajtónyelvet, hétköznapi társalgást és internetes közösségi oldalt.

A kérdőívet a Facebookon keresztül terjesztettük, az adatközlőket a hólabdamódszert használva gyűjtöttük. Összesen 21 tanár (14,29%-uk férfi, 85,71%-uk nő, 28 és 70 év közöttiek, átlagos életkor 43,14 év) töltötte ki, akik közül 8 fő magyar nyelv és irodalom szakos tanár, 7 fő magyar mint idegen nyelv tanár volt, 6 fő pedig mindkettő. A 25 hallgatói adatközlő 21%-a volt férfi, 88%-a nő, mindannyian magyartanári képzésben vettek részt (osztatlan vagy magyartanári MA-képzésen) (14. ábra).

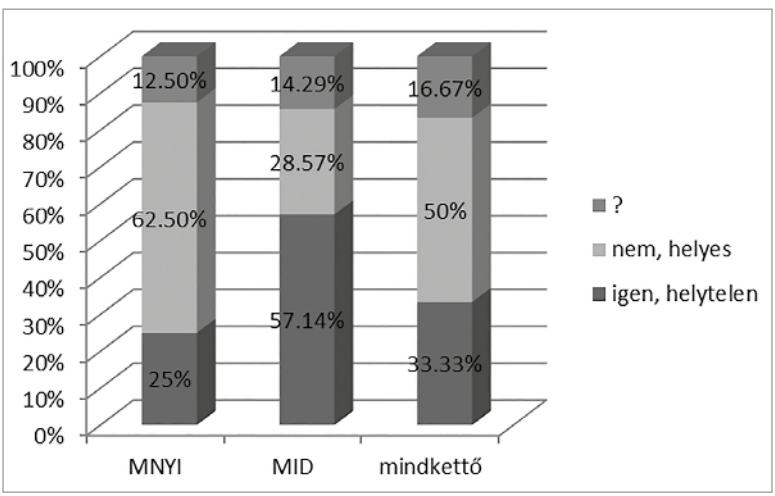

14. ábra: A tanárok és a hallgatók megoszlása a mintában

Mindegyik hallgató magyar szakos tanári képzésre jár, de emellett vagy van, vagy nincs másik szakja. A hallgatói csoportot nem tudtuk bontani, mert a lehetséges szempontok mentén (pl. hányadéves hallgató, nyelvszakos-e a magyar mellett) képződő egyes alcsoportok létszáma túl alacsony, s ezért aránytalan lett volna. Együttes csoportként kezeljük őket, és a tanárok csoportjával végzünk összevetéseket az attitűdök tekintetében.

Az 1. kérdés a következőképpen szólt: „A következő részlet egy internetes vitafórum egyik hozzászólásában olvasható: »Sziasztok! Én 21 évesen szültem meg a fiamat, akit a mai napig egyedül nevelek. Nem bántam meg, hogy akkor úgy döntöttem, hogy megtartom. Az igaz, hogy nagyon sok dologról le kellett mondanom, de viszont sokkal több és szebb dolgot kaptam tőle viszonzásul.« Ön szerint nyelvileg helytelen a »de viszont« használata itt? Válaszát, kérem, indokolja is meg!”

A válaszok jellege jelentős különbséget mutatott az egyes tanári alcsoportok mentén (15. ábra): a MID-tanárok bő fele tartotta helytelennek a fenti példában használt *de viszont* formát, szemben a másik két tanári alcsoporttal (a magyartanárok egynegyede, a MID-magyartanárok egyharmada). Ennek egyik lehetséges magyarázata lehet, hogy a MID-tanárok nyelvtanárok, és a grammatikai helyesség igen hangsúlyos szempont a nyelvtanítás során. A képzés jellege is eltérő a két csoport esetében: a magyartanárok több pragmatikát hallgatnak többféle kurzuson (szövegtan, diskurzuselemzés), diskurzusjelölőkkel kapcsolatos tananyagokkal tehát több különböző órán is találkozhatnak, mint a MID-tanárok.

15. ábra: A tanári alcsoportoknak a de viszont *helytelenségére adott válaszai megoszlása*[227]

Néhány példa[228] a *de viszont* helyes („nem") és helytelen („igen") besorolására a tanárok csoportjából:

- helyes:
  - „Nem [helytelen, lásd kérdés]. Tény, hogy a de és a viszont kötőszavak szemantikailag megegyeznek, azonban a nyelvhasználók tudatába kezd »beleégni« a »de viszont« kifejezés. Véleményem szerint a fenti esetben a nyelvhasználó nyomatékosítás céljából használta mindkét variánst egymás mellett."

[227] MNYI = magyar nyelv és irodalom szakos tanár, MID = magyar mint idegen nyelv tanár, mindkettő: MNYI- és MID-tanár

[228] Minden kérdés esetében az adatközlők válaszait betűhűen, idézőjelek között közöljük.

  - „a »de« szó megerősíti, kifejezetten bizonyossá teszi a »viszont« szót és az indoklást."
- helytelen:
  - „Igen, mert a 2 tagmondat szembeállítására elég lenne csak vagy a »de« vagy a »viszont«"
  - „Mivel szinte pontos szinonimák, felesleges, tehát helytelen."
- A helyes és helytelen mellett a kérdőjellel szereplő kategóriába azokat a válaszokat soroltuk, amelyek esetében nem volt egyértelmű az adatközlő állásfoglalása, vagy mindkét besorolás mellett érvelt, például: „Szerintem a beszélt nyelvben, egy vitafórum oldalán nem helytelen. Számomra nyomatékosabbá válik a DE azáltal, hogy a viszont szó is odakerült. Nyelvileg sem helytelen, csak talán 5-6 évtizede…"

Olyan tanár is akadt, aki helyesnek minősítette az alakot, de utána egyértelműen negatívan foglal állást (ezt is kérdőjelesnek vettük a válasz és az indoklás ellentmondásossága miatt): „Nem, ronda és értelmetlen 2 ellentétes kötőszó".

A hallgatók közül pontosan ugyanannyian gondolták helyesnek és helytelennek (40–40%) a példaszövegbeli *de viszont*-használatot, 20%-uk esetében pedig szintén eldönthetetlen volt, hogy igazából melyik opciót választják. Indoklásaik a „helyes"-re:

- „Szerintem nem helytelen, inkább logikus; két ellentétes dolgot állít egymás mellé, hangsúlyozza és nyomatékosítja, hogy megérte a lemondásokat."
- „Nem tartom helytelennek inkább informálisnak. Azt gondolom, hogy attól, hogy a két szónak ugyanaz a jelentése, még használhatjuk egymás mellett."

Volt olyan, aki funkciót is megnevezett: „Nem helytelen, erős szembeállítást fejez ki."

Ellentmondásos indoklást adott egy másik hallgató: „nem mondanám helytelennek, elsőre fel sem tűnt, csak újraolvasáskor, de valamelyik szó felesleges, anélkül is érthető a mondanivalója". Ugyanez az érv viszont a helytelen besorolás mellett is megjelent:

- „Helytelen, ez tautológia."
- „Fölöslegesnek érzem mindkét forma használatát, a de szót én kihagynám."

A formával kapcsolatos ambivalenciát jól tükrözik a következő, ellentmondásosnak tűnő magyarázatok is:

- „Nyelvileg helyes, hiszen az új helyesírási szótár már megengedi ilyen formában a használatát. Nekem nagyon helytelennek tűnik, bántja a fülemet."
- „nyelvileg helytelen, de a köznyelvben gyakran használatos, emelett elég egyértelműnek érzem a jelentését, tehát szubjektív véleményem alapján nem ítélem helytelennek. (maximum hivatalos, írott dokumentumokban)"

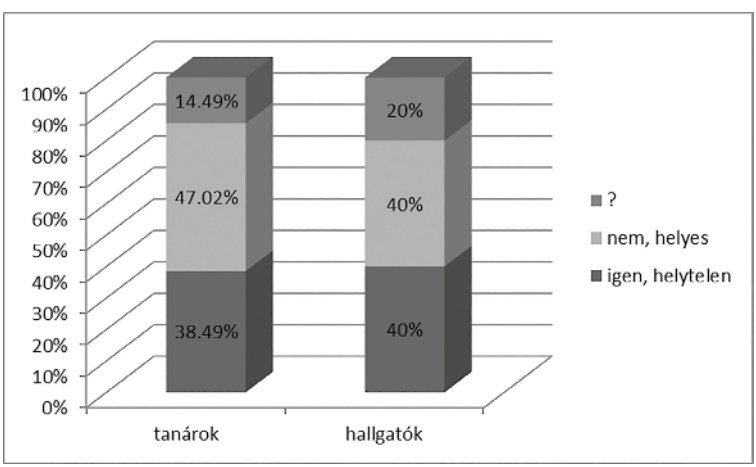
A tekintélyérvre hivatkozott egy másik hallgató:

- „Szerintem igen, minden tanáról azt hallom, hogy helytelen."

Másvalaki a műfajokra reflektált:

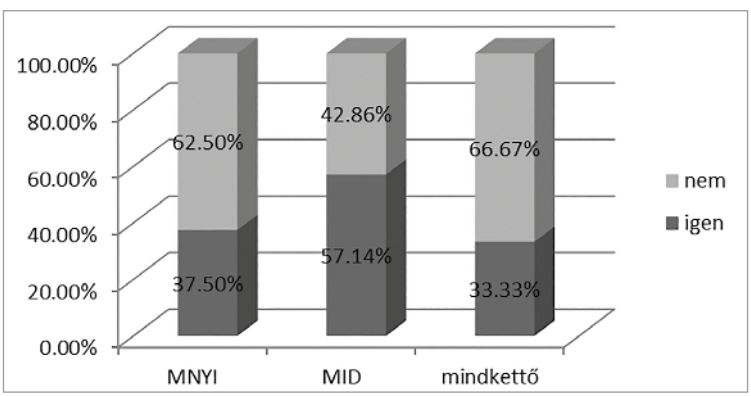
- „Helytelennek gondolnám, mert kicsit érthetetlen a mondat, az „azonban" jobban beleillene a mondatba, másrészről kettő ellentétes kötőszót tett bele. De a netes fórumok az írott-beszélt nyelvet használják és ma már bármi megengedett."

Ha összehasonlítjuk a tanárok és a hallgatók vélekedését (16. ábra), nem látunk nagy eltérést: a tanárok egy kicsivel (7%-kal) elfogadóbbnak bizonyulnak a *de viszont*-tal kapcsolatban.

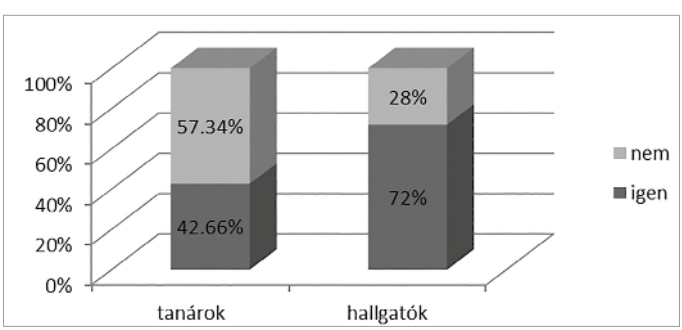

16. ábra: A tanároknak és a hallgatóknak a de viszont *helytelenségére adott válaszai megoszlása*

A következő kérdés már arra irányult, hogy az adatközlő saját maga él-e a formával: „2. kérdés: Ön használja a »de viszont« formát? Ha igen, hol?”. Meglepő módon a MID-tanárok adták a legtöbb igenlő feleletet, méghozzá ugyanakkora arányban, mint amennyien helytelennek tartották a formát (ez amúgy – az arányokat illetően – a „mindkettő” alcsoportra is igaz volt) (17. ábra). A forma helyességére és a saját használatra vonatkozó attitűdöknek ez a szétválása nem ritka jelenség, a későbbiekben is látni fogunk rá példát, tehát általában is jellemző lehet, hogy bár vannak, akik elutasító(bb)ak az adott formával, közben érzékelik, hogy saját maguk és/vagy mások használják azt.

17. ábra: A 2. kérdésre („Ön használja a de viszont *formát?”) adott tanári válaszok aránya alcsoportonként*[229]

18. ábra: A 2. kérdésre („Ön használja a de viszont *formát?”) adott tanári és hallgatói válaszok aránya*

[229] „Igen” válasznak vettük nemcsak az explicit igenlő feleleteket, hanem azokat is, ahol legalább egy nyelvhasználati területet megnevezett az adatközlő, ahol már alkalmazta a formát (tehát a „nem nagyon használom, csak szóban” is igenlő felelet), illetve a „lehet”, „valószínűleg”, „ritkán” típusú válaszokat is.

Jelentős különbség volt detektálható a tekintetben, hogy használják-e a *de viszont* konstrukciót (17. ábra): a tanárok több mint kétszerese állította a hallgatókhoz képest, hogy nem használják a formát, a hallgatóknak pedig a kétharmada azt, hogy igen. Az említett használati területek az informális beszélgetések, a csetszerű levelezések, a baráti és otthoni társalgások voltak, ezek a kategóriák kb. ugyanazok voltak mindkét csoportban. Néhány tanári és hallgatói példán szemléltetjük az elmondottakat (indoklást nem minden válaszadó adott):

- tanári válaszok:
  - „Stilisztikai eszközként használom, ha azt szeretném kifejezni, hogy a két dolog között igen nagy a különbség."
  - „Ritkán, de ha meg kell erősítenem, vagy hangsúlyozni azt, akkor igen"
  - „Neha elofordul, a jovobeli tervrzesnel pl De viszont ha esni fog…"
- hallgatói válaszok:
  - „Nem, engem nagyon zavar, ha véletlenül mondom, kijavítom magam."
  - „Beszélt nyelvben sokszor veszem észre, hogy ezt a formát használom. Írásban, például egy egyetemi beadandó során próbálok minél megfontoltabban fogalmazni, mivel alkalmazkodom az előírt formákhoz."
  - „ha nem figyelek oda élőszóban, mert éppen keresem a legjobb szót, de általában javítom"

A 3. kérdés az adatközlőnek a többi nyelvhasználóval kapcsolatos megfigyeléseire vonatkozott: „Hallotta/látta már a »de viszont« formát máshol is használni? Ha igen, hol?"

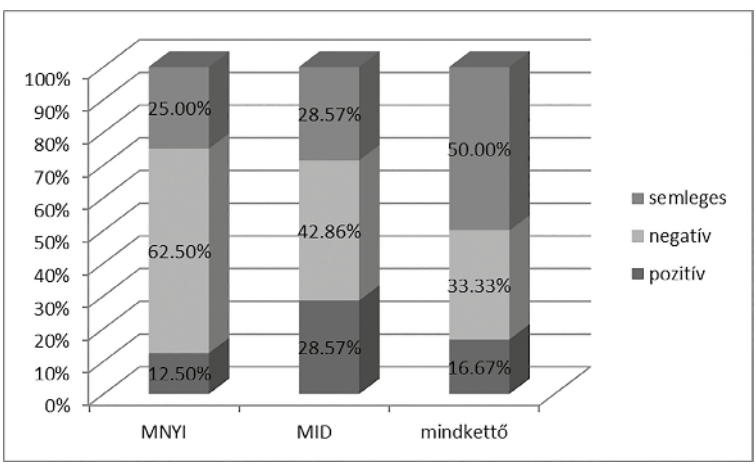
A tanári alcsoportok mindegyikében az adatközlők 100%-a állította, hogy már hallotta a formát mások által használni. Ugyanígy a hallgatók mindegyike is ezt állította. Ami a területeket illeti: a megadott használati színterek szintén nagyjából azonosak voltak a két csoport esetében. Mindkettőből volt olyan adatközlő, aki szerint több, egymástól igen eltérő területen is használják mások a *de viszont*-ot: az informális beszélgetésektől a sajtón át a szépirodalomig. Írásban ugyanakkor csak kevesen találkoztak vele, inkább a beszélt nyelvben hallották, elsősorban a cset- és sajtószövegekben. Van, aki arra is felfigyelt, hogy több korosztály is használja. Néhány példa:

- tanárok válaszai:
  - „Gyakorlatilag mindenhol: utcán, TV-ben, rádióban, internetes fórumokon, stb."
  - „Igen, szóban és írásban egyaránt (nagyon sok helyen, nem tudnám lokalizálni), illetve olvastam már róla nyelvész által írt cikket is."

- „Igen, a környezetemben többen is használják. Igaz inkább gyerekek, és nem tudatosan."
- „Alacsony iskolázottságú emberek beszédében gyakori."

• hallgatók válaszai:
- „Igen, gimnáziumi magyar tanárom használta rendszeresen."
- „Elég gyakran hallom a környezetemben, egyre gyakrabban a médiában is. Leírva is előfordul blogokban, közösségi oldalakon, stb."
- „Az utcán, hétköznapi diskurzusokban."
- „családi és baráti körben, de emlékszem, hogy hallottam már televíziós/internetes beszélgetős műsorokban is."

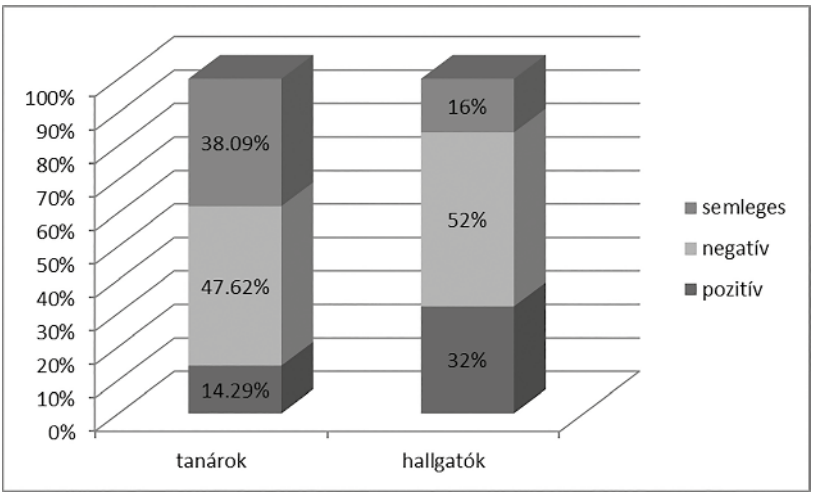
A 4. kérdéssel („Mi a véleménye róla?") a *de viszont* használatáról alkotott vélekedésekről szándékoztunk információkat nyerni. Az egyes tanári alcsoportok közül (19. ábra) a magyartanárok viszonyultak a legkevésbé pozitívan a formához, viszont az egynegyedük semleges[230] volt e tekintetben.

19. ábra: A tanárok véleményének (lásd 4. kérdés) megoszlása a de viszont *konstrukcióról*

Ha összevetjük a tanárok és a hallgatók véleményét, jelentős különbségeket tapasztalunk: a tanároknál ugyan kicsit kevesebb a negatív, de több mint feleannyi a pozitív vélekedések aránya, mint a hallgatóknál, és több mint egyharmaduk semlegesen viszonyul a konstrukcióhoz. A hallgatóknak pedig csaknem az egyharmada pozitívan, felük negatívan (20. ábra).

[230] Semlegesnek soroltuk be a „nem tudom", „nincs véleményem" válaszokat is.

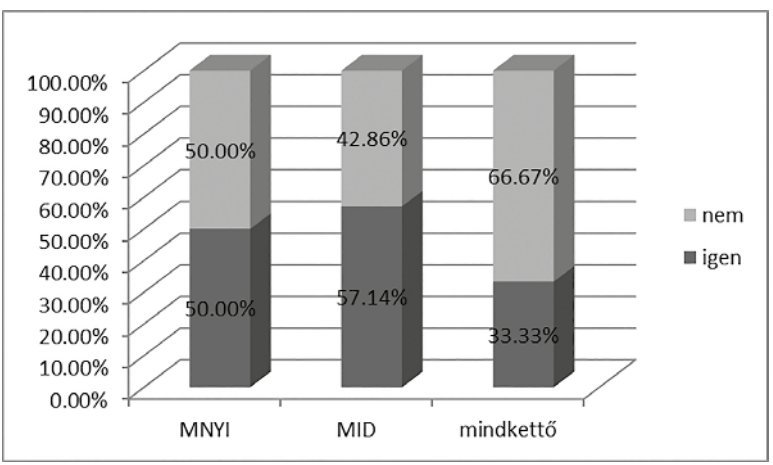
20. ábra: A tanárok és a hallgatók véleményének (lásd 4. kérdés) megoszlása a de viszont *konstrukcióról*

Nézzük, hogyan indokolták meg véleményüket a tanárok és a hallgatók:

- tanárok válaszai:
  - „Eleinte zavart, de elfogadtam mint új nyelvhasználati jelenséget."
  - „Nem tul szep, a fenti peldanal kifejezetten csunya"
  - „»Alsó köznyelvi«, a nagyobb humán műveltségűek kerülik. Az iskolai emlékek alapján sokan helytelennek tartják."
  - „Irritál."
  - „Helytelen, magyartalan."
  - „Ha a cikk szerint elfogadható, akkor én nem tiltakozom ellene, bár írásban nekem furcsa, szóban jobban átsiklom felette."
  - „Semmi bajom nincs vele."
- hallgatók válaszai:
  - „Nehéz levakarni szóban való használatát, ha a családban gyakran használták."
  - „Fáj hallani."
  - „Semleges, ugyanolyan szónak érzem, mint a többi kötőszót."
  - „Elítélem, folyamatosan kijavítok mindenkit, aki ezt használja, pedig tisztában vagyok vele, hogy létezik ebben a formában."
  - „Különböző jelentéseket tudnak kifejezni ugyanabban a mondatban."

Egy hallgató a középiskolai oktatás és a saját nyelvhasználói tapasztalata között feszülő ellentétet emelte ki: „Iskolás berögződés miatt sokszor korholom magam, hogy együtt is használom a kettőt, mert mindig a magyar tanárom szavai csengenek a fülemben (vagy de, vagy viszont), de a nyelv egyszerűen így hozza, hogy együtt is megállnak bizonyos esetekben." Egy másikuk viszont az otthoni, szülői mintát és szabályt hangsúlyozta: „A szüleim »vagy de, vagy viszont« mondása jut eszembe. Nem tartom helyesnek."

A *de viszont*-ra vonatkozó utolsó, ötödik kérdés így hangzott: „Ha tanítóként vagy magyartanárként dolgozik/dolgozna, tanítaná a »de viszont« formát a diákoknak? Válaszát, kérem, indokolja is meg!" Érdekes módon, a legtöbb igenlő választ a MID-tanárok adták, de többen azért, mert épp a forma helytelen voltát akarják a saját diákjaiknak megmutatni. A magyartanárok fele, a mindkettő kategóriába tartozóknak pedig az egyharmada tanítaná ezt a jelölőkombinációt. Az is világosan látszik, hogy mindenki egyértelmű választ adott a kérdésre, nem volt átmenet.

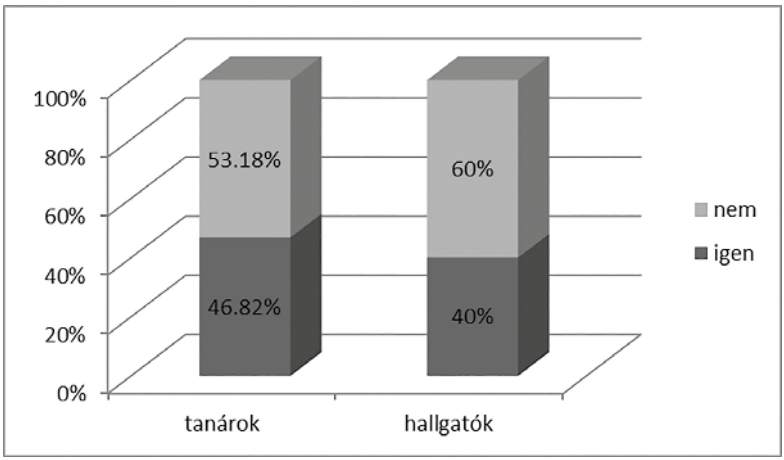

21. ábra: Az 5. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e a de viszont *formát?) adott válaszok megoszlása a tanári alcsoportokban*

A diákoknak (22. ábra) a 40%-a tanítaná csak a *de viszont*-ot, összességében kevesebben, mint a tanárok csoportjának képviselői. Az indoklások ugyanakkor, mint korábban is, a kétféle – elutasító és igenlő – válaszhoz képest szélesebb spektrumon mozogtak, néhány példán megmutatva:

- tanárok válaszai:
  - „Magyartanárként dolgozom, ahol alapvetően próbálom irtani azokat a nyelvi jelenségeket, amelyek magyartalanok, de igyekszem nyitott lenni, és arra nevelni diákjaimat, hogy senkit ne stigmatizáljanak nyelvhasználata miatt. A kérdésre visszatérve: külön nem tanítanám, de szót ejtenék róla, hogy létezik ez a nyelvi jelenség és nem számít hibának."
  - „Nem. Remélem, divat és kikopik."
  - „Igen, mert muszáj tudni, mit jelent, de arra ösztönözném a diákokat, hogy válasszanak egyet."
  - „Megemlíteném, hogy van ilyen jelenség, de a használatát semmiképpen sem gyakoroltatnám külön."
  - „Legfeljebb csak haladó csoportoknak"
- hallgatók (mint leendő tanárok) válaszai:
  - „Igen, ha tanárként dolgoznék, tanítanám. Hiszen ha használjuk, az a nyelvünk része, azt is tanítani kell. Másképpen ha valaki úgy nőtt fel, hogy a »de viszont« náluk egy hétköznapi megnyilvánulási forma, szókapcsolat, akkor nem szabad úgy éreznie, hogy az ő nyelvhasználata helytelen, hiszen például az enyém, vagy bárki másé miért lenne jobb nála?"
  - „Nem feltétlen. Úgy tudom, már hwlyes[231] a használata, de személy szerint nem tartom etikusnak egy irodalmibb (ne hétkönapi) környezetben."
  - „Semmiképpen, mert hiába fogadták el hivatalosan, nyelvi szempontból konzervatívnak érzem magam és elítélem ezt a formát."
  - „Inkább nem tanítanám, mert mégis csak külön használva értelmesebb. De mindenesetre az írásban lévő használatától óva inteném diákjaimat."
  - „Igen, mert egyre többször elhangzik, de különösen kiemelném számukra, hogy ez az élőbeszéd sajátja (szerintem). Így is, úgy is fogják használni."

[231] Ahogy korábban is jeleztük, minden választ betűhűen adunk vissza (hibákkal együtt).

22. ábra: A tanárok és a hallgatók 5. kérdésre (Tanítaná-e a de viszont *formát?) vonatkozó válaszainak az aránya*

Láthatóan több tanár (csaknem a felük) tanítaná vagy tanítja a *de viszont* formát, a hallgatók között – bár nem sokkal, de – kevesebben vannak ilyenek. Tehát megint azt tapasztaljuk, hogy a hallgatók elutasítóbbak vagy óvatosabbak a *de viszont*-tal kapcsolatban.

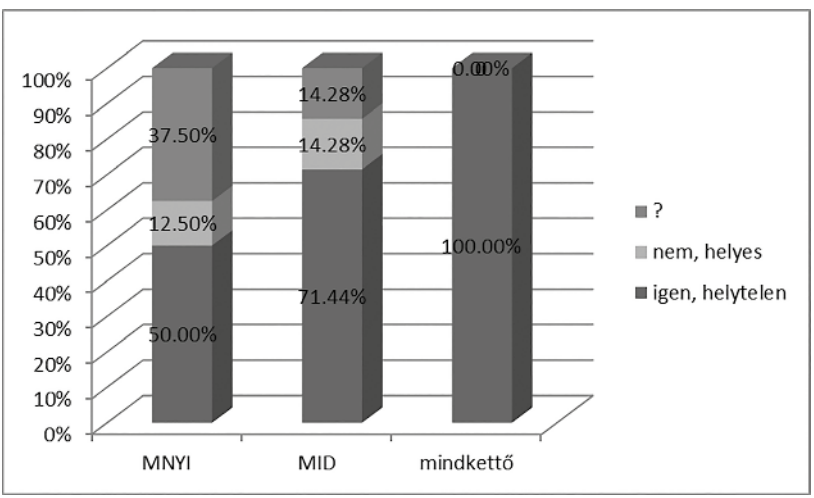
Ha összehasonlítjuk egymással a *de viszont*-ra vonatkozó összes adatközlői vélekedést, mind a tanárok, mind a hallgatók csoportja ellentmondásos képet mutat, de eltérő módon. A tanárok csaknem fele helyesnek tartotta a formát, használja is és tanítaná is, de 15% alatt van azok aránya, akik pozitívan vélekednek róla. A hallgatóknál 40%-uk véli helyesnek és tanítaná, ám csak 32%-uknak van róla pozitív véleménye, annak ellenére, hogy 72%-uk a saját bevallása szerint használja a *de viszont*-ot. A legnagyobb különbség tehát a formával kapcsolatos vélemény és a többi attitűd között van: annak ellenére nem kedvelik sokan, hogy érzékelik jelenlétét a saját és mások nyelvhasználatában is, akár helyesnek is mondják, de ezzel igazából nem azonosulnak, szubjektíve nem kedvelik.

A *de azonban,* mint korábban láttuk, jóval ritkább jelölőtársulás, mint a *de viszont* és a későbbiekben bemutatásra kerülő *de mégis*; ez tűnt a korábbi szakirodalmak tanúsága alapján is a legstigmatizáltabbnak, ezért itt vártuk a legtöbb nyelvi babona jelentkezését.

A 6. kérdés (az 1. kérdéshez hasonlóan) egy explicite megnevezett műfajban szerepelteti a vizsgált formát: „Az alábbi mondat a nyomtatott sajtóból származik: »A játékban alapvetően kétféle típusú rejtvény lesz: az egyik mindenképpen akció-orientált helyzeteket fog előteremteni, de azonban nem elég egyszerűen erősebbnek vagy esetleg jobbnak lenni az ellenfélnél! Az adott pillanatban

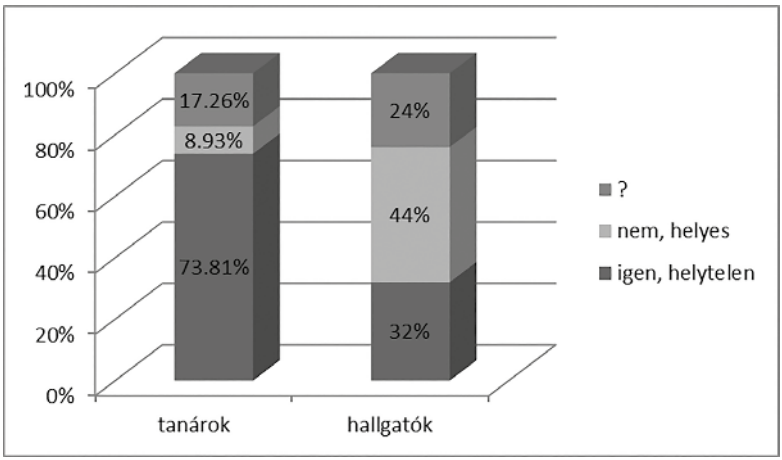
ugyanis mindig használnunk kell majd az eszünket.« Ön szerint nyelvileg helytelen a »de azonban« használata itt? Válaszát, kérem, indokolja is meg!" Hasonlóan a korábbiakhoz, a nyelvi helyességre vonatkozó kérdés esetében is három választípust kaptunk: igenlőt (igen, helytelen), tagadót (nem, helyes), valamint nehezen vagy kérdésesen besorolható feleleteket (kérdőjeles kategória) (23. ábra).

A *de azonban*-t a tanári alcsoportok képviselőinek legalább fele, de volt olyan alcsoport („mindkettő"), ahol annak minden egyes képviselője helytelennek tartotta. Ez esetben is igen magas volt az elutasítás a MID-tanárok részéről, csaknem háromnegyedük adott igenlő („helytelen") választ.

23. ábra: A tanári alcsoportoknak a de azonban *helytelenségére adott válaszainak megoszlása*

A hallgatók csoportjában azonban látványos eltérés detektálható: egyharmaduk tartotta helytelennek a *de azonban*-t, szemben a tanárok összesített háromnegyedéhez képest, és ötször annyian választották a helyes választ, tehát e tekintetben sokkal toleránsabbak a jelölőkombinációval.

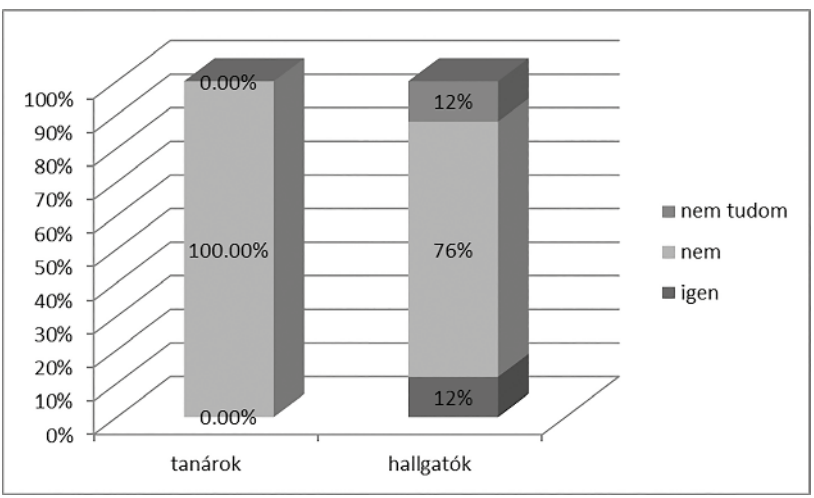
24. ábra: A tanároknak és a hallgatóknak a de azonban *helytelenségére adott válaszainak megoszlása*

A felhozott indoklások a két csoportban a következők voltak:

- tanárok válaszai:
  - „Minek, ronda, ebben a formában nem is nyomatékosít."
  - „Ezt egyedi nyelvhasználati vétségnek gondolom, amennyire én tudom, ez még nem vetette meg lábát a nyelvhasználók széles körében."
  - „Érdekes módon semmivel nem indokoltabb a »de azonban« használata, mint a »de viszont«-é, ismeretlensége miatt azonban kifejezetten zavar a használata, abszolút helytelennek érzem."
  - „Nem mondanám, hogy helytelen, de azonban :) ezt nem szoktuk használni, nem elterjedt… egyelőre."
  - „A de azonban-t már nem szeretem, kevésbé gördülékeny, mint a hasonló szerkezetű »de viszont« Talán mert az rövidebb, azt még egybe is írnám."
- hallgatók válaszai:
  - „Nem helytelen, hanem kicsit inkább feleslegesnek érzem. Mert a »de« egy ellentmondás fejez ki, az azonbannal meg inkább magyarázunk, pontosítunk valamit. Szóval külön-külön jobb lenne szerintem."
  - „Itt is helytelen, sőt azzal, hogy ilyen »választékosan« fogalmazott még nevetséges is egy kissé."
  - „Nem érzem helytelennek, mert olyan érzést kelt bennem, mintha nyomatékosítani akarna."
  - „Ugyanúgy vélekedek róla, mint a de viszont formáról, ellenben nem érzékelem annyira helytelennek."

Mint látható, többen is a *de viszont*-hoz viszonyították, de akár különböző előjellel (volt, akinek az egyik, másoknak a másik volt elfogadhatóbb), és utaltak stílusértékére, elterjedtségére, lehetséges funkciójára (itt is volt, aki szerint nyomatékosít, mások szerint ellenkezőleg). A homlokegyenest szemben álló értékelések is jól mutatják, hogy igen széles skálán mozog a *de azonban* megítélése.

A 7. kérdés (a másodikhoz hasonlóan) ismét arra kérdezett rá, hogy az adatközlők maguk használják-e a formát. A tanári alcsoportok összes képviselője egyhangúan azt állította, hogy nem használják, többen a „soha" kifejezéssel is nyomatékosítva véleményüket. Egyetlen MID-tanár felelt hosszabban: „Nem. Vagyis mintha mesékben szokott volna rendszeresen előfordulni és ott még elfogadhatónak tűnik. De lehet, hogy csak képzelődöm." Ez a megjegyzés tehát műfajhoz köti a feltehető előfordulást. Mások nem éltek indoklással.

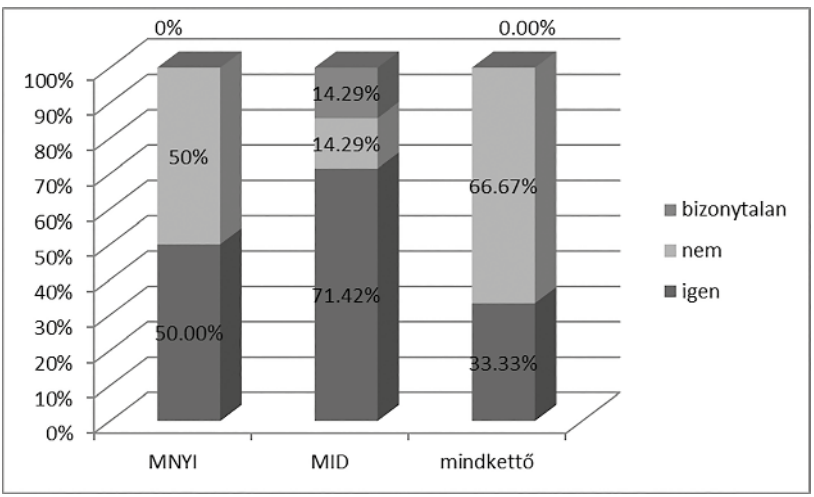
25. ábra: A tanároknak és a hallgatóknak a de azonban *használatára (7. kérdés) adott válaszainak megoszlása*

A tanárszakos hallgatók háromnegyede is tagadó választ adott, de egy kis részük bizonytalan volt benne („nem tudom", 12%), kifejezetten igenlő választ három fő (ugyancsak 12%) adott, megjelölve a nyelvhasználati területet is (25. ábra):

- „Nem tudom. Szerintem nem szoktam."
- „Sajnos erre nem tudok határozott választ adni, szóban lehet, hogy már előfordult, de a beszédet mindig nehezebben konstruáljuk meg, mindig kevésbé tudunk rá odafigyelni. Írásban is lehet, hogy már használtam, eddig még nem figyeltem rá."

- „Ritkán, de csak szóban."
- „Ezt is csak élőszóban, írásban nem."

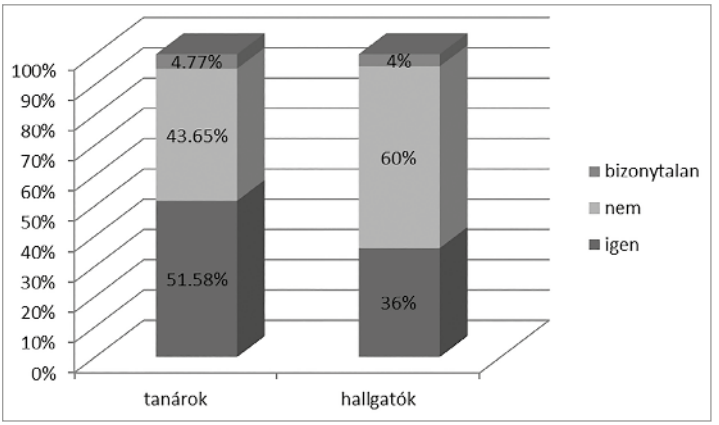
A 8. kérdés ismét azt tudakolta, másokat hallanak-e az adatközlők a vizsgált formát használni, és ha igen, hol.

26. ábra: A 8. „Hallotta/Látta már ezt a formát máshol is használni? Ha igen, hol?" kérdésre adott válaszok aránya tanári alcsoportonként

A *de azonban* esetében legalább az egyik vizsgált tanári alcsoport egyharmada hallotta/látta már a formát szóban/írásban használni, a legtöbb igenlő választ a MID-tanárok adták, akárcsak az egyetlen bizonytalan választ is („Talán mesében, elbeszélésben") (26. ábra). Jól látható a különbség az előző kérdésre adott egyértelmű nem-feleletekhez képest: a formát a tanárok saját megítélése szerint csak más beszélők használják, ők maguk nem.

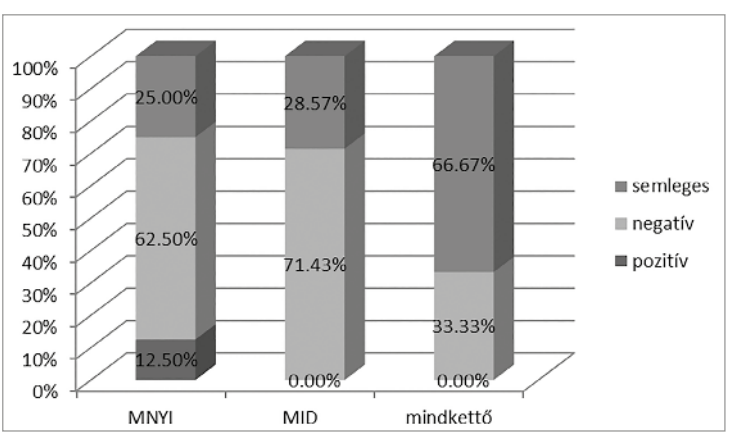
A 27. ábráról jól leolvasható, hogy míg a tanároknak több mint fele, addig a hallgatóknak csak a bő egyharmada volt biztos benne, hogy hallotta/látta a *de azonban*-t mások által használni, a bizonytalanok arány kb. azonos volt.

27. ábra: A 8. „Hallotta/Látta már ezt a formát máshol is használni? Ha igen, hol?" kérdésre adott válaszok aránya a tanárok és a hallgatók csoportjában

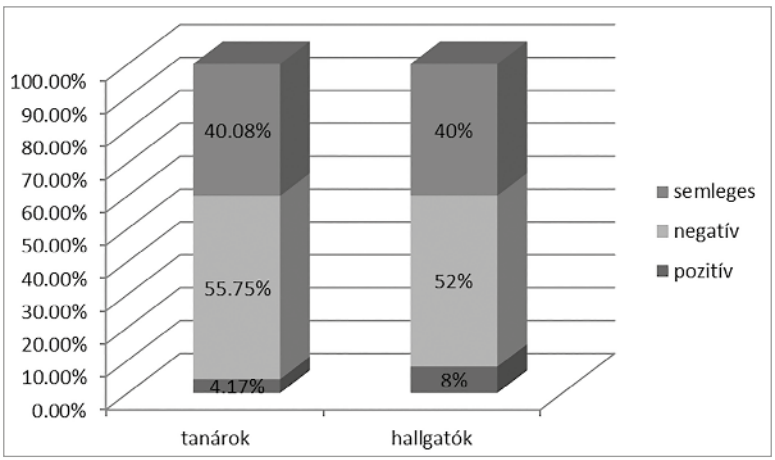
A nyelvhasználati színterek, műfajok közül a tanárok a sajtót, az internetet, mások az elbeszéléseket, meséket említették, a hallgatók pedig a baráti beszélgetéseket, a mindennapi életet, de volt, aki ugyancsak az írott nyelvet nevezte meg, pontosítás nélkül.

A 9. kérdés ismét az elemzett jelölőkombinációról alkotott adatközlői véleményekre vonatkozott. A magyartanárok esetében pontosan ugyanazt az arányt láthatjuk, mint a *de viszont* esetében (az egyetlen pozitívnak mondható választ is ők adták), a MID-tanárok bizonyultak a legelutasítóbbnak (28. ábra). Összegezve tehát nagyon elutasítóak, illetve bizonytalanok a *de azonban*-nal kapcsolatban.

28. ábra: A 9. „Mi a véleménye róla?" kérdésre adott válaszok aránya a tanári alcsoportokban

A hallgatók (29. ábra) nagyjából azonosan vélekedtek a *de azonban* kombinációról, mint a tanárok, tehát e kombináció esetében találjuk a két csoport között a legkisebb különbséget.

29. ábra: A 9. „Mi a véleménye róla?" kérdésre adott válaszok aránya a tanári és hallgatói csoportokban

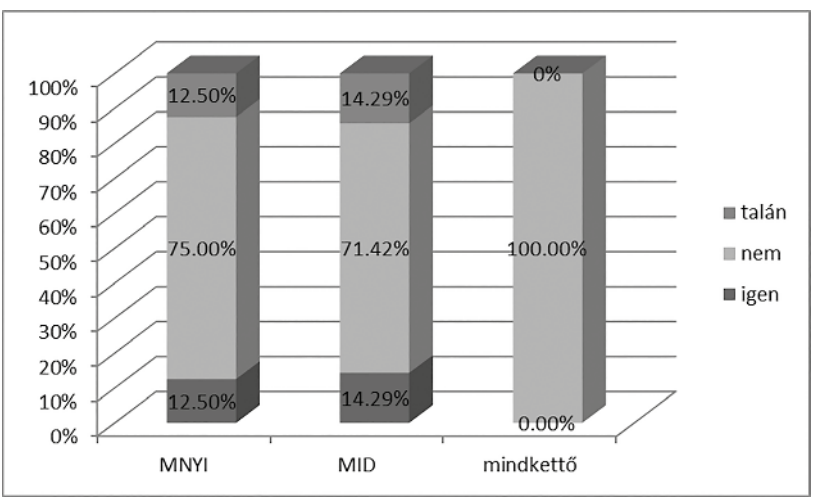
Nézzünk néhány indoklást!

- Tanárok válaszai:
  - „Szerintem túl modoros, és indokolatlan, bőven elég a de vagy az azonban."
  - „Nagyon fülsértő a számomra."
  - „engem nem zavar (fel sem tűnik mondjuk úgy, mint a deviszont)"
  - „Én nem használnám, de ha valakitől ezt hallanám, nem zavarna a dolog. A diákom dolgozatában valószínűleg zárójelbe tenném valamelyiket a két szó közül."
  - „A »de viszont« tudálékosabb formájának hangzik. Vegyünk egy eredetileg helytelen szerkezetet, javítsuk fel egy hivatalosabbnak hangzó szóval, és már okosabbnak is tűnünk…"
- Hallgatók válaszai:
  - „Hülyeség. Semmi értelme, még nem is kiemelő/erősítő hatású, mint a »de viszont«"
  - „Beszélgetés közben biztos nem venném észre, de leírva feltűnik, kicsit furcsának érzem."
  - „Értelmetlenek tartom, hiszen a de és az azonban jelentése megegyezik, felesleges egyszerre használni őket."

› „Ez a szerkezet sokkal furcsább, mint a „de viszont”, főleg abban a tekintetben, hogy akadémikus szövegben jelenik meg. Sokkal inkább előszóban tudnám elképzelni.”
› „Túlírt sajtószövegben, beszédben nem feltétlenül zavaró.”

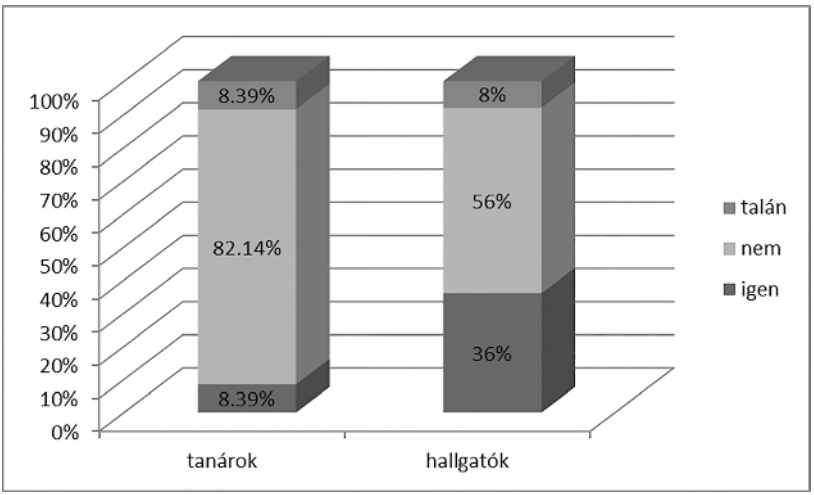
Szembetűnő, hogy többen is a *de viszont*-hoz hasonlították a *de azonban* jelölőkombinációt, de stilisztikai értelemben zavarónak találták.

A 10. kérdéssel arra kérdeztünk rá, hogy az adatközlők tanítanák-e/tanítják-e a kérdéses formát. Nem volt olyan tanári alcsoport, amely tagjainak (csaknem) a háromnegyede ne nemmel válaszolt volna, a „mindkettő” alcsoportnak pedig az összes képviselője így foglalt állást (30. ábra).

30. ábra: A 10. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e a de azonban *formát?) adott válaszok megoszlása a tanárok alcsoportjaiban*

A hallgatók körében azonban jóval nagyobb affinitást találunk: bő egyharmaduk tanítaná a formát, bő felük nem (31. ábra).

31. ábra: A 10. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e a de azonban *formát?) adott válaszok megoszlása a tanárok és a hallgatók csoportjában*

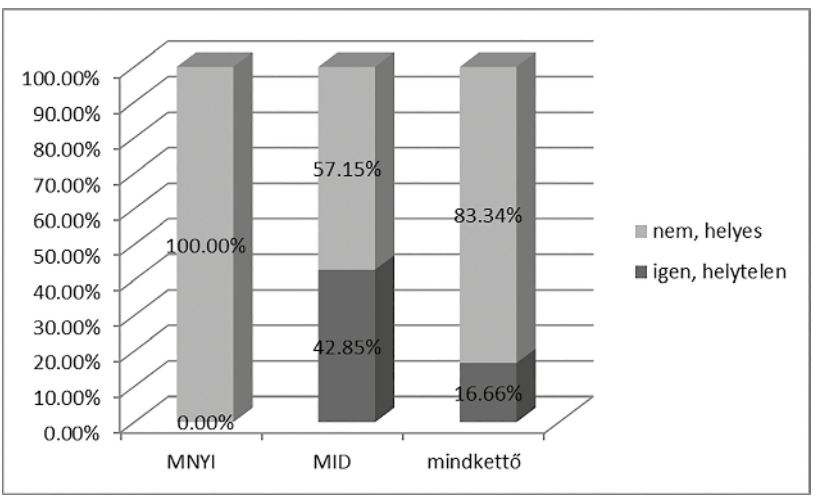
Az indoklások közül válogatva:

- tanárok válaszai:
  - „Nem. A nyomatékosítás elegánsabb is megoldható."
  - „Nem, mivel ezt nem használatos formának tartom."
  - „nem – mert nem teljesen ugyanaz a tartalma; sztem a de kategorikusabb, az azonban megengedőbb"
  - „Tanítanám, elmondanám, hogy bizonyos közegekben használata előnytelen lehet. Összevetném ilyenekkel: de ellenben, de egyébként."
- hallgatók válaszai:
  - „Nem. Helytelen szókapcsolatnak tartom."
  - „Nem feltétlenül, csak akkor ha jobban elterjedtté válik."
  - „Igen, tanítanám, ha tanár volnék. Vagy legalábbis nem ítélném el a használatát. Biztos megemlíteném, hogy mivel ez egy érthető szókapcsolat, így az használható is."
  - „Végül is tanítanám, hiszen ha a »de viszont« formát elfogadottnak tartom, a »de azonban« forma is lehet helyes, mivel a kettő ugyanarra a logikára épül."

Jól kitűnik, hogy a válaszadók egy része azért nem oktatná a *de azonban* formát, mert nem tartja létező/használt vagy pedig elterjedt alakulatnak; vagy pedig szinonimnak, hasonlónak érzett megfelelőket preferálna.

Utolsóként az ellentétes jelölőtársulások közül a *de mégis* kombinációval kapcsolatos nyelvhasználói viszonyulásokat vettük górcső alá. Mivel ez a leggyakoribb használatú ellentétes jelölőtársulás az MNSz2 tanúsága szerint, itt vártuk a legelfogadóbb attitűdök jelentkezését.

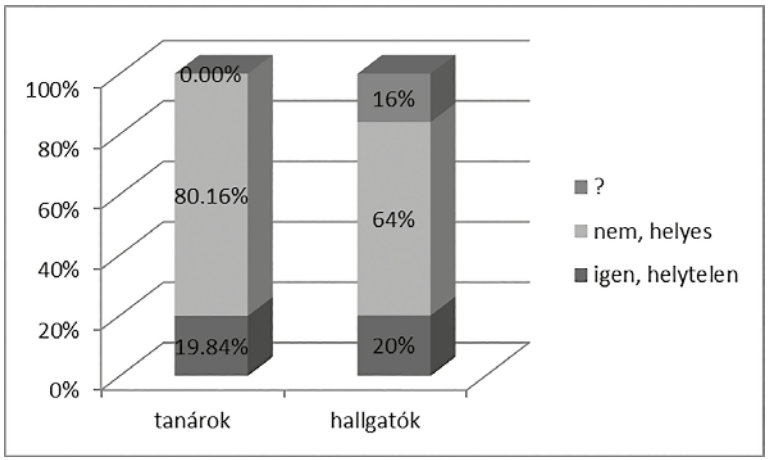
A 11. kérdés így szólt: „A következő mondat egy beszélgetésben hangzott el: »Vannak olyan nadrágok és kabátok, amik vízáteresztők, de mégis vízállóak, ezekbe nem izzad bele az ember, nem ázik át.« Ön szerint nyelvileg helytelen a »de mégis« használata itt? Válaszát, kérem, indokolja is meg!”

32. ábra: A tanári alcsoportoknak a de mégis *helytelenségére adott válaszainak megoszlása*

A korábbiaktól eltérően (32. ábra), ahogyan gyakorisága miatt várható is volt, a *de mégis* esetében adták a legtöbb „helyes” választ a tanárok, bár a MID-tanárok csaknem fele ezt is elutasította. Érdekes látni viszont, hogy a magyartanárok 100%-a minősítette helyesnek ezt a formát, ahogyan azt is, hogy a bizonytalan besorolások most elmaradtak.

Ha a hallgatók eredményeit összevetjük a tanári csoport összátlagával, az elutasítók aránya szinte pontosan ugyanannyi, az elfogadóké azonban kevesebb, amelyet a bizonytalanok nagyobb aránya tesz érthetővé (33. ábra).

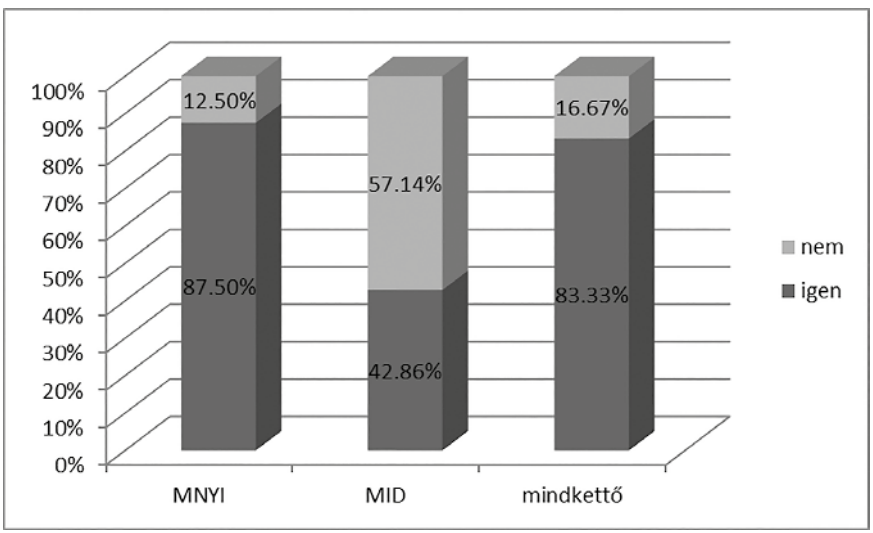

33. ábra: A tanároknak és a hallgatóknak a de mégis *helytelenségére adott válaszainak megoszlása*

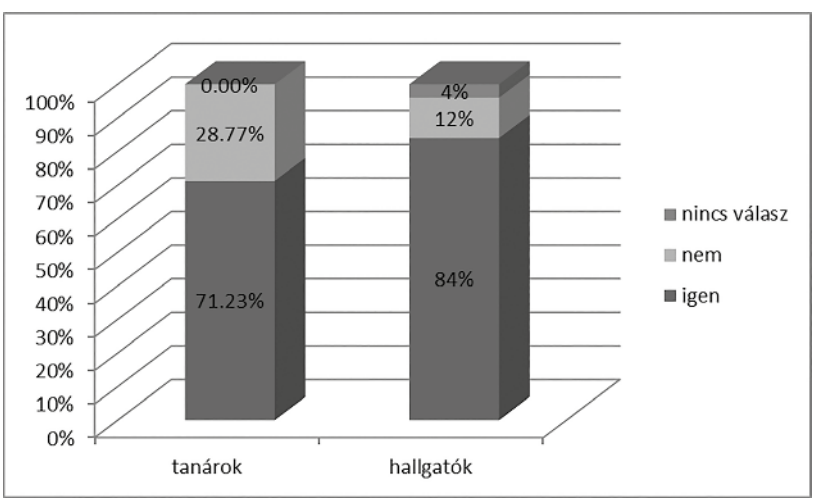
Néhány példa az indoklások közül:

- tanárok válaszai:
  - „Helyes, hiszen a két kötőszó más szemantikájú, ezért »elférnek« egymás mellett."
  - „ez nem zavar annyira, mint az előbbi; itt a de+mégis nyomatékosítja a közlést"
  - „Ebben a szövegben úgy érzem, nem egészen tudatosan kerültek egymás mellé a kötőszók, inkább az élő beszéd kötetlenebb kifejezésmódját látom benne, vagy mintha a beszélő gondolkodna beszéd közben.Ń
  - „Bár a »mégis« magában foglalja az ellentétet, itt mégsem érzem túlzásnak mindkettő használatát. Fokozza a mellékmondatban szereplő állítás értékét – márpedig egy reklámban szükség van erre."
  - „Igen, és kellene szerintem. Nem ellentét hanem plusz információ."
- hallgatók válaszai:
  - „Ez már érdekesebb. Jobban hangzik, mint a korábbiak, mégis helytelennek találom."
  - „Igen, mert képzavart okoz."
  - „Szerintem helyes a használata, illetve természetes számomra, hiszen a példamondatban nekem nem ékelődött ki a szövegből, ugyanolyan része, mint a többi szó."
  - „Nem, számomra a több jelentése van együtt a kettőnek."
  - „Grammatikailag helytelen, hiszen dupla kötőszót használ."

A 12. kérdés a *de mégis*-nek az adatközlők által történő használatára kérdezett rá. A tanári alcsoportok közül a MID-tanárok között voltak a legtöbben (bő felük), akik azt állították, hogy nem használják a formát, a másik két alcsoportban ez a szám 20% alatt van, nincs jelentős különbség köztük e tekintetben (34. ábra).

34. ábra: A 12. kérdésre („Ön használja a de mégis *formát?") adott tanári válaszok aránya alcsoportonként*

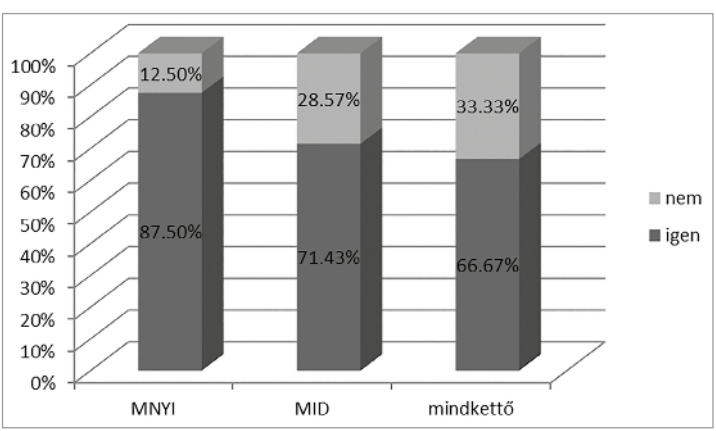

35. ábra: A 12. kérdésre („Ön használja a de mégis *formát?") adott tanári és hallgatói válaszok aránya*

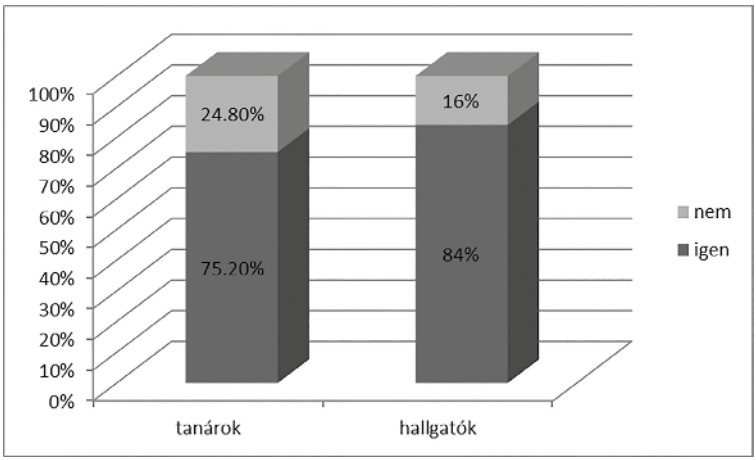
A hallgatókat a tanárokkal összehasonlítva több igenlő választ találunk: az előbbiek több mint négyötöde a saját bevallása szerint használja a formát (néhányan bizonytalanok, de valószínűnek vélik, hogy alkalmazzák), és kevesebb mint feleannyi a tagadó válaszok aránya. Nézzünk néhány adatközlői választ mindkét csoportból!

- Tanárok válaszai:
  - „Igen, nyomatékos ellentét kifejezésére."
  - „Igen. Tartalmilag ellentetesnek tuno szovegben (onreflexionsl, kinyilatkozasnal pl.)"
  - „Nem, azt hiszem az »ugyanakkor«-t használnám."
  - „Tudatosan biztosan nem. Véletlenül talán hagyhatta már el hasonló a számat."
  - „Néha. Baráti beszélgetésben. Pl.: nem szeretem a csokoládét. De. Mégis."
- Hallgatók válaszai:
  - „Szerintem szoktam – nyilván nem tudatosan."
  - „Nem hiszem, maximum beszélgetésben, ha nem figyelek."
  - „Igen, beszédben és írásban is."
  - „Igen, biztosan használom, hétköznapi beszélgetésekben, valamint szerintem írásbeli dolgozatokban is előfordul."

A 13. kérdés azt tudakolta, hogy másokat hallanak-látnak-e a válaszadók a *de mégis* kombinációt használni. A három tanári alcsoportból a magyartanárok bő négyötöde adott igenlő választ szemben a MID-tanárok csaknem háromnegyedével és a MNYI-/MID-tanárok kétharmadával (36. ábra).

36. ábra: A 13. kérdésre (Hallotta/Látta már ezt a formát máshol is használni? Ha igen, hol?) adott tanári válaszok aránya

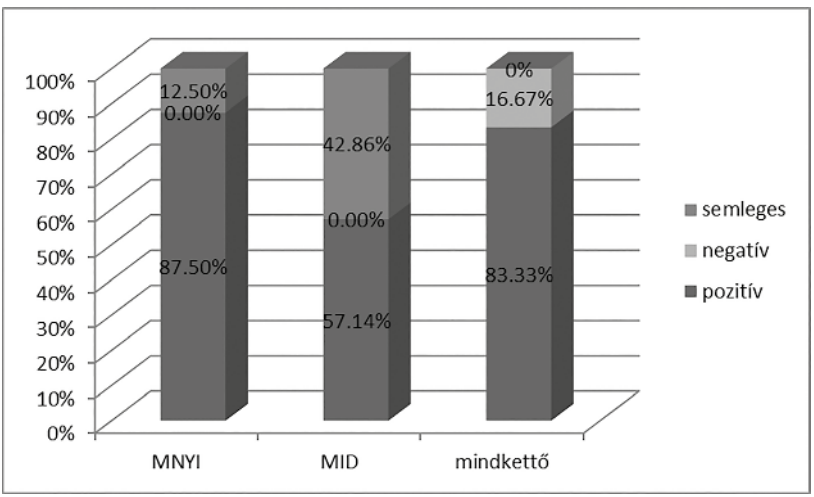
37. ábra: A 13. kérdésre (Hallotta/Látta már ezt a formát máshol is használni? Ha igen, hol?) adott tanári és hallgatói válaszok aránya

A hallgatók több mint négyötöde felelt igennel a 13. kérdésre, szemben a tanárok kétharmadával (37. ábra), tehát az előbbiek elterjedtebbnek érzékelik a vizsgált jelölőkombinációt. Példák arra vonatkozóan, hogy az adatközlők hol hallották a kérdéses formát:

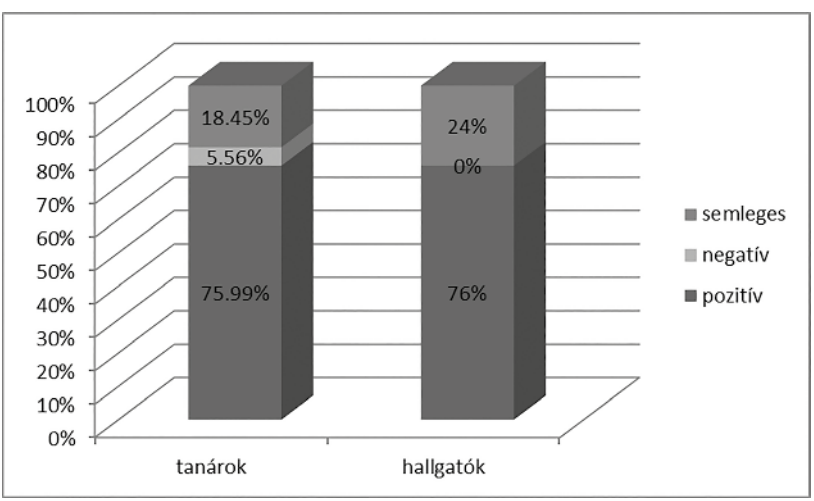
- tanárok válaszai:
  - „Mindenutt."
  - „Igen, nagyon gyakran. Fiatalok, gyerekek, sokat használják az iskolában, ahol tanítok."
  - „Szerintem igen, de nem emlékszem. Természetesnek tűnik."
  - „Biztosan."
  - „Emlékeim szerint nem."
- hallgatók válaszai:
  - „Mindenhol."
  - „Szerintem ezzel sok helyen lehet találkozni, hirdetésekben, beszélgetés, írásos beszélgetés."
  - „Igen, a környezetemben sokszor (írásban és szóban is)."
  - „Nem emlékszem."
  - „szerintem több helyen is hallottam, szerintem főleg élőszóban"

A 14. kérdés az adatközlők *de mégis* formával kapcsolatos véleményét tudakolta. Mint látható (38. ábra), a tanári alcsoportokból egyértelműen (vagy kizárólag) negatív értékelést csak a MID-/MNYI-tanárok („mindkettő" alcsoport) adtak,

de mindössze egy fő; a másik két alcsoportban ilyen vélemény nem volt. A MID-tanárok között többen adtak ambivalens választ (ezt a semleges kategóriába tettük, ami gyűjtőkategóriaként foglalja magában a nem tisztán pozitív/negatív feleleteket is), összhangban az eddigiekkel itt volt adatolható a legkevesebb pozitív viszonyulás is (bő felük vs. a másik két csoport több mint négyötöde).

38. ábra: A 14. kérdésre (Mi a véleménye róla?) adott tanári alcsoportok válaszainak aránya

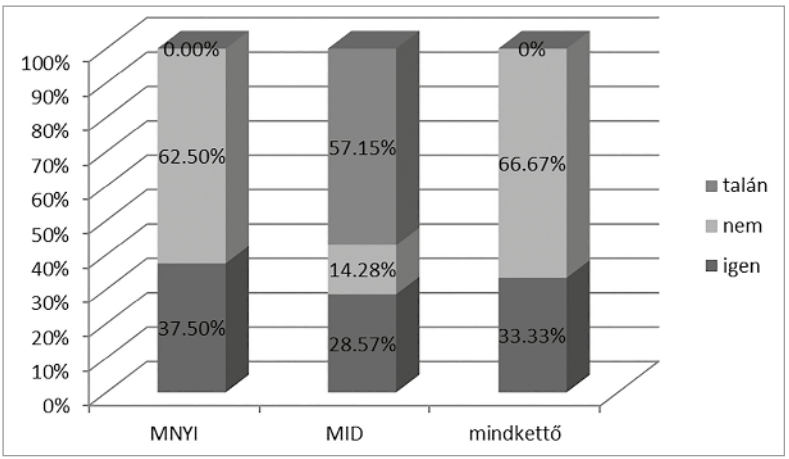
39. ábra: A 14. kérdésre (Mi a véleménye róla?) adott tanári és hallgatói válaszok aránya

Mint a 39. ábráról is látszik, gyakorlatilag ugyanannyi tanár és hallgató viszonyul pozitívan a *de mégis* alakulathoz – a két csoport közti egyetlen különbség, hogy a tanárok esetében egy negatív választ is találunk. Nézzünk néhány jellegzetes példát a két csoport vélekedéseire!

- Tanárok válaszai:
  - „Nem olyan szembeötlően helytelen, mint a »de azonban«, de nyilvánvalóan logikailag szükségtelen."
  - „Természetesnek tűnik, bár ha alaposabban megnézzük, talán ennek sincs sok értelme. Noha, mint fentebb írtam, némi jelentésbeli különbséget érzek."
  - „Kevésbé zavar, mint a »de viszont« vagy a »de azonban«."
  - „Ilyen esetben helyes, egyébként nem."
  - „Nincs vele bajom."
- Hallgatók válaszai:
  - „Elfogadhatóbb."
  - „Furcsa a jelen példában, de egyes mondatokban funkcionálhat helyesen."
  - „Ugyanolyan jogos az előfordulása, mint bármelyik szavunké. Használjuk, ha így tartja kedvünk."
  - „Természetes hatása van, talán azért, mert ez egyfajta figyelemfelhívő kötőszóismétlés. Aki használja szeretné, ha a befogadó valóban értené, hogy nagy különbségről van szó."
  - „Végül is helyes, mert használjuk."

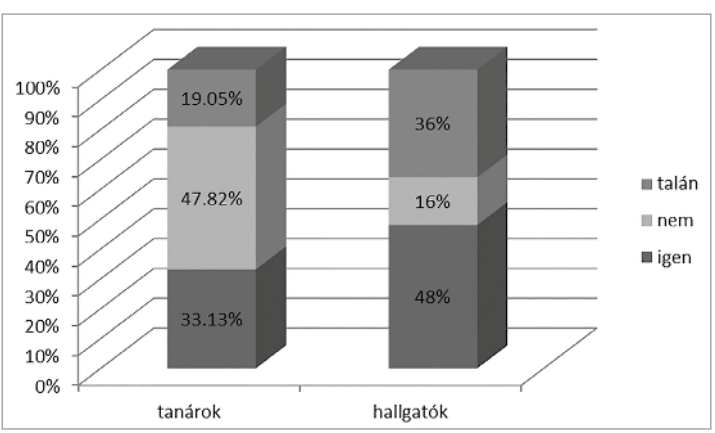
A *de mégis* a két korábbi ellentétes kombinációhoz képest egyértelműen jóval kedvezőbb megítélésű, főként a *de azonban*-hoz viszonyítva. Stigmatizáltságuk különbségeire és ennek lehetséges magyarázatára a később még visszatérünk.

A 15. kérdés a *de mégis* esetében arra irányult, hogy a válaszadó tanítaná vagy tanítja-e a formát, és miért.

40. ábra: A 15. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e a de mégis *formát?) adott válaszok megoszlása a tanári alcsoportokban*[232]

A 40. ábráról leolvasható, hogy nagy különbség nincs a tanári alcsoportok között az igenlő válasz tekintetében: egyharmaduk oktatná, kétharmaduk nem, a MID-tanároknál magas a „talán" válaszok aránya. A hallgatók attitűdjével összevetve (41. ábra) a tanárok határozottabb véleményt formáltak meg és elutasítóbbak voltak, kevesebben tanítanák a formát.

41. ábra: A 15. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e a de mégis *formát?) adott válaszok megoszlása a tanárok és a hallgatók csoportjában*

[232] A „talán" válaszok közé kerültek a nem egyértelmű, ill. választ nem tartalmazó (pl. kihúzott) feleletek is.

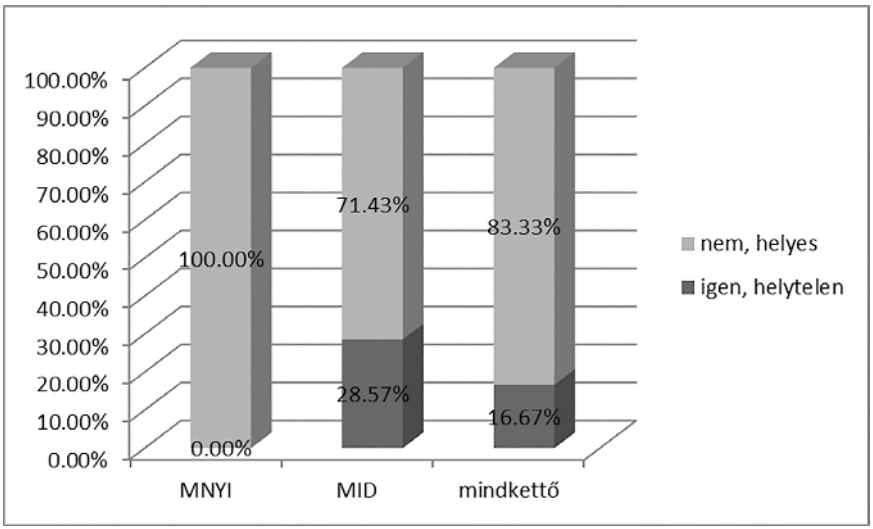
Lássuk az indoklásokat csoportbontásban:

- tanárok válaszai:
  - „Tanítani nem tanítanám, tűzzel-vassal sem üldözném."
  - „Külön nem tanítanám, mivel elszigetelt jelenség."
  - „Igen, megvan a helye: jobban erzekelteti az ellentetet"
  - „Nem. Nincs többletjelentése a ‚de' vagy ‚mégis' kötőszavak egyedüli használatához képest."
  - „Nem. Használhatja nélkülem is."
- hallgatók válaszai:
  - „Nem, mert nem vagyok benne biztos"
  - „Talán, de előtte mindenképpen utánanézek."
  - „Biztosan tanítanám, ha tanár volnék. Ez a nyelvi forma sem válhat elítélendővé, ahogyan semelyik sem. Így szerintem fontos megtanítani a diákoknak, hogy ez egy használható, létező szókapcsolat."
  - „Nyelvtanilag nem, de a szóhasználatomban valószínűleg szerepelne – tehát hallanák tőlem."
  - „Igen, ugyanúgy, mint az előbbieket."
  - „Tanítanám, mert a mindennapi nyelvhasználat része."

Az *így tehát* társulást kontrollváltozóként használtuk a vizsgálatban, két okból: egyfelől kíváncsiak voltunk, hogy egy nem ellentétes jelölőkombinációról hogyan vélekednek az adatközlők, van-e eltérés a kontrasztív társulásokhoz képest a megítélésében. Másfelől az volt a feltevésünk, hogy az *így tehát* – a nyelvművelő irodalom fényében – nincs olyan mértékben stigmatizálva, mint a *de viszont* vagy a *de azonban*.

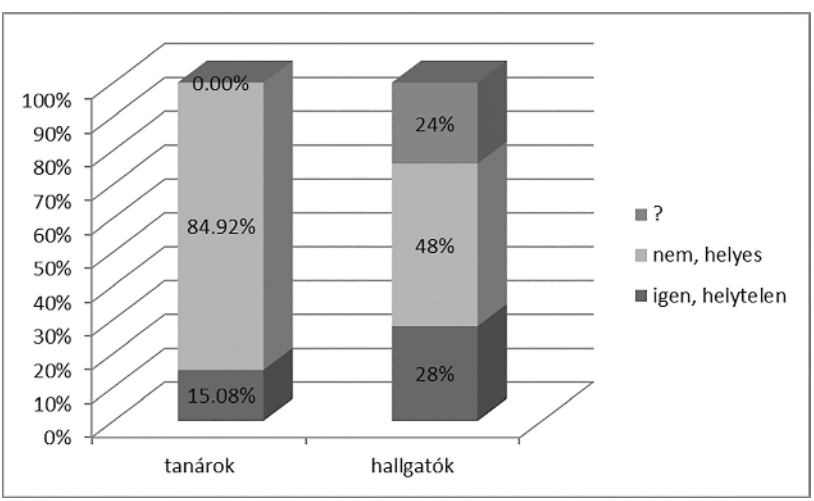
A 16. kérdés a következőképpen szólt: „Az alábbi mondat egy internetes közösségi oldalon szerepel: »Nettóban mindez a 80 ezer bruttó növekedés esetében is kb. 40 ezer forintot jelent, így tehát a százezres adat mindenképpen téves.« Ön szerint nyelvileg helytelen az »így tehát« használata itt? Válaszát, kérem, indokolja is meg!"

A válaszok fényében elmondható, hogy feltevésünk részben megalapozott volt: az összes vizsgált jelölőkombináció közül az *így tehát*-ot tartották a legtöbben helyesnek: az összes MNYI-tanár, de a MID-tanárok csaknem kétharmada és a „mindkettő" alcsoport bő négyötöde is (42. ábra).

42. ábra: Az így tehát *helyességére vonatkozó 16. kérdésre adott válaszok aránya a tanári alcsoportokban*

A hallgatók körében azonban ez a kombináció jóval kevésbé elfogadott, mint a tanárokéban: csaknem felük tartja csak helyesnek, bő egynegyedük helytelennek, másik egynegyedük bizonytalan e tekintetben (vagy nem kívánt válaszolni, 43. ábra).

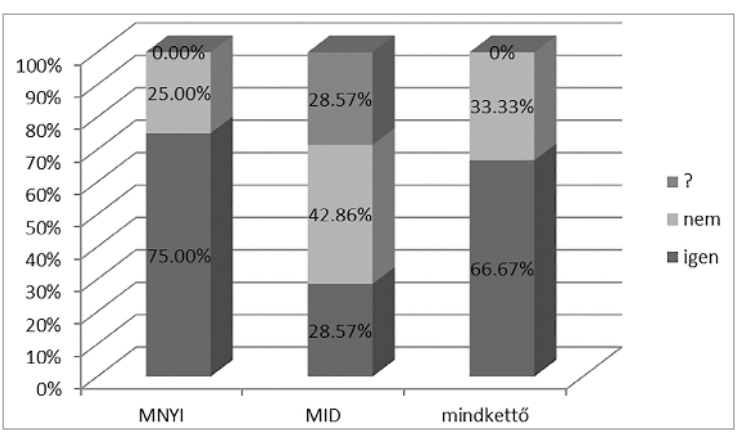

43. ábra: Az így tehát *helyességére vonatkozó 16. kérdésre adott válaszok aránya a tanári és a hallgatói csoportban*

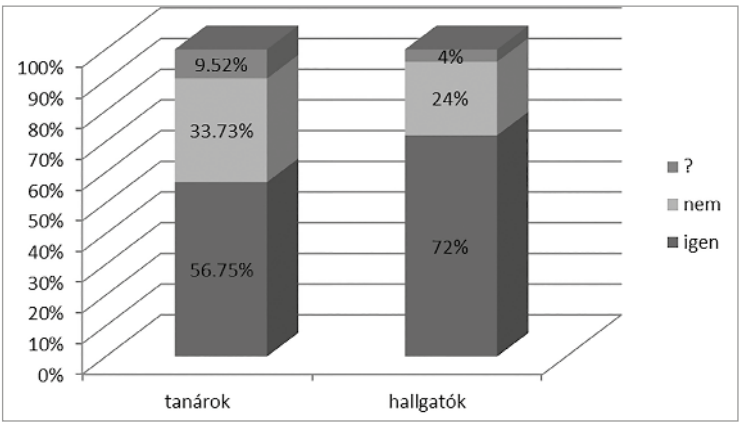
Néhány indoklás csoportok szerint:

- tanárok válaszai:
  - „Számos helyen használt. Szerintem ez kevésbé fog kikopni, mert kellően tudálékos."
  - „Nem, jelzi, hogy ebben az esetben ez az összeg így adható meg."
  - „Ezzel sincs gondom."
  - „Nem tudom hol van a helyes és helytelen határa. Viszont valószínűleg nincs értelme egymással használni ezt a két szót, bár a fülnek nem hangzik olyan rosszul."
- hallgatók válaszai:
  - „Szószaporítás."
  - „Szerintem nem, sőt ez egy nagyon népszerű nyelvi kifejezése valaminek az összefoglalására."
  - „Ezt érzem a legkevésbé helyesnek, de nem javítanám ki."
  - „Szerintem nem helytelen a használata, egyfajta erősítés, kiemelés is lehet a szerepe a megnyilatkozó számára."

A 17. kérdés ismét arra vonatkozott, hogy az adatközlő használja-e a saját megítélése szerint az így tehát formát. Nagyobb különbséget csak a MID-tanárok és a többi tanári alcsoport között tapasztalhatunk (44. ábra), az utóbbiak kétharmada (MNYI), ill. háromnegyede („mindkettő") igenlő válaszához képest a MID-tanároknak csak az egynegyede válaszolt így, csaknem felük „nem"-mel felelt vagy nem válaszolta meg a kérdést, illetve bizonytalan volt benne.

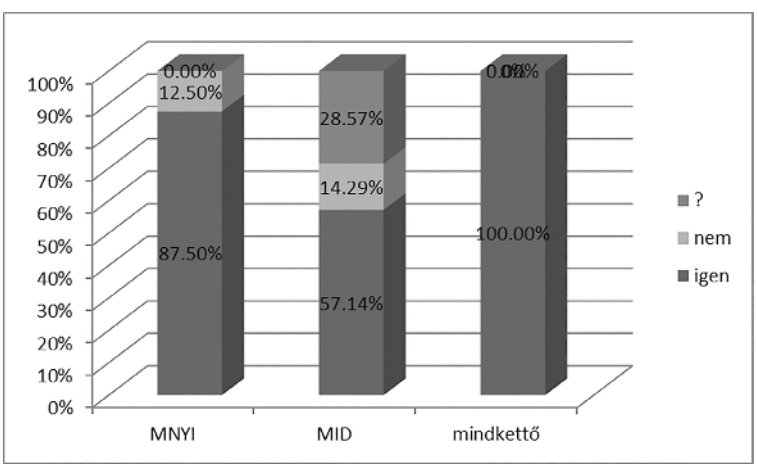
44. ábra: A 17. kérdésre („Ön használja az így tehát *formát?") adott tanári válaszok aránya alcsoportonként*

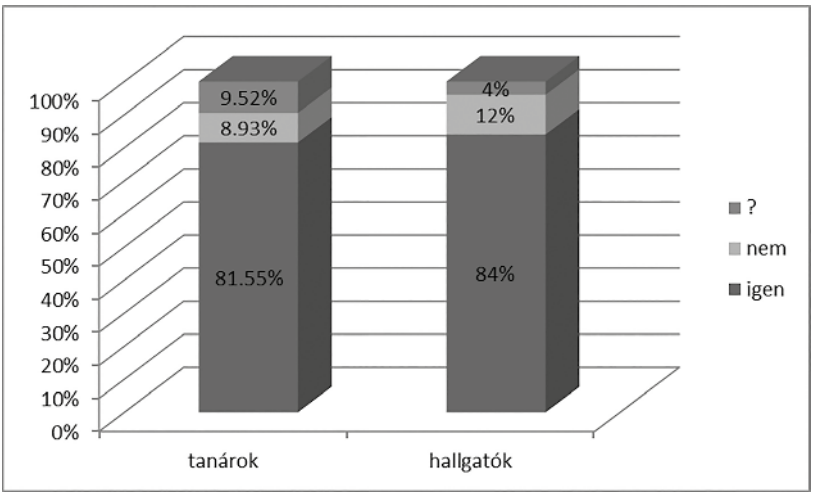
45. ábra: A 17. kérdésre („Ön használja az így tehát *formát?”) adott tanári és hallgatói válaszok aránya*

A hallgatók csaknem háromnegyede, míg a tanárok bő fele állította, hogy használja az így tehát kombinációt, de az utóbbiak több eltérő területet neveztek meg: volt, aki a hivatalos nyelvhasználatot, mások az élőszót hozták fel példaként, ketten funkcióra – magyarázkodás, összegzés – hivatkoztak (45. ábra).

A 18. kérdés ismét arra vonatkozott, hogy az adatközlők másokat hallanak-e/látnak-e az *így tehát* formát használni. Igen nagy eltérés mutatkozott a MID alcsoport és a többi között: előbbiek bő fele, utóbbiak csaknem 90%, illetve 100%-ban feleltek igennel (46. ábra).

46. ábra: A 18. kérdésre („Hallotta/Látta már ezt a formát máshol is használni?”) adott tanári válaszok aránya alcsoportonként

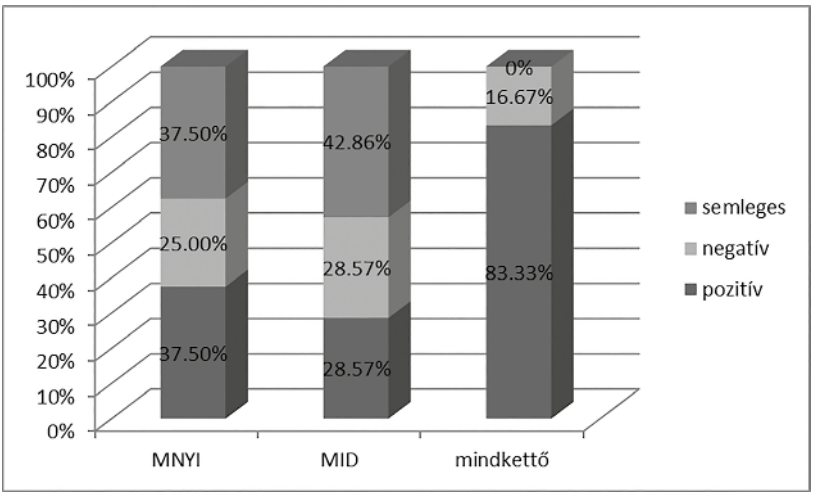

47. ábra: A 18. kérdésre („Hallotta/Látta már ezt a formát máshol is használni?") adott tanári és hallgatói válaszok aránya

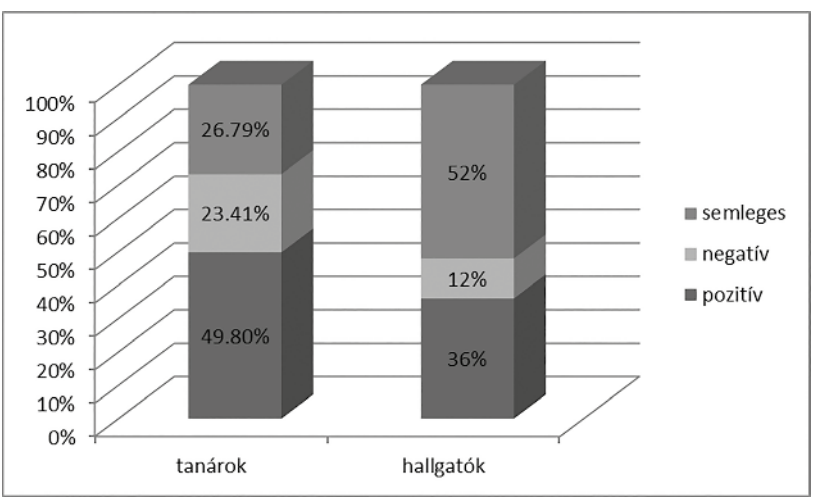
A hallgatók és a tanárok csaknem azonos arányban (négyötödük) hallották/látták már az *így tehát* kombinációt (47. ábra). Jellegzetes használati helyszínekként a következőket említették:

- tanárok válaszai:
  - „Sajtó, politikai, gazdasági szövegek."
  - „Valószínűleg minden közlésformában, de szóban – gyakrabban."
  - „Igen, írásbeli és szóbeli, formális és informális kommunikációban is."
  - „Sok médiában, újságban, tévében is."
- hallgatók válaszai:
  - „igen, csaladi, baráti beszélgetésben, médiában is."
  - „Tanároktól hallottam sokat középiskolás koromba, de más helyről nem nagyon."
  - „Élőszóban, chat beszélgetésben, talán mesékben előforduló forma."
  - „Egyetemen tanárok szájából is hallottam, de bármelyik ember használja, ezenkívül írásban is láttam már, akár regényekben is."

A 19. kérdés az adatközlőknek a vizsgált formával kapcsolatos vélekedésére volt kíváncsi. Ez esetben a „mindkettő" alcsoportba tartozók mutattak lényeges eltérést: több mint négyötödük pozitívan viszonyult az *így tehát*-hoz, szemben a másik két alcsoport kb. egyharmadához (48. ábra).

48. ábra: A tanárok véleményének (19. kérdés) megoszlása az így tehát konstrukcióval kapcsolatban

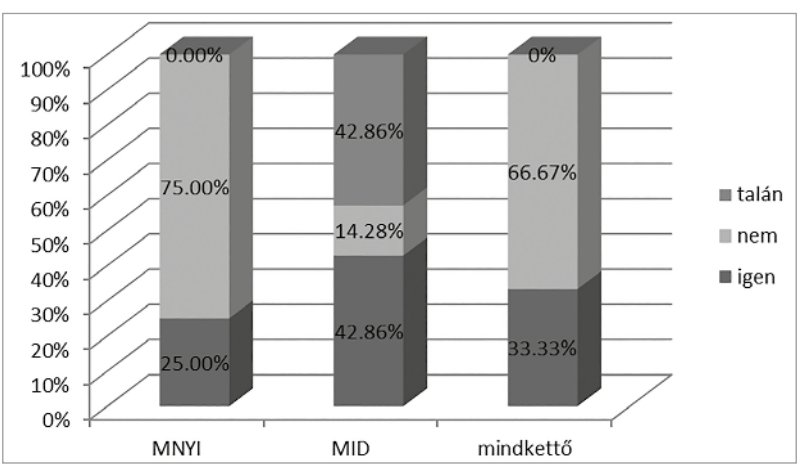

49. ábra: A tanárok és a hallgatók véleményének (19. kérdés) megoszlása az így tehát konstrukcióval kapcsolatban

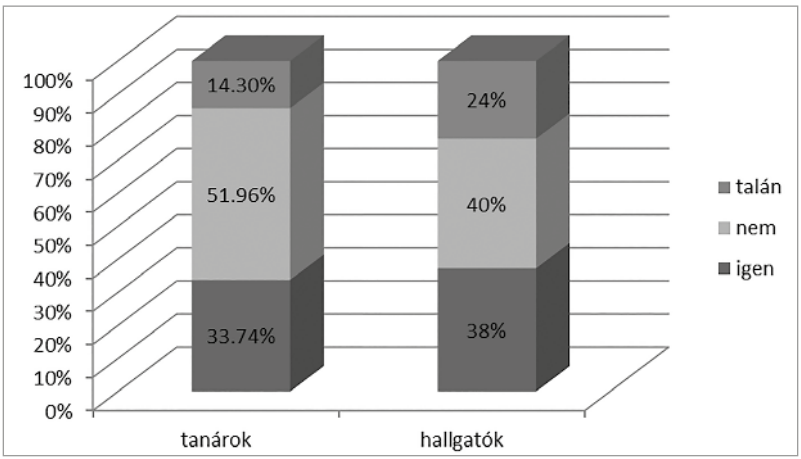
A tanárok csaknem fele pozitívan nyilatkozott az *így tehát*-ról, míg a hallgatóknak csak a bő egyharmada, de az utóbbiak esetében a negatív vélekedések száma is kisebb volt, amit a semleges/bizonytalan/nem válaszolt válaszok arányának nagyobb mértéke (hallgatók bő fele) magyaráz. A formával kapcsolatos vélekedéseikre lássunk néhány magyarázatot:

- tanárok válaszai:
  - „Nem elegáns."
  - „Nem annyira magyaros"
  - „Semleges, nem a legszebb, de nincs gondom vele."
  - „Neutrális, ill. kicsit köznyelviesebb (kevésbé választékos hatású), mint a szimpla *így*."
  - „Van rosszabb nyelvi hiba is."
- hallgatók válaszai:
  - „Furcsa, de használható, nem okoz képzavart."
  - „Írásban zavar ez is sokkal inkább, mint az élőszóban, ahogy az »így«-nek van egyéb funkciója is."
  - „Ritka szerkezetnek tartom, de az is lehet, hogy nem figyeltem erre tudatosan.
  - „megengedett, érthető, használatos"
  - „Talán ugyanaz a lényege, mint az »így hát« formának, de mégis ez hamarabb eszembe jutna egy beszédhelyzetben, mint az »így tehát« forma pusztán azért, mert ez utóbbi rövidebb kifejezés."

Végezetül a 20. kérdés ismét az adott forma, az így tehát tanítás során való tárgyalásával volt kapcsolatos. Itt a MID-tanárok bizonyultak a legnyitottabbnak: csaknem felük tanítaná, és csaknem a felük bizonytalan a kérdésben, szemben a másik két tanári alcsoporttal, ahol a többség (az MNYI-k háromnegyede, a „mindkettő" kétharmada) nem foglalkozna ezzel a jelölőkombinációval tanórán (50. ábra).

50. ábra: A 20. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e az így tehát formát?) adott válaszok megoszlása a tanári alcsoportokban

51. ábra: A 20. kérdésre (Tanítaná/tanítja-e az így tehát formát?) adott válaszok megoszlása a tanári és hallgatói csoportokban

A hallgatók ebben az esetben is nagyobb arányban válaszoltak igennel, de a különbség csak kb. 4%-nyi, és a bizonytalanok száma náluk volt nagyobb (10%-kal) (51. ábra). A tipikus indoklások a következők voltak:

- tanárok válaszai:
  - „Nem, nem az irodalmi nyelv resze (matematikai/fiziksi levezetesnel egy egyenletben esetleg elhangozhat de nem leirva).”
  - „Igen, ha valaki egy szöveg után fel szeretné hívni a figyelmet, hogy most levonja a konklúziót a korábban elhangzottakkal kapcsolatban.”
  - „Igen, mert sokan használják így”
  - „beszélt nyelv – magyarázatot igénylő mondatokban, de B1 szinten inkább”
  - „Kifejezetten nem tanítanám, de nem is tiltanám, ha a mondat megkívánja.”
- hallgatók válaszai:
  - „Érdekes szerkezet, de nem gyakori, ezért ezt kihagynám.”
  - „nem lenne szükséges tanítani, mivel úgy is találkoznának vele tankönyvi szövegekben”
  - „Igen tanítanám, szerintem változatossá teszi a fogalmazást.”
  - „Biztosan tanítanám, ha tanár lennék. Fontos, hogy a diákok hozzászokjanak a nyelvünk változatosságához, hogy ne mindig a standardből induljanak ki, ne azt tartsák az egyetlen elfogadható nyelvrétegnek.”
  - „Nem, hacsak valamelyik kötelező olvasmányban nem szerepel.”

A négy vizsgált diskurzusjelölő-kombinációval kapcsolatos attitűdöket részletesen is összehasonlítottuk a tanári és a hallgatói csoportok mentén.

Látványos különbség volt detektálható (1., 6., 11., 16. kérdés) a formák **helyességét-helytelenségét** illetően: a tanárok csaknem háromnegyede (74%) helytelennek minősítette a *de azonban*-t, bő kétharmaduk (38,5%) a *de viszont*-ot, csaknem 20%-uk a *de mégis*-t, végül kicsivel több mint 15%-uk az *így tehát*-ot. Lényeges eltérést – kiegyenlítettebb és pozitívabb képet – mutatott ehhez képest a hallgatók csoportja, akik közül a legtöbben a *de viszont*-ot tartották helytelennek (40%), ezt követte a *de azonban* (32%), az *így tehát* (28%), végezetül a *de mégis* (20%).

Arra a kérdésre, hogy az adott kombinációt **használja-e az adatközlő** (2., 7., 12., 17. kérdés), ugyancsak igen eltérő válaszok érkeztek jelölőkombinációnként és válaszadói csoportonként. Mindegyik tanár azt felelte, hogy nem használja a *de azonban*-t, bő felük (57%) ugyanezt állította a *de viszont*-tal kapcsolatban, míg az *így tehát*-nál csak az egyharmaduk (33%), a *de mégis*-nél csak a bő egynegyedük (29%) nyilatkozott így. A hallgatók esetében ugyanez volt a sorrend, de mérsékeltebb mennyiségeket láthatunk: háromnegyedük (76%) mondta azt a *de azonban*-ról, bő egynegyedük (28%) a *de viszont*-ról, egynegyedük (24%) pedig az *így tehát*-ról, hogy tudomása szerint saját maga nem használja. A hallgatók tehát mind a négy formát többet látszanak használni – a saját megítélésük szerint – a tanárokhoz képest.

Annak érzékelésében, hogy más nyelvhasználók alkalmazzák-e a vizsgált kombinációkat (3., 8., 13., 18. kérdés), jelentős különbségeket tapasztalhatunk: minden tanár és hallgató hallotta/látta már mások által használni a *de viszont*-ot; ez az arány a tanárok esetében még igen magas az *így tehát* (81%) és a *de mégis* (75%) esetében is, a legkisebb (52%) pedig – nem meglepő módon – a *de azonban* esetében. A hallgatóknál igen magas (magasabb, mint a tanároknál) a *de mégis* és az *így tehát* esetében is azoknak a száma, akik használni látják-hallják a formákat (84-84%), a *de azonban*-nál ugyanakkor ez a mennyiség a tanárokénál is alacsonyabb (36%).

Ha az előző két kérdéstípusra adott válaszokat összehasonlítjuk, látható, hogy a tanárok és a hallgatók is olyan tendenciát mutatnak, hogy jóval többen vélik úgy, hogy mások használják a kérdéses formákat, mint hogy ők maguk. Ez az arány a *de azonban* esetében különösen látványos: senki sem véli úgy, hogy él vele, de a hallgatók legalább egyharmada és a tanárok bő fele szerint mások igen.

Az adatközlők formákkal kapcsolatos véleményét nézve (4., 9., 14., 19. kérdés) ugyancsak markáns különbségeket tapasztalhatunk: a tanárok esetében az elutasítás (valamilyen negatív attitűd kinyilvánításának a) foka a *de azonban* esetében a legnagyobb (55%), de nem sokkal marad el tőle a *de viszont*-é (47%), ugyanakkor feleekkora (23%) az *így tehát* esetében, és elenyésző a *de mégis* (5%)

formát illetően. A hallgatók egy különbséggel hasonló viszonyulást mutattak: a *de azonban*-t és a *de viszont*-ot azonos arányban utasítják el (52–52%), az *így tehát*-ot csak 12%-uk, a *de mégis*-t pedig senki sem ítélte meg negatívan. Ez azért különös, mert a *de mégis*-t egyébként mind a tanárok, mind a hallgatók kb. 20%-a helytelennek gondolja.

Végezetül (5., 10., 15., 20. kérdés) a „tanítja/tanítaná-e a jelölőkombinációt?" kérdésre adott válaszok esetében látható tendenciákról szólnánk: a tanárok ez esetben is a *de azonban*-nal kapcsolatban a legelutasítóbbak: 82%-uk nem tanítaná, és csaknem felük a másik három formát sem. A hallgatóknál nagyobb a szórás: 60%-uk a *de viszont*-ot nem oktatná, de bő felük (56%) a *de azonban*-t és 40%-uk az *így tehát*-ot sem, a *de mégis*-sel a legmegengedőbbek (16% nem tanítaná) e téren. A hallgatók jóval toleránsabbnak látszanak egyes formákat illetően, de akadnak kivételek: aligha véletlen, hogy a *de viszont* csaknem ugyanolyan erősen stigmatizált a körükben, mint a *de azonban*.

A tanári és hallgatói válaszokban fellelhető nyelvi ideológiákat Lanstyák csoportosításai[233] alapján ismertetem. Az általa alkalmazott hatos felosztás a következő:

1. politikai hátterű;
2. a nyelv lényegi tulajdonságaival és a nyelvműködés mikéntjével kapcsolatos;
3. a nyelv(változat)hoz való viszonyulás módjával kapcsolatos;
4. a nyelvhasználat módjára, a nyelvhasználó és nyelvhasználat kapcsolatára vonatkozó;
5. a nyelvi változással és nyelvalakítással kapcsolatos;
6. nyelvhelyességi ideológiák.[234]

Mint látni fogjuk, elsősorban a nyelvhelyességi ideológiák száma lesz kiugró, másodsorban pedig a nyelvhasználat módjára vonatkozó ideológiáké; az előbbieken belül különösen a nyelvi eszközök attraktivitásával, pontosságával-érthetőségével kapcsolatosak, kisebb mértékben az azok rendszerszerűségével összefüggő elgondolások. Mint látni fogjuk, túlnyomórészt beágyazott ideológiák lesznek köztük, amelyeknek van párhuzamuk más, nem nyelvi ideológiákban, amelyek megerősítik az előbbieket; de vannak kevésbé beágyazottak is, amelyek „csak" a nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatosak.[235]

[233] Lanstyák István: A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről, in Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia,* Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram, 2011, 13–57; Lanstyák István: *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák,* Pozsony, Comenius Egyetem, 2014.
[234] Lanstyák: *Nyelvalakítás,* 142 és kk.
[235] Uo., 95.

A továbbiakban szemügyre vesszük, hogy az egyes jelölőkombinációk esetében mely ideológiák jelentkeztek a tanároknál és a hallgatóknál, van-e a két csoport esetében átfedés, illetve minőségi-mennyiségi különbség, valamint hogy a különböző jelölőket összehasonlítva milyen eltérések tapasztalhatók. Fontos látni, hogy az egyes ideológiákat nem mindig (volt) könnyű – különösen rövid minősítések esetében – beazonosítani. Úgy döntöttünk, hogy mindig egy (fő) ideológiát társítunk egy kifejezéshez, azt, amihez a legvalószínűbben hozzá tudjuk rendelni (nem vitatva el, hogy bizonyos esetekben több ideológiát is magukba foglalhatnak az egyes megnyilatkozások).

tanárok	**hallgatók**
nyelvi esztétizmus (pl.: ronda, nem tetszik)	**nyelvi necesszizmus (pl.: „tautológia", „felesleges")**
nyelvi egzaktizmus (pl. nem kellően pontos)	**nyelvi esztétizmus (pl.: furcsa, nem szeretem)**
nyelvi purizmus (pl. magyartalan)	nyelvi defektivizmus (pl. a dupla kötőszó helytelen)
nyelvi necesszizmus (pl. felesleges)	nyelvi moralizmus (pl. nem etikus irodalmibb környezetben)
nyelvi elegantizmus (pl. stilisztikai szempontból nem helyénvaló)	nyelvi fonicizmus (pl. fáj hallani)
nyelvi doktizmus (pl. nem művelt)	nyelvi domeszticizmus (pl. nem állandósult szókapcsolatként)

6. táblázat: A de viszont *kombinációra vonatkozó nyelvi ideológiák a tanárok és a hallgatók csoportjaiban*[236]

A *de viszont* kapcsán a legtöbb esetben a nyelvi esztétizmussal találkozunk, amely mindkét adatközlői nagyobb csoportban népszerű, de főként a tanároknál (6. táblázat). A hallgatóknál megelőzi a nyelvi necesszizmus, ezzel magyarázzák, hogy miért tartják helytelennek, nemkívánatosnak a formát: mert a két „kötőszó" sok, egy is elég belőle, hiszen ugyanazt jelentik. Nincs jelentős mennyiségi különbség az ideológiatípusok esetében, minőségi azonban igen: másfajta ideológiákat említettek a hallgatók, mint a tanárok, de közös bennük, hogy főképpen nyelvhelyességi jellegűek. Összegezve tehát az mondható el, hogy igen sokféle nyelvi ideológia jelentkezett a *de viszont* kapcsán.

[236] A leggyakrabban említettől indulva, félkövérrel kiemelve az egynél többször előfordulók.

tanárok	hallgatók
nyelvi necesszizmus (pl.: felesleges, túl sok)	**nyelvi necesszizmus (pl.: feleslegesek, azonos értelműek)**
nyelvi antizsargonizmus (pl.: modoros, okoskodó)	**nyelvi esztétizmus (pl.: szörnyű, életszerűtlen)**
nyelvi esztétizmus (pl.: ronda, furcsa)	nyelvi fonicizmus (pl. rosszul hangzik)
nyelvi fonicizmus (pl.: fülsértő, kevésbé gördülékeny)	nyelvi szkriptizmus (pl. idegennek hat írásban)
nyelvi domeszticizmus (pl. nem elterjedt)	
nyelvi brevizmus (pl. hosszú)	
nyelvi doktizmus (pl.: műveletlen a beszélő, ha használja)	

7. táblázat: A de azonban *kombinációra vonatkozó nyelvi ideológiák a tanárok és a hallgatók csoportjaiban*[237]

A *de azonban* esetében vártuk a legtöbb nyelvi ideológia jelentkezését, amit a tanári válaszok igazolnak is (7. táblázat); a *de viszont*-nál már tapasztalt nyelvi esztétizmus és necesszizmus mellett itt kiemelkedett a nyelvi fonicizmus és antizsargonizmus. Az előbbit a *de viszont* kapcsán is említették, de csak hallgatók, itt viszont mindkét csoport tagjai. A hallgatóknál kevesebbféle ideológia azonosítható, de a többször is megjelenő ideológiák átfednek a leggyakoribb tanári elgondolásokkal (nyelvi necesszizmus, esztétizmus).

tanárok	hallgatók
nyelvi necesszizmus (pl.: felesleges, indokolatlan a használata)	**nyelvi necesszizmus (pl. kétszer tagad)**
nyelvi logicizmus (pl. logikailag szükségtelen)	nyelvi szimplicizmus (pl. képzavart okoz)
	nyelvi modernizmus (pl. archaikus)

8. táblázat: A de mégis *kombinációra vonatkozó nyelvi ideológiák a tanárok és a hallgatók csoportjaiban*

Ahogyan vártuk is, az igen-igen gyakori *de mégis* esetében jelent meg a legkevesebb nyelvi ideológia, méghozzá a tanároknál; a hallgatók körében háromféle, a korábbiaktól eltérő ideológiák is megjelentek (8. táblázat).

[237] A leggyakrabban említettől indulva, félkövérrel kiemelve az egynél többször előfordulók.

tanárok	**hallgatók**
nyelvi antizsargonizmus (pl.: tudálékoskodó, modoros)	**nyelvi necesszizmus (pl.: felesleges, szószaporítás)**
nyelvi necesszizmus (pl. redundáns)	nyelvi perfekcionizmus (pl. kicsit erőltetett)
nyelvi elegantizmus (pl. nem elegáns)	nyelvi domeszticizmus (pl. ritka)
nyelvi purizmus (pl. nem annyira magyaros)	nyelvi esztétizmus (pl. furcsa)
nyelvi fonicizmus (pl. nem hangzik túl jól)	

9. táblázat: A így tehát *kombinációra vonatkozó nyelvi ideológiák a tanárok és a hallgatók csoportjaiban*

Meglepő módon az *így tehát* esetében a nyelvi antizsargonizmus emelkedett ki (9. táblázat), akárcsak a *de azonban* esetében, noha az előbbi jóval gyakoribb alak nála. Csaknem azonos mennyiségű ideológiatípust használtak a tanárok, de – a necesszizmust leszámítva – másféléket, mint a hallgatók.

Ha mind a négy diskurzusjelölő-kombináció esetében együttesen nézzük a leggyakoribb ideológiákat, szembetűnő a **nyelvi necesszizmus** kiemelkedése (mindegyik kombinációnál szerepelt), illetve a három jelölőnél is felbukkant **nyelvi esztétizmus**. E két ideológia bizonyult a legmasszívabbnak a hallgatók körében (a tanároknál ezek mellett még a nyelvi antizsargonizmus és a fonicizmus is kiemelkedett). Ennek részben az lehet az oka, hogy ugyanazok az adatközlők hajlamosak voltak mindegyik vagy a legtöbb kombinációt azonosan/hasonlóan minősíteni (többen egyszerűen visszautaltak korábbi válaszaikra: „lásd de viszont", „Ugyanaz, mit korábban"). Hasonló arányú volt a tanároknál és a hallgatóknál az ideológiák típusainak a száma: előbbiek tizenegy, utóbbiak tízféle különböző nyelvi ideológiát említettek. Mindkét csoport esetében jelentkezett a **nyelvi esztétizmus, necesszizmus, fonicizmus és domeszticizmus – mindegyik nyelvhelyességi ideológia –**, de az ideológiatípusok több mint fele nem mutatott átfedést (tanároknál: egzaktizmus, purizmus, elegantizmus, antizsargonizmus, brevizmus, doktizmus, logicizmus; hallgatóknál: defektivizmus, moralizmus, szkripticizmus, szimplicizmus, modernizmus, perfekcionizmus). Összesen tehát 17-féle nyelvi ideológiát detektáltunk.

Előzetes feltevéseink jórészt igazolódtak: a vizsgált ellentétes diskurzusjelölő-kombinációk valóban régi – több évszázados – elemei a magyar nyelvnek (a *de viszont* és a *de mégis* a 16., a *de azonban* a 17. századtól adatolható), mindegyik adatolható nemcsak a beszélt, az írott beszélt, de az írott nyelvhasználatból, a magas műfajokban is (pl. szépirodalmi, filozófiai munkák). Elterjedtségük azonban eltérő mértékű (pl. a *de azonban* jóval ritkább a többi vizsgált társuláshoz

képest), ami ugyanakkor nem függ össze stigmatizáltságuk mértékével: a nagyon elterjedt formák is ugyanúgy megbélyegzettek, mint a kevésbé gyakoriak. Ahogyan Szabó Milroyt idézve kiemeli: „a sztenderdizmusban az a helyes, amiről azt szokás mondani, hogy helyes, nem az, ami használatos".[238] A kettő között tehát nincs szükségszerű kapcsolat, ahogyan a között sem, hogy az adatközlő saját maga használja-e a formát és helyesnek tartja-e. Mind a három ellentétes, mind pedig a konkluzív jelölőkombináció stigmatizáltnak mondható a magyar szakos hallgatók és a magyartanárok körében, ha igen eltérő mértékben is (a legkevésbé a *de mégis*-ről vélekedtek negatívan, méghozzá a hallgatók). Igaznak bizonyult, hogy a tanárszakos hallgatók a gyakorló magyartanároknál kevésbé előítéletesek a vizsgált ellentétes társulásokat illetően, de a vártnál kevésbé. A társulások kedvezőbb megítélését esetükben elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy a diskurzusjelölőkkel, a beszélt nyelv sajátosságaival, valamint a nyelvi stigmatizáció jelenségével kapcsolatos társasnyelvészeti és pragmatikai ismeretek egyre inkább teret kapnak a tanárképzés kapcsolódó tantárgyaiban és tankönyveiben is.

Ellentétes diskurzusjelölők és társulásaik a szaknyelvekben

Diskurzusjelölők és társulásaik a szaknyelvekben

A *szaknyelv* kifejezés az írott és beszélt szakmai nyelvhasználatot takarja, amely sajátos beszédhelyzetekben jelentkezik valamely specifikus cél megvalósítása érdekében.[239] A szakmák, így a szaknyelvek is többféleképpen és egyre gyorsabb ütemben rétegződnek: a szakmák és a rájuk jellemző nyelvhasználat horizontális osztályozása jól ismert például az ETO rendszerben, illetve nagyjából megfeleltethetők[240] a következő nagy kommunikációs területeknek: 1. hétköznapok; 2. tömegkommunikáció; 3. közigazgatás; 4. gazdaság és kereskedelem; 5. jog és igazságszolgáltatás; 6. vallási élet; 7. oktatás; 8. felsőoktatás és a tudományok; 9. orvostudomány; 10. sport; 11. politika; 12. katonai élet.[241] Vertikális

[238] James Milroy: Language ideologies and the consequences of standardization, *Journal of Sociolinguistics,* 5. évf., 2001/4, 544–545, idézi Szabó: *Kirakunk,* 159–160, az eredeti kiemelést töröltük.

[239] Kurtán Zsuzsa: Szaknyelv, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv,* Budapest, Akadémiai, 2006, 935 és kk.

[240] Kivételt képez az 1. terület: a hétköznapok nyelvhasználatát nem tartjuk szakmai nyelvhasználatnak.

[241] Bodnár Ildikó: A vállalati kommunikáció tipikus nyelvi és stilisztikai formái. Szövegfajták, szakszövegek tipologizálása, elemzés, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények,* VII. évf., 2012/1, 51–63.

rendszerezésük a szaknyelvhasználati rétegeket tartalmazza, ezeken belül is a nyelvhasználati környezetet (elméleti alaptudományok, kísérleti tudományok, alkalmazott tudományok és technika, anyagi termelés, fogyasztás), a kommunikáció résztvevőit (tudósok, tudományos-műszaki segédmunkatársak, mesterek, szakmunkások, fogyasztók), az absztrakció mértékét (a legmagasabbtól a legalacsonyabbig) és a használt nyelvi formákat.[242]

A diskurzusjelölők jellegét és mennyiségét, mint korábban már többször hangsúlyoztuk, erőteljesen meghatározza, hogy milyen műfajban használják őket. Ez azt jelenti, hogy egy igen általános jelentésű és nagy gyakoriságú csoportjukat leszámítva, amelynek tagjai gyakorlatilag bármilyen műfajban feltűnhetnek (pl.: *és, de, meg, így*), túlnyomó többségük műfaj-, sőt alműfaj-specifikus. Minden egyes (al)műfajt a diskurzusjelölők sajátos konstellációjával lehet jellemezni. Bár kiemelhető az oralitásban való elterjedtségük, mivel a szövegek koherenciájához járulnak hozzá, ezek a pragmatikai elemek és kombinációik minden egyes (al)műfajban használatosak, írásban ugyanúgy, mint a beszédben vagy az írott beszélt nyelvben. Ebből következően a jelen fejezetben tárgyalt szaknyelvekben is jelentkezni fognak diskurzusjelölők, de az már az adott konkrét szaknyelven múlik, hogy pontosan milyen jelölők variációit fogja felmutatni.

A szaknyelvi, vagyis az egyes szakmai nyelvhasználatra jellemző diskurzusjelölők kevéssé kutatott témaköre a pragmatikai jelölőkkel foglalkozó szakirodalomnak. Ennek egyik okát a vizsgált elemeknek a már említett oralitáshoz való kapcsolásában láthatjuk, tehát abban az elképzelésben, hogy a diskurzusjelölők elsődlegesen a beszélt nyelvre és abban is főként az informálisabb műfajokra lennének jellemzők. Ez azonban, mint eddig is láttuk és tapasztalni fogjuk, nem jelenti azt, hogy az írott műfajokban ne fordulnának elő nagy számban. A szaknyelvek egyes írott változatain keresztül igyekszünk megmutatni, hogy ilyen konstrukciókat bármilyen szövegekben lehet találni és azt is, hogy a velük kapcsolatos előzetes elvárásaink, amelyek más műfajok diskurzusjelölő-használatán alapulnak, nem mindig bizonyulnak igaznak. A másik lehetséges magyarázat a terület alulkutatottságára a szaknyelvek sajátosságainak a lexikával való asszociálása lehet: elsősorban a szókincsüket, a terminológiájuk kutatják, s kevésbé az ettől – csak látszólag – távol álló pragmatikai vonatkozásaikat. Kivételt képeznek az elsősorban a szaknyelvek fordításával kapcsolatos, az összevetett nyelveken íródott szakszövegek koherenciáját biztosító – saját megközelítésünk szerint diskurzusjelölőként funkcionáló – kötőelemekre irányuló fordítástudományi

[242] Lothar Hoffmann: *Kommunikationsmittel Fachsprache,* Berlin, Akademie Verlag, 1984 alapján Kurtán Zsuzsa: Szaknyelv, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv,* Budapest, Akadémiai, 2006, 952.

munkák,[243] illetve az előbbiek alapjául szolgáló, az egyes szaknyelveket megcélzó szórványos elemzések, pl. a jogi szakszövegek metainformációs egységeiről.[244] Ugyancsak megemlítendők azok a szövegtani írások, amelyek a szaknyelvi szövegek jelentésszerkezetét érintően térnek ki a kötőelemek témájára.[245] Ez a terület tehát sok újdonságot tartogat és egyes korábbi elméleti hipotézisek újragondolására késztet.

Két olyan szaknyelvet választottunk ki vizsgálatra, amelyekben közösnek gondoltuk, hogy a korábban említett diskurzusjelölői funkciókörök (ideációs, retorikai, szekvenciális, interperszonális) közül ugyanazok fognak kiemelkedni. Mint látni fogjuk, ezt a vizsgálatok részben megcáfolták.

Építészeti műszaki szakszövegek ellentétes diskurzusjelölői és -társulásai

A műszaki dokumentáció erősen szabályozott műfaj, a magyar építészeti dokumentációk formai és tartalmi követelményeit egyfelől a Magyar Mérnöki Kamara „Tervdokumentációk tartalmi és formai követelményeinek szabályzata" (a továbbiakban MMKTSZ), másfelől „A Magyar Építész Kamara Útmutatója az építészeti-műszaki dokumentáció tartalmi és formai követelményeiről" (a továbbiakban MÉKÚ)[246] c. dokumentum szabályozza. Az MMKTSZ épületekre és építményekre (híd, földalatti műtárgy, bányászati létesítmény stb.) vonatkozó

[243] Pl. Dobos Csilla: A metainformációs elemek szerepe a nyelven belüli fordításban, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények,* IX. évf., 2005/1, 94–104; Dobi Edit: A korreferencialitás megnyilvánulásai magyar és német szövegekben, in Petőfi S. János – Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A korreferencialitás poliglott vizsgálata,* Officina Textologica 12, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005, 101–116.

[244] Dobos Csilla: Metainformáció a jogi szaknyelvben, in Bakonyi István – Nádai Julianna (szerk.): *A többnyelvű Európa. XIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (2003. április 14–16.),* Győr, Széchenyi István Egyetem, Idegen Nyelvi és Kommunikációs Tanszék, 2004; Dobos Csilla: Szaknyelvi pragmatika, in Dobos Csilla – Kis Ádám – Lengyel Zsolt – Székely Gábor – Tóth Szergej (szerk.): *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít": Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben,* Bicske, SZAK, 2005, 229–237; metainformációs operátorok, egységek a diskurzusjelölők megnevezésére szolgáló kifejezések egyike a magyar nyelvészetben, részletesen lásd Dér: *Mik is a diskurzusjelölők?,* 293–303.

[245] Pl. Dobi Edit – Kuki Ákos: A tudáskeretek elemzése szaknyelvi szövegben (A formalizálás lehetőségei), in Petőfi S. János – Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A szövegösszefüggés elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák,* Officina Textologica 10, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2004, 107–138.

[246] Magyar Mérnöki Kamara: *Tervdokumentációk tartalmi és formai követelményeinek szabályzata 2017,* https://www.mmk.hu/tudastar/dokumentumtar/szabalyzatok (Letöltés: 2020. január 4.); *Magyar Építész Kamara Útmutatója az építészeti-műszaki dokumentáció tartalmi és formai követelményeiről 2015,* http://mek.hu/media/files/2015/letoltheto/Epiteszeti-muszaki_dokumentacio_tart._form._kovetelmenyei_20150423.pdf (Letöltés: 2020. január 4.)

szabályokat ad meg, engedélyezési és műszaki kivitelezési tervek esetén pontosan meghatározza, hogy a tervdokumentációban mely dokumentumoknak kell szerepelniük, ezek a következők:

1. dátumozott tartalom- és tervjegyzék;
2. aláírólap (a tervező hitelesíti vele a tervét);
3. tervezői nyilatkozat (a szabványok betartását, ill. az azoktól való eltérések, továbbá az alkalmazott számítási eljárások);
4. műszaki leírás a kivitelezési tervekhez;
5. erőtani számítás a kivitelezési tervekhez;
6. tervek (tervjegyzék, alapozási terv, monolit vasbeton szerkezetek átnézeti, elrendezési, zsaluzási, vasalási terve és részlettervek; egyéb anyagú szerkezetek stb.).

Ezenkívül szükséges még címlap, amelyen fel van tüntetve az építési-bontási tevékenység neve, a telekazonosító, az építtető neve és címe, a tervezők és elérhetőségük.

A MÉKÚ az építészeti-műszaki dokumentáció építészeti munkarészére vonatkozó szabályokat adja meg, az országos egységesség érdekében. Az építészeti-műszaki dokumentációt így határozza meg: „Az építésügyi és építésfelügyeleti hatósági eljárások lefolytatásához szükséges dokumentáció, amely ismerteti a tervezett létesítményt, és bemutatja a jogszabályi előírásoknak való megfelelőségét."[247] E dokumentációnak az elemei a tervezés tárgyától függően a következők lehetnek:

I. Műszaki leírások:
   1. Építészeti műszaki leírás;
   2. Gépészeti műszaki leírás;
   3. Tartószerkezeti műszaki leírás;
   4. Épületvillamossági műszaki leírás;
   5. Technológiai leírás;
   6. Belsőépítészeti leírás;
   7. Rétegrendi kimutatás;
   8. Helyiségkimutatás;
   9. Alternatív energiaellátás.

II. Tervlapok: helyszínrajz, alaprajzok, metszetek, terepmetszetek, homlokzatok, külső nézetek, tereprendezési tervlapok, tartószerkezeti tervlapok;

[247] *A Magyar Építész Kamara Útmutatója 2015,* 1.

III. Környezeti állapotadatok: fotók, színtervek, látványterv stb.;
IV. Számítások (szöveges, numerikus, ábrás): épületmagasság, tartószerkezeti stb.;
V. Igazolások: aláírólap, tervezési program, földhivatali térképmásolat, statisztikai lapok;
VI. Vélemények: geotechnikai, geodéziai jelentés.

Az építészeti (műszaki) dokumentációkban fellelhető ellentétes diskurzusjelölő-kombinációkat egy saját összeállítású, tervlapok nélkül 73 oldalnyi terjedelmű anyagon vizsgáltuk, amely a következő részekből állt:[248]

- Építészeti műszaki dokumentáció: egy iskola energetikai tanulmánya, 19 oldal (a továbbiakban: DOKU1);[249]
- Bontási műszaki tervdokumentáció: akóépület és kifutó rámpa bontása, 6 oldal (a továbbiakban: DOKU2);[250]
- Állattartó telep gazdasági épületeinek bontás tudomásulvételi terve, 9 oldal (a továbbiakban: DOKU3);[251]
- Örökségvédelmi kiviteli dokumentáció, 39 oldal (a továbbiakban: DOKU4).[252]

Ezekből manuálisan kigyűjtöttük az ellentétes jelölőket és társulásaikat, kizárva a nem propozíciókat, hanem azoknál kisebb egységeket kapcsoló elemeket. Előzetes várakozásunk az volt, hogy korlátozott lesz az ellentétes diskurzusjelölők típusainak a száma, illetve az, hogy nemigen találunk ellentétes jelölőkombinációkat. Az ellentét alapvető viszony, amely a legtöbb szövegműfajban megtalálható, az építészeti műszaki dokumentációk azonban alapvetően változatot képviselnek, amelynek lényegi része a leírás, a kimutatás és az előírás, ebből következően leíró részek, felsorolások, részletezések, szemléltető ábrák, számítások és

[248] A szószám megadásának nem látjuk értelmét, mert ezek az anyagok nemcsak szöveges részeket, de részben szöveges táblázatokat, illetve rajzokat is tartalmaztak, a koherencia vizsgálatát ezekre is kiterjesztettük.

[249] *Építészeti Műszaki Leírás. Móra Ferenc Általános Iskola Energetikai Tanulmánya,* 2016, https://www.zuglo.hu/wp-content/uploads/2015/01/Epitesz_muszaki_leiras.pdf (Letöltés: 2020. január 18.)

[250] *Bontási Műszaki Tervdokumentáció. Lakóépület és Kifutó Rámpa Bontása,* 2017, http://kozbeszerzestanacsado.hu/wp-content/uploads/2015/12/Bont%C3%A1si-m%C5%B1szaki-le%C3%ADr%C3%A1s-1.pdf (Letöltés: 2020. január 11.)

[251] *Állattartó Telep Gazdasági Épületeinek Bontás Tudomásulvételi Terve,* 2016, http://www.hortobagy.eu/wp-content/uploads/2017/07/Gazdasagi_epuletek_bontasi_terv-muszaki_leiras.pdf (DOKU3) (Letöltés: 2020. január 11.)

[252] *Örökségvédelmi Kiviteli Dokumentáció,* 2017, https://capacenter.hu/gio38gfjf/uploads/2019/07/muszaki-dokumentacio-capa-kozpont-epites.pdf (Letöltés: 2020. január 18.)

tervek alkotják. Kisebb mértékben érvelő részeket is találhatunk bennük, ilyen egy építészi döntés okának feltárása és a beavatkozás mint okozat felvezetése – a következő jelölőkombináció is ez utóbbira példa:

(134) *A mélységi nedvességvizsgálatok alapján valószínű lesznek olyan falszakaszok, amelyek telítettek,* ***és ezért*** *az injektálást fűtőpakkeres előszárítás is meg kell előzze.* (DOKU 4: 25)

Elemzésünk szerint a teljes anyagban 5-féle ellentétes jelölőtípus és 19 db jelölőpéldány szerepelt az összesen 57 diskurzusjelölő-típus és 147 -példány között, tehát a típusok 8,77%-a és a példányok 12,92%-a volt ellentétes jellegű. Az *azonban* volt a második leggyakoribb az összes jelölőtípus közül és a leggyakoribb ellentétes jelölő 10 találattal. Egy példán szemléltetve:

(135) *A két kapukeret formailag azonos kialakításban épült,* ***azonban*** *anyagában különbözőnek egymástól.* (DOKU4: 9)

Az *azonban* csak az anyagunk felét kitevő DOKU4-ben szerepelt, emiatt egyedi szövegsajátosságnak is tűnhet, ennek viszont ellent látszik mondani, hogy ez a jelölő az egyik leggyakoribb ellentétes elem az írott és a formálisabb szaknyelvi műfajokban, így a tudományosban is (lásd lentebb).

A hatodik leggyakoribb diskurzusjelölő és a második leggyakoribb ellentétes jelölő 4 találattal a *de* volt:

(136) *Veszélyes hulladékot szemrevételezéssel a tetőfedésen kívül nem lehet találni,* ***de*** *a bontás során esetlegesen előkerülő veszélyes hulladékokat előírás szerint kezelni kell!* (DOKU2: 6)

További ellentétes jelölők voltak: *pedig* (3), *annak ellenére, hogy* (1), *hanem* (1), például:

(137) *Az első világháború alatt a múzeumot a Felvidékre telepítették a kiürített termek* ***pedig*** *hadikórházként funkcionáltak.* (DOKU4: 8)

(138) ***Annak ellenére, hogy*** *a pinceszintnek a korábbi felújításoknak köszönhetően javult a nedvesedése, mérhető felszívódó nedvesség a falakban.* (DOKU4: 22)

(139) *A kiállítóterekben a légtechnikai rendszerek elsősorban nem az emberek közérzetét javítandó,* ***hanem*** *a műalkotások megőrzése érdekében kerülnek betervezésre.* (DOKU4: 30)

Ellentétes társulás nem fordult elő, de jelölőtársulás maga igen: az egyik ellentétes jelölő egy alternatívát kifejező jelölővel kapcsolódott össze:

(140) *Amennyiben a munkát valamilyen okból meg kell szakítani, vagy a munkaidő, lejárt, az irányító személy gondoskodni köteles arról, hogy a munkavégzéssel összefügg, ideiglenesen megbontott, eltávolított védő berendezések helyreállításra kerüljenek,* ***vagy pedig*** *azonos érték-, más védőberendezés megvalósuljon.*

Ellentétes diskurzusjelölők és társulásaik a tudományos szakszövegekben

A tudományos nyelvhasználatot szakmai nyelvhasználatnak tartjuk, s a tudományos területeket művelő szakemberek a szakmai identitásuk részeként kezelik az általuk használt szaknyelveket.[253] A tudományos szövegtípusok, avagy műfajok a tudományos metadiskurzuson belül a munkahelyi szakmai diskurzussal, a felsőoktatási és középiskolai szakmai diskurzussal is kapcsolatban állnak – az utóbbiakban didaktikai célt szolgálnak.[254]

Amikor tudományos műfajokról hallunk, általában írott szövegtípusok jutnak eszünkbe (monográfia, szakcikk stb.), holott a tudományos diskurzus számos beszélt nyelvi műfajjal is bír (pl. doktori védés, tudományos előadás, kutatási megbeszélés), ezek azonban jellemzőik tekintetében egyenként is igen változatosak (pl. egy tudományos előadás megtartható diasorral és/vagy handouttal kísérve vagy ezek nélkül), s alapvetően nem műfajokként szokás gondolni rájuk. Ebben nagyban szerepet játszik, hogy kevésbé kanonizálódtak az írott tudományos szövegműfajokhoz képest, valamint hogy keveredhetnek bennük írott és beszélt nyelvi, spontán és kevésbé spontán részek (pl. egy doktori védésen az opponensek felolvassák írott bírálatukat, majd a doktorjelölt felolvassa a saját leírt válaszát).

A tudományos műfajok tehát igen változatosak, sokféle rétegződést mutatnak az előbb említett szempontok szerint, illetve az egyes tudományterületek, tudományos értékük és jellegük mentén is.[255] Ebből következik, hogy a bennük

[253] Sturcz Zoltán: Megállapítások és felvetések a műszaki tudományok nyelvéről, in Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció,* Miskolc–Budapest, Miskolci Egyetem – Tinta, 2010, 421–446, a tudományos nyelvhasználat sajátosságairól bővebben lásd Dér Csilla Ilona: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás,* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2019, 131–146.

[254] Vö. Giovanni Parodi: Written genres in University Studies: Evidence from an Academic Corpus of Spanish in Four Disciplines, in Bazerman et al. (eds.): *Genre in a changing world,* Colorado, WAC Clearinghouse, 2009, 483–502.

[255] Részletesebben lásd Dér: Tudományos műfajok.

megfigyelhető diskurzusjelölő-használat is nagyfokú variabilitást fog mutatni. Hogyan kaphatunk akkor általános képet a tudományos nyelvhasználatra jellemző diskurzusjelölőkről és kombinációikról? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához egy könnyen rendelkezésre álló tudományos korpuszt elemeztünk: az MNSz2 tudományos alkorpuszát, amelynek mérete 117,9 millió szó.

Egy korábbi kutatásunk, amely a tudományos szövegekben megfigyelhető diskurzusjelölő-használatra irányult az MNSz1 akkori tudományos alkorpuszán (ez lényegében a Magyar Elektronikus Könyvtár tudományos anyagából állt), arra jutott, hogy a kifejezetten a beszélt és írott beszélt nyelvre jellemző diskurzusjelölők *(hát, szóval)* és kollokációik (*és hát, meg hát, de szóval, hát szóval* stb.) is képviseltetik magukat ebben a műfajban.[256] Ennek azonban a fő oka az volt, hogy a tudományos szövegek adatközléseket és idézeteket tartalmazhatnak, valamint szerepelhetnek bennük interjúk és visszaemlékezések – és ezek részben beszélt nyelviek, részben pedig nem a tudományos nyelvhasználatot reprezentáló szegmensekből állnak, így más műfajokra jellemző diskurzusjelölők is feltűnhetnek bennük.

Siepmann[257] akadémikus szövegekre vonatkozó diskurzusjelölő-csoportosításából az általunk vizsgált ellentétes jelölők elsősorban az összehasonlítók-kontrasztjelölők között tűnnek fel; Crible annotációs sémájában[258] pedig az ideációs funkciók közül az **ellentét** („contrast"), a retorikaiak közül az **ellentételezés** („opposition"), a szekvenciálisok közül a **topikváltás** („topic-shifting"), az interperszonálisok közül pedig **az egyet nem értés kifejezésé**nek („disagreeing") a funkciója az, ahol ellentétes jelölőket találhatunk.[259]

Mostani vizsgálatunk az MNSz2 tudományos alkorpuszában található ellentétes diskurzusjelölő-kombinációkra irányult. A tíz[260] leggyakoribb ilyen konstrukció előfordulási gyakorisága a következő (n ≥ 500 össztalálat a kombinációra):[261]

- *de mégis:* a teljes MNSz2 korpusz *de mégis*-találatainak 3,47%-a (860 db) származik a tudományos alkorpuszból, az egyes területi régiókon (magyar-

[256] Dér Csilla Ilona: Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban, in Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. XIX. MANYE Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Eger, 2009. április 16–18,* Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 2010, 382–388.

[257] Siepmann: *Discourse markers across languages.*

[258] Crible: *Discourse markers,* 47.

[259] A magyar elnevezések forrása Furkó: *Diskurzusjelölők.*

[260] Valójában, mint látni fogjuk, kilenc, mert a *de míg* nem valódi kombináció.

[261] A lekérdezések ideje 2020. június 5. volt.

országi, vajdasági, szlovákiai, erdélyi és kárpátaljai) belül a vajdasági (29,92%), a magyarországi (28,59%) és a szlovákiai (24,01%) adta a legtöbb esetet (kétharmadukat), példánk az elsőből származik:

(141) *A kölcsönzések a nyelv bármely szintjén megjelenhetnek,* ***de mégis*** *a klasszszikus esete a lexikai úton történő kölcsönzés, amelyet Haugen a következőképpen írt le: „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbeli reprodukciójára tett kísérlet"* (vö. Kontra 1981). (MNSz2, #263099768, doc#1273, sci_kr_szakd KarmacsiZoltan.s1.clean, tudományos, kárpátaljai)

- *de mégsem:* az összes *de mégsem*-találat 5,04%-a (251 db) való a tudományos alkorpuszból; területileg toronymagasan a magyarországi vezet (54,09%), a szlovákiai (25,78%) és az erdélyi (16,41%) követi (a vajdaságiban nem fordult elő), például:

(142) *Valószínűleg a dinoszauruszok is hasonló módon vették tudomásul a körülöttük lévő környezet megváltozását: tudták, hogy jönnek a férgek, s azt is tudták, hogy végül is azok fognak győzni,* ***de mégsem*** *akartak tudomást venni róluk és túlélési technikáikról.* (MNSz2, #237143400, doc#1183, sci_hu_etu, tudományos, magyarországi)

- *azonban mégis:* e kombináció összes találatának 17,55%-a (407 db) származik a tudományos alkorpuszból. Területi szempontból ismét a magyarországi képviselteti magát a legtöbb előfordulással (45,59%), ezt a szlovákiai (36,17%) követi. Például:

(143) *Ennél újabb gépek beszerzésére nem gondolhatott, mert hogy is versenyzett volna a szerény pesti egyetemi szertár a dúsgazdag Teyler-múzeummal! Jedlik* ***azonban mégis*** *elérte célját, bár más utat választott, s éppen ez az érdekes.* (MNSz2, #243184148, doc#1185, sci_hu_mek_001, tudományos, magyarországi)

- *de viszont:* 1,33%-a (63 db) e kombináció összes előfordulásának képviselteti magát a tudományos alkorpuszban; területileg a kárpátaljai (40,23%) vezet, amit a szlovákiai (21,22%) és az erdélyi (20,84%) követ. Például:

(144) *Állami cégnél meghatározott munka van, ahol teljesítményt meg kell tenni minden egyes hónapban, hogyha az megtörtént, semmi probléma nincsen,*

***de viszont** a kereset egy mindig meghatározott összeg.* (MNSz2, #262918781, doc#1250, sci_kr_MunkavallaokkalesMunkaltatokkal.s1.clean, tudományos, kárpátaljai)

- *azonban mégsem:* 14,42%-a (173 db) az adott kombináció összes találatának származik a tudományos műfajból; regionális szempontból a szlovákiai tudományos szaknyelvben a leggyakoribb (48,10%), ezt követi a magyarországi (37,67%), például:

(145) *A levelek minden során átsüt ugyanis, hogy írójukat nem csupán a család, hanem az egész Mátyusföld sőt az egész felvidéki magyarság iránti felelősség hajtja. Leírásai **azonban mégsem** elfogultak, vagy indulatosak.* (MNSz2, #234759905, doc#1145, sci_gr_forum, tudományos, szlovákiai)

- *ám mégis:* 11,18% (115 db) a kombináció minden előfordulásának tudományos műfajú; területileg a magyarországi (28,53%) és a vajdasági (28,06%) aránya csaknem megegyező, de az szlovákiai (23,49%) és az erdélyi (19,92%) sem sokkal marad el tőle. A legelsőre hozunk példát:

(146) *Valójában Banier apja magyar volt, Bányai János publicista, aki a reklámszakmában dolgozott és maga is fotózott, de vele a művész már gyerekkorában sem igazán jött ki. Még regényt is írt ellene. **Ám mégis** apjának köszönheti a fotóművészettel való találkozásait, a képi megjelenítés, a tördelés, az elrendezés alaptörvényeinek megismerését.* (MNSz2, #241245303, doc#1183, sci_hu_etu, tudományos, magyarországi)

- *de míg:* az MNSz2 találati listájában az egymás melletti pozíciójú *de míg* 10,94%-a (159 db) szerepel a tudományos alkorpuszban, a használat szempontjából jelentősebb régiók sorát a magyarországi vezeti (48,51%) és a szlovákiai követi (41,67%), példa az előbbire:

(147) *Abban is egyetértenek, hogy az ideák a reális valóságra nem fejtenek ki hatást, hiszen kapcsolatuk nem oksági viszony, ugyanakkor szoros kapcsolatban állanak egymással. **De // míg** Pauler megfogalmazásában az idea a valóság mintaképe, Somogyi szerint ellenkezőleg, az idea igazodik a reális létezőhöz.* (MNSz2, #242854255, doc#1184, sci_hu_mek_000, tudományos, magyarországi)

Problémát jelent, hogy valószínűsíthetően nem valódi diskurzusjelölő-kombinációról van szó a *de míg* esetében, annak ellenére, hogy a *míg* itt valóban ellentétes diskurzusjelölő: egy beékelt, de kimozgatható mellékmondatot felvezető egység, de éppen emiatt nem alkot ellentétes diskurzusjelölő-kombinációt a *de*-vel: ***De*** *Somogyi szerint ellenkezőleg,*[262] *az idea igazodik a reális létezőhöz,* ***míg*** *Pauler megfogalmazásában az idea a valóság mintaképe.*

- *pedig mégis:* 4,2% (29 db), e nem sok találatból területileg a kárpátaljai (33,67%) és a szlovákiai (30,52%) emelkedik ki, például:

  (148) *Fegyveres őrök kíséretében szállították a fiatalokat Donbászra az ún. FEZEO – iskolákba, szénbányába dolgoztatták őket, megtiltották nekik, hogy hazatérjenek, akik* ***pedig mégis*** *megszöktek, hadi szökevénynek számítottak, bíróság elé kerültek és több év börtönre ítélték őket.* (MNSz2, #263160194, doc#1277, sci_kr_szakdSvetkoErzsebet.s1.clean, tudományos, kárpátaljai)

- *ugyanakkor viszont:* 3,50%-a (70 db) tudományos rétegbeli az összes találatnak, regionálisan a magyarországi (34,1%), az erdélyi (28,05%) és a szlovákiai (27,54%) alkorpuszrész emelkedik ki, például:

  (149) *1580-ban az új és túlnyomóan protestáns állam eltörölte a püspökségeket, köztük az utrechtit, amely 1559-től érseki székhely volt. A holland kormány csak 1853-ban engedte meg, hogy Róma visszaállítsa a püspökségeket.* ***Ugyanakkor viszont*** *1723-tól kezdve, de különösen 1870 után Utrecht a Rómától független Ókatolikus Egyház legnagyobb központja lett.* (MNSz2, #781940165, doc#2543, sci_hu_wiki_029, tudományos, magyarországi)

- *ugyanakkor azonban:* 11,53%-a (151 db) e jelölőkombináció összes MNSz2-beli találatainak származik a tudományos műfajból; regionális szempontból a szlovákiai (36,82%) és az erdélyi rész (35,51%) hangsúlyos, például:

  (150) *Az enciklopédia bevezetőjében Apáczai Csere leszögezi, hogy az új szavak alkotásakor az alábbi elvekre támaszkodott: a terminus technicusok lehető legpontosabb, szó szerinti fordítása, a „filozófiai" megalapozottság, a szabatosság.* ***Ugyanakkor azonban*** *hatottak rá Geleji Katona István elképzelései is.* (MNSz2, #236997685, doc#1177, sci_gr_szabomihaly_helyesiras.s1.clean, tudományos, szlovákiai)

[262] Az *ellenkezőleg* viszont ellentétes diskurzusjelölőként funkcionál és vehető társultnak a *de*-vel, jelen fejezetben azonban csak egymás mellett álló kombinációkkal foglalkozunk.

Elmondható, hogy az adott jelölőtársulás relatív gyakorisága a tudományos alkorpuszban 3,47% és 17,55% között szórt (a teljes MNSz2 korpuszra vetítve), tehát igen nagyok a különbségek. 10% felett volt az *azonban mégis,* az *azonban mégsem,* az *ám mégis* és az *ugyanakkor azonban* társulások aránya, a leggyakoribb ellentétes jelölőkombinációk közül tehát ezek bizonyultak a legjellemzőbbnek a tudományos szövegekben, sorrendben:

> *de mégis* (860 db) > *azonban mégis* (407 db) > *de mégsem* (251 db) > *azonban mégsem* (173) *ugyanakkor azonban* (151 db) > *ugyanakkor viszont* (70 db) > *ám mégis* (115 db) > *de viszont* (63 db) > *pedig mégis* (29 db)

Markáns regionális különbségeket is detektálhattunk: a magyarországi tudományos szakszövegekben a *de mégsem* és *azonban mégis* volt számottevő, a kárpát-aljaiakban az – egyébként erősen stigmatizált – *de viszont,* a szlovákiaiban az *azonban mégsem*; a többi kombináció használata egyenletesebben oszlott meg az egyes régiók között. Kiemelhetjük még, hogy a vajdasági anyagokban a *de mégis* és az *ám mégis* volt a legtipikusabb.

Nemcsak arra voltunk kíváncsiak, hogy az összes műfajt nézve leggyakoribb ellentétes jelölőkombinációk közül melyek milyen gyakorisággal jelennek meg a tudományos alkorpuszban, hanem arra is, hogy melyek lehetnek a tudományos szövegekben leggyakoribb ilyen társulások. Ezért az „Ellentétes diskurzusjelölő-társulások a magyarban" fejezet „Bevezetés" alfejezetében már bemutatott 13 kontrasztív elemet *(ám, azonban, csakhogy, de, ellenben, mégis, mégsem, míg, mindamellett, mindazonáltal, pedig, ugyanakkor, viszont)* vontuk be a vizsgálatba,[263] és ezek közvetlen kollokációit egyenként lekérdezve kerestünk a találatok között ellentétes diskurzusjelölőket (akár az előbbi 13-tól eltérőeket is, lásd a félkövérrel szedetteket a 10. táblázatban). Az egyszerűség kedvéért az első három ilyen jelölőt adjuk meg, logDice-értékükkel együtt. Fontos megjegyeznünk, hogy a kollokációk esetében az egyes jelölők sorrendje elvileg kétféle lehet (pl.: *ám mégis, mégis ám*), de csillaggal külön megjelöljük, ha a táblázat első oszlopában szereplő ellentétes diskurzusjelölő nem az első tag, hanem a második (lásd lentebb a „fordított sorrendű" eseteket).

[263] A lekérdezések ideje 2020. június 5–6. volt.

ellentétes diskurzusjelölő	összes találat a tudományos alkorpuszban (db)	1. DJ (db)	logDice	2. DJ (db)	logDice	3. DJ (db)	logDice
de[264]	**359887**	*mégsem* (251)	4,192	*míg* (190)	3,228	*mégiscsak* (48)	1,998
pedig	**145586**	*ugyanakkor** (40)	2,073	*mégis* (29)	1,176	***ellenkezőleg*** (8)	0,748
azonban	**129986**	*mégis* (407)	5,041	*mégsem* (173)	4,686	***vmi ellenére**** (201)	4,191
míg	**43455**	*ám** (32)	3,314	*azonban** (24)	3,189	*ellenben* (8)	2,142
viszont	**36896**	*ugyanakkor** (38)	3,374	*vmivel ellentétben** (25)	3,265	***mégiscsak*** (7)	1,697
ám	**28484**	*mégis* (115)	3,634	*mégsem* (30)	3,049	*ugyanakkor* (36)	2,601
mégis	**19087**	***vmi ellenére**** (155)	4,346	*azonban** (399)	3,896	*ámde** (8)	3,536
ugyanakkor	**16579**	*azonban** (156)	2,546	*de** (620)	2,431	*mégis* (40)	2,169
mégsem	**3898**	*azonban** (166)	2,656	***vmi ellenére**** (42)	2,553	*azonban** (7)	2,298
ellenben	**2349**	*míg** (10)	0,095	-	-	-	-
mindazonáltal	**1893**	*de** (5)	-2,377	-	-	-	-
csakhogy	**1781**	*penig* (3)[265]	5,395	*míg* (16)	0,776	-	-
mindamellett	**431**	*ám** (3)	-1,443	*azonban* (3)	-3,128	*de** (7)	-4.032

10. táblázat: Ellentétes diskurzusjelölők gyakorisága és leggyakoribb közvetlen kollokációi más ellentétes diskurzusjelölőkkel az MNSz2 tudományos alkorpuszában (az ellentétes diskurzusjelölők gyakorisági sorrendjében)

[264] A *de*-találatok között szerepelnek a nevek elemeként szereplő *de*-k is (pl. *Lope de Vega*), ezek azonban nem befolyásolják nagyságrendileg a találati számot, a jelölőkombinációk esetében pedig nincs relevanciájuk.

[265] Irodalmi idézet a forrás az összes találat esetében (pl. #244294485, doc#1185, sci_hu_mek_001, tudományos, magyarországi), ezért a régies alak.

Miután a korábbi fejezetekben már számos ellentétes jelölőkombinációra hoztunk példát, most csak az ún. fordított sorrendű eseteket említjük meg:

- *vmi(nek az) ellenére azonban:*

  (151) *Róma igyekezete a 16-17. században ért el jelentosebb sikereket, amikor Kelet-Szlovákia lakossága nagyobb számban a hatása alá került, és megszületett a görög katolikus egyház.* ***Ennek ellenére azonban*** *az északkeleti területeken sok, különösen vlachok által települt falu megtartotta a pravoszláv vallást.* (MNSz2, #234691101, doc#1145, sci_gr_forum, tudományos, szlovákiai)

- *vmi(nek az ellenére) mégis:*

  (152) *A Lully-féle monopólium miatt béklyókba szorítottan kényszerült komponálni: a zenekar és az énekesek száma is korlátozott.* ***Ennek ellenére mégis*** *sikerült egy rendkívül gazdag operai életművet is létrehoznia* (MNSz2, #809259596, doc#2563, sci_hu_wiki_049, tudományos, magyarországi)

- *míg ellenben:* ez a gyakoribb sorrend

  (153) *Ez a lateralitáskutatás szemszögéből azért rendkívül érdekes, mert tudjuk, hogy a térbeli tájékozódás a férfiaknál főképp a jobb félteke feladata,* ***míg ellenben*** *a nőknél a szakemberek számára meglepő módon inkább bal féltekei sajátosságokra épül, így ők hajlamosabbak apró jelek, megfigyelések alapján tájékozódni.* (MNSz2, 238084835, doc#1183, sci_hu_etu, tudományos, magyarországi)

- *azonban mégis:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (154) *Néhány gyümölcsfajta közvetlenül az erős, hosszúhajtásain hozza virágait és terméseit. A legtöbb* ***azonban mégis*** *a rövid, gyengébb oldalhajtásokon terem.* (MNSz2, #824853667, doc#2576, sci_hu_wiki_062, tudományos, magyarországi)

- *ámde mégis:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (155) *Akár megdöbbentőnek is lehetne tekinteni,* ***ámde mégis*** *igaz, hogy a polinomok A). és B). alakja aszimmetriát mutat (nincs bijektív leképezés)* (MNSz2, #836664533, doc#2584, sci_hu_wiki_070, tudományos, magyarországi)

- *azonban mégsem*: kizárólag ez a sorrend létezik

  (156) *Erre az abszolutizált emberre pedig kivetíti a transzcendens Isten transzcendentális lét-tulajdonságait. Ez az abszolutizált lény* ***azonban mégsem*** *az igazi, feltétlen valóság.* (MNSz2, #231630744, doc#1125, sci_er_katolikus-egyhaz_kereszteny_szo, tudományos, erdélyi)

- *vmi(nek az ellenére):* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (157) *Freisler jól értett a joghoz, gyors észjárású volt és elsöprő beszédstílusa volt.* ***Mindezek ellenére mégsem*** *kapott sosem tárcát a kormányban.* (MNSz2, 846748273, doc#2592, sci_hu_wiki_078, tudományos, magyarországi)

- *ám míg:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (158) *Mindkét csoport tagjai az erőszakos halálhoz, a csatában életét vesztő harcosok történeteihez kötődő szárnyas nőalakok.* ***Ám míg*** *a Valkűrök nagylelkű istennők, akik a legbátrabb harcosok lelkét a Valhallába gyűjtik, Odin seregének támaszául, addig a Kérek vad, szinte esztelen haláldémonok.* (MNSz2, #782202967, doc#2543, sci_hu_wiki_029, tudományos, magyarországi)

- *azonban míg:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (159) *A Bartholin-mirigyek megfelelői a férfi testben a Cowper-mirigyek.* ***Azonban míg*** *a Bartholin-mirigyek a felszíni perineális üregben, addig a Cowper-mirigyek az alsó perineális üregben vannak.* (MNSz2, #809651701, doc#2564, sci_hu_wiki_050, tudományos, magyarországi)

- *ám mindamellett*: kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (160) *A mai Csehország területén az őskorban jóval kevesebben éltek, mint a délebbi, melegebb vidékeken,* ***ám mindamellett*** *szép számú lelet került elő a középső paleolitikumtól kezdve (főleg Morvaország területén).* (MNSz2, #756129853, doc#2525, sci_hu_wiki_011, tudományos, magyarországi)

- *de mindamellett:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (161) *A torna nem volt népszerű Európában,* ***de mindamellett*** *a második kiírás helyszínének 2001-ben Spanyolországot jelölték meg 12 csapat részvételével.* (MNSz2, #785645159, doc#2546, sci_hu_wiki_032, tudományos, magyarországi)

- *de mindazonáltal:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (162) *Ezért, jóllehet a tiszta égről és a fényes istenségről beszélek és írok, a megismerést és kegyelmet nélkülöző olvasó számára mégis néma vagyok.* ***De mindazonáltal*** *isteni és teremtményi módon szeretnék írni, hátha némelyek számára a magasság kutatását vonzóvá teszem* (MNSz2, #262200379, doc#1197, sci_hu_mek_013, tudományos, magyarországi)

- *ugyanakkor pedig:*

  (163) *Képeinek új arculatát a szokatlan alapformákkal toldja meg és jellemzi,* ***ugyanakkor pedig*** *nagy gondja van arra, hogy az egyes részeket a valóságerő fokozására aprólékosan kimintázza.* (MNSz2, #774163103, doc#2538, sci_hu_wiki_024, tudományos, magyarországi)

- *azonban ugyanakkor:* ez a ritka változat, fordított sorrendben gyakoribb

  (164) *Továbbá megvan az az előnye, hogy kompromisszumos megoldást javasol a romániai magyarság kérdésének elsődlegesen belpolitikai szinten való kezelésére nézve, fenntartva* ***azonban ugyanakkor*** *azt a nemzetközileg elfogadott elvet is, hogy a kisebbségi kérdés egyetlen országnak sem képezheti kizárólagos belügyét.* (MNSz2, #257431229, doc#1194, sci_hu_mek_010, tudományos, magyarországi)

- *ugyanakkor viszont:* kizárólag ez a sorrend létezik a korpuszban

  (165) *A Facebook használta az üzenetek keresésére több mint 200 szerveren futtatva, ezt viszont 2010 második felében HBase-re cserélték.* ***Ugyanakkor viszont*** *2012-ben ismét használatba vették az Instagram-ban.* (MNSz2, #849891339, doc#2595, sci_hu_wiki_081, tudományos, magyarországi)

- *vmivel ellentétben viszont*:

(166) *Ezen kényszerek miatt a támadónak nehézsége lehet a bejelentkezett áldozatok vagy támadható űrlap-bejegyzések megtalálására.* ***Ezzel ellentétben viszont*** *a támadások könnyen megvalósíthatók, láthatatlanok az áldozatok számára,* (MNSz2, #839029659, doc#2586, sci_hu_wiki_072, tudományos, magyarországi)

- *de ugyanakkor:*

(167) *Az 1. ismérv szerint a -belől/-balól rag lenne, de ennek ellentmond a 2. és 9. ismérv, amelyek szerint névutó.* ***De ugyanakkor*** *ezek bizonytalan vagy vitatható szempontok.* (MNSz2, #254582804, doc#1192, sci_hu_mek_008, tudományos, magyarországi)

A tudományos alkorpusz leggyakoribb tíz ellentétes diskurzusjelölője (a 13 kiválasztott elemből, önállóan vagy kollokációban) a következő: ***de, pedig, azonban,*** *míg, viszont, ám, mégis, ugyanakkor, mégsem, ellenben*. Toronymagasan a *de* vezet, több mint kétszer annyi találattal, mint a második helyet elfoglaló *pedig* és a harmadik *azonban.* Utánuk ismét szakadék következik, a negyedik legfrekventáltabb *míg* harmadannyiszor jelentkezett, mint az *azonban*.

A tudományos korpuszrész ellentétes diskurzusjelölő-kollokációit kétféleképpen is csoportosíthatjuk:

- darabszám alapján: ***de ugyanakkor*** **(620),** ***azonban mégis*** **(407),** ***de mégsem*** (251), *vmi ellenére azonban* (201), *de míg* (190), *azonban mégsem* (173), *azonban ugyanakkor* (156), *vmi ellenére mégis* (155), *ám mégis* (115), *de mégiscsak* (48), *vmi ellenére mégsem* (42);
- logDice-érték alapján: ***csakhogy penig***[266] **(5,395),** ***azonban mégis*** **(5,041),** ***vmi ellenére mégis*** **(4,346),** *de mégsem* (4,192), *ám mégis* (3,634), *ugyanakkor viszont* (3,374), *ám míg* (3,314), *azonban mégsem* (2,656), *azonban ugyanakkor* (2,546), *ugyanakkor pedig* (2,073).

[266] Ez a régies forma jelent meg.

Közelebbi esetelemzésre a kollokációként igen gyakori *azonban mégis*-t választottuk ki. Az MNSz2-beli összesen 407 találatból egy 100 elemű véletlen mintát kértünk le. Egyetlen találatban szerepelt a kombináció a mondat legelején (168), 14 esetben pedig tagmondat elején (169); a leggyakoribb változat viszont az, amikor a tagmondatkezdő névszói rész utáni pozíciót foglalja el (170):

(168) *Közben azonban az idő hideggé és zivatarossá válván, s a mint a kapott táviratból is értesültünk , útközben a gépkocsi tengelye is eltörött, ezért azután a főhercegi látogatás erről az évről elmaradt.* ***Azonban mégis****, ez a meg nem történt látogatás is nagy örömöt okozott számunkra.* (MNSz2, #257950822, doc#1194, sci_hu_mek_010, tudományos, magyarországi)

(169) *Az embert „társtalan társas" lényként határozza meg, azaz az ember társaságra vágyik,* ***azonban mégis*** *lázadozik ellene.* (MNSz2, #743587927, doc#2516, sci_hu_wiki_002, tudományos, magyarországi)

(170) *A hatalmi harcot végül Párizsi Odo került ki győztesen, aki hatalmába kerítette az egész egykori Frank Birodalmat. Kettőjük küzdelmében* ***azonban mégis*** *Arnulf kerekedett felül, ugyanis 896-ban neki sikerült megszerezni a német trónt.* (MNSz2, #771984893, doc#2536, sci_hu_wiki_022, tudományos, magyarországi)

Annak megítéléshez, hogy ez a nem kezdő pozíció mennyire jellemző a tudományos műfajbeli önálló megjelenésük esetében, mindkét ellentétes jelölő *(azonban, mégis)* esetében 100-100 találatos véletlen mintát kértünk le. Az *azonban* 5-ször fordult elő mondat legelején (171), 6-szor tagmondat élén (172):

(171) *A fitoplankton jelentős része túl kicsi, hogy szabad szemmel látható legyen.* ***Azonban****, ha elég magas számban vannak jelen, zöld elszíneződésként jelennek meg a víz felszínén, melyet a sejtjeikben lévő klorofill jelenléte okoz* (MNSz2, #825914116, doc#2576, sci_hu_wiki_062, tudományos, magyarországi)

(172) *A vízszintes és függőleges vezérsík is teljesen fémépítésű lett,* ***azonban*** *csak a magassági kormányok kaptak trimmelő lapokat.* (MNSz2, #821151304, doc#2573, sci_hu_wiki_059, tudományos, magyarországi)

A *mégis* pedig 12-szer jelentkezett mondat (173), 30-szor pedig tagmondat élén (174):

(173) *Tobias Smollett a Humphrey Clinkers néhány figuráját róla másolta, és Thomas Gray is csodálta, de mára Ansteyt gyakorlatilag – és teljesen megérdemelten – elfelejtették.* ***Mégis****, ahogy George Saintbury mondja, Ansteynek volt érzéke a verseléshez – bár nem volt „jobb füle, mint Drydennek vagy Händelnek", ahogy Walpole állította.* (MNSz2, #768026369, doc#2533, sci_hu_wiki_019, tudományos, magyarországi)

(174) *Egyes Biblia-kutatók szerint Ketúrá származása ugyan közvetlen módon nincsen leírva a Teremtés könyvében,* ***mégis*** *ki lehet következtetni azt.* (MNSz2, #806936273, doc#2562, sci_hu_wiki_048, tudományos, magyarországi)

Az előbbiekből fakadóan a második pozíciót, vagyis az általuk irányított gazdaegységként működő szegmensbe ékelődést mindkét elem preferálja (elkülönülésüket vesszővel is jelölik, de csak ritkán), de az *azonban* erősebben, mint a *mégis*:

(175) *Gandhi Gandhi is egy kontinensnyi területnek és népének volt a legnagyobb alakja. Maradandó eredményei* ***azonban*** *nem lesznek igazán jelentosek. India kétségbeejtoen lemarad Kínához és a Távol-Kelet minden országához képest.* (MNSz2, #250706614, doc#1190, sci_hu_mek_006, tudományos, magyarországi)

(176) *Hermogen pátriárka támogatásával Mihail Fjodorovics 1613-ban elnyerte az orosz koronát, azonban Mihail Fjodorvics nem akarta elfogadni azt. Végül édesanyja, Kszenyija Ivanovna Sesztova rábeszélésére* ***mégis*** *útra kelt a kosztromai Ipatyev kolostorból, hogy megkoronázzák.* (MNSz2, #791540526, doc#2550, sci_hu_wiki_036, tudományos, magyarországi)

A tudományos alkorpusz egészében nagy kezdőbetűs, vagyis valószínűsíthetően mondatkezdő, szegmens előtti *Azonban*-ra 8878 találatot (ez az összes alkorpuszbeli *azonban*-találat 6,83%-a), *Mégis*-re 1629 találatot (az összes alkorpuszbeli *mégis*-találat 8,53%-a) kaptunk.[267] Minden elemzés tehát arra látszik utalni, hogy az *azonban* kevésbé kedveli a szegmens előtti (/tag/mondatkezdő) pozíciót, így várhatóan diskurzusjelölő-kollokációban állva is inkább a szegmensbe férkőzést preferálja.

A *mégis* jellemzően nem egyszerűen nyomósítja, hanem specifikálja a kontrasztív *azonban* jelentését: a korábbi elvárásokkal, feltevésekkel ellentétes

[267] A csak tagmondatkezdő eseteket nincs mód lekérdezni.

cselekvéseket/történéseket/állapotváltozásokat, esetenként váratlanságát vezeti fel (mely elvárások inferenciaként kikövetkeztethetők, ha nincsenek kimondva), például:

(177) *A bíróság elutasítja a keresetet, és halálra ítéli őket. Capote sem szerez már új ügyvédet a számukra. A halálbüntetés éjszakáján* ***azonban mégis*** *megjelenik az akasztás előtt 10 perccel.* (MNSz2, #759974854, doc#2527, sci_hu_wiki_013, tudományos, magyarországi)

(178) *Evangélikus templomát 1616-ban építették, ekkor egyike volt a Felvidék legkorábbi protestáns templomainak. Később artikuláris templom lett, azon templomok egyike, mely az ellenreformáció idején is megmaradhatott az evangélikus egyház kezében. 1711-ben* ***azonban mégis*** *a katolikusé lett és azóta is a katolikus egyház tulajdona.* (MNSz2, #753082120, doc#2523, sci_hu_wiki_009, tudományos, magyarországi)

Ezért is gyakori a *mégis* implicite vagy explicite megengedő tartalmú (lásd *jóllehet, bár, noha* stb. jelölőkkel induló) szegmenseket megelőző vagy követő szegmens felvezetésében, mert a koncesszív viszony lényege is az ellentét és a nem várt következmény:

(179) *Bár a kötet-elrendezés tematikus,* ***mégis*** *világosan nyomon követhető belőle a szellemi-emberi érlelődés folyamata.* (MNSz2, #244031704, doc#1185, sci_hu_mek_001, tudományos, magyarországi)

Ez a képessége az *azonban mégis* kombinációban is megfigyelhető (lásd a *jóllehet* megengedő kötőszót):

(180) *A 10. századtól kezdve a baszkot délen kiszorította a folyamatosan térthódító spanyol nyelv, ma* ***azonban mégis*** *nagyjából ugyanazzal a földrajzi elterjedéssel bír, mint a 16. században,* ***jóllehet*** *az utóbbi két évszázadban az ipari területek magvában és a baszkföld peremén is keményen kellett küzdenie a továbbéléséért, amit a szociolingvisztikai felmérések jól mutatnak.* (MNSz2, #744353866, doc#2516, sci_hu_wiki_002, tudományos, magyarországi)

Az ellentétes diskurzusjelölők közül kettő kollokálódik közvetlenül a *váratlanul* kifejezéssel a tudományos műfajban, az *azonban* (78 eset, logDice: 1,569) és az *ám* (18 eset, logDice: 1,132):

(181) *Miközben csapatai Zhongxinget ostromolták, Dzsingisz kán kisebb hadjáratokat vezetett a határszélen. 1227 augusztusában* ***azonban váratlanul*** *– valószínűleg egy vadászbaleset szövődményeként – megbetegedett és meghalt* (MNSz2, 760947833, doc#2528, sci_hu_wiki_014, tudományos, magyarországi)

(182) *A nő is viszonozza a kalifa közeledését,* ***ám váratlanul*** *feltűnik egykori szerelmese Selimo.* (MNSz2, #792399187, doc#2551, sci_hu_wiki_037, tudományos, magyarországi)

Ha –3 és 3 között hagyjuk az elemzési ablakot, tehát 2 szónyira tágítjuk a kontextust, akkor ez az összefüggés még látványosabb: megint csak az *Azonban* (nagy kezdőbetűvel) a legmagasabb logDice-értéket (2,859) mutató ellentétes jelölő, amelyet ismét az *ám* követ (2,354):

(183) *A császári korona felajánlása és Szent Bernát hathatós rábeszélése után Konrád sereget gyűjtött és elindult Róma ellen.* ***Azonban*** *1152. február 15-én* ***váratlanul*** *meghalt, ezért a pápaság és Róma sorsa energikus unokaöccsére, Barbarossa Frigyesre maradt.* (MNSz2, #766553355, doc#2532, sci_hu_wiki_018, tudományos, magyarországi)

(184) *1453 augusztusától egészen 1454 karácsonyáig ebben az éberkóma-szerű állapotban volt,* ***ám*** *egyszer csak* ***váratlanul*** *mégis helyreállt egészsége.* (MNSz2, #839559656, doc#2587, sci_hu_wiki_073, tudományos, magyarország)

A legtöbb eddigi példából úgy tűnhet, hogy az *azonban mégis* a tudományos szövegek **narratív** részeiben fordul elő, főként történetekben, de az érvelő-magyarázó és a **leíró** szövegrészekre is ugyanúgy jellemző. Egy példát hozunk ezt illusztrálandó:

(185) *Az Európai Közösség tagállamaiban a falusi turizmus a nemzeti sajátosságok és lehetőségek függvényében fejlődött, ezért nem mutat egységes arculatot és struktúrát, sőt egy országon belül akár tartományonként is változhat. Két alapforma* ***azonban mégis*** *megkülönböztethető: az egyikben a falusi turizmus alanyaként a vidéki lakosság jelentkezik, míg a másik formában ugyanezt a szerepkört az agrárnépesség tölti be.* (MNSz2, #261870378, doc#1197, sci_hu_mek_013, tudományos, magyarországi)

VÉLEMÉNYJELÖLŐK *(SZERINTEM, AZT HISZEM)* A MAGYAR NYELVBEN

Az alábbiakban két egyes szám első személyű véleményjelölő – a *szerintem,* az *azt hiszem,* és alakváltozatai, az *asziszem* és az *asszem* – magyar nyelvbeli megjelenését vizsgáljuk, röviden kitérve az adott korszak(ok) további ilyen funkciójú diskurzusjelölőire, hogy lássuk, milyen véleményjelölői konstrukciók közé érkeznek az előbbiek.

A *szerintem* történetével kapcsolatban a fő kérdés az, hogy keletkezését és funkcióit tekintve miként kapcsolódik a *szerint* névutóhoz (*szer* 'valaminek megfelelő mód' főnév + *-é* lativuszrag/?birtokos személyrag + *-n* lokatívuszrag + *-t* lokatívuszrag). Mint egy korábbi vizsgálatban már kitértünk rá,[268] rejtélyesnek tűnhet, hogy míg a névutói forma már a legkorábbi magyar nyelvű könyvből, a Jókai-kódexből (14. század utolsó harmada) is kimutatható (*ewãgelium mondeka ſerent,* JókK. 100), tehát igencsak régi elem nyelvünkben, a belőle kifejlődött személyjeles változatok – köztük a most fókuszba állított E/1-es alak – négyszáz évvel későbbiek („feltűnően késői", ahogyan a TESz. fogalmaz).[269] A megoldást a névutó funkcióinak részletes elemzése adja: a véleményjelölő szerep, amelyet alapszavával együtt posztpozíció is ki tud fejezni, igen sokára alakult ki, a *szerint* korábban 'valaminek megfelelően/valaminek módjára/valamihez igazodva', 'valamit tekintve/valamit illetően', 'valakinek az akaratához/rendelkezéséhez igazodva' jelentéseket hordozott, a TESz. csak 1799-től adatolja a 'valakinek a véleménye/állítása szerint' jelentést. Ugyanakkor az MTSz-ben pár évvel korábbi ilyen adatot is találhatunk, például:

[268] Dér Csilla Ilona: A *szerintem* diskurzusjelölő szinkrón és diakrón vizsgálata, in Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (szerk.): *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben,* Budapest, Tinta, 2016, 474–485.

[269] TESz. 739.

(186) *A 'Peſzternák (Paſtinaca ſativa, Sisarum ſativum magnum, Staphylinus,* ***némelly Botanicusok ſzerint*** *Elaphoboſcum, az az: Szarvaſok étele, a ' Németeknél Paſternack) terem a ' mezőken, erdőken önként-is.* (MTSz, Mátyus István: Ó és új diaetetica, 2, 1786)

Ez a névutóhasználat válthatta ki a személyjellel bővült változatok kialakulását. Az MTSz korpuszában az E/1-es alak időrendben a második: 1826 – *szerinted;* 1836 – *szerintem;* 1840 – *szerintünk;* 1846 – *szerinte;* 1852 – *szerintük;* 1860k. – *szerintetek*. A gyakorisági sorrend pedig a *szerinte* túlsúlyát mutatja: 1091-szer fordul elő, háromszor annyiszor, mint a második helyen álló *szerintem* (339 db), majd a *szerintük* (112 db), *szerintünk* (64 db), *szerinted* (53 db), végül a *szerintetek* (3 db).

Az E/1-es alakot tartalmazó első szövegrész a következő:

(187) *Német nevelőket fogad, hogy azoktól gyermekei a német nyelvet jól megtanulhassák, de a magyar nyelvet általok elhanyagoltatja. Ez nagy gyöngeség;* ***szerintem*** *bűnnek is monbdható* [sic!]. (MTSz, Táncsics Mihály: Gyöngeségek, 1836)

A véleményjelölés funkciója maga tehát jóval későbbi, mint a *szerint* évszázadokon keresztül használatos korábbi szerepei. A személyjeles változatok – köztük az E/1-es alak – ugyanakkor egy, már viszonylag gazdag véleményjelölő rendszerbe érkeznek a 19. század elején, mint arra az alábbi, 18. sz. végi példák is utalnak:

(188) *Az én hibázható* ***vélekedéſem*** *avagy* ***ſajditáſom ſzerint,*** *talám kellene ebbéli vétkét az ö haza menetele felöl-való nagy örömének tulajdonitani, hogy el-felejtkezett érdemes Tanitóihoz való köteleſségéröl.* (MTSz, Klein Efraim: Mindennapi közönséges és barátságos levelek, 1775)

(189) *Lehet, hogy két-három esztendőkig itt maradunk, de* ***itéletem szerint*** *addig sem fog tartani távol létünk.* ***Azt vélem, hogy*** *mi vagy a Törökkel vagy a Prussussal akadunk üstökbe és mi addig mig ott verekednek, itt Frantziák résziről legalább első bé tsapástól védelmezzük ezen kintses országot.* (MTSz, Barcsay Ábrahám: Történelmi Tár VIII, 1785)

Ha továbbhaladunk visszafelé az időben, azt láthatjuk, hogy az *ítéletem szerint* kifejezés már a 16. században (!) használatban van, az ítélet 'akarat, döntés'-hez, illetve 'belátás, tetszés' kapcsolható 'vélekedés, vélemény' jelentése egyaránt létezik a korban, például:

(190) *Feoseos Ianosne vallia hogy Eowelleis volt Babawl, de semmit hozza Ne(m) tud hallottak azert hozza elegh gonoz* ***itiletet*** [Kv; TJk IV/1. 270]. (SzT. V: 846, 1584)

A TMK-ból a legkorábbi ilyen használatot a következő példa illusztrálja:

(191) *azért* ***az én bolond itéletem szerént****, nem csodálom magamat, de én úgyann teszek, mint az egy ember, hogy ümmaga teszen bűnt és esmég ümmaga oldozza magát* (TMK, Nád. p. 78–79 1550-09-04, Kanizsai Orsolya > Nádasdy Tamás, nemes > feleség-férj (E))

Ebben az esetben a 'véleményem, meglátásom szerint' olvasat már lehetséges (bár, mint láttuk, az *ítélet* szó jelentése igen gazdag a korban), és a 16. század végi, 17. század eleji további TMK-[270] és SzT-beli adatok (és az utóbbi jelentésmegadásai) is ezt támogatják, például:

(192) *ßep iramo paripa, Almas kek,* ***az En Itiletem ßerent*** *be viheteó* (TMK, Tel. 64. 1592-02-16, Telegdy János > Melith István, nemes > nemes-nemes (NE))

(193) *Hatar hasitast az kett falu keözeött ne(m) tutom, de* ***az en itelete(m) zerenth*** *Farkaslaki hatarnak itelne(m) az peöres helt* [UszT 15/108 Sofalui Gyeörgy Malomfalul lofeö ember (65) vall.]. (SzT V: 846, 1600, *ítélet:* 'vélekedés, vélemény')

Az *(én) ítéletem szerint* forma mára visszaszorult a nyelvhasználatban: összesen 27 találat van az MNSz2 teljes anyagában (zömmel hivatalos szövegekben, néhány szépirodalmi és személyes műfajból származó kivétellel), íme egy hivatalos példa:

(194) *A kormánypártok* ***az én ítéletem szerint*** *tudatosan több embert delegáltak a kuratóriumba, törvényt sértve, mint amennyinek ott helye lett volna, és most arra hivatkoznak, hogy nincs olyan technika, amivel a törvénytelen állapotot megszüntessék.* (MNSz2, #408927338, doc#2182, off_hu_ogy_046.clean, hivatalos, magyarországi)

Helyébe a *megítélésem szerint* konstrukció lépett (6407 találat az MNSz2-ben, több mint fele szintén a hivatalos műfajból származik, 30%-a pedig a beszélt sajtónyelvből):

(195) *DEMETER ERVIN (MDF): Én is szeretnék Böhm András hozzászólására reagálni, de az az elképzelésem, mert, hogy elég sajátos módszert választott: durván és*

[270] A TMK-ban az *ítéletem szerint* kifejezésre összesen 7 találat volt (2020. június 26.).

megítélésem szerint *igazságtalanul megtámadott több képviselőt, képviselőcsoportot és elegánsan kivonult a teremből* (MNSz2, #51449050, doc#901, off_hu_misc_fovkozgy, hivatalos, magyarországi)

(196) Kovács Zoltán: *- Igen, én is elég sok károsulttal kerültem kapcsolatba, akik szintén elmondták, hogy az utolsó pillanatokig vették még fel a megrendeléseket, úgyhogy én ezért tudom azt mondani, hogy* ***megítélésem szerint*** *a cég az tudatosan folytatta ezt a tevékenységet, amely szerintem büntető jogi bírálást is magával vonhat.* (MNSz2, #864083461, doc#2604, spok_hu_radio_007, beszéltnyelvi, magyarországi)

Azonban nemcsak az *ítéletem szerint* létezett már a 16. században – ha célzottan keresünk a TMK-ban a lehetséges véleményjelölőkre, láthatjuk, hogy az *azt vélem(, hogy)* (9 találat), a következő fejezetben tárgyalt *azt hiszem(, hogy)* (összesen 19 találat) és az *azt gondolom(, hogy)* (6 találat) ugyancsak használatos volt már saját vélekedések felvezetésére:

(197) *én berekedtem,* ***azt vélem, hogy*** *az vajas bélestűl.* (TMK, Nád. p. 76a 1545-12-22, Kanizsai Orsolya > Nádasdy Tamás, nemes > feleség-férj (E))

(198) *de ha én szemben lehetnék Kdvel, ha az Istennek kellemetes volna, bion* ***azt hiszem, hogy*** *még Kdnek is úgy tetszenejék, hogy meg kell az számadásnak lenni* (TMK, Nád. p. 138–139 1549-02-18, Nádasdy Anna > Nádasdy Tamás, nemes > testvér (E))

(199) *az egjebtül ninchen* ***aßt gondolom,*** *hanem mjnthogj erötlenek ßegjnjek az betegseg mja* (TMK, Tel. 35. 1594-05-05, Telegdy Pál > Várday Kata, nemes > férj-feleség (E))

Ez a rendszer tovább gazdagodott a következő évszázadban is, amelyből gyakoriságával (112 találat) az *úgy hiszem* emelkedett ki elsősorban (szemben a ritkább *azt hiszem*-mel):

(200) *es az mint regi eleink egy massal uoltak düchösegesek,* ***ugy hiszem*** *mi is nem leszünk azoknal alab ualok* (TMK, Zr. p. 255-256 1633–1659-01-30, Zrínyi Miklós > Batthyány Ádám, nemes > nemes-nemes (E))

A 17. század végétől adatolható ugyaninnen az *úgy gondolom* (az *azt gondolom* egyik variánsaként 7 találattal), és néhány évvel később az *úgy vélem* is (5 találattal):

(201) *Mert* ***úgy gondolom,*** *még oly igen el nem feledkezet Kegyelmed róllam.* (TMK, Bark. 2. 1698-09-24, Barkóczy Krisztina > Károlyi Sándor, nemes > feleség-férj (E))

(202) *Már **úgy vélem,** minden levelei kezembe kerültek Kegyelmednek, Szívem, kibül edig folyt állapotot észre vehetni.* (TMK, Bark. 69. 1705-09-19, Barkóczy Krisztina > Károlyi Sándor, nemes > feleség-férj (E))

A magyar nyelvet az újmagyar kortól napjainkig reprezentáló MTSz-en (Nagyszótári korpusz) végzett keresések alapján a 18. század végének és a 19. század elejének újabb véleményjelölői között szerepel a *vélekedésem szerint,* az *úgy vélekedem,* valamint a *véleményem szerint*:

(203) *Ezekhez az okokhoz, melyek **az én csekély vélekedésem szerint** a köztünk felállítandó anyai nyelvmívelő társaságnak szükségit bizonyítják, hozzátészem még azt, hogy nemes Magyarország ezt maga részirűl felállítván, és ezen nemes hazának is dicséretes példát mutatván, hogy azoknak a bölcs atyánkfiainak áldott nyomdokaikat kövessük* (MTSz, Aranka György: Egy erdélyi magyar nyelvmívelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez, 1791)

(204) *Nem próbáltam ugyan még, de **úgy vélekedem,** hogy a ‚tehénrépa a ‚főld alatt is éppen ollyan nagyra meg tudna nevekedni, íllyen bizonyos feltétel alatt* (MTSz, Pethe Ferenc: Pallérozott mezei gazdaság 1., 1805)

(205) *Az egyetértő legszámosb két felekezet az, mellynek egy része az aranyat ‚s pénzt véli, másika a ‚földet ‚s fekvő jószágot tartja birtoknak, vagyonnak; **véleményem szerint** pedig se kincs se mező nem az, hanem azok haszonvehetősége.* (MTSz, Széchenyi István: Hitel, 1830)

Ugyanebben az adatbázisban néhány további véleményjelölő (látszólag) csak a 20. század vége felé adatolható (206), bár az első, az *álláspontom szerint* alapszava, az *álláspontom* más vélekedést kifejező formációkban már a század elejétől megfigyelhető, tehát világos, hogy *az álláspontom az (nekem, hogy)* már legalább bő száz éve része ennek a rendszernek:

(206) *Álláspontom **szerint** az előbb vázolt verifikációs úton panasszal ezt is meg lehetne támadni.* (MTSz, Ruszoly József: Választójog és hagyomány, 1989)

(207) *Azt hiszem, a főherceg kezdeményezte a találkozásunkat, mert a válság megoldását a király őreá bizta és talán tudni szerette volna, hogy a történtek után mi **az én** álláspontom.* (MTSz, Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen, 1923)

(208) *Egy izé volt, na. Csak azt nem tudom, hogy Cicero vagy Kikeró. Ezen még a tudósok is… Szünet. Én… erőlködik… **nekem az az** álláspontom… Feladja.* (MTSz, Kornis Mihály: Halleluja, 1979)

Az *azt hiszem* rövidült formája, az *asszem* az MTSz-ben legkorábban egy, a múlt század végéről származó riporteri visszaemlékezésben jelenik meg, világosan a beszélt nyelvet visszaadni akaró idézetben:

(209) *No* ***asszem*** *tom merre van a hely, valami Néphaccsereg uccába, igaze?* (MTSz, Lovas Zoltán: Jöttem, láttam, győztek, 1990)

Érdekesség, hogy a hosszabb, de szintén beszélt nyelvi *asziszem* változat már évtizedekkel korábban szerepel benne (egyetlen találattal):

(210) – *Azt igazán nem mondhatja gazduram.* ***Asziszem*** *minket mindig jó munakásembereknek ismert. Mégis ott vagyunk, hogy nincs semmink.* (MTSz, Darvas József: Vízkereszttől szilveszterig, 1954)

Az *asszem* informális jellege magyarázza, hogy bár az MNSz2 esetében azt várhatnánk, hogy a beszélt nyelvet reprezentáló sajtóinterjúk anyagában jelentős számban fog feltűnni, mégsem így van: a személyes alkorpuszok fedik le a találatok 98,23%-át. A beszélt sajtónyelvi esetek (108 db, 1,03%) kizárólag a magyarországi régióból származnak, 24 beszélőtől, például:

(211) *Mint kezdeményezés ez párját ritkítja Magyarországon,* ***asszem*** *Európában sem divat az ilyen jellegű kapcsolat, mert hát más gazdasági, társadalmi, politikai helyzet van.* (MNSz2, #944724814, doc#2656, spok_hu_radio_059, beszéltnyelvi, magyarországi)

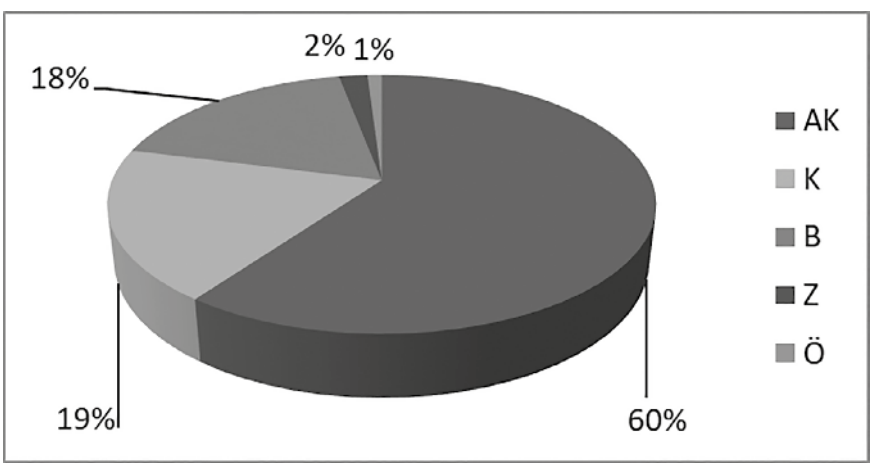
A véleményjelölők változatos utat járnak be, mint látni fogjuk, gyakoriságuk jelentősen változik az idők során. Különösen igaz ez az *azt hiszem*-re, amely az MNSz2-ben nagyságrendekkel kevesebbszer jelenik meg, mint a *szerintem* (lásd a következő fejezetben is).

A *hisz, vél, gondol* igék esetében alapvető kérdés, hogy mennyiben vezetnek fel véleményt, és mennyiben utalnak ettől elkülöníthető mentális tevékenységre (pl. *gondol* 'felbukkan a tudatában', 'képzel', 'céloz'). A vizsgálatunk fókuszában álló E/1-es véges igealakokat és mutató névmásokat *(úgy, azt)* tartalmazó konstrukciók vélemény- (azaz szubjektivizáció) jelölőként formailag is elkülönültnek mondhatók egyéb használataiktól.

Az eddigi nyelvi példák kevéssé minősítést-értékelést, mint inkább valószínűsítést adtak vissza, és az eddigiek, valamint a lekérdezések további adatai alapján feltételezhető, hogy az előbbi funkció később alakulhatott ki. Visszatérve a *szerintem*-re: lényeges látnunk, hogy míg a *szerint* névutó folyamatos változás

eredményeképpen vette fel a 'valakinek a vélekedése' jelentést, a *szerintem* eleve véleményjelölő diskurzusjelölőként jelent meg a magyarban, nem járt be elsődleges grammatikalizációs utat.[271]

Az MTSz 661 *szerintem*-találatából egy 100-as véletlen mintát kértünk le,[272] hogy megvizsgálhassuk, az elmúlt bő kétszáz évben melyek voltak a jellemző szórendi pozíciói. Háromféle helyzetet jelöltünk (K = kezdő, ezen belül lehet abszolút kezdő = AK, ill. kezdő, ha más diskurzusjelölő, pl. és, de előzi meg; B = belső, Z = záró, Ö = önálló megnyilatkozás), az eredményeket az 52. ábrán láthatjuk.

52. ábra: A szerintem *pozícióinak megoszlása az MTSz 100 elemű véletlen mintájában*

Egy korábbi ugyanilyen 100 találatos véletlen mintán végzett elemzés (ugyanezen, de akkor még kisebb méretű MTSz-korpuszon, 399 össztalálattal, lásd Dér 2016) is igen hasonló arányokat mutatott ki (AK és K együtt 71%, B 25%, Z 4%, Ö nem volt), kis különbség látszik a kezdő (AK és K együtt) javára. Nézzünk egy-egy példát az egyes pozíciókra:

(212) *Csupa vér. Azt mondja, verekedett.* ***Szerintem*** *nagy bűn terheli a lelkét.* (MTSz, Fejes Endre: Jó estét nyár, jó estét szerelem, 1969) – abszolút kezdő pozíciójú

(213) *De ennek egyik oka az, hogy „Trilógiát" tervezek, melynek második kötete „Kossuth", s* ***szerintem*** *ez az anyag főként oda való, mert Kossuth szereplése el-*

[271] Vö. Dér Csilla Ilona: *Grammatikalizáció,* Nyelvtudományi értekezések 158, Budapest, Akadémiai, 2008.

[272] A lekérdezés ideje 2020. június 26. volt.

képzelhetetlen Széchenyi előzetes megjelenése nélkül, holott megfordítva ez nem állítható. (MTSz, Hegedüs Lóránt: Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája bizonyítékai, 1932) – kezdő pozíciójú, egy másik diskurzusjelölőt követ;

(214) *De az is tény, hogy a népművészet alkotásaiban föllelhető komikumnak, humoros, szatirikus magatartásnak vannak rendkívül erős specifikus jegyei, amelyeknek helyes értelmezése, elemzése* ***szerintem*** *csak nagyon jól fölkészült néprajzos föladata lehet.* (MTSz, Szalay Károly: Komikum, szatíra, humor, 1983) – belső helyzetű;

(215) *– És azt sem lehet megmondani – elégedetlenkedett az újságíró –, hogy ki a legerősebb? Mert az viszont rosszul jár,* ***szerintem****.* (Örkény István: Técsőiek, 1966) – záró pozíciójú;

(216) *Az igazgató fia: Egyszerűen nem lehet! A munkatörvénykönyvben van benne, hogy egy nevelő, különösen falun, de egyébként is mindenhol, egy nevelőnek a viselkedését is figyelik, és azzal is példát kell mutatnia!* ***Szerintem****.* (MTSz, Hankiss Elemér: A tanári pálya foglalkozási ártalmairól, 1977) – utólag hozzátoldott önálló megnyilatkozás;

A *szerintem* és más véleményjelölők egymás melletti előfordulása igen ritka, és akkor is nehéz eldönteni, hogy különálló (szöveg)mondatokról van-e szó vagy társulásról, például:

(217) *Én is halandó ember vagyok, élenjáró elmélet világít nekem, de* ***szerintem, az én véleményem szerint,*** *én, Balog Károly szemináriumvezető, én is berúghatok.* (MTSz, Csurka István: Részeg áriák és duettek)

Egyértelműbb a következő példa az MNSz2-ből, itt világosan más szegmensre vonatkozik a két kiemelt véleményjelölő:

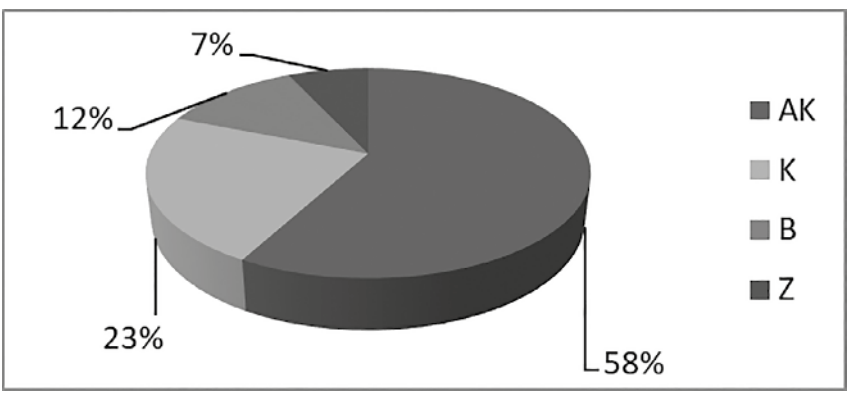
(218) *Egy Only-t pedig még maga a „mester" sem csinálhatott volna jobbra.* ***Szerintem****. Szóval* ***úgy gondolom,*** *Tim Simenon nagyon O.K., bár valószínűleg tényleg mással fognak dolgozni.* (MNSz2, #96765776, doc#992, pers_hu_ind_019, személyes-fórum, magyarországi)

A *szerintem* tehát inkább olyan diskurzusjelölő-kombinációkban jelenik meg, amelyekben eltérő szerepű diskurzusjelölő előzi meg, elsősorban az *és, s, de, pedig, mert,* például:

(219) *Azért beszélek erről,* ***mert szerintem*** *ez nagyon lengyel* (MTSz, Pálfalvi Lajos: Lengyelországi emlékeim, 1992)

(220) *Most lehet, hogy meg fogsz sértődni,* ***de szerintem*** *ő nincs azon a szinten. A te szinteden. Csak játssza az agyát, mer idősebb.* (MTSz, Bódis Kriszta: Artista, 2005)

Az *azt hiszem* MTSz-korpuszbeli pozícióit ugyancsak egy százelemű véletlen mintán analizáltuk (53. ábra). A találatok 81%-ában a véleményjelölő kezdő helyzetű volt, ez az arány csaknem azonos azzal, amit a *szerintem* esetében is láttunk. Az *azt hiszem* azonban hozzá képest csekélyebb mértékben preferálja a belső és jobban a záró pozíciót.

53. ábra: Az azt hiszem *pozícióinak megoszlása az MTSz 100 elemű véletlen mintájában*

Lássunk néhány példát mindegyik pozícióra!

(221) *Igy is, ha valakit nevetni látok,* ***azt hiszem,*** *tudja ama balesetet, s rajtam nevet!* (MTSz, Szigligeti Ede: A lelenc, 1863) – abszolút kezdő pozíció;

(222) *Nagyon édes, kedves nő volt… És* ***azt hiszem****, én belehalok abba, hogy elhagyott…* (MTSz, Tabi László: Oroszlán Berci, 1940) – kezdő pozíció (másik diskurzusjelölő után)

(223) *Apám pályáját* ***azt hiszem*** *ezzel koronázta meg.* (MTSz, Huszár Tibor: Metszetek nyolc évtized magántörténelméből, 2010) – belső pozíció;

(224) *Egy régi barátom. Szegény, hirtelen halt meg. Szívszélhüdés,* ***azt hiszem****.* (MTSz, Gáspár Endre: Ulysses 1., 1947) – záró pozíció.

Az *azt hiszem* ugyancsak nem szeret társulni más véleményjelölőkkel, „halmozásuk" ritka:

(225) ***Azt hiszem*** *– de ez csak egyéni vélemény – a valódi, mondjuk így: politikus-ellenforradalmárok csak legutoljára mozdultak meg* (MTSz, Veres Péter: Válaszai az Írószövetség ügyében feltett kérdésekre, 1957)

Az eltérő funkciójú diskurzusjelölők közül ugyancsak a leggyakoribb, műfajfüggetlen változatokkal *(de, és, sőt)* mutatkozik együtt, például:

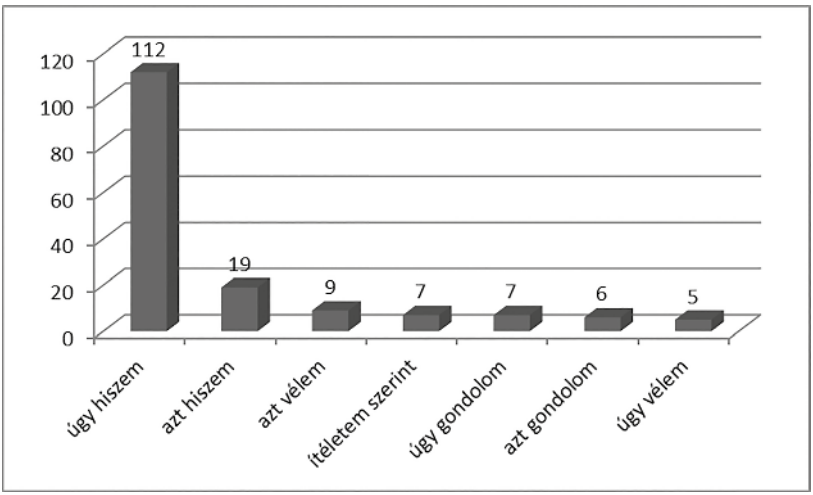
(226) *MILÁN. Nézze, igazán nem akarok beleavatkozni a családi életükbe, távol álljon tőlem,* ***de azt hiszem****, elég nehéz lehet fenntartani egy ilyen különös helyzetet.* (MTSz, Békés Pál: A női partőrség szeme láttára, 1987)

A tárgyalt két fő véleményjelölő és a többi vélekedést kifejező konstrukciók mennyiségi jellemzőit foglaljuk össze az alábbiakban (11. táblázat, illetve 54–56. ábra). Világosan kitűnik, hogy a rendszer a felvilágosodás korától, azaz az újmagyar kortól kezdve válik igazán komplexé; az *azt hiszem* a látványosan vezető gyakoriságú elem, a *szerintem* negyedannyi találattal képviselteti magát a bő kétszáz év anyagában.

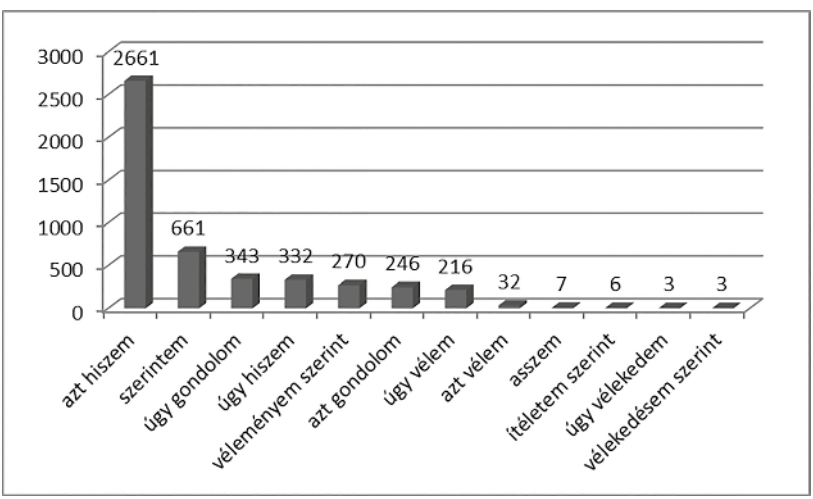
VDJ	**TMK**	**MTSz**	**MNSz2**
asszem	0	7	10489
azt gondolom	6	246	32
azt hiszem	19	2661	41
azt vélem	9	32	0
ítéletem szerint	7	6	27
szerintem	0	661	253856
úgy gondolom	7	343	70045
úgy hiszem	112	332	5014
úgy vélekedem	0	3	13
úgy vélem	5	216	9621
vélekedésem szerint	0	3	24
véleményem szerint	0	270	17412

11. táblázat: Véleményjelölők abszolút gyakorisága a vizsgált korpuszokban (TMK, MTSz, MNSz2)[273]

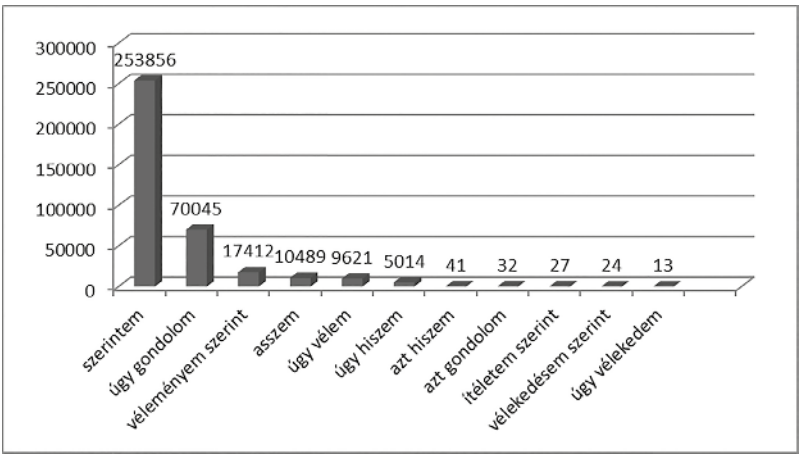
[273] 2020. június 29-i lekérdezés.

54. ábra: Véleményjelölők gyakorisága a TMK-korpuszban (db, n ≥ 1)

55. ábra: Véleményjelölők gyakorisága az MTSz-korpuszban (db, n ≥ 1)

56. ábra: Véleményjelölők gyakorisága az MNSz2-korpuszban (db, n ≥ 1)

A jelenkori szinkróniában teljesen más a helyzet: a *szerintem* messze a legfrekventáltabb véleményjelölő, de más markáns mennyiségű tagjai is vannak a rendszernek, mint például az *úgy gondolom,* a *véleményem szerint* vagy az *asszem.* Ezek az elemek erős műfaji eltéréseket mutatnak – ezt a témát a vizsgálatunk középpontjába emelt két diskurzusjelölővel kapcsolatban részletesen a következő fejezetben tárgyaljuk. Az *úgy gondolom* egyértelműen a beszélt sajtónyelv (48,82%) és a hivatalos anyagok (parlamenti felszólalások, 33,56%) tipikus vélekedést felvezető kifejezése, a formálisabb beszélt nyelvre jellemző, például:

(227) *Kezdeném az elején.* ***Úgy gondolom,*** *hogy a lányok nem melegítettek be kellőképpen, fejben nem voltak ott száz százalékosan.* (#852326269, doc#2597, spok_hu_radio_000, beszéltnyelvi, magyarországi)

(228) *A komolyabb munka ezután következik,* ***úgy gondolom,*** *szorgalommal, kitartással és jó együttműködéssel sok mindent elérhet ez a testület.* (#51323743, doc#899, off_hu_misc_bekescsaba.clean, hivatalos, magyarországi)

A véleményjelölők összefüggései az ellentmondás mértékével és az udvariassággal

Beszélői vélekedésekre számos nyelvi elem utalhat, ezek közül a jelenkori magyar nyelvben gyakorisága miatt kiemelkedik az E/1-es *azt hiszem* (és variánsai, az *asziszem* és az *asszem*) és *szerintem* véleményjelölő.

A véleményjelölők a szubjektivizáció *(subjectification)*[274] kognitív műveletével hozhatók kapcsolatba, amelynek során a megnyilatkozóhoz köthető konceptuális tartomány jön működésbe. A véleményjelölők a szubjektivizációt kifejező tipikus elemek közé tartoznak, mivel explicitté teszik, hogy a beszélő saját vélekedéséről van szó.

Ezek egyfelől az evidencialitást kifejező eszközök közé tartoznak, mivel utalhatnak az információ alapjául szolgáló forrásra, azon belül is arra, hogy magának a beszélőnek a vélekedését, értékelését hallhatják (pl. *ezzel az egészen halvány rózsaszínnel szerintem különlegesebb*, MNSz2, személyes, doc#1731), másfelől az episztemikus modalitáshoz is kapcsolhatók, mivel a megnyilatkozás igazságtartalmához való viszonyt, az esemény valószínűségét is visszaadhatják (pl. *a váltót azt tényleg tényleg olyan precízen kellett betenni tehát asszem ilyen rugó se nagyon volt benne*, bea002). A magyar nyelvben – Kugler kutatásai szerint[275] – ez a két rendszer nem különül el, hanem ezek egymással érintkező tartományok, ezt érzékeltetendő használja a szerző az *episztenciális* kifejezést.

Tanulmányunkban a véleményjelölést olyan általánosabb nyelvi funkciónak tartjuk, amely további alfunkciókat tartalmaz, vagyis (szubjektív) értékelést, minősítést valószínűsítést, és ezeket elválaszthatatlannak gondoljuk egymástól az egyes konkrét használatokban, pl. *Asszem, ez megromlott.* Természetesen előtérbe kerülhet bizonyos esetekben egyik vagy a másik, de mindegyik esetben szubjektivizációjelölés történik.[276]

A véleményjelölőknek a nyelvi udvariassággal való összefüggésére néhány kutató felhívta már a figyelmet, így Mullan[277] az angol *I think* 'azt hiszem, szerintem, úgy gondolom' esetében annak funkciói között említi – az új téma bevezetése, a kétely, illetve a vélemény kifejezése mellett – az arcvédő szerepet (bár csak igen kismértékben jelentkezett, vizsgált adatai 1%-a reprezentálta).[278]

[274] Kugler Nóra: A szubjektivizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései, *Magyar Nyelvőr,* 137. évf., 2013/1, 8–30.

[275] Kugler Nóra: *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben,* Budapest, Tinta, 2015, 43.

[276] Vö. még Dér Csilla Ilona: *Vélem* vagy *vélekedem*? A valószínűség és a vélemény jelölésmódjai a mai magyar nyelvhasználatban, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság,* DiAGram Könyvek 1, Budapest, ELTE Eötvös Collegium, 2019, 95–112.

[277] Kerry Mullan: *Expressing opinions in French and Australian English Discourse. A semantic and interactional analysis,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2010.

[278] Bár az arcvédés és az udvariasság közé nem lehet egyértelmű egyenlőségjelet tenni, az egyszerűség kedvéért most mégis udvariassági elméletként kezeljük az arcelméletet (Penelope Brown – Stephen C. Levinson: *Politeness. Some universals in language usage,* Cambridge, Cambridge University Press, 1987).

Koczogh[279] egyet nem értéseket vizsgálva a magyarban mind az azok pragmatikai erejét enyhítő, mind pedig az azt erősítő nyelvi eszközök között említi a *szerintem*-et, amelynek e kettős szerepe intonációjától függően változhat.

Az egyet nem értés, a véleményjelölés, valamint az udvariasság összefüggéseinek tisztázásához korpusz- és kérdőíves elemzést is végeztünk. A korpuszelemzés a műfaji és a formai (hosszabb-rövidebb variánsok, pozíciók) különbségek feltárására irányult. A kérdőíves kutatás a véleményjelölők forma (rövid vs. hosszú forma, eltérő pozíciók), pragmatikai erő, valamint udvariassági fok mentén történő elemzése mellett a beszédtéma, és egy, ellentétet kifejező diskurzusjelölő jelenléte/hiánya szempontjára is kitért. Az alapkérdés az volt, hogy az adatközlők mennyire érzékelik erősnek az egyet nem értés, az ellentmondás erejét, illetve az udvariasság fokát annak mentén, hogy mely véleményjelölők és milyen módon jelennek meg az egyes nyelvi közlésekben.

Egyet nem értés alatt egy olyan vélemény vagy hiedelem kifejezését értjük, amelynek propozicionális tartalma vagy illokúciós ereje részben vagy egészben inkonzisztens a megelőző (nonverbális) megnyilatkozásával.[280]

Udvariasság alatt olyan társas cselekvést, gyakorlatot értünk, amely az abban résztvevők számára azt tükrözi, hogy tekintetbe veszik egymás érzéseit azzal kapcsolatban, hogy miként bánjanak velük, illetve mit tartanak helyénvalónak.[281]

A *szerintem* és az *azt hiszem* korpuszelemzése

Vizsgálatunkhoz két korpuszt használtunk: a Magyar Nemzeti Szövegtár 2 (MNSz2, v2.0.5) egymilliárd szövegszavas adatbázisát, annak mind a hat műfaját (személyes, beszélt nyelvi, szépirodalmi, tudományos, hivatalos, sajtónyelvi), valamint a Magyar Spontán Beszéd Adatbázist (BEA) 30 beszélőjének (budapesti adatközlők, 15 nő és 15 férfi, 20 és 71 év köztiek, átlagéletkor: 42,73 év), 4 különböző spontánbeszédműfajban (társalgás, interpretált beszéd, interjú, véleményközlés) elhangzott, nyolcórányi beszédanyagát tartalmazó alkorpuszát. Mindkettő esetében a műfajbeli megoszláson túl a véleményjelölők gazdaegységükhöz viszonyított pozícióját (kezdő, belső, záró) és funkcióit (értékelés, valószínűség) is elemeztük. Részletesen két jelölőt, a *szerintem*-et és *az asszem*-et vettük górcső alá.

[279] Koczogh Helga Vanda: *The effects of gender and social distance on the expression of verbal disagreement employed by Hungarian undergraduate students,* Doctoral dissertation, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2012, 76, 178.

[280] Koczogh: *The effects of gender,* x.

[281] Kádár Dániel Z.: Politeness in pragmatics, *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics,* Oxford University Press, 2017, http://linguistics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-218# (Letöltés: 2020. július 25.)

A *szerintem* véleményjelölő az MNSz2 teljes korpuszában összesen 253856-szor szerepel. Ebből az egyes műfajok szerinti megoszlása – a gyakorisági sorrendben visszafelé haladva – a következő:[282]

- személyes-közösségi műfaj: 105422 db

  (229) *Fogalmazzák meg, hogy miért akarják megcsinálni ezt a vizsgát* ***szerintem*** *ez a legfontosabb, meg higgyék is el, hogy meg lehet csinálni, mert ha úgy ülnek le, hogy nem lehet, akkor úgy sem fog nekik sikerülni.* (MNSz2, #1013923332, doc#2717)

- személyes-fórum műfaj: 80420 db

  (230) *Ha az energia-bevitelt változtatod naponta, a valós igénynek megfelelően, az se az igazi* ***szerintem****, sőt valószínűleg inkább zavarokat okoz.* (MNSz2, #83319778, doc#980)

- beszélt sajtónyelv: 26738 db

  (231) *Magyarországon* ***szerintem*** *a tipikus, bár az ügyvéd úr jobban tudja talán, az, hogy meghal az illető és akkor ott vannak az örökösök és akkor rájuk szakad ez a történet, ahelyett, van egy kivétel különben, ez a lakás.* (MNSz2, #852272120, doc#2597)

- írott sajtónyelv: 25872 db

  (232) *Mindent összevéve (summa summarum) mindenkinek jogában van azt írni, amit akar, de a Szerkesztőségnek* ***szerintem*** *nincs joga közölni az érthetetlent.* (MNSz2, #132269237, doc#1038)

- hivatalos műfaj: 10736 db

  (233) *Ezek után, azt hiszem, szintén koncepciótlanság következtében az – eddigi tapasztalataim alapján* ***szerintem*** *is színvonalasan működő – ügyosztály nem differenciálta kellőképpen ezt az elosztást, és újból egy szakszerűtlen, szakmailag megalapozatlan előterjesztés-oszloppal találkozhattunk.* (MNSz2, #51373653, doc#901)

[282] 2020. április 10-i lekérdezés.

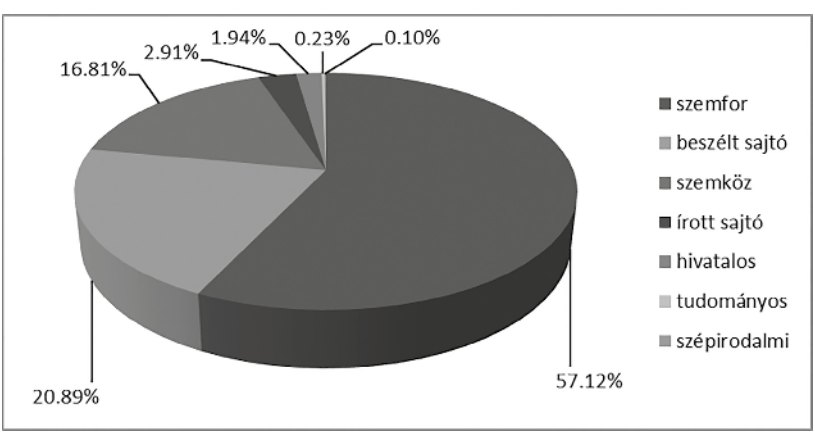
- szépirodalmi műfaj: 3416 db

(234) *- Mit akar ezzel mondani? – ütközött meg a tábornok. – Tisztázatlan még valami? Bericza a vállát vonogatta. – **Szerintem** a méltóságos grófnő haláláról túl keveset tudunk. A merénylet voltaképpen nem is őellene irányult.* (MNSz2, #3278924, doc#131)

- tudományos műfaj: 1252 db

(235) *Az viszont igen nagy horderejű dolog – **szerintem** a holdra szállásnál is sokkal nagyobb jelentőségű –, hogy fajunk története során az ember először ismert fel olyat, ami önnönmagát, a nemzedékek újrateremtését, az emberiség megismételhetőségét jelenti* (MNSz2, #240612201, doc#1183)

A *szerintem*-nek az egyes alkorpuszok méretéhez viszonyított relatív gyakorisága (57. ábra) a műfajoknak az előbbitől eltérő sorrendjét tükrözi: valóban a személyes-fórum műfaja vezet (57,12%), de ezt a beszélt sajtónyelv követi (20,89%), majd a személyes-közösségi (16,81%) – e három teszi ki az előfordulások csaknem 95%-át. A maradék 5%-on osztozik az írott sajtó, a hivatalos, a tudományos és a szépirodalom. Világosan látszik tehát, hogy a *szerintem* használata a (fél-)formális beszélt és az (fél-)informális írott beszélt nyelvben (a két személyes alkorpusz teszi ki a megjelenések háromnegyedét) pregnáns.

57. ábra: A szerintem *relatív gyakorisága az MNSz2 műfajaiban*

A teljes adatbázisból lekért 100 találatos véletlen minta alapján az mondható el, hogy a *szerintem* túlnyomórészt kezdő pozícióban[283] jelenik meg: a találatok 65%-a ilyen, ezt követi a 18%-kal a belső, majd kis különbséggel (16%) a záró helyzet, egyetlen előfordulás (1%) mutatja a szóló használatot, amikor a *szerintem* egymagában áll. Az alábbi példák a különböző lehetséges pozíciókat illusztrálják:

(236) *fece 07/19/99 08:47:39* ***szerintem*** *vorosben: Tiffan Ede 95' Grand Selection Gere Attila ,95 Cabernet Sauvignon barrique* (MNSz2, #113820281, doc#1007, pers_hu_ind_034, személyes-fórum, magyarországi) – kezdő pozíció;
(237) *ezzel az egészen halvány rózsaszínnel* ***szerintem*** *különlegesebb* (MNSz2, #954566669, doc#2664, pers_hu_kozmed_008_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi) – belső pozíció;
(238) *Kávéfőzőn átfőzve, mint a gyümölcskávét, ki lehet próbálni* ***szerintem.*** (MNSz2, #1032893482, doc#2735, pers_hu_kozmed_089_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi) – záró pozíció;
(239) *Azfix hogy mit tehetne a fidesz kozeledes cimszo alatt? Pl megprobalhatna kozeledni.* ***Szerintem :)*** *Es nem arra torekedne minden aron , hogy az ellenzeknek semmi szerepe ne legyen* (MNSz2, #88960587, doc#985, pers_hu_ind_012, személyes-fórum, magyarországi) – szóló.

A BEA adatbázis kiválasztott spontánbeszéd-anyagában összesen 180-szor jelent meg a *szerintem,* ezeket az előfordulásokat mind elemeztük. Itt is a kezdő pozíció (56,67%) dominált, de kisebb mértékben, ezzel szemben a belső helyzetű használat gyakoribb volt (26,67%), a záró pozíciójú előfordulás pedig kb. ugyanannyi (16,66%), szóló használatot nem adatoltunk. Példák:

(240) ***szerintem*** *csak akkor rossz a sugárzása amikor a dédszülők ott vannak és veszekednek* (bea013) – kezdő helyzet;
(241) *a hitelkonstrukciókkal sincsenek* ***szerintem*** *tisztába (tisztában)* (bea017) – belső helyzet;
(242) *munkamániásak vagyunk főként a férjem* ***szerintem*** (bea015) – záró helyzet.

Bár a két korpusz közvetlenül nem hasonlítható össze (az egyik hatalmas adatbázison véletlen minta, a másik jóval kisebb anyagon teljes találati minta volt), mégis érdemes rövid pillantást vetnünk a hasonlóságokra és a különbségekre. Mindkét adatbázis a spontán nyelvhasználatot reprezentálja, csak eltérő módon:

[283] Ahogyan az eddigi elemzésekben is, most is kezdőnek vettük a beszédforduló- vagy tagmondatkezdő, közbevetéskezdő, ill. diskurzusjelölő vagy mondatszó utáni közvetlen megjelenéseket.

a BEA spontán beszélt nyelvi műfajokat, az MNSz2 véletlen mintája pedig írott beszélt nyelvi műfajokat (internetes vitafórum-, ill. közösségimédia-anyagokat) tartalmaz, mivel ebben volt gyakori a diskurzusjelölő. Feltűnő, hogy a BEA-ban épp annyival nagyobb arányú a belső pozíciójú *szerintem* használata, mint amennyivel kisebb a kezdő. Feltevésünk szerint ez azzal függhet össze, hogy a nyelvhasználók a spontán beszédben beszédtervezési okok miatt sokszor később mondanak ki egyes diskurzusjelölőket (így kerülnek kezdőből belső helyzetbe), továbbá ez a spontán beszélt nyelvhez képest az írott beszélt nyelv nagyobb fokú tervezettségére is utalhat.

A *szerintem* kollokációs jellemzőit is megnéztük (-1+1-es szűrési ablakban, tehát a közvetlen kollokátumokra rákeresve),[284] és igen furcsa eredményt kaptunk: fő kollokátumának a *Szlovákiában* lemma bizonyult (logDice-érték: 7,553). Magyarázata az lehet, hogy a személyes-közösségi alkorpuszban sok találat nagy számban ismétlődik (a beidézések miatt), ami torzíthatja az eredményeket, ebben az esetben ugyanaz a példa ismétlődött 812-szer. Az első ígéretesnek tűnő eredmény a *Hát* diskurzusjelölő volt (logDice-értéke: 6,497), 877-szer jelent meg a *szerintem*-mel, de itt is nagyon sok volt az azonos példa (kb. 50–60 különbözőféle) ismétlődése. Ugyanakkor jól kitűnik, hogy a pozíció mindig egyféle (*Hát + szerintem*) és az összes találat a személyes-közösségi műfajból való, például:

(243) *És nem értik, hogy aki nem eszik rizst, hogy nő meg, és hogy lakik jól.* ***Hát szerintem*** *úgy, hogy szépen megeszi a ételt.* (MNSz2, #1133868781, doc#2837, pers_hu_kozmed_198_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

A *Bár + szerintem* (logDice: 6,126) kollokáció esetében is csak személyes-közösségi találatok születtek, sok ismétlődéssel:

(244) *2013-12-29 Vas Láda Telekomnál teszt üzemmódban lehet igényelni, így szerintem az ügyfélszolgálatot nézd meg.* ***Bár szerintem*** *2015 előtt biztosan nem* (MNSz2, #1228235141, doc#2928, pers_hu_kozmed_295_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

Harmadik helyen (logDice-érték alapján: 5,641) az *azért* végzett, de ezekben nemcsak a diskurzusjelölői, hanem mutató névmási utalószói használatai is benne vannak, ezért torzított eredmény. Egy példa, amikor diskurzusjelölőként áll a *szerintem* mellett közvetlenül:

[284] A lekérdezések ideje 2020. április 10. volt.

(245) *2013-08-19 McSzaby Plug , n P r ay. Nekem 2 USB-s is ment simán, minden gond nélkül, de volt aki belebukott.* ***Szerintem azért*** *a SB az menni fog.* (MNSz2, #994532460, doc#2698, pers_hu_kozmed_043_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

A negyedik[285] legmagasabb logDice-értékű találat a *de* jelölő volt (5,614):

(246) *2013-07-05 etilalkohol Lehet,* ***de szerintem*** *a záp ill. terméketlen tojás az nem a ‚keltetőgép' hibája!!!* (MNSz2, #949749317, doc#2661, pers_hu_kozmed_004_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

Az *azt hiszem* esetében az MNSz2-találatok jelentős különbséget mutattak a tekintetben, hogy melyik variánsra végeztünk keresést:

- *azt hiszem*: összesen 41 találat, a személyes-közösségi (66,03%) és a személyes-fórum (32,69%) műfajokban volt a legtöbb, a maradék egyetlen találat írott sajtónyelvi (1,28%). Példák:

  (247) *Erre büszke vagyok, mert nyilvánvalóan rég nem köt le a teveclub, de kitartóan tanítom és etetem,* ***azt hiszem*** *igazán felelős állattartó vagyok. ;-)* (MNSz2, #1240949339, doc#2939, pers_hu_kozmed_306_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)
  (248) *Hat speakerbol mostansag dol a hulyeseg, de azert ezt a gyongyszemet meg akarom osztani veletek,* ***azt hiszem*** *erdemes* (MNSz2, #86962283, doc#983, pers_hu_ind_010, személyes-fórum, magyarországi)
  (249) *Nos,* ***azt hiszem****, a videó felhozatalra semmilyen panasz nem lehet.* (MNSz2, #451550721, doc#2245, press_hu_idg_gs, sajtó, magyarországi)

- *asziszem*: 154 találat, a műfajbeli megoszlás hasonló a hosszú formáéhoz, mert itt is a személyes alkorpuszok vezetnek, az esetek azonban szinte mind fórumokból származik (93,91%), csekély részük a közösségi médiából (3,54%), a fennmaradó 2,55%-ot a tudományos, szépirodalmi és írott sajtó anyaga teszi ki:

[285] Az első három legmagasabb logDice-értékű diskurzusjelölői kollokátumot kívántuk bemutatni, az *azért* főszövegben jelzett problematikussága miatt emeltünk be egy negyediket.

(250) *Hűűű,* ***asziszem*** *megin' vagy sokat vagy keveset ittam, na, máris rohanok utántölteni :)))* (MNSz2, #78925957, doc#976, pers_hu_ind_003, személyes-fórum, magyarországi)

(251) *2013-11-10 krisztina varga minden darabotok fantasztikus* ***asziszem*** *már szintem nem emberek vagytok hanem tehecségek* (MNSz2, #1154314073, doc#2856, pers_hu_kozmed_218_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

Az *asziszem* esetében különösnek hathatnak a tudományos alkorpuszbeli előfordulások (11 találat, 0,34%), de ezeket az magyarázza, hogy a beszélt nyelvből származó példák szerepelnek az anyagukban:

(252) *De közbe meg, érti, még mikó otthon fekütt anyám, akkó az a Róza néni,* ***asziszem****, hogy, várjon, minek hívták a Janibácsit a férjit, Ózsvár János, Zöldi valami vót, mer Zöldi Feri bácsit, Fercsibácsit, aztat evezet azt is ehajtották.* (MNSz2, #263323703, doc#1281, sci_vj_szoc_kanizsa20041105.s1.clean, tudományos, vajdasági)

- *asszem:* nagyságrendekkel gyakoribb a megjelenése, mint a másik két változaté: 10489 találat van rá a teljes MNSz2-ben (a *szerintem*-össztalálatszámának ez a 4,13%-a, tehát annál viszont jóval ritkább). A személyes-fórum műfajban fordult elő a legnagyobb arányban (88,42%), ezt követte a személyes-közösségi (9,81%), tehát a személyes alkorpuszbeli találatok adták szinte az összes találatot. A maradék kevesebb mint két százalékot a beszélt sajtó-, az írott sajtónyelv (0,43%), a tudományos és a szépirodalmi réteg együttesen tette ki. Példák az első két műfajból:

  (253) ***Asszem****, már nem tudom követni magam, de talán azért érthető.* (MNSz2, #74743324,doc#973,pers_hu_ind_000,személyes-fórum,magyarországi)

  (254) *Yól föl zaklattam magam ezen a rohadt majmon,* ***asszem*** *megyek nézek egy kis Minimaxot!* (MNSz2, #946567390, doc#2658, pers_hu_kozmed_001_fixed.cleaned, személyes-közösségi, magyarországi)

Egy véletlen 100-as mintát lekérve az *asszem*-esetekből azt láttuk, hogy egyetlen találatot leszámítva, amelyik a beszélt sajtóból származott, az összes a személyes alkorpuszt képviselte.

A hosszú forma esetében a formálisabb és írott nyelvi regiszterekben való megjelenést valószínűsítettük, a rövidebb formákét pedig a személyes, illetve beszélt nyelvi változatokban, de e várakozásoknak a kapott gyakorisági megoszlások ellentmondanak: mindhárom variáns kevés kivételtől eltekintve a személyes

alkorpuszban jelentkezett. Ennek okát két jelenségben találhatjuk meg, egyrészt a(z egyik) fő funkcióban, a véleményjelölésben. Bár ez a funkció a beszélt vagy írott sajtónyelvben is feltűnhet, de az információkat az újságírásban jellemzően nem saját vélekedésként, hanem tényekkel alátámasztva kell bemutatni. Másrészt az magyarázhatja, hogy a véleményjelölésen több diskurzusjelölő osztozik a magyarban, így az általunk ugyancsak vizsgált *szerintem* is (vagy az *úgy vélem,* amely sokkal pregnánsabb az írott és beszélt sajtónyelvben, de ugyanúgy gyakori a személyes közlésekben).[286] Elképzelhető – mint azt a találatok csekély volta is mutatja –, hogy az *azt hiszem* használata visszaszorulóban van a magyarban (nem teszi ki az összes *asszem*-találat 0,4%-át).

Az *asszem* egy véletlen 100-as találati mintán végzett pozícióelemzésének eredménye a következő: 61%-ban bizonyult (tagmondat)kezdőnek, 30%-ban belső és 9%-ban záró helyzetű, tehát ennél a véleményjelölőnél a belső pozíció elterjedtebb, mint a *szerintem* esetében. Példák:

(255) *Péntek estére leégett apám műhelye, így a hétvégi programjaimnak lőttek. Kösz szépen, ő már egész jól van. Így nem kellett aggódnom a kolleganő miatt.* ***Asszem*** *nem is nagy baj, és talán alkalom sem lesz többet, hogy félnem kelljen.* (MNSz2, #127283669, doc#1018, pers_hu_ind_045, személyes-fórum, magyarországi) – kezdő pozíció

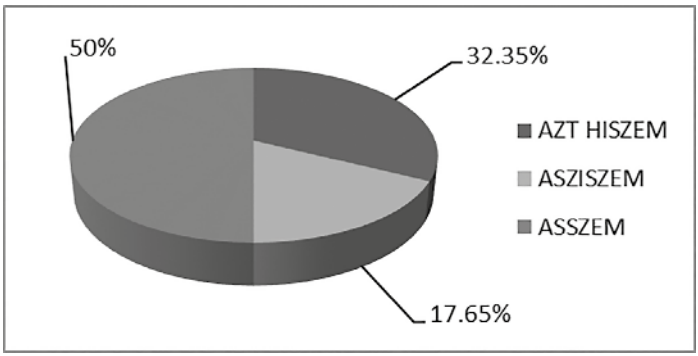
(256) *Ezzel sikerül* ***asszem*** *‚precedensértékű jogalkotást teremteni nemzetközi szinten. Viszont érdekes volt Seres László (MaNcs) liberális álláspontja, mely szerint mindenki úgy csapja magát fejbe, ahogy neki tetszik, alkotmányos joga; ámde azután ne kérje* (MNSz2, #87039145, doc#983, pers_hu_ind_010, személyes-fórum, magyarországi) – belső pozíció

(257) *Tudja valaki, mi az az orda? bogyó 05/12/99 12:42:59 Erdélyi túróféle az, a javából* ***asszem****.* (MNSz2, #102031399, doc#997, pers_hu_ind_024, személyes-fórum, magyarországi) – záró pozíció

Az *asszem* a *szerintem*-hez hasonlóan nem szokott más diskurzusjelölőkkel társulni (legerősebb kollokáltja a *lottóznom* 7,886-os logDice-értékkel, a következő a 2,638-as *Viktória*).

A BEA elemzett alkorpuszában az *azt hiszem~asziszem~asszem* igen kevésszer jelentkezett: a három változat összesen 34-szer fordult elő. Mint az 58. ábrán látható, a spontán beszélt nyelvben is az *asszem*, vagyis a legrövidebb forma volt a leggyakoribb, a találatok felét adja, az egyharmadukat pedig a kétszavas forma (az *asziszem* tehát marginálisabb a másik két formához képest).

[286] Dér: *Vélem* vagy *vélekedem?*

58. ábra: Az azt hiszem *és variánsainak relatív gyakorisága a BEA alkorpuszában*

A pozíciókat illetően is különbségek tapasztalhatók az egyes variánsok között: a hosszú forma kezdő, az *asszem* és az *asziszem* kezdő és belső helyzetben gyakori (de az utóbbi kettő is meg-megjelenhet záró pozícióban), például:

(258) *akkor addig nyavalyog a másik is hogy akkor őneki is bár* ***azt hiszem*** *hogy ez azért öö területektől is függ nagyváros kisváros esetleg kisfalu* (bea041) – kezdő (diskurzusjelölő utáni) pozíció
(259) *hát Európába asszem mi fizetjük a legtöbb adót* (bea021) – belső pozíció
(260) (T1: *na de azért nem egyetemet) végzett emberek ők* ***asziszem*** (bea044) – záró pozíció

Bár az *asszem* 17 előfordulása és a minta sajátosságai nem teszik lehetővé az általánosítást, az azonban látszik, hogy ez a változat mindhárom lehetséges pozíciót felveheti, de a kezdő (8 db) és belső helyzet (8 db) a legjellemzőbb rá ebben a spontán beszélt nyelvi anyagban. Egy-egy példa kezdő és záró pozícióra:

(261) *és akkor látom hogy öö a valamilyen stilisztikai dologról volt szó* ***asszem*** *stílusréteg vagy ilyesmi* (bea010)
(262) *az egyik az az volt* ***asszem*** *hogy egy öö az egy budapesti gimnáziumban volt* (bea032)

A *szerintem* és az *asszem* MNSz2-beli előfordulásainak összevetése azt mutatja, hogy mindkettő véleményjelölő a személyes alkorpuszban tipikus, ott is a vitafórumokban, ahol saját álláspontok kifejtése és megérvelése, illetve a többiek vélekedésének a vitatása zajlik. A *szerintem* kétszer gyakoribb a beszélt sajtónyelvben és másfélszer gyakoribb a személyes-közösségi műfajban, mint az *asszem*, de bő 30%-kal ritkább a fórumokban, tehát több műfaj között jobban oszlik meg a használata.

Ami a pozíciót illeti: az MNSz2-lekérdezések tanúsága alapján a *szerintem*-mel összevetve az *asszem* csaknem kétszer olyan gyakran szereti a belső pozíciót, mint a kezdőt, amit nagyjából azonos mértékben preferál, mint a *szerintem*. Ez egybecsengeni látszik a BEA-elemzések során kapott adatokkal, amelyek azt mutatták, hogy a *szerintem* megint csak jobban (kétszer olyan gyakran) szeret kezdő pozícióban megjelenni, mint belsőben, szemben az *asszem*-mel, amely mindkét helyzetben azonos mértékben tűnt fel. Ebből következően az *asszem* a spontán és nem spontán beszélt és írott beszélt műfajokat együttesen nézve is mozgékonyabb véleményjelölőnek tűnik a *szerintem*-nél.

A *szerintem* és *az azt hiszem* kérdőíves vizsgálata

Kérdőíves vizsgálatunkban[287] összesen három fő véleményjelölői forma viselkedésére voltunk kíváncsiak az udvariassággal összefüggésben: a *szerintem* mellett az *azt hiszem* rövid változatát, az informálisabb műfajokkal asszociált *asszem*-et is bevontuk a vizsgálatba, illetve ellentétet kifejező diskurzusjelölővel *(pedig)* kombináltuk őket, hogy megtudjuk, a véleményjelölő önmagában képes-e fokozni vagy csökkenteni az ellentmondás erejét, vagy csak egy másik ellentétes diskurzusjelölővel együtt. Minden kérdésben egy kétfordulós minipárbeszéd szerepelt, amelyben A beszélő egy-egy állítást tett valamely ismert jelenség kapcsán (pl. *Mi nem szoktunk húsvétkor locsolkodni*), és B beszélő erre reagált egy, véleményjelölőt tartalmazó közléssel, amelyen az előbb említett változók mentén módosítottunk (***Szerintem*** *kedves szokás/****Pedig*** *kedves szokás* stb.).

A beszélő említette témák esetében két nagy csoportot különítettünk el: „erős" témájúnak azokat címkéztük, amelyek érzelmileg felkavaróak, tabujelenségekkel kapcsolatosak és/vagy megosztó jellegűek voltak (abortusz, a kábítószerfogyasztás büntetése, eutanázia, halálbüntetés), „gyenge" témájúnak pedig az ezektől eltérőeket (húsvéti locsolkodás, filmfeldolgozások sikeressége, az üzletek vasárnapi nyitva tartása).[288]

[287] A kérdőív ezen az internetes oldalon volt elérhető: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdx3ErwTGHPsgc47fnHtMXifql20zqzcxwez5_9HTk4pJA6YA/viewform (Letöltés: 2020. november 5.)

[288] A tárgyalt témákkal kapcsolatos attitűdöket az ugyancsak ebben a fejezetben tárgyalt kérdőív 2., 4., 6., 8., 10. és 12. kérdésével vizsgáltuk. Mivel azonban az általunk vártnál mindegyik megosztóbbnak bizonyult (az adatközlők legalább egyharmada más álláspontón volt, mint a többiek), nem tudtunk volna két csoportot alkotni belőlük, ezért inkább az érzelmi bevonódást vettük fő szempontnak. A húsvéti locsolkodást az adatközlők több mint fele (55,8%) kedves szokásnak tartotta, 29,5%-uk pedig nem szereti, a többi kb. 14% véleménye pedig erősen szórt vele kapcsolatban. Az üzletek vasárnapi nyitva tartását 66,7% tartotta jó dolognak, 20,9% nem.

Fő független változóink az elemzett véleményjelölők formája *(azt hiszem ~ asszem, szerintem ~ azt hiszem),* pozíciója (kezdő, záró), más (ellentétes) diskurzusjelölővel *(pedig)* való társultsága vagy annak hiánya, valamint a felhasznált minipárbeszédek témáinak jellege (erős vs. nem erős) voltak, függő változóként az ellentmondás erejére, továbbá az udvariasság mértékére voltunk kíváncsiak, arra, hogy mely változatokat (alakváltozatokat különböző pozíciókban eltérő témákban) ítélik az adatközlők udvariasabbnak, és a beszélők maguk milyen formát használnának, hogy a közlésük udvariasabbnak hasson.

Előzetes hipotéziseink a következők voltak:

- A véleményjelölő pozíciója összefügg annak pragmatikai erejével: a kezdő és belső helyzet inkább erősíti, a záró pozíció viszont tompítja a vélemény, illetve egyet nem értés erejét.[289]
- Az előbbiből következően minél inkább tompítani tudja egy véleményjelölő a megnyilatkozás erejét, annál udvariasabbnak tartható. Az udvariasság tehát a pragmatikai erő (funkciójá)n keresztül ugyancsak összefüggést mutathat a pozícióval: a záró pozíciójú változat udvariasabbnak hathat, mint a kezdő pozíciójú.
- Az egyes véleményjelölők eltérően viselkednek az ellentmondás mértékét tekintve: az *azt hiszem* és *asszem* – pozíciótól függetlenül – kevésbé asszociálódik a határozott vélekedésekkel *és* konfrontációval, mint a *szerintem.* Az volt a feltételezésünk, hogy erős témák esetében erősebb ellentmondást kifejező nyelvi formá(ka)t választanak a nyelvhasználók (hogy a felajánlott formák közül melyek ezek, ennek kiderítése is a kérdőíves vizsgálat feladata volt), mint kevésbé erős témák esetében.
- Az előbbiből fakadóan az *azt hiszem~asszem* udvariasabbnak hat, mint a *szerintem*.

Adatközlőket a hólabda-elvet alkalmazva gyűjtöttünk, az adatfelvétel 2018. április 3. és 9. között zajlott. A vizsgált minta jellemzői a következők voltak: 126 adatközlő töltötte ki a kérdőívet, 15,9%-uk volt férfi, 84,1%-uk nő, életkoruk

Az eutanázia ismét megosztónak bizonyult (55,8% nem tiltaná be, 9,3% betiltaná, 19,4% nem tudja). Ugyanez volt igaz a halálbüntetéssel kapcsolatban is (47,7% betiltaná, 31,3% nem, 12,5% nem tudja, 7% nem kívánt válaszolni). Az abortuszt 66,7% nem tiltaná be, 11,6% igen, 8,5% nem tudja, 9,3% nem kívánt válaszolni). Végezetül a kábítószer-fogyasztás büntetését 45% büntetné, 15,5% nem, 18,6% nem tudja, 6,2% nem kívánt válaszolni.

[289] Vö. az *I think* esetében jutott erre a megállapításra Aijmer, Karin: *I think* – an English modal particle, in Toril Swan – Olaf J. Westvik (eds.): *Modality in Germanic languages. Historical and comparative perspectives,* Berlin, Mouton de Gruyter, 1997, 1–47.

18–79 év között szórt, az életkori átlag 34,72 év volt.[290] Lakóhelyüket tekintve az adatközlők 56%-a fővárosi, 10%-uk vidéki nagyvárosban él, 17% vidéki kisvárosban, 16% pedig községben/faluban. 43%-nak nincs nyelvészeti képzettsége, 13%-uk PhD-val rendelkezik, 42% egyetemi végzettségű, 16% főiskolát végzett, 27% pedig középiskolát.

A következőkben a véleményjelölőkre vonatkozó kérdéseket és a rájuk kapott válaszokat ismertetjük.

Az 1. kérdés a *szerintem* véleményjelölő pozícióját és ellentétes diskurzusjelölővel (a továbbiakban EDJ), a *pedig*-gel való társulását vizsgálta nem erős ellentmondásban:

„Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire mond ellent B beszélő A beszélőnek az alábbi párbeszédekben!"

A válaszlehetőségek a következők voltak:

1. A: Mi nem szoktunk húsvétkor locsolkodni. B: Szerintem kedves szokás. [KEZDŐ *SZERINTEM*][291]
2. A: Mi nem szoktunk húsvétkor locsolkodni. B: Szerintem pedig kedves szokás. [KEZDŐ *SZERINTEM* + EDJ]
3. A: Mi nem szoktunk húsvétkor locsolkodni. B: Pedig kedves szokás szerintem. [EDJ + ZÁRÓ *SZERINTEM*]
4. A: Mi nem szoktunk húsvétkor locsolkodni. B: Kedves szokás szerintem. [ZÁRÓ *SZERINTEM*]

A válaszokat négyfokozatú Likert-skálán lehetett bejelölni: egyáltalán nem mond ellent; inkább egyetért, mint ellentmond; inkább ellentmond, mint egyetért; teljesen ellentmond.

Az 1. kérdésre adott válaszokból az derült ki (59–62. ábra), hogy az adatközlők szerint valóban számított a pozíció: ha a *szerintem* elöl állt, erősebbnek érezték az ellentmondás fokát, és ez az EDJ meglététől és pozíciójától is függött: ha az EDJ közvetlenül követte a *szerintem*-et, azt erősebbnek érezték az EDJ-vel kombinált, de hátul álló, illetve az egymagában elöl álló *szerintem*-nél. Tehát az ellentmondás ereje csökkenő sorrendben az egyes variációkat tekintve a következő volt:

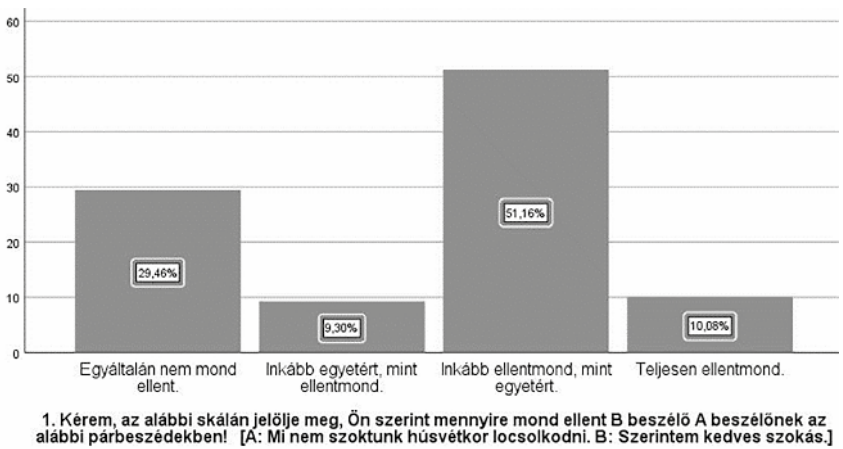
2. Szerintem pedig kedves szokás.
3. Pedig kedves szokás szerintem.

[290] Egyetlen téves kitöltés miatt ezt csak 125 főre számoltuk ki.

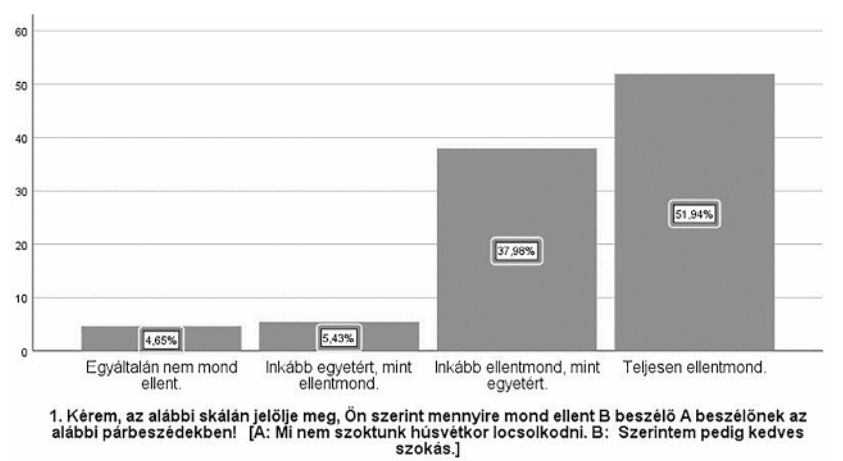
[291] Kapcsos zárójelben ismertetjük mindig a vizsgált változó(típuso)k sémáját: a diskurzusjelölőt, pozícióját, EDJ-vel való előfordulását). A zárójeles részek természetesen nem szerepeltek a kérdőívben.

1. Szerintem kedves szokás.
4. Kedves szokás szerintem.

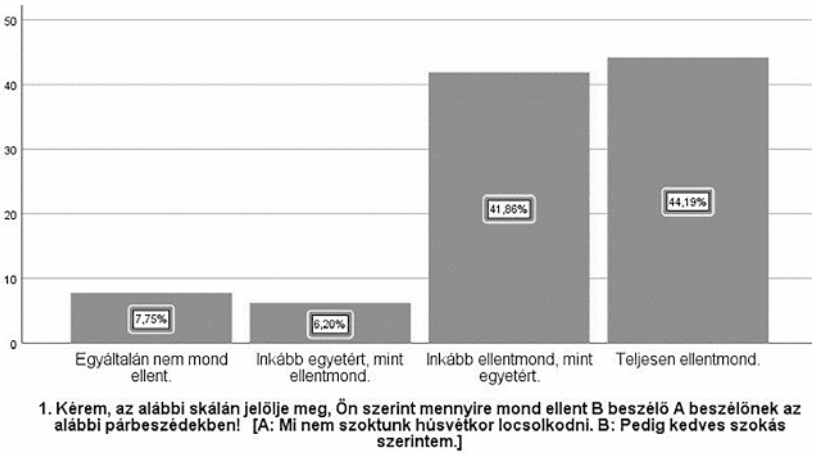
Figyelemre méltó az első és második variáció különbsége: ez alapján a *szerintem* véleményjelölő kezdő pozíciója lényegesebb az ellentmondás erejének megítélésekor, mint az ellentétet explicite kifejező EDJ-é.

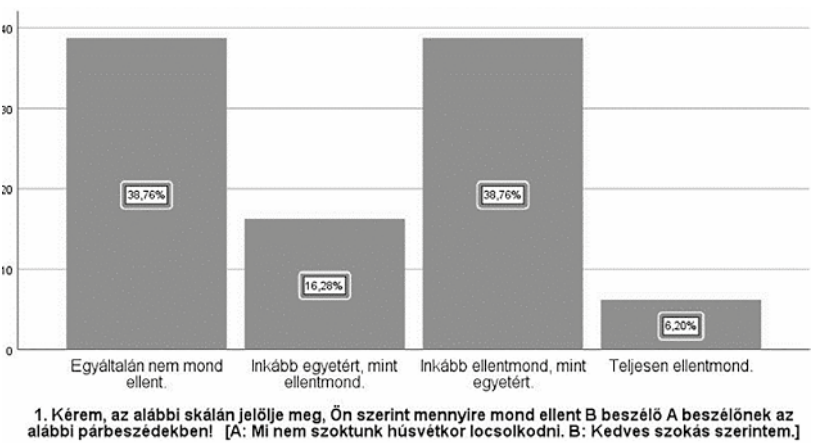
59. ábra: Az 1. kérdés 1. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

60. ábra: Az 1. kérdés 2. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

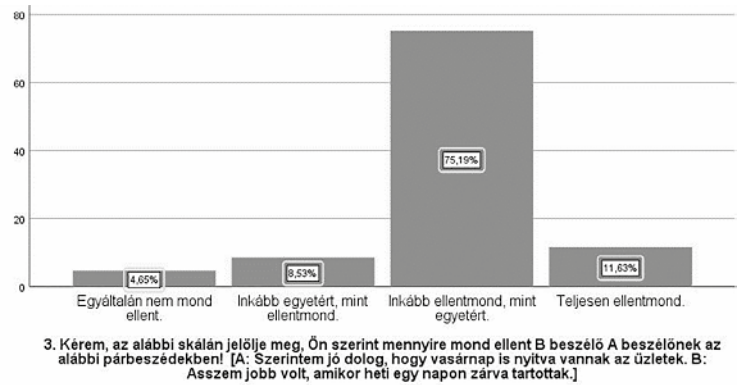
61. ábra: Az 1. kérdés 3. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

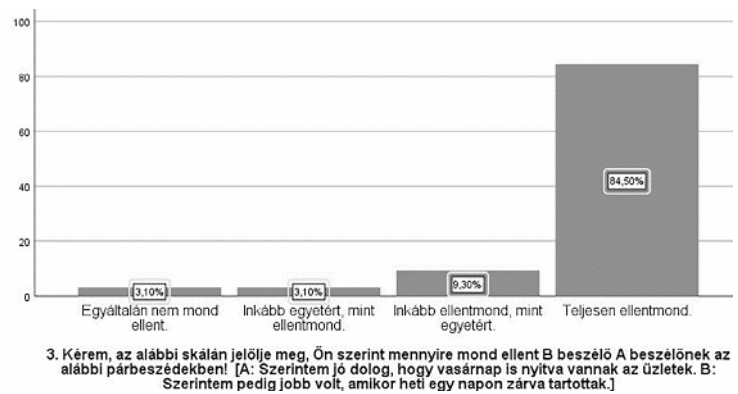
62. ábra: Az 1. kérdés 4. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

A 3. kérdés esetében a vizsgálat középpontjában az *asszem~azt hiszem* alakváltozatok és a *szerintem* egymáshoz képest megfigyelhető különbségei, továbbá különböző pozíciókban való megjelenésük és EDJ-vel való kombinációjuk álltak, gyenge témában. 12 mondatvariációt kellett az adatközlőknek értékelniük. A kérdés így szólt: „Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire mond ellent B beszélő A beszélőnek az alábbi párbeszédekben!" A minősítendő válaszlehetőségek a következők voltak:

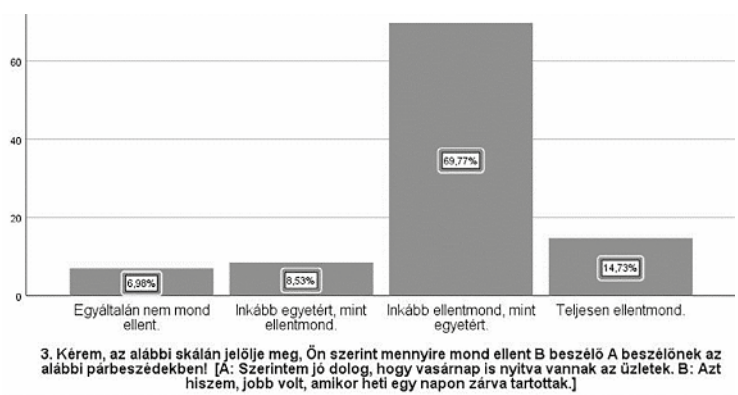
1. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Asszem jobb volt, amikor heti egy napon zárva tartottak. [KEZDŐ *ASSZEM*]
2. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Szerintem pedig jobb volt, amikor heti egy napon zárva tartottak. [KEZDŐ *SZERINTEM* + EDJ]
3. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Azt hiszem, jobb volt, amikor heti egy napon zárva tartottak. [KEZDŐ *AZT HISZEM*]
4. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Pedig jobb volt, azt hiszem, amikor heti egy napon zárva tartottak. [EDJ + ZÁRÓ *AZT HISZEM*]
5. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Jobb volt szerintem, amikor heti egy napon zárva tartottak. [ZÁRÓ *SZERINTEM*]
6. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Szerintem jobb volt, amikor heti egy napon zárva tartottak. [KEZDŐ *SZERINTEM*]
7. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Asszem pedig jobb volt, amikor heti egy napon zárva tartottak. [KEZDŐ *ASSZEM* + EDJ]
8. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Pedig jobb volt asszem, amikor heti egy napon zárva tartottak. [EDJ + ZÁRÓ *ASSZEM*]
9. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Pedig jobb volt szerintem, amikor heti egy napon zárva tartottak. [EDJ + ZÁRÓ *SZERINTEM*]
10. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Jobb volt, asszem, amikor heti egy napon zárva tartottak. [ZÁRÓ *ASSZEM*]
11. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Jobb volt, azt hiszem, amikor heti egy napon zárva tartottak. [ZÁRÓ *AZT HISZEM*]
12. A: Szerintem jó dolog, hogy vasárnap is nyitva vannak az üzletek. B: Azt hiszem, pedig jobb volt, amikor heti egy napon zárva tartottak. [KEZDŐ *AZT HISZEM* + EDJ]

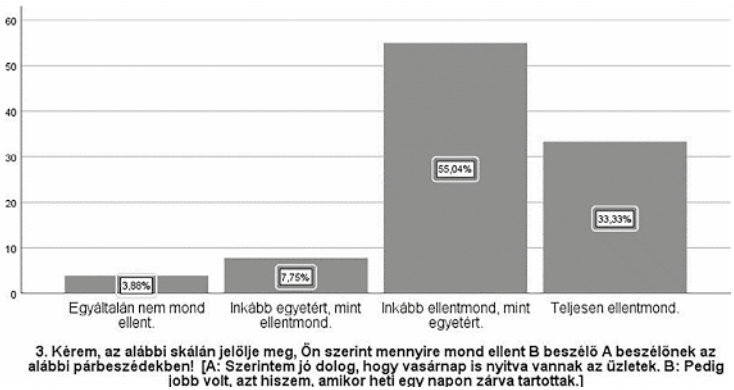
63. ábra: A 3. kérdés 1. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

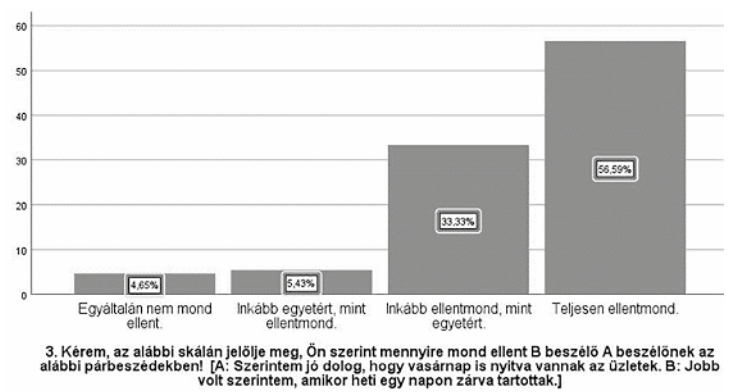
64. ábra: A 3. kérdés 2. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

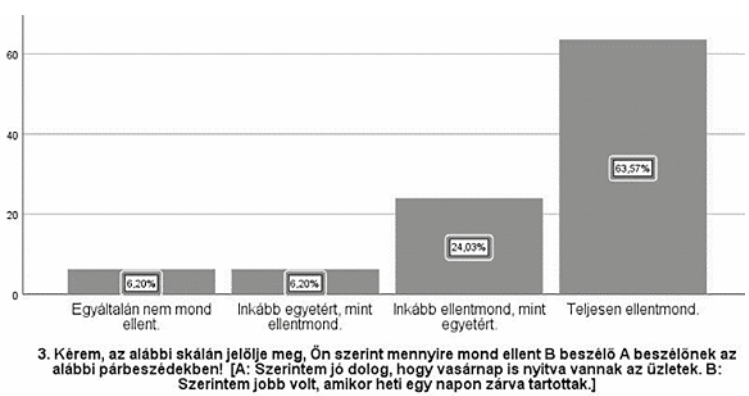
65. ábra: A 3. kérdés 3. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

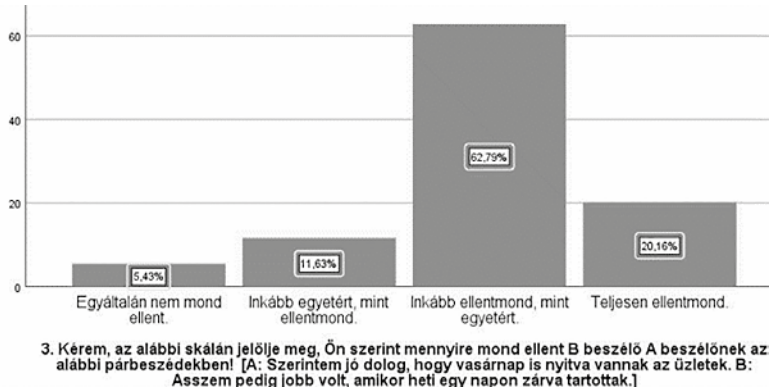
66. ábra: A 3. kérdés 4. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

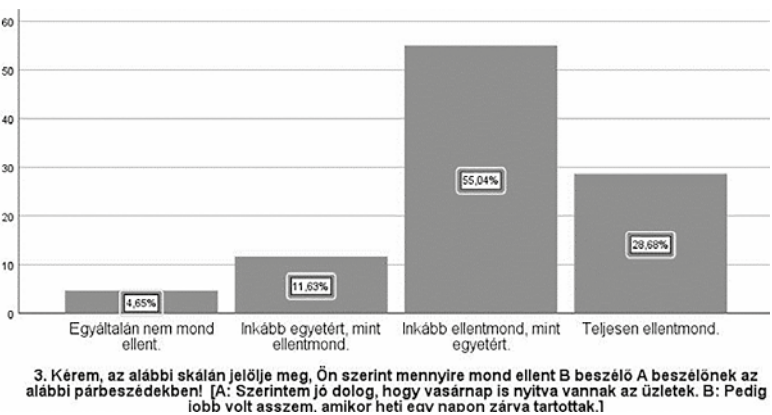
67. ábra: A 3. kérdés 5. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

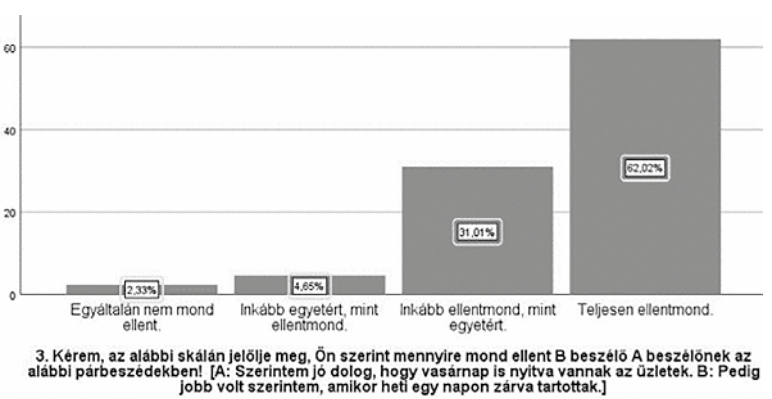
68. ábra: A 3. kérdés 6. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

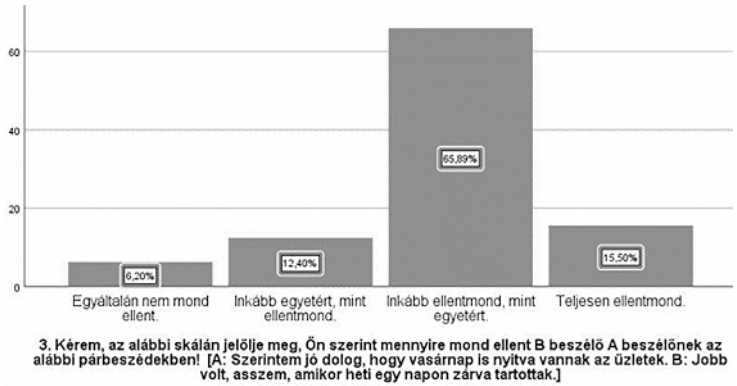
69. ábra: A 3. kérdés 7. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

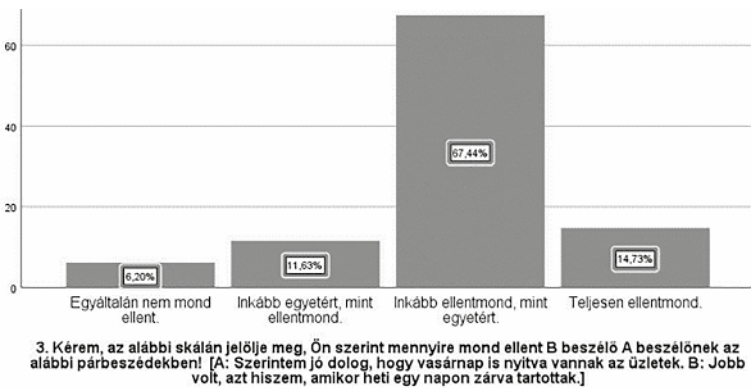
70. ábra: A 3. kérdés 8. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

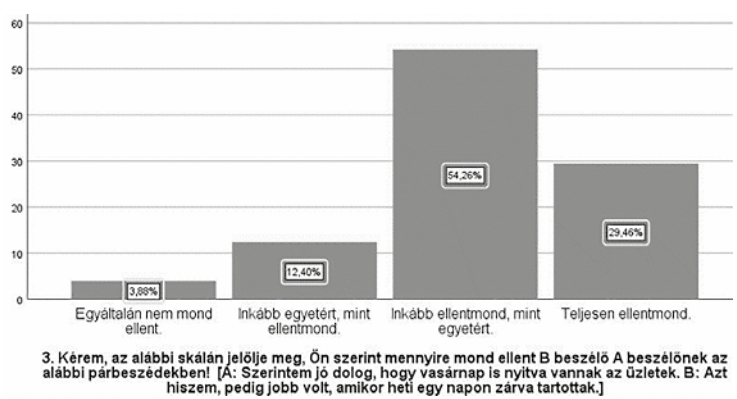
71. ábra: A 3. kérdés 9. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

72. ábra: A 3. kérdés 10. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

73. ábra: A 3. kérdés 11. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

74. ábra: A 3. kérdés 12. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

Mivel hipotéziseink a pozíciók mentén megfigyelhető funkciókülönbségekkel és az egyes véleményjelölők különbségeivel kapcsolatosak, most csak ezekre fókuszálunk.[292] Az *asszem* esetében a kezdő és a záró pozícióban való megjelenés (1. és 10. variáció: 63. és 72. ábra) nem mutatott jelentős különbséget: nem volt kiugró eltérés az ellentmondás mértékében. Az *azt hiszem* kezdő és záró használata (3. és 11. variáció: 65. és 73. ábra) esetében is csak minimális a különbség. A *szerintem* jelölőnél csak a legerősebb „Teljesen ellentmond" válaszlehetőséget nézve látszik a kezdő pozícióban az ellentmondás mértéke nagyobbnak, ha mellévesszük az „Inkább ellentmond, mint egyetért" oszlop eredményeit is, a pozíciók különbsége, akárcsak az előző két jelölő esetében is, gyakorlatilag eltűnik.

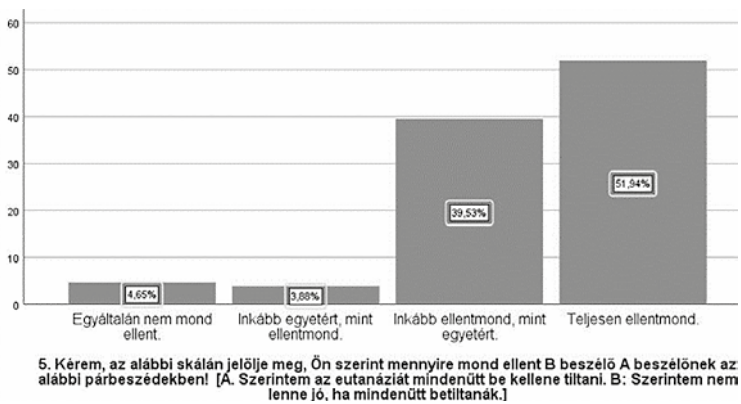
A három jelölőt egymáshoz viszonyítva, ha csak a „Teljesen ellentmond" oszlop értékeit nézzük, azt látjuk, hogy a *szerintem* kezdő és záró pozíciójában is erősebb ellentmondással kapcsolódik össze, mint az *asszem* vagy az *azt hiszem*. Az is szembetűnő, hogy a kezdő pozíció mindhárom véleményjelölő esetében erősebb ellentmondást tükröz, mint a hátsó, csak az *asszem* és az *azt hiszem* jelölőknél ez a moderáltabb ellentmondást visszaadó „Inkább ellentmond, mint egyetért" nagyságában tükröződik, a *szerintem*-nél pedig az erősebb ellentmondást kifejező „Teljesen ellentmond" válaszok mértékében. Tehát a *szerintem*-et az adatközlők alapvetően erősebb ellentmondást tükröző nyelvi elemként érzékelik, mint az *asszem*-et és az *azt hiszem*-et, amelyek között ilyen értelemben csekély a különbség, az egyes jelölők kétféle pozíciója pedig tükrözi azt a fő tendenciát, amely szerint a kezdő pozíció asszociálódik erősebb ellentmondással. Megjegyzendő, hogy bár valóban többen érezték erősebbnek az ellentmondást a *szerintem* esetében, ha EDJ-vel társult, de kicsi volt a különbség a kezdő pozíció esetében (kilenc főnyi), a hátulsó helyzetet illetően pedig három főnyi.

Az 5. és 7. kérdéssel az erős témák esetében jelentkező különbségeket vizsgáltuk, a kapott eredményeket együtt tárgyaljuk. Az 5. kérdés így szólt: „Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire mond ellent B beszélő A beszélőnek az alábbi párbeszédekben!" Az értékelendő válaszlehetőségek a következők voltak:

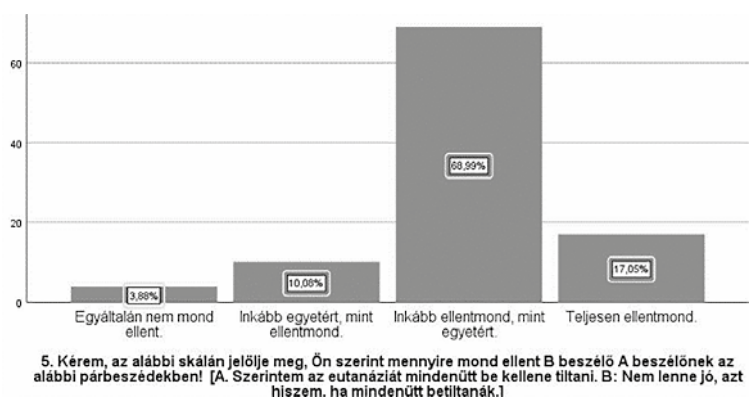
1. A: Szerintem az eutanáziát mindenütt be kellene tiltani. B: Szerintem nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *SZERINTEM*]
2. A: Szerintem az eutanáziát mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó, azt hiszem, ha mindenütt betiltanák. [ZÁRÓ *AZT HISZEM*]
3. A: Szerintem az eutanáziát mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig nem lenne jó szerintem, ha mindenütt betiltanák. [EDJ + ZÁRÓ *SZERINTEM*]

[292] Bár még számos elemzési lehetőség adódik, főként az EDJ nélküli és azzal álló, illetve az EDJ pozíciója szerinti változatok összevetése.

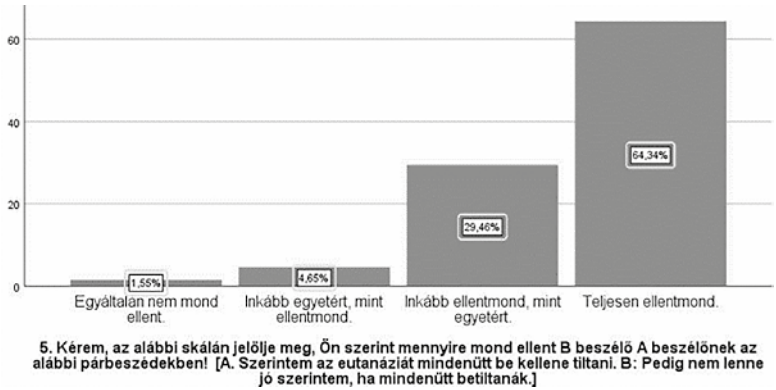
4. A: Szerintem az eutanáziát mindenütt be kellene tiltani. B: Asszem nem lenne jó pedig, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *ASSZEM* + EDJ]
5. A: Szerintem az eutanáziát mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig nem lenne jó szerintem, ha mindenütt betiltanák. [EDJ + ZÁRÓ *SZERINTEM*]
6. A: Szerintem az eutanáziát mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó, asszem, ha mindenütt betiltanák. [ZÁRÓ *ASSZEM*]

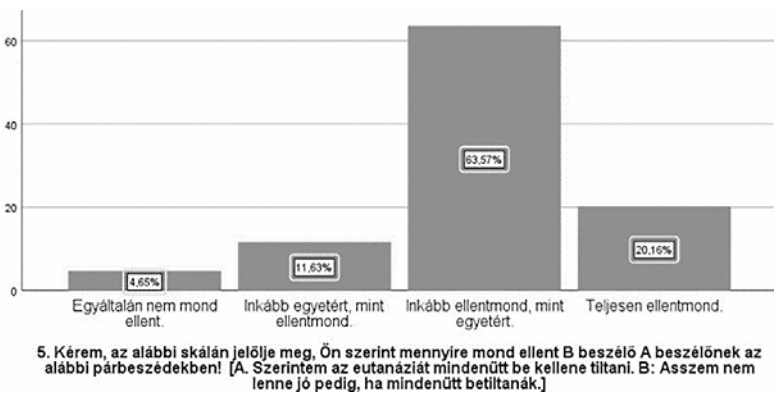
75. ábra: Az 5. kérdés 1. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

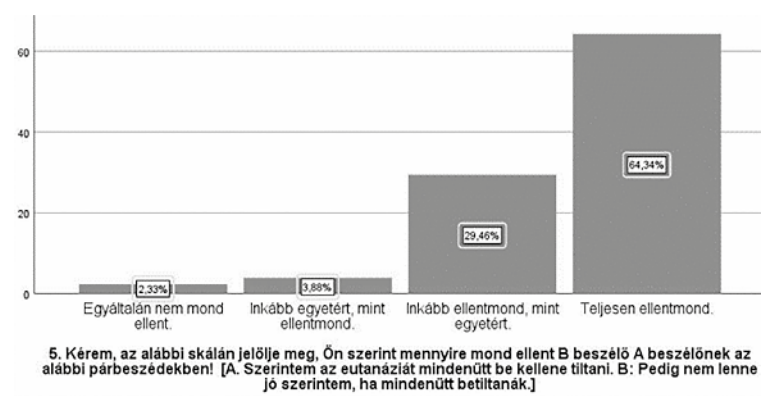
76. ábra: Az 5. kérdés 2. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

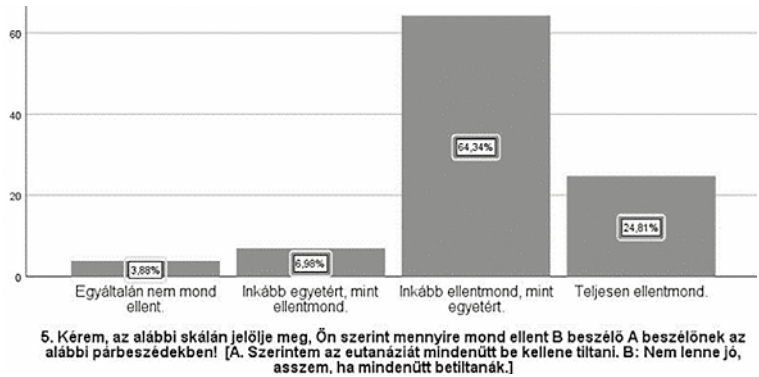
77. ábra: Az 5. kérdés 3. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

78. ábra: Az 5. kérdés 4. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

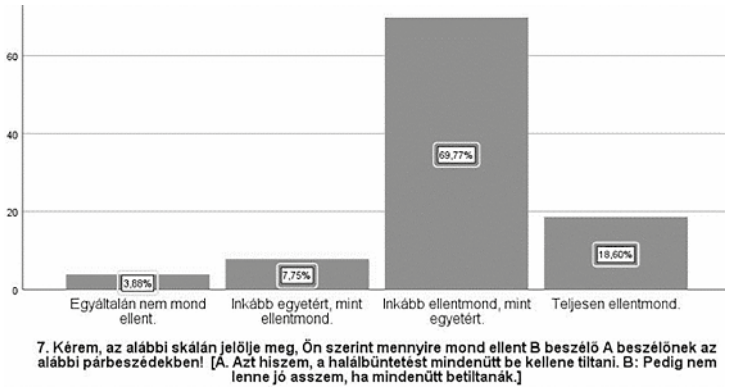
79. ábra: Az 5. kérdés 5. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

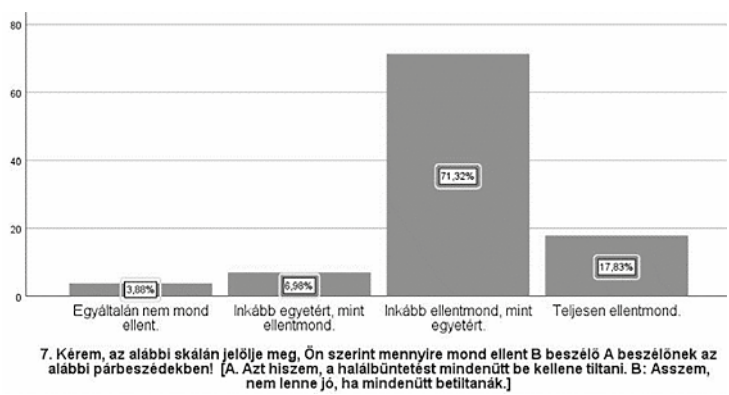
80. ábra: Az 5. kérdés 6. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

A 7. kérdés a következő volt: „Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire mond ellent B beszélő A beszélőnek az alábbi párbeszédekben!" A minősítendő válaszlehetőségek pedig az alábbiak voltak:

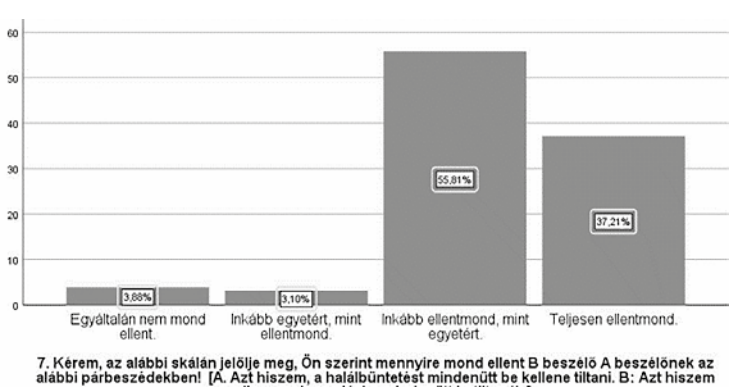
1. A: Azt hiszem, a halálbüntetést mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig nem lenne jó asszem, ha mindenütt betiltanák. [EDJ + ZÁRÓ *ASSZEM*]
2. A: Azt hiszem, a halálbüntetést mindenütt be kellene tiltani. B: Asszem, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *ASSZEM*]
3. A: Azt hiszem, a halálbüntetést mindenütt be kellene tiltani. B: Azt hiszem pedig, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *AZT HISZEM* + EDJ]
4. A: Azt hiszem, a halálbüntetést mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó szerintem, ha mindenütt betiltanák. [ZÁRÓ *SZERINTEM*]
5. A: Azt hiszem, a halálbüntetést mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig azt hiszem, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [EJD + ZÁRÓ *AZT HISZEM*]
6. A: Azt hiszem, a halálbüntetést mindenütt be kellene tiltani. B: Azt hiszem, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *AZT HISZEM*]

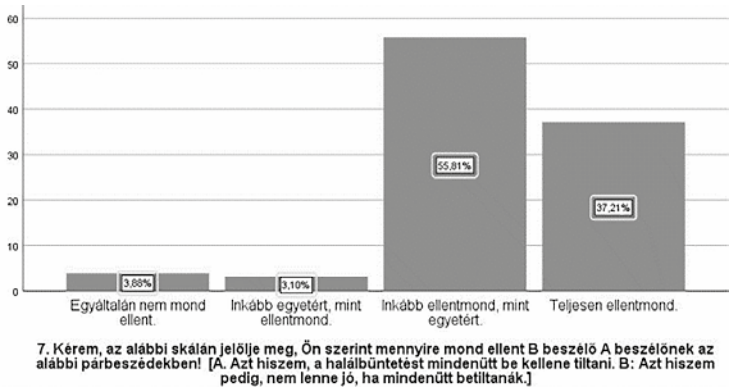
81. ábra: A 7. kérdés 1. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

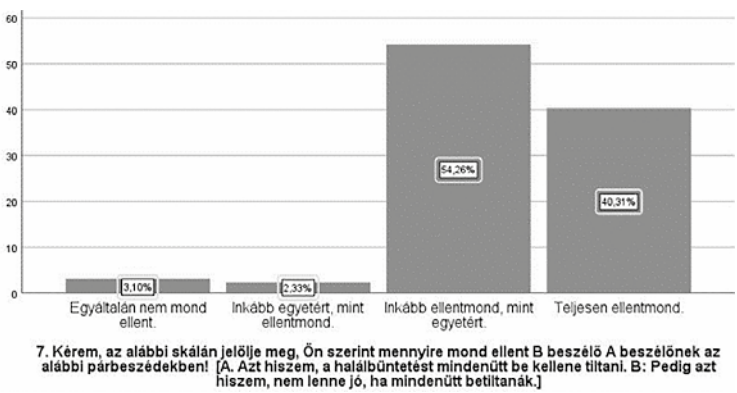
82. ábra: A 7. kérdés 2. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

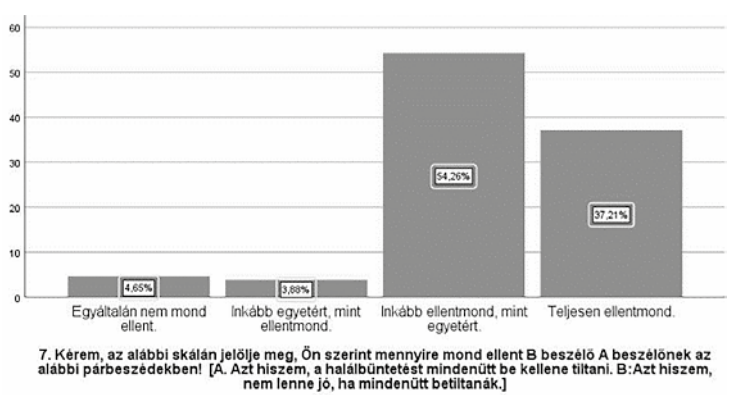
83. ábra: A 7. kérdés 3. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

84. ábra: A 7. kérdés 4. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

85. ábra: A 7. kérdés 5. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

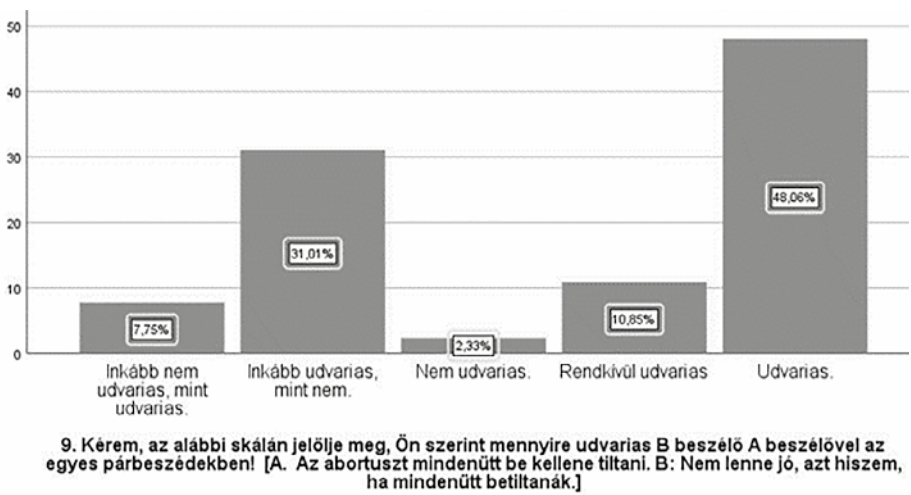
86. ábra: A 7. kérdés 6. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

Elsőként ismét az egyes véleményjelölők kétféle pozíció mentén mutatkozó különbségét elemeztük (75–80., illetve 81–86. ábra): az *asszem* a 3. kérdésre adott válaszok esetében is tapasztalt kettősséget mutatta: a „Teljesen ellentmond" válaszok aránya nagyobb volt a záró, mint a kezdő pozíció esetében, ugyanakkor az „Inkább ellentmond, mint egyetért" válaszok aránya kisebb volt. Ebből arra következtethetünk, hogy a hátsó helyzet némileg megnöveli az általa kifejezett ellentmondás erejét (nem pedig csökkenti, ahogy várnánk!), de az *asszem*-et alapvetően kevésbé erős ellentmondást visszaadó jelölőként érzékelik az adatközlők, mint a *szerintem*-et. Az *azt hiszem* ugyanakkor a korábbitól (vö. ismét a 3. kérdésre kapott válaszokkal) és az *asszem*-től is eltérő, mondhatni fordított viselkedés mutat: a kezdő pozíciójú variáns esetében a „teljesen ellentmond" aránya mintegy 10 főnyivel megnőtt, az „inkább ellentmond, mint egyetért" kb. 20 főnyivel lecsökkent. Erős témában tehát másként értékelték a használatát, mint nem erősben. A *szerintem* ugyancsak a már ismert mintázatot mutatja annyiban, hogy a teljes ellentmondást választók aránya jóval nagyobb, mint az előző két jelölő esetében, viszont különös módon e jelölő esetében is a záró helyzetű használat *(nem lenne jó szerintem)* váltotta ki az erősebb ellentmondást tükröző válaszok nagyobb mennyiségét, semmint a kezdő helyzet *(szerintem nem lenne jó).*

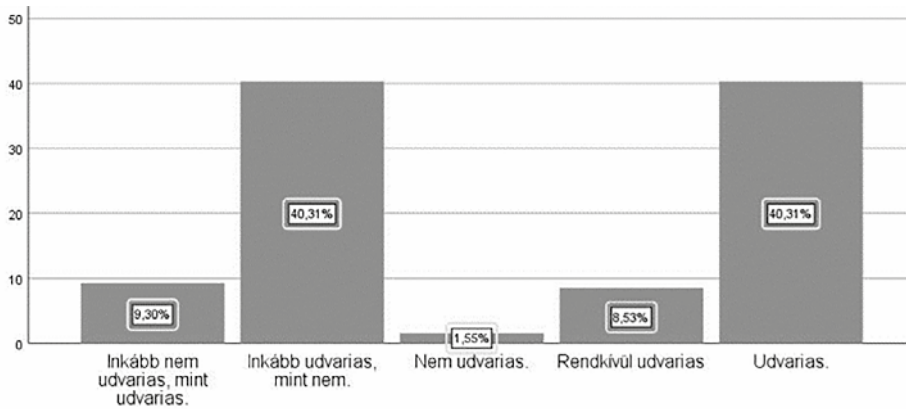
A 9. kérdéssel egy erős téma megvitatása során használt véleményjelölők udvariassági szerepét kívántuk megvizsgálni. Itt a korábbiaktól eltérően nem négy, hanem öt válaszlehetőség közül választhattak a válaszadók (ugyancsak Likert-skálát használva): nem udvarias; inkább nem udvarias, mint udvarias; inkább udvarias, mint nem; udvarias; rendkívül udvarias. A 9. kérdés így hangzott: „Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire udvarias B beszélő A beszélővel az egyes párbeszédekben!" A minősítendő esetek az alábbiak voltak:

1. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó, azt hiszem, ha mindenütt betiltanák. [ZÁRÓ *AZT HISZEM*]
2. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Szerintem nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *SZERINTEM*]
3. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig nem lenne jó szerintem, ha mindenütt betiltanák. [EDJ + ZÁRÓ *SZERINTEM*]
4. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Szerintem pedig nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *SZERINTEM* + EDJ]
5. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Asszem nem lenne jó pedig, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *ASSZEM* + EDJ]
6. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó szerintem, ha mindenütt betiltanák. [ZÁRÓ *SZERINTEM*]

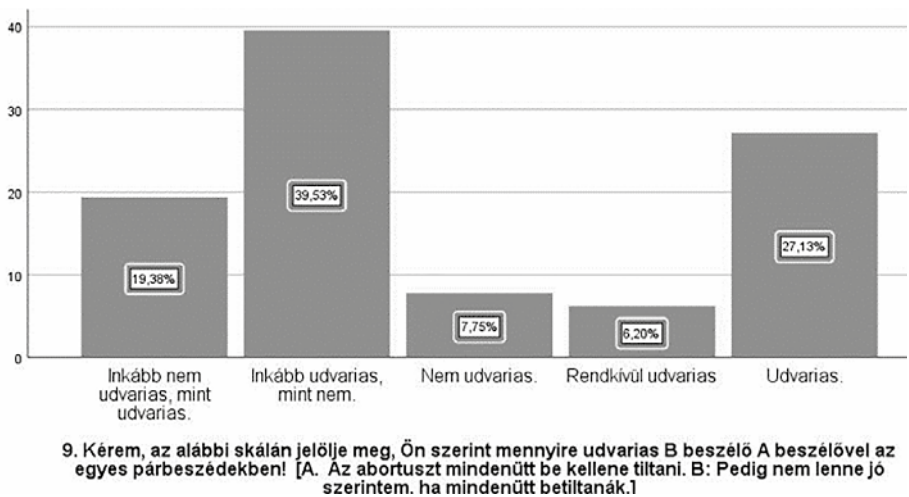
7. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Azt hiszem pedig, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *AZT HISZEM* + EDJ]
8. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Asszem, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *ASSZEM*]
9. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó, asszem, ha mindenütt betiltanák. [ZÁRÓ *ASSZEM*]
10. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig nem lenne jó asszem, ha mindenütt betiltanák. [EDJ + ZÁRÓ *ASSZEM*]
11. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Azt hiszem, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [KEZDŐ *AZT HISZEM*]
12. A: Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Pedig azt hiszem, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák. [EDJ + ZÁRÓ *AZT HISZEM*]

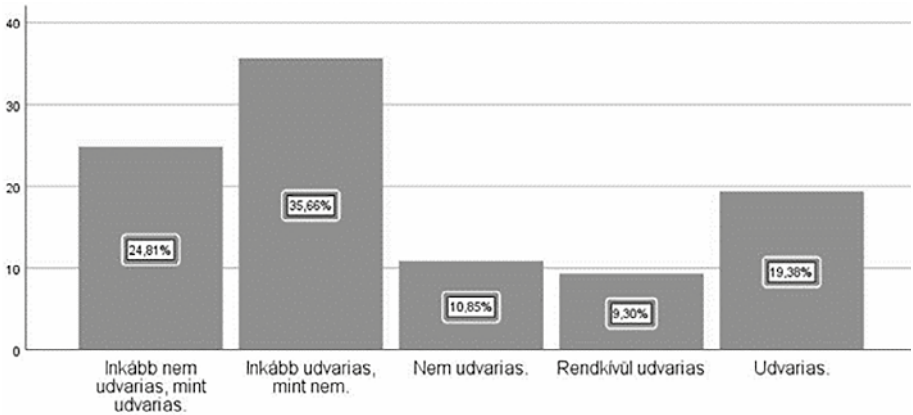
87. ábra: A 9. kérdés 1. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

88. ábra: A 9. kérdés 2. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

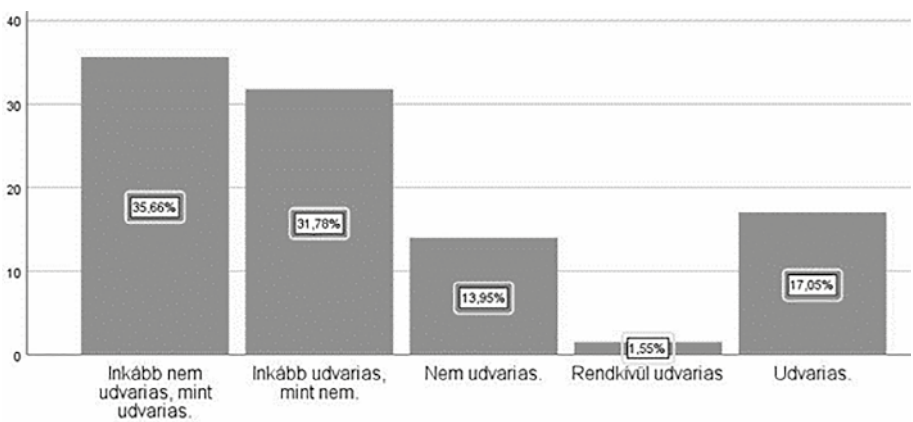

89. ábra: A 9. kérdés 3. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

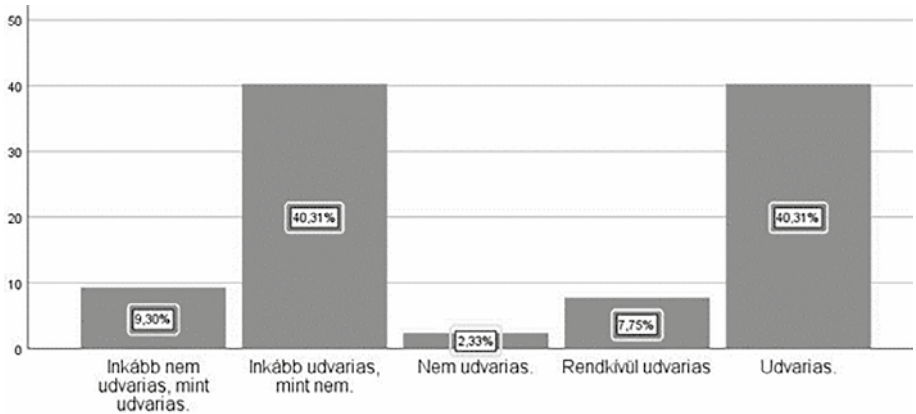
9. Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire udvarias B beszélő A beszélővel az egyes párbeszédekben! [A. Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Szerintem pedig nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák.]

90. ábra: A 9. kérdés 4. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

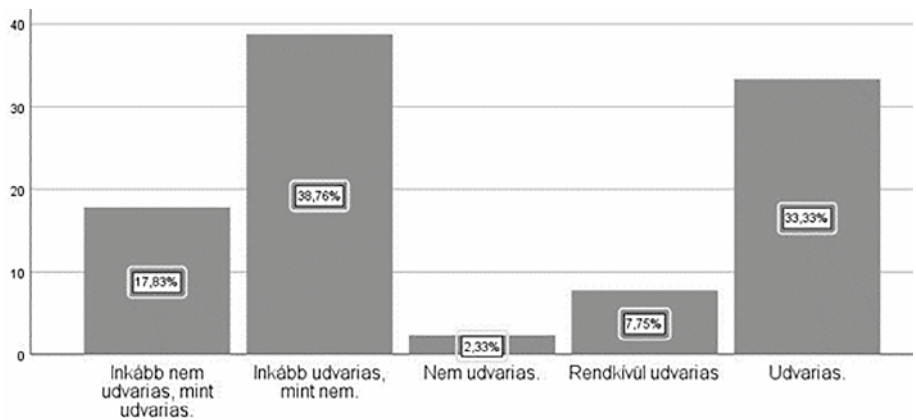
9. Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire udvarias B beszélő A beszélővel az egyes párbeszédekben! [A. Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Asszem nem lenne jó pedig, ha mindenütt betiltanák.]

91. ábra: A 9. kérdés 5. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

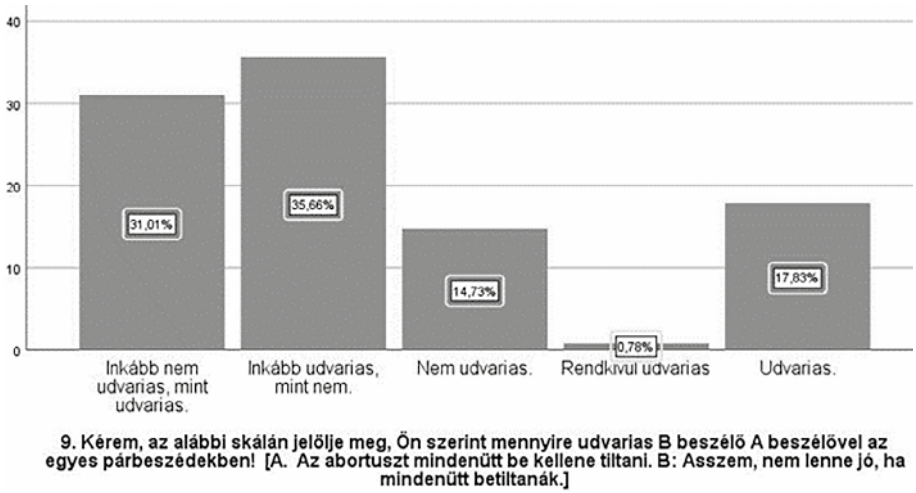
9. Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire udvarias B beszélő A beszélővel az egyes párbeszédekben! [A. Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Nem lenne jó szerintem, ha mindenütt betiltanák.]

92. ábra: A 9. kérdés 6. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

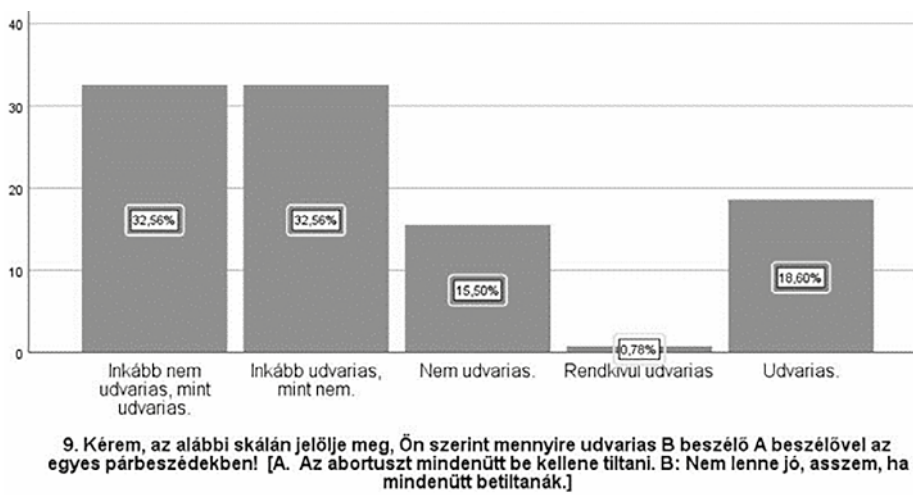

9. Kérem, az alábbi skálán jelölje meg, Ön szerint mennyire udvarias B beszélő A beszélővel az egyes párbeszédekben! [A. Az abortuszt mindenütt be kellene tiltani. B: Azt hiszem pedig, nem lenne jó, ha mindenütt betiltanák.]

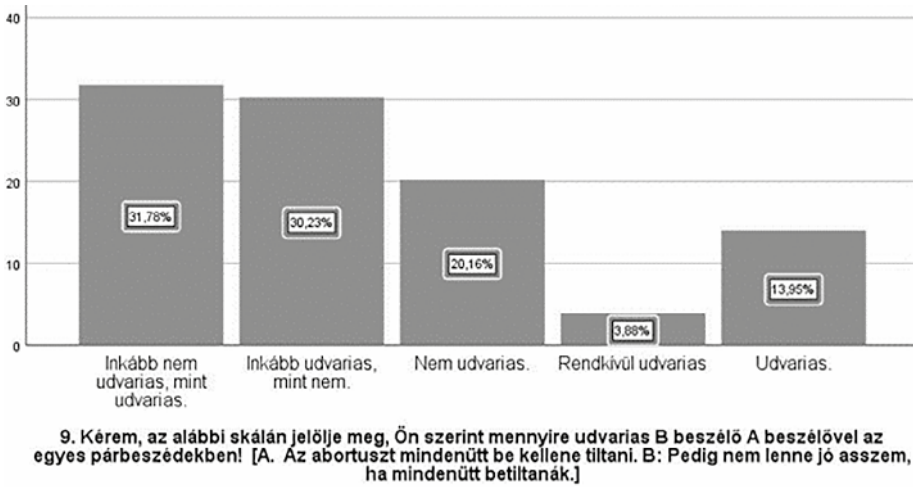
93. ábra: A 9. kérdés 7. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

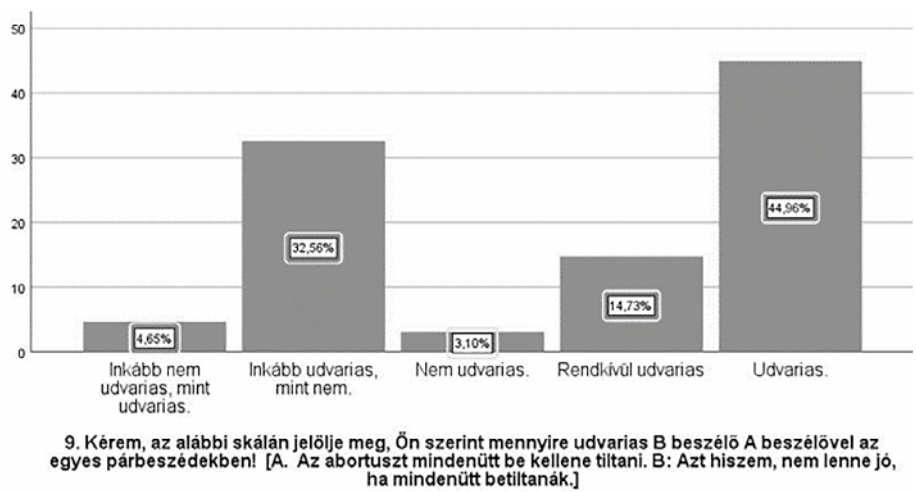
94. ábra: A 9. kérdés 8. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

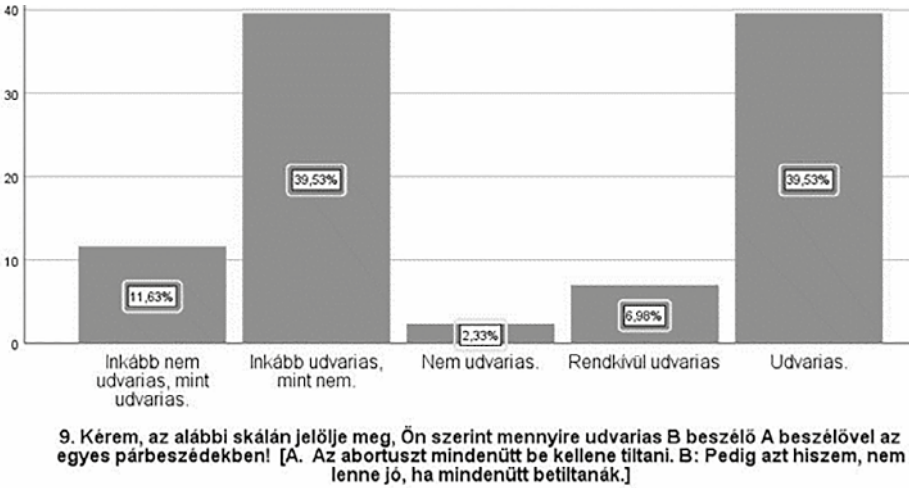
95. ábra: A 9. kérdés 9. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

96. ábra: A 9. kérdés 10. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

97. ábra: A 9. kérdés 11. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

98. ábra: A 9. kérdés 12. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

A 9. kérdésre kapott adatközlői feleletek alapján az *asszem* pozíciói nem mutatnak különösebb eltérést az udvariasság megítélése szempontjából, ha elöl állt, csak egy kicsivel többen választották az „inkább udvarias, mint nem" opciót. Érdekes, hogy nagyjából ugyanannyi válaszadó tartotta az előbbi kategóriába tartozónak (mindkét pozícióban), mint az „inkább nem udvarias, mint udvarias"-ba, ahogyan a „nem udvarias" – „udvarias" kategóriák között is csak egy kicsit volt nagyobb az eltérés az utóbbi javára. Erősen szór tehát a forma megítélése. Az *azt hiszem*-hez viszonyítva azonban egyértelműen kevésbé udvarias elemnek mondható, mert az „inkább udvarias, mint nem" és az „udvarias" válaszok aránya jóval nagyobb az esetében. Az *azt hiszem*-et egyértelműen hátulsó helyzetben érezték az adatközlők udvariasabbnak (mindhárom „udvarias"-válaszlehetőség aránya nagyobb). A *szerintem* esetében az egyes válaszlehetőségeket tekintve gyakorlatilag nincs változás: egy-két fővel emelkedett a „nem udvarias" és csökkent a „rendkívül udvarias" válaszok aránya a hátsó pozíciójú használat esetében a kezdőhöz viszonyítva, ami elenyészőnek mondható.

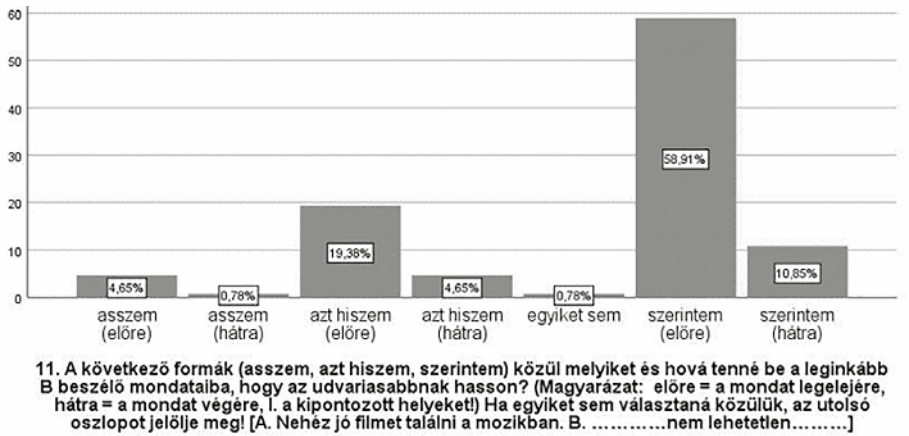
Ha összegezzük a kapott eredményeket, változatos kép rajzolódik ki, amely rámutat az *asszem* és *azt hiszem* eleddig rejtett – a műfajokkal és egyéb véleményjelölőkkel összefüggésben lévő – különbségeire is: az *azt hiszem* az elvárásoknak megfelelően egyértelműen hátsó helyzetben hat udvariasabbnak, az *asszem* esetében viszont a pozíciónak nincs különösebb jelentősége az udvariasság szempontjából. Ez abból fakadhat, hogy az *asszem,* mint az MNSz2-elemzések is mutatták, alapvetően az informális nyelvhasználatban elterjedt. Az *azt hiszem*, ahogyan az MNSz2-elemzések után is feltételeztük, erősen megritkult a mai

magyarban,[293] ezért sem látszik már jelentős műfajbeli különbség a nála nagyságrendekkel gyakoribb *asszem* variánshoz képest. Ha sorrendbe szeretnénk állítani az egyes változatokat, azt mondhatjuk, hogy a *szerintem* és az *azt hiszem* pozíciójától függetlenül nagyjából azonos udvariasságúnak hat, az *asszem* pedig kevésbé minősül udvariasnak.

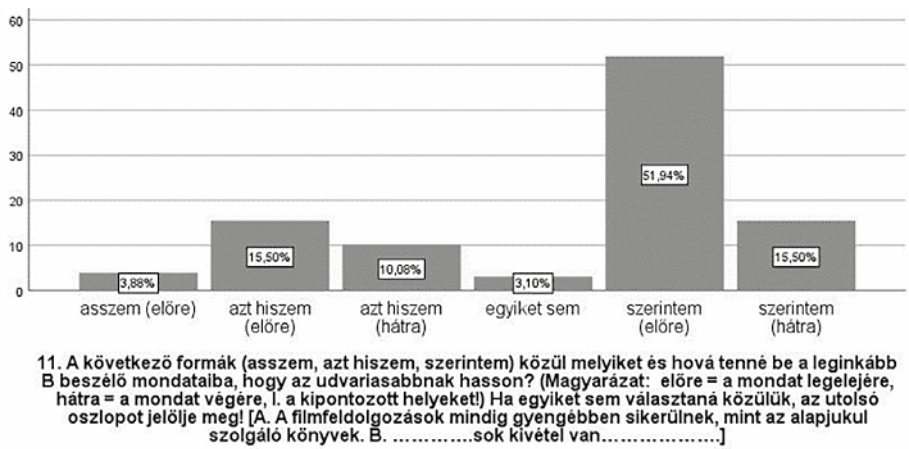
Végezetül a 11. kérdés a három választott formához *(azt hiszem, asszem, szerintem)* és a pozícióikhoz (kezdő, záró) társított udvariasság fokát olyan módon vizsgálta, hogy a formák behelyezését kérte öt különböző, egyfordulós minipárbeszédnek az első, az A mondatbeli véleménnyel vitázó B mondatába (*asszem* előre, *asszem* hátra, *azt hiszem* előre, *azt hiszem* hátra, *szerintem* előre, *szerintem* hátra, egyiket sem). A témák között szerepeltek erősek és nem erősek is. A kérdés maga így szólt: „A következő formák *(asszem, azt hiszem, szerintem)* közül melyiket és hová tenné be a leginkább B beszélő mondataiba, hogy az udvariasabbnak hasson? (Magyarázat: előre = a mondat legelejére, hátra = a mondat végére, lásd a kipontozott helyeket!) Ha egyiket sem választaná közülük, az utolsó oszlopot jelölje meg!"

1. A: Nehéz jó filmet találni a mozikban. B: ……nem lehetetlen…… [NEM ERŐS TÉMA, gyengébb ellentmondás]
2. A: A filmfeldolgozások mindig gyengébben sikerülnek, mint az alapjukul szolgáló könyvek. B: ……sok kivétel van…… [NEM ERŐS TÉMA, erősebb ellentmondás]
3. A: Nem valószínű, hogy pár éven belül embert juttatunk a Marsra. B: …… hamarosan eljutunk oda is…… [NEM ERŐS TÉMA, gyengébb ellentmondás]
4. A: A kábítószer-fogyasztást nem kellene minden esetben börtönnel sújtani. B: ……büntetni kell……, bármilyen szert fogyasztott is valaki. [ERŐS TÉMA, erősebb ellentmondás]
5. A: A kábítószer-fogyasztást nem kellene minden esetben börtönnel sújtani. B: ……esete válogatja…… [ERŐS TÉMA, gyengébb ellentmondás]

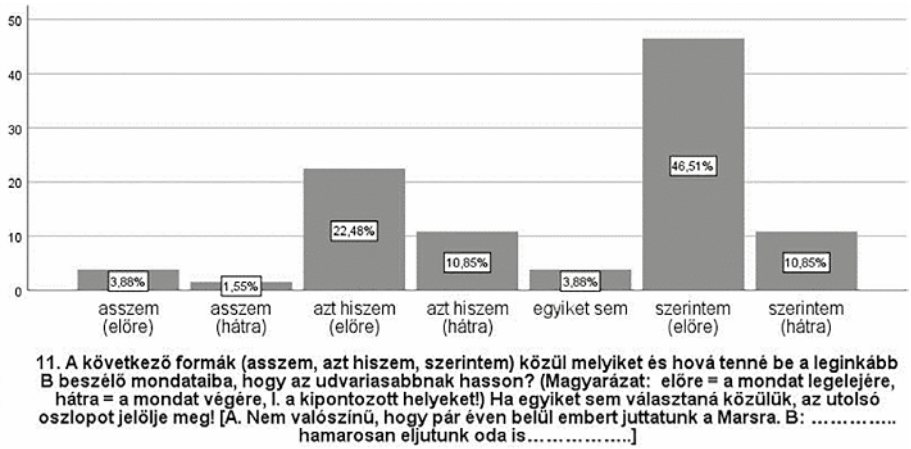
[293] Az *úgy gondolom* sokkal elterjedtebb az *azt hiszem*-nél a formálisabb, írott és beszélt sajtónyelvben, illetve hivatalos nyelvhasználatban (több mint 70 ezer találatot ad rá az MNSz2); az úgy vélem – amely csaknem azonos gyakoriságú az *asszem*-mel – szintén a hivatalos műfajban hangsúlyos jelenlétű; vö. még Dér: *Vélem vagy vélekedem?*

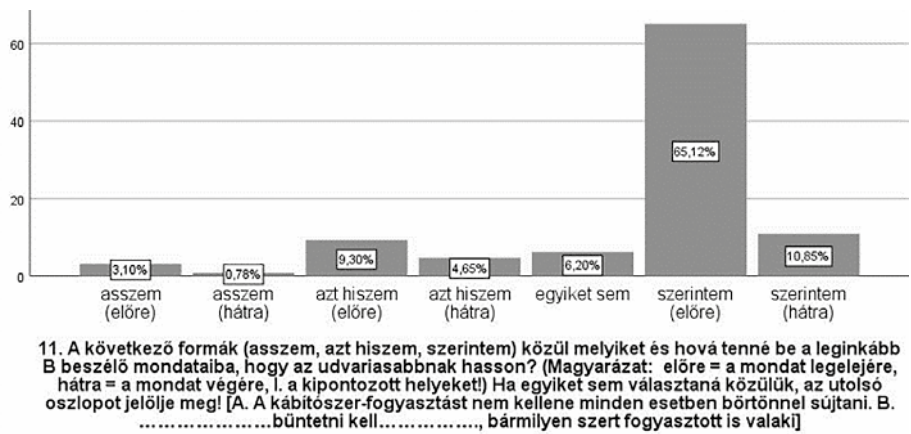
99. ábra: A 11. kérdés 1. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

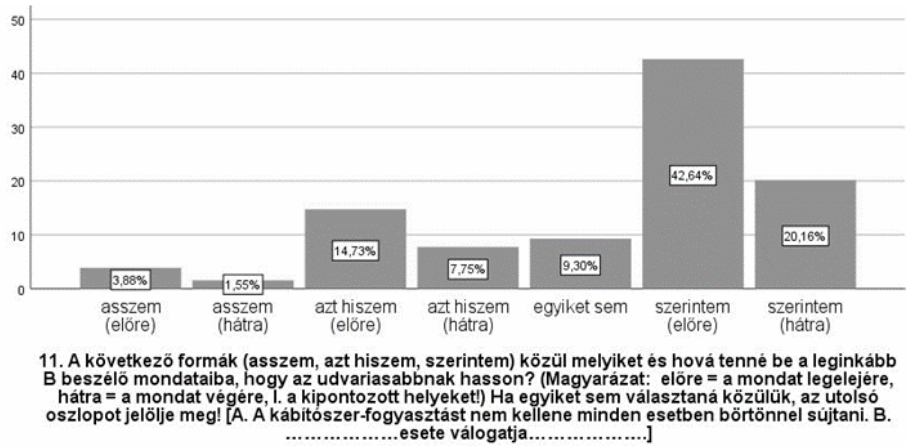
100. ábra: A 11. kérdés 2. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

101. ábra: A 11. kérdés 3. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

102. ábra: A 11. kérdés 4. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

103. ábra: A 11. kérdés 5. válaszlehetőségére adott feleletek gyakorisági megoszlása

A 11/1. nem erős témájú mondatba az adatközlők több mint 60%-a a *szerintem* jelölőt helyezte, kezdő pozícióba, hogy udvariasabbnak hasson. Ezt jóval kisebb arányban (kb. 20%) a kezdő helyzetű *azt hiszem* követte, tehát egyik jelölő esetében sem a hátsó pozíciót választotta az adatközlők többsége (99. ábra).

A 11/2. mondatban (100. ábra), erősebb ellentmondás esetében ugyancsak a kezdő *szerintem* bizonyult a leggyakoribbnak, az adatközlők bő fele döntött mellette. A válaszadók bő egyhatoda viszont a hátsó pozíciójú *szerintem*-et, ugyancsak egyhatoda a záró *azt hiszem*-et választotta.

A 11/3. mondattal kapcsolatos eredmények (101. ábra) úgyszintén az első két mondat esetében látott tendenciát mutatják, tehát az elöl álló *szerintem* vezet, de kevésbé, cserébe nőtt a kezdő *azt hiszem*-et választók aránya (kb. az adatközlők egynegyede).

A nem erős témákban tehát egyértelműen a *szerintem* vezet, függetlenül attól, hogy a példapárbeszéd B beszélője mennyire erősen fogalmazza meg ellenvéleményét. Az olyan erős téma, mint a kábítószer-fogyasztás börtönnel való büntetése esetében pedig az erőteljesebb ellentmondás (11/4. mondat) a *szerintem* arányát növelte meg: a válaszadók kétharmada választotta ezt a jelölőt, a többi lehetőség mellett döntők aránya is 10%, illetve az alatt volt, tehát itt volt a legnagyobb a különbség az egyes választásokban (102. ábra). Végül az 5. mondat (erős téma, gyengébb ellentmondás) esetében is a már ismert képet láthatjuk: a kezdő *szerintem* vezet (csaknem a válaszadók fele választja), egynegyedük pedig a záró *szerintem*-re voksol. Érdekes, hogy itt a legmagasabb az „egyiket sem" megoldást választók aránya, kb. 10% (103. ábra).

Általánosan tehát az mondható el, hogy a három legpreferáltabb változat minden esetben a *szerintem* (előre), az *azt hiszem* (előre), illetve a *szerintem* (hátul) volt, függetlenül a téma és az ellentmondás erősségétől. A *szerintem* véleményjelölő kiugróan preferált volt (minimum kétszer annyi válaszadó választotta), mint az összes többi variáció, és az is igen figyelemreméltó, hogy az *asszem* bármelyik változatát választók aránya is 4% alatt maradt, vagyis alig asszociálódott az udvariassággal. A pozíciókat illetően pedig egyértelműen a kezdő helyzet emelkedett ki.

Összegzésképpen kijelenthető, hogy nem erős témák esetében a *szerintem* kezdő pozícióban erősebb ellentmondást ad vissza, mint záróban (főleg EDJ-vel kombinálva), ez akkor is igaz, ha az *asszem* és *azt hiszem* jelölőkkel „versenyeztetjük", amelyeknél e tekintetben a pozíció nem igazán mérvadó. Erős témák esetében azonban nehezen magyarázható eltérés tapasztalható mindhárom vizsgált véleményjelölőt illetően: a *szerintem* és az *asszem* is hátsó pozícióban ad vissza erősebb ellentmondást, fordítva tehát, mint ahogyan vártuk; az *azt hiszem* viszont elöl állva bizonyul konfrontatívabbnak. Magyarázatként csak a választott két erős téma (5. kérdés: eutanázia, 7. kérdés: halálbüntetés) közti különbség, valamint a nyitó (A) mondatban használt jelölők eltérése kínálkozik (5. kérdés: *szerintem*, 7. kérdés: *azt hiszem*), ezek szerint a halálbüntetés témája esetében az *azt hiszem*-mel kezdődő nyitó mondatra adott hátsó pozíciójú *szerintem* (7. kérdés, 4. mondat) erőteljesebb ellentmondást fejez ki, mint az eutanázia témájában a *szerintem*-mel nyitó mondatban álló záró *szerintem* EDJ-vel kombinálva (5. kérdés, 5. mondat). A konkrét vitatéma tehát nagyban meghatározó lehet, ennek okaira azonban csak további részletes vizsgálatok deríthetnek fényt.

Az udvariasságot illetően pedig világosan kitűnik, hogy a három jelölő közül egyértelműen a kezdő *szerintem* járul hozzá az udvariasság nagyobb fokához; az *asszem*-nél a pozíciónak nincs jelentősége, az *azt hiszem* pedig hátul állva hat udvariasabbnak.

Azt is láthatjuk, hogy a *szerintem* esetében egyértelműen szétválik egymástól a jelölőnek az ellentmondás erejéhez való tompító/erősítő, illetve az udvariasság fokát csökkentő/erősítő hatása, ebből következően a mitigálás/tompítás és az udvariasabbnak hatás közé nem tehető egyenlőségjel – vagyis lehet a jelölővel erősíteni a szembenállást úgy is, hogy közben udvariasnak hatunk, vagy tompítani úgy, hogy kevésbé udvariasnak.

Az 1. hipotézis tehát részben megdőlt, részben tartható, mert az adott jelölőtől (és a téma erősségétől) függött, hogy a hátsó pozíció valóban csökkentette-e az ellentmondás erejét: nem erős téma esetében a *szerintem*-nél igen, de a többi jelölőnél nem, viszont erős témában a szerintem-nél és az *asszem*-nél fordított eredményt kaptunk, itt viszont az *azt hiszem* igazolta a hipotézist.

A 2. hipotézis részben megerősödött, részben nem: általában nem volt különbség pozíció mentén az ellentmondás erősségében, sem az udvariasság mértékében, csak egyes kivételek voltak: a záró *azt hiszem*-et udvariasabbnak tartották az adatközlők, az *asszem* kevésbé bizonyult udvariasnak, mint a hosszú változat, ugyanakkor az udvariasságot illetően a kezdő *szerintem*-et preferálták, és nem a zárót.

A 3. hipotézis igaznak bizonyult: az *azt hiszem* kevésbé asszociálódik határozott vélekedésekkel és konfrontációval, mint a *szerintem*, a különbség azonban kicsi (a kérdőívekben minimális; a korpuszokban nagyobb).

A 4. hipotézis egyértelműen megdőlt: a *szerintem* hat udvariasabbnak témától függetlenül, mint a másik két véleményjelölő.

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen kötet fő célja a mai magyar nyelvhasználatban elterjedt diskurzusjelölők egyes csoportjainak vizsgálata volt, illetve az ezekhez funkcionálisan (pl. véleményjelölés) és történetileg kapcsolódó diskurzusjelölők bemutatása. A három elemkör alapvetően eltérő megfontolások mentén lett kiválasztva: a *hát, így* és *ilyen* a spontán beszélt nyelvbeli gyakorisága, illetve felszaporodása, valamint egyes, keletkezőfélben lévő új diskurzusjelölői funkcióik feltérképezése miatt. Az ellentétes diskurzusjelölő-társulásokról szóló fejezetek az egymás mellett megjelenő, valamint egymással kollokálódó diskurzusjelölők eddig magyar anyagon kevéssé vizsgált társulásait kívánta bemutatni, kitérve egy, fő téma szempontjából eddig még ugyancsak ritkán tárgyalt területre, a szaknyelvi diskurzusjelölő-használatra. A véleményjelölők, különösen képviselőik összevető diakrón és szinkrón vizsgálata is váratott magára eddig a magyarban. A három csoport leírásában közös, hogy mindegyik esetében korpuszelemzéseket is végeztünk, mivel – a funkcionális pragmatikai megközelítés szintetizáló törekvésével összhangban – a kvalitatív elemzések mellett fontosnak tartjuk a kvantitatív leírásokat is, ahogyan a szinkrón és a diakrón szemléletmód együttes használatát is. A nagy adatbázisok jó lehetőséget kínálnak a diskurzusjelölők műfaji jellegzetességeinek feltárására is.

Kutatásuk főbb eredményei az alábbiakban összegezhetők:

- Az *ilyen* és az *így* diskurzusjelölő – szemben a *hát*-tal – nem szokott társulni más jelölőkkel. E stigmatizált elemek megjelenése nem véletlenszerű, hanem rendszerszerű, funkcióval bíró használatot mutat.
- A vizsgált négy spontánbeszéd-műfaj közül a *hát* és az *így* a társalgásokban szignifikánsan gyakoribb, az *ilyen* esetében nem volt efféle eltérés tapasztalható.

- Egyértelmű összefüggést mutat szociodemográfiai változókkal két jelölő: az *ilyen*-t inkább a férfiak és a fiatalok használják, az *így*-et a fiatalok; a *hát*-ot viszont minden korosztály és mindkét nem egyaránt használja.
- A véleményjelölők nem szeretnek kollokálódni más jelölőkkel.
- Az egyes jelölőket nem pusztán önmagukban, hanem funkcionális csoportjukban szinkrón és diakrón szempontból egyaránt is nézni kell (milyen más jelölőkkel vetélkednek az adott korban, az általuk betöltött funkciót milyen elemek töltötték be korábban), különben nem kaphatunk érdemi magyarázatot műfajbeli és egyéb viselkedésükre.
- A diskurzusjelölő-társulások eleve stigmatizált csoportot alkotnak a magyarban a pragmatikai funkciójú elemek között, az „azonos funkciót" hordozók különösen. Rendkívül sok a velük kapcsolatos nyelvi ideológia – ez alól még a leggyakoribb ellentétes társulás, a *de mégis* sem kivétel.
- A *de viszont* nem összetétel, ugyanakkor egyértelműen diskurzusjelölő-társulásnak mondható.
- Az ellentétes jelölőtársulások több évszázada létező elemei a magyar nyelvnek, és a régi korokban az emelkedett stílusrétegekben jelentek meg (vagy azokban is).
- A mai magyar nyelvhasználatban a vizsgált ellentétes jelölőtársulások különösen a beszélt sajtó és írott beszélt nyelvi nyelvben gyakoriak, tehát egyes formálisabb és informális műfajokban egyaránt.
- A magyartanárok és a magyartanár-szakos hallgatók csoportja a stigmatizáció szempontjából több eltérést is mutat: bár mindkét csoport megbélyegzi az elemzett társulásokat, különbözőeket stigmatizáltak erősebben és gyengébben. Egyértelmű pozitívum, hogy a hallgatók toleránsabbak (a *de mégis*-t például senki nem ítélte meg negatívan) a tanároknál, jobban is érzékelik a formák használatát (a saját nyelvhasználatukban is), és inkább tanítanák is őket. A nyelvi ideológiákat nézve nincs nagy különbség a két csoport között. A mindkettőnél megjelenő négy nyelvi ideológia mindegyike nyelvhelyességi.
- A szaknyelvi ellentétes társulásokra vonatkozó vizsgálatokból az derült ki, hogy ezek nagyban terület- és alműfajfüggők, ami az adott szövegműfaj olyan sajátosságaival függ össze, mint hogy milyen arányban jellemzik narratív, illetve érvelő részek. Az ezekben található diskurzusjelölőkben tehát jelentős eltérés mutatkozik, ahogyan társulásaikban is: az ellentétes társulások közül másokat preferálnak az egyes szaknyelvek – ahogyan az is különbözik, hogy a társulásokat magukat preferálják-e, vagy csak az önállóan álló diskurzusjelölőket (pl. az építészeti műszaki szaknyelvre az utóbbi jellemző).

- Műfajfüggő az is, hogy az adott jelölőtársulás milyen pozíciót szeret felvenni (pl. az *azonban mégis* a kiemelt névszói rész utánit).
- A véleményjelölők igen gazdag diskurzusjelölői csoport a magyarban, történetileg gyorsan változó tagokkal, amelyek használata nagyban műfajspecifikus.
- A diskurzusjelölők feloszthatók műfajra érzékenyebb és kevésbé érzékeny típusra – az utóbbiba azok tartoznak (pl.: *és, de, tehát*), amelyek lényegében az összes műfajban megjelenhetnek (csak eltérő mértékben), mivel alapvető funkciókat fejeznek ki. Az előbbiek (pl. *asszem*) bizonyos műfajokban nem jelen(het)nek meg vagy csak igen kis számban.
- A diskurzusjelölő-társulások alapvetően igen érzékenyek a műfajiságra, ez az ellentétes társulások esetében is jól látható.
- A *szerintem* a legelterjedtebb véleményjelölő a mai magyarban, mellette az *úgy gondolom*, a *véleményem szerint* és az *asszem* igen frekventált még – műfaji eltéréseik igen erősek, ahogyan az is, hogy milyen pozíciókat vesznek fel.
- A véleményjelölők udvariassággal való összefüggését három alakon *(szerintem, azt hiszem, asszem)* vizsgálva azt kaptuk, hogy míg a *szerintem* és az *azt hiszem* esetében van jelentősége a pozíciónak, de nem abszolút módon – a hátsó pozíció is lehet udvarias *(azt hiszem),* nem csak az első *(szerintem)* –, addig az *asszem* esetében ez nem releváns. Ennek oka az lehet, hogy az egyes véleményjelölők eltérő összefüggésben állnak az ellentmondás erejével (a *szerintem* erősebb ellentmondással asszociálódik, mint a másik kettő).
- Az ellentmondás erejének tompítása (a pragmatikai erő módosításának egyik változata) és az udvariasság fokának növelése nem esik egybe és nem is feltétlenül mozog együtt: mitigálni lehet udvariasabbnak hatás nélkül is, illetve a szembenállás erősíthető úgy, hogy a közlés udvariasabbnak (is) hat.
- Nincs általános összefüggés a pozíció és az udvariasság között sem, jelölőtől függ a hatás, illetve inkább attól, hogy a jelölőt magát a nyelvhasználók milyen fokú ellentmondáshoz kapcsolják.

A fenti kutatások során a diskurzusjelölők formai jellemzői közül kettőt: a gazdaegységhez képest elfoglalt pozíciót és egyes formai változatokat (lásd *azt hiszem ~ aziszem ~ asszem* – az utóbbi kettő fonológiailag redukáltabb) elemeztünk, de fontos lenne az egyes jelölők egyéb fonetikai jellemzőinek (hangsúly, intonáció, szünetezés) a beható analízise is, minél változatosabb (korpusz)anyagokon. A formai változókat a funkcionális változókkal összevetve születhetnek igazán ígéretes eredmények, s ez az állítás a pragmatikai jelenségekre, amelyek esetében – természetük okán – a funkció felőli megközelítés elengedhetetlen, különösen igaz.

SZAKIRODALOM

Abuczki Ágnes: *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context. A corpus-based analysis of* mondjuk *'say',* ugye *'is that so?' and* amúgy *'otherwise',* Doktori értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2015.

Aijmer, Karin: *I think* – an English modal particle, in Toril Swan – Olaf J. Westvik (eds.): *Modality in Germanic languages. Historical and comparative perspectives*, Berlin, Mouton de Gruyter, 1997, 1–47.

Andersen, Gisle – Fretheim, Thorstein: Introduction, in Andersen Gisle – Thorstein Fretheim (eds.): *Pragmatic markers and propositional attitude,* Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 2000, 1–16.

Bánréti Zoltán: A mellérendelés, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan,* Budapest, Akadémiai, 1992, 715–796.

Bartha Csilla – Hámori Ágnes: Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában", *Magyar Nyelvőr,* 134. évf., 2010/3, 298–321.

Bodnár Ildikó: A vállalati kommunikáció tipikus nyelvi és stilisztikai formái. Szövegfajták, szakszövegek tipologizálása, elemzés, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények,* VII. évf., 2012/1, 51–63.

Boronkai Dóra: *Bevezetés a társalgáselemzésbe,* Budapest, Ad Librum, 2009.

Brown, Penelope – Levinson, Stephen C.: *Politeness. Some universals in language usage,* Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Crible, Ludivine: *Discourse markers and (dis)fluency,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2018.

Csűry István: *Kis könyv a konnektorokról,* Officina Textologica 13, Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005.

Dedaić, Mirjana N. – Mišković-Luković, Mirjana: South Slavic discourse particles: Introduction, in Mirjana N. Dedaić – Mirjana Mišković-Luković (eds.): *South Slavic discourse particles,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2010, 1–22.

Dér Csilla Ilona: *Grammatikalizáció,* Nyelvtudományi értekezések 158, Budapest, Akadémiai, 2008.

Dér Csilla Ilona: Mik is a diskurzusjelölők? in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban,* Budapest, Tinta, 2009, 293–303.

Dér Csilla Ilona: Többszavas diskurzusjelölők a magyar nyelvben, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai,* Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2009, 73–78.

Dér Csilla Ilona: On the status of discourse markers, *Acta Linguistica Hungarica,* 57. évf., 2010/1, 3–28.

Dér Csilla Ilona: Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban, in Zimányi Árpád (szerk.): *A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a magyar nyelv évében. A XIX. MANYE kongresszus előadásai. Eger, 2009. április 16–18.,* (A MANYE Kongresszusok Előadásai 6.), Székesfehérvár–Eger, MANYE – Eszterházy Károly Főiskola, 2010, 382–388.

Dér Csilla Ilona: „Töltelékelem" vagy új nyelvi változó? A *hát, úgyhogy, így* és *ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben, *Beszédkutatás,* 18. évf., 2010, 159–170.

Dér Csilla Ilona: Az azért és az akkor pragmatikai funkcióiról a mai magyar spontán beszédben, in Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások,* Budapest, Akadémiai, 2012.

Dér Csilla Ilona: Beszélőváltások során használt diskurzusjelölők a magyar spontán beszédben, *Beszédkutatás,* 20. évf., 2012, 130–141.

Dér Csilla Ilona: Hányféle funkciójú az *ilyen* a mai magyar (írott) beszélt nyelvben? in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvi funkciók – stílus és kapcsolat,* Budapest, Tinta, 2012, 70–75.

Dér Csilla Ilona: Milyen funkciójúak a tölteléknek tartott elemek a spontán nyelvhasználatban? in Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *MANYE XXIII. Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I*, Budapest, MANYE–Tinta, 2014, 115–121.

Dér Csilla Ilona: Udvariassági diskurzusjelölők – léteznek? in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv, kultúra, társadalom,* Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2015, 38–46.

Dér Csilla Ilona: A *szerintem* diskurzusjelölő szinkrón és diakrón vizsgálata, in Reményi Andrea Ágnes – Sárdi Csilla – Tóth Zsuzsa (szerk.): *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben,* Budapest, Tinta, 2016, 474–485.

Dér Csilla Ilona: A *hát* multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében, *Beszédkutatás,* 25. évf., 2017, 169–184.

Dér Csilla Ilona: Tudományos műfajok – szaknyelvi műfajok, in Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás,* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2019, 131–146.

Dér Csilla Ilona: *Vélem* vagy *vélekedem*? A valószínűség és a vélemény jelölésmódjai a mai magyar nyelvhasználatban, in Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság,* DiAGram Könyvek 1, Budapest, ELTE Eötvös Collegium, 2019, 95–112.

Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra: A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*, Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2007, 61–67.

Dér Csilla Ilona – Markó Alexandra: A pilot study of Hungarian discourse markers, *Language and Speech,* 53. évf., 2010/2, 135–180.

Diessel, Holger: *Demonstratives. Form, function, and grammaticalization,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1999.

Dobi Edit: A korreferencialitás megnyilvánulásai magyar és német szövegekben, in Petőfi S. János – Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A korreferencialitás poliglott vizsgálata,* Officina Textologica 12, Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005, 101–116.

Dobi Edit – Kuki Ákos: A tudáskeretek elemzése szaknyelvi szövegben (A formalizálás lehetőségei), in Petőfi S. János – Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A szövegösszefüggés elemzésének aspektusai. Fogalmi sémák,* Officina Textologica 10, Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2004, 107–138.

Dobos Csilla: Metainformáció a jogi szaknyelvben, in Bakonyi István – Nádai Julianna (szerk.): *A többnyelvű Európa. XIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (2003. április 14–16.),* Győr, Széchenyi István Egyetem, Idegen Nyelvi és Kommunikációs Tanszék, 2004.

Dobos Csilla: A metainformációs elemek szerepe a nyelven belüli fordításban, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények,* IX. évf., 2005/1, 94–104.

Dobos Csilla: Szaknyelvi pragmatika, in Dobos Csilla – Kis Ádám – Lengyel Zsolt – Székely Gábor – Tóth Szergej (szerk.): *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít": Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben,* Bicske, SZAK, 2005, 229–237.

Dömötör Adrienne: Az *úgy mond*-tól az *úgymond*-ig. Egy diskurzusjelölő elem története az ómagyar kortól napjainkig, *Magyar Nyelvőr,* 132. évf., 2008/1, 37–52.

Dömötör Adrienne: Idézőjelben mondom, in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban,* Budapest, Tinta, 2009, 312–321.

Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Novák Attila – Varga Mónika: Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből, *Nyelvtudományi Közlemények,* 113. évf., 2017, 85–110.

Dömötör Éva: Mutató névmások a grammatikalizációs ösvényen, in Parapatics Andrea – Csernák-Szuhánszky Debóra (szerk.): *FÉLÚTON 7: A hetedik Félúton konferencia (2011) kiadványa,* Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2012, 1–13.

Fábián Tamás – Sarkadi Zsolt: A tudomány meghajolt a *deviszont* előtt, *Origo,* 2014. február 23. https://www.origo.hu/itthon/20140221-interju-ittzes-noraval-a-magyar-nyelv-nagyszotaranak-foszerkesztojevel.html

Fábricz Károly: *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben,* Kandidátusi értekezés, Szeged, 1986.

Fraser, Bruce: An approach to discourse markers, *Journal of Pragmatics,* 14. évf., 1990, 383–395.

Fraser, Bruce: Pragmatic markers, *Pragmatics,* 6. évf., 1996, 167–190.

Fraser, Bruce: What are discourse markers? *Journal of Pragmatics,* 31. évf., 1999, 931–952.

Fraser, Bruce: On the conceptual-procedural distinction, *Style,* 40. évf., 2006/1–2, 24–32.

Fraser, Bruce: The sequencing of contrastive discourse markers in English, *Baltic Journal of the English Language, Literature, and Culture,* 1. évf., 2011, 29–35.

Fraser, Bruce: Combinations of contrastive discourse markers in English, *International Review of Pragmatics,* 5. évf., 2013, 318–340.

Fraser, Bruce: The combining of discourse markers – A beginning, *Journal of Pragmatics,* 86. évf., 2015, 48–53.

Furkó Bálint Péter: *The pragmatic marker–discourse marker dichotomy reconsidered – the case of* well *and* of course, Doktori értekezés, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2005.

Furkó Bálint Péter: *The pragmatic marker–discourse marker dichotomy reconsidered – the case of* well *and* of course, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi, 2007.

Furkó Bálint Péter: Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze, *Officina Textologica,* 16. évf., 2011, 37–57.

Furkó Bálint Péter: Cooptation over grammaticalization. The characteristics of discourse markers reconsidered, *Argumentum,* 10. évf., 2014, 289–300.

Furkó Bálint Péter: Diskurzusjelölők és egyéb diskurzuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben, Debreceni Egyetemi, 2019.

Furkó Bálint Péter: *Discourse markers and beyond. Descriptive and critical perspectives on discourse-pragmatic devices across genres and languages,* Cham, Palgrave Macmillan, 2020.

González, Montserrat: *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2004.

Gósy Mária: Multifunkcionális beszélt nyelvi adatbázis – BEA, in Prószéky Gábor – Váradi Tamás (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV., Nyelvtechnológiai kutatások,* 2012, 329–349.

Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Gráczi Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter: BEA: Beszélt nyelvi adatbázis, in Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások,* Budapest, Akadémiai, 2012.

Gósy Mária – Horváth Viktória: Hogyan tükrözi a kiejtés a nyelvi funkció változását? in Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban,* Budapest, Tinta, 2009, 37–45.

Grosz, Barbara J. – Sidner, Candace L.: Attention, intentions, and the structure of discourse, *Computational Linguistics,* 12. évf., 1986/3, 205–215.

Gyarmathy Dorottya – Neuberger Tilda: A BEA adatbázis alkalmazásfüggő lejegyzései, *Beszédkutatás,* 19. évf., 2011, 109–121.

Gyuris Beáta: A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. IV. A lexikon szerkezete,* Budapest, Akadémiai, 2008, 639–682.

Hámori Ágnes: Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: A „vicc" műfaj sémájának jellemzői és kiépülési dinamikája a társas interakciókban, *Magyar Nyelv,* 113. évf., 2017/3, 311–329.

Hoffmann, Lothar: *Kommunikationsmittel Fachsprache,* Berlin, Akademie Verlag, 1984.

Horváth Viktória – Krepsz Valéria – Gyarmathy Dorottya – Hámori Ágnes – Bóna Judit – Dér Csilla – Weidl Zsófia: Háromfős társalgások annotálása a BEA-adatbázisban: elvek és kihívások, *Nyelvtudományi Közlemények,* 115. évf., 2019, 255–274.

Imrényi András: *Az* Ez egy ilyen X *konstrukció funkciója a mai magyar nyelvben,* Kézirat, 2007.

Jucker, Andreas H. – Ziv, Yael: Discourse markers: Introduction, in Andreas H. Jucker – Yael Ziv (eds.): *Discourse markers,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1998, 1–12.

Juhász Dezső: A kötőszók, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika,* Budapest, Akadémiai, 1992, 772–814.

Kádár, Dániel Z.: Politeness in pragmatics, *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics,* Oxford University, 2017, https://oxfordre.com/linguistics/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-218?mediaType=Article

Keszler Borbála: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata, in Rácz Endre, Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből,* Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 164–202.

Klemm Antal: *Magyar történeti mondattan,* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1925–1942.

Koczogh Helga Vanda: *The effects of gender and social distance on the expression of verbal disagreement employed by Hungarian undergraduate students,* Doctoral dissertation, Debrecen, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2012,

Koops, Christian – Lohmann, Arne: A quantitative approach to the grammaticalization of discourse markers. Evidence from their sequencing behavior, *International Journal of Corpus Linguistics,* 20. évf., 2015/2, 232–259.

Köves Béla és mtsai. (szerk.): *Nyelvi segédkönyv szerkesztők számára,* Budapest, Szikra, 1954.

Kugler Nóra: A mondatok osztályozása szerkezetük szerint, in Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 372–379.

Kugler Nóra: *A módosítószók a magyar nyelv szófaji rendszerében,* Budapest, Osiris, 2002.

Kugler Nóra: *A módosítószók funkciói,* Nyelvtudományi értekezések 152, Budapest, Akadémiai, 2003.

Kugler Nóra: *Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciatípusra,* Habilitációs értekezés, Budapest, ELTE, 2012.

Kugler Nóra: A szubjektivizáció jelenségének nyelvészeti értelmezései, *Magyar Nyelvőr,* 137. évf., 2013/1, 8–30.

Kugler Nóra: *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben,* Budapest, Tinta, 2015.

Kuna Ágnes – Simon Gábor: Műfaj, szövegtípus, szövegfajta. Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban, *Magyar Nyelv,* 113. évf., 2017/3, 257–275.

Kurtán Zsuzsa: Szaknyelv, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv,* Budapest, Akadémiai, 2006, 932–957.

Laczkó Krisztina: A mutató névmások funkcionális vizsgálata, *Magyar Nyelvőr,* 127. évf., 2003/3, 314–325.

Lanstyák István: *A magyar beszélt nyelv sajátosságai,* Pozsony, Stimul, 2009.

Lanstyák István: A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről, in Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia,* Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram, 2011, 13–57.

Lanstyák István: *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák,* Pozsony, Comenius Egyetem, 2014, http://web.unideb.hu/~tkis/lanstyak_istvan-nyelvalak_es_nyelvi_ideol_2014.pdf

Lévai Béla: *Alapinformáció és metainformáció,* Debrecen, Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézet, 2004.

Lévai Béla: *Metainformáció a szövegben,* Debrecen, Debreceni Egyetem Szlavisztika Intézet, 2007.

Litman, Diane J.: Cue phrase classification using machine learning, *Journal of Artificial Intelligence Research,* 5. évf., 1996, 53–94.

Magyar Építész Kamara Útmutatója az építészeti-műszaki dokumentáció tartalmi és formai követelményeiről 2015, http://mek.hu/media/files/2015/letoltheto/Epiteszeti-muszaki_dokumentacio_tart._form._kovetelmenyei_20150423.pdf

Magyar Mérnöki Kamara: Tervdokumentációk tartalmi és formai követelményeinek szabályzata 2017, https://www.mmk.hu/tudastar/dokumentumtar/szabalyzatok

Maier, Elisabeth – Hovy, Eduard H.: Organising discourse structure relations using metafunctions, in Helmut Horacek (ed.): *New concepts in natural language generation: Planning, realization, and Systems,* London, Pinter, 1991, 69–86.

Mann, William – Thompson, Sandy: Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organisation, *Text,* 8. évf., 1988, 243–281.

Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona: Magyar diskurzusjelölők korpuszalapú vizsgálata, in Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.): *Uralisztikai Tanulmányok 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére,* Budapest, ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, 2008, 535–556.

Markó Alexandra – Dér Csilla Ilona: Diskurzusjelölők használatának életkori sajátosságai, in Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II.,* Budapest, Tinta, 2011, 49–61.

Maschler, Yael: Discourse markers at frame shifts in Israeli Hebrew talk-in-interaction, *Pragmatics,* 7. évf., 1997/2, 183–211.

Maschler, Yael: *Metalanguage in interaction: Hebrew discourse markers,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2009.

H. Molnár Ilona: *Módosító szók és módosító mondatrészletek a mai magyar nyelvben,* Nyelvtudományi értekezések 60, Budapest, Akadémiai, 1968.

Mullan, Kerry: *Expressing opinions in French and Australian English Discourse. A semantic and interactional analysis,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2010.

Müller, Simone: *Discourse markers in native and non-native English discourse,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2005.

Nagy László: *Metanyelvi ismeretek, nyelvi attitűdök, értékítéletek vizsgálata a tanítójelöltek körében,* Doktori értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2018, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/9886/1/nagy_laszlo_ertekezes_cd.pdf

Németh T. Enikő: *On the role of pragmatic connectives in Hungarian spoken discourse,* in Brita Wårvik – Sanna-Kaisa Tanskanen – Risto Hiltunen (eds.): *Organization in discourse. Proceedings from the Turku Conference,* Turku, University of Turku, 1995, 393–402.

Németh T. Enikő: A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata, *Magyar Nyelv,* 94. évf., 1998, 324–331.

Neuberger Tilda: A spontán beszéd lejegyzése – a BEA adatbázis tapasztalatai alapján, *Beszédkutatás,* 17. évf., 2009, 182–195.

Oates, Sarah: *Generating multiple discourse markers in text,* Unpublished MA Thesis, Brighton, University of Brighton, 1998.

Oates, Sarah: *State of the art report on discourse markers and relations,* Brighton, University of Brighton, Information Technology Research Institute, 1999.

Oates, Sarah Louise: Multiple discourse marker occurrence: Creating hierarchies for natural language generation, *Proceedings of the ANLP-NAACL Student Research Workshop 2000,* Seattle, 2000, 41–45.

Parodi, Giovanni: Written genres in University Studies. Evidence from an Academic Corpus of Spanish in Four Disciplines, in Bazerman et al. (eds.): *Genre in a changing world,* Colorado, WAC Clearinghouse, 2009, 483–502.

Péteri Attila: *Abtönungspartikeln im deutsch–ungarischen Sprachvergleich,* Budapest, ELTE, 2002.

Polanyi, Livia: The linguistic structure of discourse, in Deborah Schiffrin – Deborah Tannen – Heidi E. Hamilton (eds.): *The handbook of discourse analysis,* Oxford, Blackwell, 2001, 265–281.

Redeker, Gisela: Ideational and pragmatic markers of discourse structure, *Journal of Pragmatics,* 14. évf., 1990, 367–381.

Redeker, Gisela: Linguistic Markers of Discourse Structure, *Linguistics,* 29. évf., 1991, 1139–1172.

Redeker, Gisela: Discourse Markers as Attentional Cues at Discourse Transitions, in Kerstin Fischer (ed.): *Approaches to discourse particles,* Amsterdam, Elsevier, 2006, 339–358.

Redeker, Gisela – Gruber, Helmut: Introduction: The pragmatics of discourse coherence, in Gisela Redeker – Helmut Gruber (eds.): *The pragmatics of discourse coherence. Theories and applications,* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 2014, 1–20.

Sanders, Ted – Spooren, Wilbert – Noordman, Leo: Toward a taxonomy of coherence relations, *Discourse Processes,* 15. évf., 1992, 1–35.

Sass Bálint: Keresés korpuszban: A kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete, in Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX,* Szeged, SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 267–277.

Schiffrin, Deborah: *Discourse markers,* Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Schirm Anita: A *hát* diskurzusjelölő története, *Nyelvtudomány,* III–IV. évf., 2007–2008, 185–201.

Schirm Anita: A *hát* diskurzusjelölő partikulához kötődő nyelvhasználati stratégia, in Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Jel és jelentés,* Székesfehérvár–Budapest, Kodolányi János Főiskola – Tinta, 2008, 289–296.

Schirm Anita: A *hát* diskurzusjelölő partikula használata, in Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció,* Budapest–Eger, Magyar Szemiotikai Társaság – Líceum, 2008, 180–187.

Schirm Anita: A diskurzusjelölővé válás folyamatáról, in Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. MANYE Kongresszus előadásai. Budapest. 2008. április 3–5.*, A MANYE Kongresszusok Előadásai 5, Budapest, MANYE – Balassi Intézet, 2009, 895–901.

Schirm Anita: *A diskurzusjelölők funkciói: a* hát, *az* -e *és a* vajon *elemek története és szinkrón státusza alapján,* Doktori értekezés, Szeged, SZTE, 2011.

Schirm Anita: A *deviszont* viszontagságai, *Nyelv és tudomány,* 2014. november 12., https://m.nyest.hu/hirek/a-deviszont-viszontagsagai

Schirm Anita: A diskurzusjelölők fordítása az elmélet és a gyakorlat oldaláról. Poszter, MANYE Kongresszus, 2015. március 30. – április 1., http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutatoi_blog/Entries/2015/4/1_A_diskurzusjelolok_forditasarol_files/schirm_poszter.pdf

Schirm Anita: Deviszont vannak még érdekességek a *deviszont* körül, *Nyelv és tudomány,* 2015. január 14., https://m.nyest.hu/hirek/deviszont-vannak-meg-erdekessegek-a-deviszont-korul

Schourup, Lawrence: Discourse markers, *Lingua,* 107. évf., 1999, 227–265.

Scott, Donia R. – De Souza, Clarisse Sieckenius: Getting the message across in RST-based text generation, in Robert Dale – Chris Mellish – Michael Zock (eds.): *Current research in Natural Language Generation,* London, Academic, 1990, 47–73.

Siepmann, Dirk: *Discourse markers across languages. A contrastive study of second-level discourse markers in native and non-native text with implications for general and pedagogic lexicography,* Abingdon – New York, Routledge, 2005.

Simon Gábor: Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai. Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok, *Jelentés és Nyelvhasználat,* 5. évf., 2018, 1–36.

Simonyi Zsigmond: Tájszó-tarlózat, *Magyar Nyelvőr,* 23. évf., 1894/8, 368–374.

Sperber, Dan – Wilson, Deirdre: *Relevance: communication and cognition,* Oxford, Blackwell, 1986.

Sturcz Zoltán: Megállapítások és felvetések a műszaki tudományok nyelvéről, in Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció,* Miskolc–Budapest, Miskolci Egyetem – Tinta, 2010, 421–446.

Szabó T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XII,* Budapest–Kolozsvár, Akadémiai – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2005.

Szabó Tamás Péter: Diakrónia a nyelvhelyességi szabályok közvetítésében, in Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V,* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 2008, 215–226, http://acta.bibl.u-szeged.hu/54510/1/nyelvtort_005_215-226.pdf

Szabó Tamás Péter: „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos". *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében,* Dunaszerdahely, Gramma, 2012, http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf

Szikszainé Nagy Irma: *Leíró magyar szövegtan*, Budapest, Osiris, 1999.

Taboada, Maite: Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations, *Journal of Pragmatics,* 38. évf., 2006/4, 567–592.

Taboada, Maite: Implicit and explicit coherence relations, in Jan Renkema (ed.): *Discourse, of course. An overview of research in discourse studies,* Amsterdam, John Benjamins, 2009, 127–143.

Taboada, Maite – Mann, William C.: Rhetorical Structure Theory: Looking back and moving ahead, *Discourse Studies,* 8. évf., 2006/3, 423–459.

Tagliamonte, Sali: *So* who? *Like* how? *Just* what? Discourse markers in the conversations of Young Canadians, *Journal of Pragmatics,* 37. évf., 2005/11, 1896–1915.

Tolcsvai Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana,* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.

Traugott, Elizabeth Closs: Zeroing in on multifunctionality and style, in Penelopé Eckert – John R. Rickford (eds.): *Style and sociolinguistic variation.* Cambridge, Cambridge University, 2001, 127–138.

Urgelles-Coll, Miriam: *The syntax and semantics of discourse markers,* London, Continuum, 2010.

G. Varga Györgyi: A névmások, in Benkő Loránd – E. Abaffy Erzsébet – Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika,* Budapest, Akadémiai, 1992, 455–569.

Wang, Yan: A discourse-pragmatic functional study of the discourse markers Japanese *ano* and Chinese *nage, Intercultural Communication Studies,* XX. évf., 2011/2, 41–61.

Wilson, Deirdre – Sperber, Dan: Linguistic form and relevance, *Lingua,* 90. évf., 1993/1–2, 1–25.

Zrínyi Andrea: *A német árnyaló partikulák fordítási lehetőségei,* Doktori értekezés, Pécs, PTE, 2008.

FORRÁSOK

Állattartó Telep Gazdasági Épületeinek Bontás Tudomásulvételi Terve, 2016. http://www.hortobagy.eu/wp-content/uploads/2017/07/Gazdasagi_epuletek_bontasi_terv-muszaki_leiras.pdf

Bálint Sándor: *Szegedi szótár,* Budapest, Akadémiai, 1957.

Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII,* Budapest, Akadémiai, 1959–1962.

BEA – *Beszélt Nyelvi Adatbázis:* http://beszeltnyelviadatbazis.nytud.hu/

Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV,* Budapest, Akadémiai, 1967–1984.

Bibliatársulat – *Szent Biblia, azaz Istennek ó és új testamentomában foglaltatott egész szent írás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár.* Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás, Bibliatársulat, é. n.

BirkK. – Birk-kódex 1474 [Szent Ágoston reguláí és a Domonkosrendi apácák konstitucióí], *Az emlék hasonmása, betűhű olvasat és latin megfelelője,* közread. Pusztai István, ford. Váci Pál, Codices Hungarici, 5., bev., Budapest, Akadémiai, 1960.

Bontási Műszaki Tervdokumentáció. Lakóépület és Kifutó Rámpa Bontása, 2017, http://kozbeszerzestanacsado.hu/wp-content/uploads/2015/12/Bont%C3%A1si-m%C5%B1szaki-le%C3%ADr%C3%A1s-1.pdf

Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára I–VI*, Pest, Emich Gusztáv, Athenaeum, 1862–1874.

Csűry Bálint: *Szamosháti szótár 1. kötet,* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1935.

Építészeti Műszaki Leírás. Móra Ferenc Általános Iskola Energetikai Tanulmánya, 2016, https://www.zuglo.hu/wp-content/uploads/2015/01/Epitesz_muszaki_leiras.pdf

Grétsy László – Kemény Gábor: *Nyelvművelő Kéziszótár,* Budapest, Tinta, 2005, https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Nyelvmuvelo_keziszotar/adatok.html

Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*, Budapest, Akadémiai, 1983–1985.

HuComTech korpusz: http://lingua.arts.unideb.hu/hucomtech-database/

JókK. – *Jókai-kódex XIV–XV. század. Codices Hungarici VIII. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi P. Balázs János, Budapest, Akadémiai, 1981.

Keresztes Kálmán (szerk.): *Ormánysági szótár,* Budapest, Akadémiai, 1952.

MNSz2 – Magyar Nemzeti Szövegtár, http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/

MTSz – Magyar Történeti Szövegtár, http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form?corpname=MTSZ;lemma=;lpos=

Nagyszótár – Ittzés Nóra (főszerk.): *A magyar nyelv nagyszótára,* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006, http://nagyszotar.nytud.hu/index.html

Örökségvédelmi Kiviteli Dokumentáció, 2017, https://capacenter.hu/gio38gfjf/uploads/2019/07/muszaki-dokumentacio-capa-kozpont-epites.pdf

Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótár,* Novi Sad, Forum, 1968.

Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár,* Budapest, Akadémiai, 2003.

RMK – Régi Magyar Konkordancia, http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-descr.html

TMK – Történeti Magánéleti Korpusz, http://tmk.nytud.hu/3/

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Monográfia

Lovász Irén: *Szakrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala.*
Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés.*
Történeti, elméleti és gyakorlati példák

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálantropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés.*
A reformpedagógia egy lehetséges reformja

Váradi Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840.*
A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában*
a jelentősebb egyházi rendtartásokban

Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

Török Emőke: *Munka és társadalom.*
A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl

Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza*
Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében

Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*

Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*

Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés.*
A Bocskai-felkelés történetéhez

Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*

Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban.*
Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.

Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*

Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*

Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi*
államszocializmusban 1945–1970

Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*

Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és*
a képzőművészet tárgyköréből

Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási*
és szociális ellátások rendszere

Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*

Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat*
újraértékeléséhez 1784–1878 között

Balogh Tamás: *Huizinga Noster.*
Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról

Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár.*
Angol idiómák és magyar megfelelőik

Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*

Németh Dávid: *Vallásdidaktika. A hit- és erkölcstan tanítása*
az 5–12. osztályban

Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós*
kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban

Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*

Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*

Pap Ferenc: *Az egyházi év*

Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*

Horváth Csaba: *Megtalált szavak*

Csízy Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia*

Indries Krisztián, Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*

Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*

Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*

Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum. Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?*

Simon Gabriella: *A mentorálás elmélete és gyakorlata. A mentori kompetenciák attitűdelemei és a kezdő pedagógusok mentormodellek szerinti támogatása*

Legéndy Kristóf: *A természettudományos és a teológiai megismerés modelljei*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia* (Második, javított kiadás)

Szabados Ádám: *Az apostolok hagyománya*

Lukács Olga: *Az erdélyi egyházak ezeréves együttélésének szinopszisa*

Literáty Zoltán: *Homiletika és retorika*

Toókos Péter János: *A III. szibillakönyv. Irodalmi és teológiai bevezetés*

Borsi Attila János: *Elhívástól kihívásig. Vázlatok az egyház és a keresztyén gondolkodás megértéséhez*

Szalma József: *A biztosítási szerződés. A biztosítói kárfelelősség az európai és a magyar magánjogban*

Kövi Zsuzsanna: *Az alternatív ötfaktoros személyiségmodell és a személyiségklaszterek*

Nemeshegyi Péter SJ: *A kelet-ázsiai vallások története*

Bethlenfalvy Ádám: *Dráma a tanteremben. Történetek cselekvő feldolgozása*

Sólyom Réka: *Szaknyelvi szemantika. Funkcionális kognitív elemzések*

Tanulmánykötet

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.):
A klinikai pszichológia horizontja. Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius…"*

Petrőczi Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (Hg.): *Inspirationen. Künste im Wechselspiel*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.):
Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában

Péti Miklós, Ittzés Gábor (eds.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentek megismerése ad értelmet." Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok. Oktatásinformatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*

Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.): *Northrop Frye 100: A Danubian Perspective*

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Czeglédy Anita, Zakariás Emese (Hg.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára*

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet sors identitás*

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): *English Language & Literatures in English 2014*

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.):
Tükör által. Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.):
Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla, Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar. Bölcsészettudományi dolgozatok*

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.):
Vállalati kommunikációmenedzsment

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város. Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.*

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékzörej.*
Írások Visky András hatvanadik születésnapjára

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar (eds.): *English language & literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét. Conferentia Rerum Divinarum 6.*

Kovács Tibor (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*

Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*

Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*

Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*

Sebők Melinda, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*

Béres István, Korpics Márta (szerk.): *Ha kiderül az alkony*

Lázár Imre (szerk.): *A társas–lelki és művészeti folyamatok pszichofiziológiája*

Németh István: *El Grecóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet*

Karasszon István: *Az ószövetségi teológia történetéhez*

Czeglédi Sándor: *Történelem és önismeret*

Literáty Zoltán (szerk.): *Száz év után Ravasz László* Homiletikájáról

Bányai Éva, Horváth Csaba, Pataki Viktor, Vincze Ferenc (szerk.): *Valóság és módszer. Test, történelem, elbeszélhetőség*

Domokos Johanna (szerk.): *Alkotni csodára vágyva. Kortárs szám művészeti fejlemények*

Műfordítás, forrás

Giovanni Pico della Mirandola: *Benivieni neoplatonista versének kommentárja*
(Fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)

Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.):
Hadewijch: Dalok (Fordították: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor. Harminc év elmélkedései, 1985–2015*
(Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák – Világlányok. Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek*
(Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések*
(Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék*
(Szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei. Bevezetés*
(Fordította: Udvari Kerstin, szerkesztette: Bányai Emőke)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* I. kötet (I–XX. könyv)
(Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta:
Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy Katalin,
Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* II. kötet (XXI–XXX. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Czerovszki Mariann, Tamás Ábel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* III. kötet (XXXI–XL. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Berkes Lajos, Kozák Dániel,
Ligeti Dávid Ádám)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* IV. kötet (XLI–CXLII. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita,
a fordítást az eredetivel egybevetette: Ligeti Dávid Ádám, Takács Levente,
Bajnok Dániel)

Tzveta Sofronieva: *A föld színe* (Szerkesztette: Domokos Johanna)

Bangha Imre: *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017*
(Szerkesztette: Frazer-Imregh Monika)

Marie Luise Kaschnitz: *Ádám és Éva*
(Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Marivaux: *Válogatott drámák* (Szerkesztette: Kovács Ilona)

Kurucz György (válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta):
Technológiai utazás a modern kor hajnalán. Válogatás Gerics Pál
és Lehrmann József georgikoni professzorok nyugat-európai jelentéseiből
és naplóiból (1820–1825)

Műfordítás, forrás – Rezonőr

René Descartes: *A lélek szenvedélyei és más írások*
(Fordította: Boros Gábor, Gulyás Péter)

Alexandre Koyré: *Tanulmányok a tudományos gondolkodás történetéről*
(Fordította: Szigeti Csaba)

Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*
(Fordította: Farkas Henrik, Szabó Zsigmond)

Maurice Merleau-Ponty: *Az észlelés fenomenológiája* (Fordította: Sajó Sándor)

Michel Foucault: *A rendellenesek* (Fordította: Berkovits Balázs)

Michel de Montaigne: *Útinapló*
(Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Kovács Eszter)

L'Harmattan France-Hongrie, Collection Károli

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (eds.): *Contempler l'infini*

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011). Prehistory and Afterlife*

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai, Béla Erik Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár, Dorina Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say. A Collection of Creative Student-Responses*

György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

Johanna Domokos: *Endangered literature. Essays on Translingualism, Interculturality, and Vulnerability 2018*

Tímea Kovács: *Code-Switching and Optimality*

Viktória Semsey (ed.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

Anita Czeglédy, Géza Horváth (Hg.): *Inspirationen III – Wege*

Renáta Raáb: *Austria's Schleswig Policy 1848–1852*

Anita Czeglédy, Anikó Szilágyi-Kósa (Hg.) unter Mitarbeit von József Fülöp: *Geopoetische Reisen in Mitteleuropa. Studien zur Sprache und Kultur*

Krisztina Kovács: *La relation poétique entre l'oeuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan*

Ádám Bethlenfalvy: *Living through extremes in process drama*

Marcus Kracht: *Knowledge and Material Culture. How much knowledge can we afford?*

Anikó Daróczi, Enikő Sepsi, Miklós Vassányi (eds.): *Initiation into the Mysteries. A Collection of Studies in Religion, Philosophy and the Arts*

Judit Mudriczki: *Shakespeare's Art of Poesy in* King Lear*. An Emblematic Mirror of Governance on the Jacobean Stage*

Zoltán Literáty: *Rhetorical Preaching. Studies in Rhetoric, Homiletics & Preaching*

László Tarnói: *Schnittpunkte. Band 1. Literarisches Leben des deutschsprachigen Ungarn um 1800*

Jegyzet

Nádor Orsolya: *Tanított (anya)nyelvünk*

Hegedűs Rita: *Élő magyar grammatika. A nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése*

Csontos Nóra, Dér Csilla Ilona: *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*

H. Varga Márta (szerk.): *Magyar grammatika funkcionális megközelítésben. Elmélet és gyakorlat*

M. Pintér Tibor, Wéber Katalin: *Mérés és értékelés: magyar mint idegen nyelv*

Holló Dorottya: *Kultúra és interkulturalitás a nyelvórán*

Schmidt Ildikó: *A magyar írás és olvasás tanítása. Az alfabetizálás folyamata*

Lannert Keresztély István: *Bevezetés a drámapedagógiába*

Fóris Ágota: *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek*

Balogh Judit: *Leíró grammatikai ismeretek. Magyar mint idegen nyelv szakos hallgatók részére*

Gyöngyösi Lívia, Kampó Ildikó, M. Pintér Tibor: *A magyar kiejtés tanítása*
Nádor Orsolya (szerk.): *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*
Schmidt Ildikó, Nagyházi Bernadette: *Magyarnyelv-tanítás gyermekeknek*
Kovács Tünde: *Nyelvi játékok*
Oszkó Beatrix: *Nyelvtörténet dióhéjban*
Dróth Júlia (szerk.): *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Technikai szerkesztő: Molnár A. Aliz
Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Vincze Ferenc
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter